

M. Puccinini







Максим Рильський. 1946.

АКАДЕМІЯ НАУК  
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

\*

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ  
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

# МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

\*

*Зібрання  
творів  
у двадцяти  
томах*

*Художні твори  
Томи 1 – 11*

НАУКОВА ДУМКА

# МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

\*

*Том сьомий*  
*Поетичні переклади*

Редакційна колегія

Л. М. НОВИЧЕНКО  
(голова)

В. А. БУРБЕЛА  
(секретар)

Г. Д. ВЕРВЕС

М. М. ГОРДІЙЧУК  
(заступник голови)

О. І. ДЕЙ

І. О. ДЗЕВЕРІН

С. Д. ЗУБКОВ

Д. В. ЗАТОНСЬКИЙ

С. А. КРИЖАНІВСЬКИЙ  
(заступник голови)

Н. С. КРУТКОВА

Б. М. РИЛЬСЬКИЙ

В. М. РУСАНІВСЬКИЙ

А. А. ТРОСТЯНЕЦЬКИЙ

Упорядкування та примітки

Н. І. ЧОРНОЇ та Н. П. ЧАМАТИ

Редактор тому

Г. Д. ВЕРВЕС

Редакція художньої літератури

Р  $\frac{4702590200-051}{M221(04)-85}$  передплатне



ПЕРЕКЛАДИ  
З ПОЛЬСЬКОЇ  
ЛІТЕРАТУРИ

АДАМ МІЦКЕВИЧ



## БАЛАДИ

### РИБКА

Гаєм від панського дому  
Дівчина йде, поспішає,  
Сльози на личку сумному,  
Вітер їй косами грає.

Там, де ріка через луки  
В озеро плеться шумливо,  
Білі лама вона руки  
І промовляє тужливо:

«Сестри-русалки, несила  
Далі терпіти страждання!  
Той, кого вірно любила,  
Зрадив дівоче кохання.

Пан, що поклявся зо мною  
Стати до чесного шлюбу,  
Нині вінчаться з княжною  
Піде, Катрусі на згубу.

Що ж! Хай живуть, веселяться,  
Любить нехай він дружину,—  
Тільки хай з мене знущаться  
В цю не приходять долину.

В світі не жалко нічого,  
Зараз до вас я прилину!  
Ах, та на кого ж, на кого  
Відну лишаю дитину?»

Гірко нещасна ридас,  
Очі руками закрила,  
З берега в річку стрибас,—  
Тільки вода закипіла.

Ясними сяє вогнями  
Панська садиба велика.  
Гості спішать за гостями,  
Вигуки, танці, музика.

Але крізь гомін той лине  
Жалібний голос дитячий,  
Вірний слуга до ліщини  
Йде з немовлятком, що плаче.

Бистрою йде він ходою,  
В'ється затока зелена,  
Вкрито рясною лозою  
Річки широкі рамена.

Став він між віття густого,  
Плаче, гукаючи в скрусі:  
«Хто ж нагодує малого?  
Де ти, ой, де ти, Катрусю!»

«Тут я, в ріці, під водою, —  
Тихе зачулось квиління. —  
Холод і тьма надо мною,  
Очі кривавить каміння;

Мчить мене хвиля бурхлива,  
Мече від краю до краю.  
Мушки для мене пожива,  
Росами їх запиваю».

Вірний слуга, як до того,  
Знову гукє у скрусі:  
«Хто ж нагодує малого?  
Де ти, ой, де ти, Катрусю!»

Враз серед темного зілля  
Чиста вода замутилась,  
Заколихалася хвиля,  
Рибка над нею з'явилась.

Плаский камінчик неначе,  
Іграшка хлопця меткого,  
Рибка до берега скаче,  
Ясну цілує вологу.

Боки їй золотом грають,  
В'ються червоні пір'їнки,  
Срібну голівку скрашають  
Очі — дрібні намистинки.

Раптом з-під срібної плівки  
Блиснула оком людина,  
В'ється коса круг голівки,  
Шийка росте лебедина.

Перса — мов чисті лілеї,  
Лицько — мов квітка рожжева,  
Риб'ячий хвіст лиш у неї...  
Плине вона під дерева,

Ніжно дитя пригортає,  
Тулить до лона швиденько,  
«Люлі,— співа-промовляє,—  
Люленьки-люлі, маленьке!»

Змовкла, не плаче дитина —  
Спати вона її вклала.  
Лиш проминула хвилинка,—  
Дівчина рибкою стала,

Вкрилася знову лускою,  
В пір'я червоне прибралась.  
Хлюп! — і лише над водою  
Срібні жмурки загойдались.

І відтоді, як смеркає,  
Як починає світати,  
Мати з ріки випливає  
Сина свого годувати.

Вечора тільки одного  
Трапились дивні відміни:  
Плине русалка — нікого!  
Ані слуги, ні дитини!

Треба їм тою порою  
Трохи заждати у лісі,  
Саме-бо пан із женою  
Вийшли над річку пройтися.

Скоро вже зробиться темно...  
Вірний слуга дожидає,  
Та дожидає даремно:  
З річки ніхто не вертає.

Дивиться він з-під долоні:  
Сонце заходить рум'яне,  
Маєва гаснуть червоні,  
Сірі надходять тумани;

Ніч опустилась над долом,  
Зорями небо квітує.  
Йде він до річки проквомом,  
Оком здалека пильнує.

Що ж то за диво, на бога!  
Чи не пекельна то сила?  
Голий пісок — більш нічого  
В лісі, де річка шуміла.

Бачить слуга у тумані:  
Панські розкидано шатт,  
Тільки ж ні пана, ні пані  
Ані сліда не видати.

Лиш піднеслася з долини  
Скеля будови чудної,—  
Зовсім немов дві людини  
Стали й завмерли обоє.

Вірний слуга сам не знає,  
Що йому думать-гадати.  
Часу чимало минає,  
Врешті здолав проказати:

«Катре, Катрусю!..» — Те слово  
Чуйно луна підхопила.  
«Катре, Катрусю!» — і знову  
Тиша німа, як могила.

Став він під скелею тою,  
Піт із чола витирає,  
Далі кивнув головою,  
Начеб сказав: «А, вже знаю!»

Взяв немовлятко на руки,  
Сміхом страшним засміявся —  
І до села через луки  
Із молитвами подався.

**ДО ДРУЗІВ,  
ПОСИЛАЮЧИ ІМ БАЛАДУ «ЛЮБЛЮ Я»**

Раз, два, три дзвонить... Північна година...  
Тихо, людей ні ознаки.  
Скигнить лиш вітер, неначе дитина,  
Брешуть далеко собаки.

Свічка в моїм ліхтарі догорає,  
Згасне і знову займеться.  
Полум'я знову бліде опадає,  
Знову мигоче і в'ється.

Страшно! — Колись не боявся я ночі,  
Ласку від неба стрічавши...  
Годі! Хай рвуть собі серце охочі!  
Все те минуло назавше.

Нині я в книзі шукаю розради,  
Книга набридне — закрию;  
В спомини любі поринуться радий,  
То задрімаю, то мрію.

Часом надійде омана прекрасна:  
Мила, брати знов зо мною...  
Скочу, дивлюсь, — а то тінь моя власна  
Білою ходить стіною.

Краще в мовчанні самотньої хати  
Зошит свій давній візьму я  
І розпочну щось для друзів писати...  
Так, розпочну, — чи ж кінчу я?

Виникнуть, може, у тиші зимовій  
Спогади провесни милі...  
Хочу про речі писать загадкові,  
І про страхи, й про Марилю.

Прагне хто слави зажити гучної,—  
З неї хай робить портрети;  
Розум і вроду її, молодой,  
Хай вихваляють поети.

Все те, звичайно, і я розумію,  
Хочу ж розваги, не слави;  
Тож розповім вам тепер, як умію,  
Дещо про наші забави...

Знайте: Мариля, сувора без краю,  
Скупо слова нам дарує:  
Сотню разів їй промовиш к о х а ю,  
Раз не почувеш — л ю б л ю я.

Якось у Руті, вночі, на дозвіллі,  
З нею прощавшись нерадо,  
Я на добраніч зложив для Марилі  
Цю таємничу баладу.

### ЛЮБЛЮ Я

Глянь-но, Марилю, на те он узлісся:  
Лози праворуч стіною,  
Красні ліворуч яри розляглися,  
Просто — місток над водою.

Церква старенька, оселя совина,  
Хрест на дзвіниці похилий,  
А край дзвіниці посахла малина,  
А в тій малині — могила.

Біс там завівся, душа там заклята,—  
Хто зна! Та ночі глухої  
Кожен, хто мусить те місце минати,  
В дивнім бува неспокої.

Тільки-бо спустяться ночі запови,  
Церкву мов вітер розкриє,  
Дзвонять у стінах зруйнованих дзвони,  
Поміж кущами щось виє.



Інколи вогник блідий запалає,  
Часом гримить, як із хмари,  
З місця каміння надгробне рушає,  
Видяться дикі примари.

Сунеться труп звіднілясь безголовий  
Чи голова, та без тіла;  
Полум'я бухає в пащі багрове,  
Вся ж голова — посиніла.

Вовк пробіжить; ти б хотів одігпати,—  
Здійме крило він орлине.  
Досить же «згинь, пропади!» закричати,—  
Він зарежоче і згине.

Випадок з кожним недобрий траплявся,  
Хто обирав цю дорогу:  
Віз перекинувся, дишель зламався,  
Вивихнув кінь собі ногу.

Я — хоч частенько Андрій мені сивий  
Добру давав осторогу —  
Брав лиш на посміх те місце жахливе  
І не боявся нічого.

Раз серед ночі я їхав до Руди,  
Коні враз — тиць серед мосту,  
Стали й ні з місця. Візниця мій лютий  
Сипав і сипав їм хльосту —

Марно! І враз як рвонули з копита \*,  
Луснув і дишель, і збруя...  
«Тут ночувати — от річ знаменита! —  
Я проказав: — Це лю б лю я!»

Вимовив тільки — щось воду колише,  
Жінка відтіль випливає.  
Біла одежа, лице ще біліше,  
Скроні вогонь обвиває.

Ноги мої до землі прикипіли,  
Вгору волосся зірвалось.

---

\* З копита — раптово.— М. Р.

«Слава Ісусу!» — гукнув я щосили,—  
«Слава навіки,— озвалась.—

Дяка тобі, чоловіче незнаний,  
Що вкоротив мої болі.  
Хай твоя молодість довго не в'яне,  
Буде щаслива хай доля!

Стала, бач, грішна душа перед тебе,—  
Нині рятунок знайду я,  
Скоро зазнаю я ласки від неба,  
Ти-бо промовив: л ю б л ю я!

Зорі ще сяють, і треті ще півні  
По хуторах не співали,—  
Я про діла розповім тобі дивні,  
Хай би і люди це знали.

Давнього часу жила я на світі,  
Звала Марильцею мати,  
Батько був чином найстарший в повіті,  
Чесний, шановний, багатий.

Посаг обіцяно щедрий за мною,  
Гарна була, молода я,  
То й не давала Марилі спокою  
Ціла зальотників згряя.

Скільки їх мрії даремні живило,  
Слово благало подати!  
Я ж утішалась: було мені мило  
Рівно всіма гордувати.

Юзьо з'явився; мав літо двадцятье,  
Юний, невинний, несмілий;  
Він про любов не умів розмовляти,  
Хоч почуття й пломеніли.

Марно, нещасний, він сохне і в'яне,  
Марно він плаче-ридає:  
Що те кохання мені полум'яне!  
Сміх мені в тому одчаї!

Каже: — Піду я! — Іди собі з богом! —  
Вмер од любові хлопчина.  
Бачиш — отам, під хрестом тим убогим,  
Рання його домовина.

Життя мені стало відтоді нелюбо,  
В серці озвались докори;  
Тільки ж спокутувать як його згубу,  
Як же розвіяти горе?

Раз уночі я з сім'єю сиділа,  
Раптом свистить щось і вніе:  
Юзьова постать до хати влетіла  
В дикій огненній завії.

Він задушив мене димом пекучим,  
Взяв у чистилище душу;  
Вирок там чую, яким нестерпучим  
Мукам віддатися мушу:

— Знала ти: вашу жіночу породу  
Бог із ребра чоловіка  
На чоловічу створив насолоду;  
Заповідь божа велика!

Серце у грудях камінне ти мала:  
Всіх, що палали коханням,  
Всіх, що жадали тебе, зневажала,  
Мукам чужа та благаанням.

Мусиш же довго страждання терпіти,  
Але господь подарує,  
Як чоловік із тамтешнього світу  
Слово промовить: лю б лю я.

Юзьо благав того слова даремно  
Тихим зітханням, сльозою;  
Нині сама добивайсь його ревню,  
Страх тобі дано за зброю.

Зграя нечистих мене ухопила;  
Рік уже сотий минає,—  
Мучить удень мене демонська сила,  
На ніч на волю пускає.

Мушу до бідного Юзя щоночі  
Я на могилу літати  
І подорожнім туманити очі,  
Різне страхіття вдавати.

Піших заводжу я в нетрі, у хащі;  
Кінному — коней скубу я;  
Ласться кожен, кляне напропаще,  
Ти лиш промовив: л ю б л ю я.

Будь же ти долі свідомий своєї!  
Так мені духи сказали:  
Знайдеш Марилю ти також; від неї...»  
Півні, на жаль, заспівали.

Блиснули чисті в очицях надії,  
Хмаркою стала ясною,  
Що відлітає, як вітер повіє,  
Вдосвіта рано весною.

Бачу я — цілі мій повіз і коні,  
Де вся страшна та подія!  
Тричі за грішників душі безсонні  
Мовив я: «Ave Maria».

### ПАНІ ТВАРДОВСЬКА

П'ють, гуляють, люльки палять,  
Танці, витівки, сваволя;  
Мало кóрчми не розвалять,  
Ха-ха! Хі-хі! Гей же! Гóля!

Пан Твардовський, взявшись в боки,  
Кінець столу отаманить:  
— Гуляй, душе! Світ широкий! —  
І чарує, і туманить.

Воякові, що грав зуха,  
З усіма до бійки пнувся,  
Свиснув шаблею край вуха,—  
Воїн зайцем обернувся.

Адвокату з трибуналу,  
Що медок смоктав для свята,  
Брязнув гаманцем помалу,  
І став пес із адвоката.

Стукнув тричі в ніс шевцеві,  
До чола примкнув три цівки,—  
Повно в кубки кришталеві  
Наточив відтіль житнівки.

Та як пив свою він чару,—  
Шум якийсь у чарі знявся;  
Заглядає: «Тю, примаро!  
Відкіля ти, кумцю, взявся?»

Чортик там на дві таївся...  
Суций німець куцополий!  
Він громаді уклонився,  
Зняв бриля — і враз додолу

Пада з чарки на підлогу.  
Впав, росте на два аршини,—  
Ніс гачком, курині ноги,  
Кігті — зовсім яструбині.

«А, Твардовський! Як ся маєш? —  
Промовля він чемно дуже.—  
Як? Невже-бо не пізнаєш?  
Мефістофель я, мій друже!

Ти ж під Лисою Горою,  
Власну душу запродавши,  
Договір зложив зі мною,  
Що чорти повинні завше

Бути слугами твоїми;  
Та коли мине два літа,  
Мав поїхати ти до Рима,  
Щоб тебе там ухопити.

Але й сім літ проминуло,  
А виходить так негоже,  
Що про тебе пекло чуло,  
А побачити не може!

Та ми помсти не тягтимем,  
Надійшла хвилинка ждана:  
Корчма ця зветься «Римом»,—  
Арештую я мосьпана!»

Пан Твардовський до порогу  
Хтів проскочити раптово,—  
Чорт закрив йому дорогу:  
«А де ж чесне панське слово?»

Що тут діять? Доведеться  
Наложити головою!  
Та Твардовський удається  
Враз до витівки нової:

«В договір заглянь-но, брате!  
Там стоїть така умова,  
Що мене як будеш брати,—  
Я віддамсь тобі без слова,

Право маю лиш три рази  
Взяти чорта до роботи,  
Три завдать тобі накази,  
Щоб ти виконав достоту.

Глянь — ось коник на картині,  
Корчми цеї знак одмінний.  
Хай на нього сяду нині —  
І, як вихор, він полине.

Із піску зроби нагайку,  
Щоб було коня чим гнати,—  
А он там, посеред гайку,  
Дім постав понад Карпати.

Стіни з зерняток горіха  
Хай знесуться над байраком,  
Із борід єврейських стріха,  
Густо висіяна маком.

Цвях оцей собі візьми ти,  
Щоб за мірку був єдину:  
Треба три таких забити  
В кожду макову зернину!»

Чорт мерщій коня сідлає,  
Чорт коня годує й поїть,  
Нагая з піску звиває,—  
Кінь на місці ледве встоїть.

Сів Твардовський на гнідого,  
Пробує ходою, скоком,  
Рушив чвалом у дорогу,—  
Зярк — будинок перед оком.

«Ну, друже, чесна праця!  
Тож берися до нової:  
В місці треба іскупаться  
Зі свяченою водою».

Мефістофеля аж трусить,  
Піт його холодний криє; —  
Та пан каже — слуга мусить!  
Лізе в воду він по шию.

Звідти вискочив, мов п'яний.  
Пирхнув: «Пирх!» — тоді лукаво:  
«Ну, тепер ти наш, мосьпане,  
Я зробив найтяжчу справу».

«Зосталася ще єдина!»  
(Зараз лопне міць бісовська!)  
«Глянь: оце моя дружина,  
Жіночка моя, Твардовська.

Хочу я на рік місцями  
Помінятися з тобою:  
В пеклі буду я з чортами,  
Ти ж із нею як жоною.

Їй на вірність дай ти слово,  
На слухняність і пошану,  
А зламаєш цю умову —  
Що ж! Ізнов я вільний стану».

Чорт схилив до нього вухо,  
На дружину блимнув оком,  
Мовби дивиться, мов слуха,  
Та до клямки боком, боком...

Пан Твардовський при одвірку,  
Хоче путь загородити...  
Чорт мерщій в замкову дірку  
Шмиг! — І досі не сплишти.

## ЧАТИ

*(Українська балада)*

Із альтани густої у тяжкім неспокої  
Воевода до замку вбігає,  
У світлицю дружини громовицею рине,  
Зазирає і поблід він: немає!

Зупинився понуро, в землю дивиться хмуро,  
Сиві вуса покручує, дума;  
Одвернувся од ліжка і свого підніжка,  
Козака він гукає, Наума:

«Гей, козаче, ти, хаме, чом не замкнено брами,  
А при ній аві пса, ні хлопчини?  
Приготуй-но рушниці та візьми ладівниці,  
Та скоріше, не гайся й хвилини!»

Узяли вони зброю, потайною ходою  
Подалися туди, де альтана.  
На деновім сидівні щось біліє у тіні —  
То сидить воеводи кохана.

Очі, дивні красою, закриває косою,  
Груди шатами білими криє,  
Юнака відпихає, що безумно зітхав  
І коліна сльозами їй мие.

Він стиска їй коліна, промовляє: «Бдина!  
Все я втратив, і скаржитись годі!  
Білих ручок стискання, уст рожевих дихання,—  
Все дісталось навек воеводі!

Я тебе до відчаю стільки років кохаю,  
Як несила кохати нікому...  
Не кохав, не благав він, тільки золото дав він,—  
І себе віддала ти старому.



Завжди ночами буде пестить він твої груди,  
Лоб старечий до тебе тулити,  
З твоїх щічок рум'яних, з твоїх уст полум'яних  
Мед, мені заборонений, пити.

Я на конику вірнім у тумані вечірнім  
Поспішаю сюди без дарунків,  
Щоб тебе не обняти, — щоб тобі побажати  
Ночі доброї, довгих цілуноків!»

А вона ще не слуха. Він склонився до уха,  
Знову шепче і знову благає.  
Пані вчула ту мову запальну юнакову —  
І обійми йому розкриває.

Воєвода з Наумом, криті вітровим шумом,  
Добули з ладівниці набої,  
Відкусили зубами, притовкли шомполами  
І стискають рушниці обоє.

«Ні! — козак промовляє, — певне, біс витворює,  
Що не стрелю на неї я, пане!  
Став курок я підводить, аж воно не виходить,  
Бо сльоза із очей моїх капе».

«Хлопе, годі балакати! Я навчу тебе плакати!  
Підійми-но скоріше гвинтівку,  
Глянь, чи справна рушниця, порох сип на полицю  
І стріляй хоч у себе, хоч в дівку!

Вище! З правого краю! Знай — я перший  
стріляю:  
Першим має лягти отой злодій...» —  
Та Наум без наказу швидко випалив зразу  
І потрапив у лоб — воєводі.

# СОНЕТИ

## ЛЮБОВНІ СОНЕТИ

### СПОГАД

Лауро! Чи живуть ще в пам'яті твоїй  
Години юності, хороші та ласкаві,  
Коли на самоті, до себе лиш цікаві,  
Ми забували світ, для нас обох чужий?

Де в холодку жасмин нас окривав густий,  
Де струмінь у траві котився кучерявій,  
Ми присягалися в любові нелукавій,  
І ніч горнула нас у плащ едwabний свій.

А місяць, вирнувши у хмарах побліднілх,  
Божественним тебе промінням повивав,  
По персях граючи, по грудях сніжно-білих.

І пірив у серцях солодкий виникав,  
Уста шукали уст, а руки — рук зомлілх,  
Сльоза пекла сльозу, зір — в зорі утонав.

### ДО ЛАУРИ

Тебе побачив я — і вмиць запаленів,  
Знайомства давнього шукаючи в незнаній,  
І щічки розцвіли у відповідь рум'яні,  
Як роза, що вітрець їй перса відслонив.

Лиш пісню почала — сльозу я вже зронив.  
Твій голос у душі черкнув найглибші грані,  
Мов ангел на ім'я назвав її в тумані  
І в дзвін небесний їй спасіння продзвонив.

О люба! Не відводь осяяного зору,  
Як схвилював тебе мій погляд, голос мій!  
Ні долі не боюсь, ні людського докору,

І не страшне мені кохання без надій!  
Хай з іншим шлюб земний ти візьмеш без  
Небесний шлюб господь судив вам, зрозумій. опору,—

### ПОБАЧЕННЯ В ГАЮ

«Ти? Чом же пізно так?» — «Я хибну взяв дорогу,  
При сяйві місячним зблукавши по гаях.  
Про мене думала?» — «Невдячний! Чи в думках  
Могла б іще тепер згадати я про кого?»

«Дай руку стиснути, поцілувати ногу.  
Тремтиш ти? Що тобі?» — «Не знаю. Дивний страх  
Поймає, як нічний у п'яті крикне птах.  
О, мабуть, винні ми, що чуємо тривогу!»

«У вічі глянь мені: чи погляди найти  
Такі у грішників, позбавлених спокою?  
Чи можна злочину одверто так цвісти?»

Я ж розмовляю так несміливо з тобою,  
Мій ангеле земний, з побожністю такою,  
Немовби ангелом небесним стала ти!»

### РАНОК І ВЕЧІР

Зі сходу сонце йде в ясных огнях світанку,  
А коло місячне сумна окрила мла;  
До сонця пелюстки троянда простягла,  
Фіалка хилиється під чистим сріблом ранку.

Лаура у вікні — я приклонивсь на ганку;  
От коси золоті красуня розплела  
І мовила: «Чому печаль, як тінь, лягла  
На місяць, на квітки, на тебе, мій коханку?»

В смерканні виглядом люблюся новим:  
Встав місяць-повновид, як заграва рум'яна,  
Фіалка ожила під вітерцем легким;

Знов бачу — у вікні стоїть моя кохана  
З щасливим поглядом, в уборі чарівнім;  
Знов приклонився я — печальний, як і зрана.

### ДО НІМАНУ

Мій рідний Німане! Куди сплили ті води,  
Що я в дитячі їх зачерпував долоні,  
Що ними плавав я по дикому затоні,  
Для серця буйного шукавши охолоди?

Лаура, з власної милуючися вроди,  
Колись любила там свої квітчати скроні,  
І відбиток її у хвиль сріблястім лоні  
Мутив сльозами я, не знаючи й нагоди.

Мій Німане! А де ж і горе те безкрає,  
І щастя разом з ним, і золоті надії?  
Малечих днів моїх де радощі яснії?

Де ще любіший вам юнацький шал літає?  
Лаура де моя? Де друзі молодії?  
Минуло все... чому ж сльоза лиш не минає?

### СТРІЛЕЦЬ

Я бачив: цілий день серед густих гаїв  
Блукав стрілець-юнак; спинився край потоку  
І мовив сам собі, зітхаючи глибоко:  
«Востаннє б я її побачити хотів,

Та сам — небачений». — І раптом між дубів  
Майнула вершниця, його явивши оку  
Діани строгий взір; коня свого зі скоку  
Спинила — певне десь товариш надїздив.

Мисливець задрижав, і усміх зазміївся,  
Неначе в Каїна, у нього на устах;  
Набив рушницю він, зігнувся, притаївся,

Втім одступив назад, немовби у думках  
Покинув замір свій. Та закурився шлях,  
Все ближче... Зброю звів — ніхто не появився.

## РЕЗИГНАЦІЯ

Нещасний, хто дарма взаємності благає,  
Нещасний, хто любить спитується дарма,  
Та нещаснішого серед людей нема,  
Ніж той, хто раз любив — і вічно пам'ятає.

Принадниця бачивши, він томиться в одчаї,  
Бо думка чар йому затрує німа;  
Довершеність йому появиться сама —  
Він серця й ангелу віддати не бажає.

Гордує тою він, служить не годен тій,  
Земну минаючи, не може й неземній  
Кохання присвятить, утративши надії;

До спорожнілого подібний храму він,  
Що серце смутить нам пустельністю руїн,  
Де бог не хоче жить, людина жить не сміє.

## НЕВІЛЬНИК, ВПЕРШЕ Я..

Невільник, вперше я радію цій неволі:  
Про тебе думаю, — не криє думки мла;  
Дивлюсь, і жодна тінь не тьмить мені чола;  
Люблю тебе, проте не мучать серця болі.

Не раз за щастя мав я пустощі сваволі,  
Уява молода не раз мене пекла,  
Краса, що зрадою наповнена була, —  
І що ж! Я проклинав дари солодкі долі.

Зустрів і вроду я високу, неземну,  
Як плавав, як палав, яка була тривога!  
Хто зна, коли тепер про неї й спом'яну.

З тобою тільки в рай веде мене дорога!  
Як богом послану, люблю тебе одну,  
Хвала тобі, що ти мені відкрила бога!

## ДОБРИДЕНЬ

Добрідень... О красо! Не зважуся будити:  
Наполовину ще у небесах вона,  
Наполовину — тут. Так сонце порина  
У хмару, щоб для нас лиш півлиця відкрити.

Добрідень! Глянула... Все сявом залите,  
Дратує сонний зір ця повінь світляна,  
Мушва навколо уст кружляє навісна...  
Добрідень! Сонце ген, і я прийшов, мій квіте.

Хотів солодший я «добрідень» принести,  
Та чаром ти мене дитячим зупинила.  
Чи добре спалося? Чи серце покріпила?

Добрідень! Цілувать не дозволяєш ти  
І в руку? Відійду; прошу лиш одягти  
Мерщій сукенку цю,— скажу добридень, мила!

## ДОБРАНІЧ

Добраніч! Час настав прощатися з тобою...  
Хай ангел сну тебе крилом своїм пов'є!  
Добраніч! Серце хай утишиться твоє!  
Добраніч! По сльозах я зичу супокою.

Добраніч! Хай той час, що ти була зо мною,  
В ушах твоїх як дзвін солодковійний б'є,  
А як здрімаєшся — нехай лице мое  
Привидиться тобі туманною манюю.

Добраніч! Ще раз глянь, дозволь поцілувать  
Обличчя! Хочеш ти на слуг своїх гукнути? —  
Як ваблять перса ці! — Добраніч! Сто проклять,

Закриті сукнею!.. — Втекла, уже й не чути!  
Добраніч... До дверей — ох, замкнені стоять!  
Добраніч кажучи, не дав би я заснути.

## ДОБРИВЕЧІР

Добривечір! — Мені це слово наймиліше;  
Ані тоді, як ніч між нами, мов стіна,  
Ні в мить, як світлий день загляне до вікна,  
Я не вітаюся ніжніше й запальніше.

В вечірній сутіні усе коханням дише;  
Ти навіть, в інший час несміла й мовчазна,  
Коли доб р и в е ч і р тихенько пролуна,  
Зітхаєш голосніш і дивишся жвавіше.

Лишім доб р и д е н ь тим, що в шлюбі самохить  
З'єднались, до труда й веселощів охочі;  
Д о б р а н і ч — тим, що вдвох, не боячися ночі,

Із кубка любощів одверто звикли пить;  
А нам, що мусимо чуття свої тайть,  
Нехай доб р и в е ч і р притьмить блискучі очі.

## ПРОЩАННЯ

*До Д. Д.*

Мене ти геть женеш? — Чи серце я твоє  
Утратив? — І не мав! — Чи винна в тім чеснота?  
Ні! пестивши другого! — Хай не давав я злота,  
А мав тебе, проте, як інший, що дає.

І недаремно мав; у пам'яті встає  
Багато спогадів: яка була гризота,  
Як хвилювався я, як мучився я потай!  
Стражданням оплатив блаженство я своє!

А ти женеш мене. Жадобою новою  
Ти загорілася: дістати мадригал  
Ти прагнеш — і мене позбавила спокою.

Ні, Музи не купить! Римованих похвал  
Шукав я, ковзався парнаською тропою,  
Згадав ім'я твоє — і скаменів мій пал.

## ВИПРАВДАННЯ

Співав я про любов у друзів юних колі,  
Хвалили ті мене і гудили тамті:  
«Кохання тільки він і бачить у житті,  
Співати вміє лиш про пестоці та болі.

Дійшовши розуму, достигнувши поволі,  
Чом досі славить він ті забавки пусті?  
Чи має від богів він струни золоті  
На те лиш, щоб своїй їх присвятити долі?»

Високі це слова! — В натхненні ухопив  
Алкея ліру я, почав на лад Урсіна  
Достроюватись... Що ж? Душа ані єдина

Не залишилася, усіх як вітер змів;  
Геть ліру я жбурнув у Лету. Слухачів  
Співець їх завжди варт...



## КРИМСЬКІ СОНЕТИ

### АКЕРМАНСЬКІ СТЕПИ

Пливу на обшири сухого океану.  
Як човен, повіз мій в зеленій гущині  
Минає острови у хвилях запашні,  
Що ними бур'яни підносяться багряно.

Вже морок падає. Ні шляху, ні кургану...  
Шукаю провідних зірок у вишині.  
Он хмарка блиснула, он золоті вогні:  
То світиться Дністер, то лампа Акерману.

Спинімось! Тихо як!.. Десь линуть журавлі,  
Що й сокіл би не вздрів,— лиш чути, де  
курличе...  
Чутно й метелика, що тріпається в млі,

І вужа, що повзе зіллями таємниче...  
Я так напружив слух, що вчув би в цій землі  
І голос із Литви.— Вперед! Ніхто не кличе.

### МОРСЬКА ТИША

#### НА ВЕРХОВИНІ ТАРХАНКУТ

Ясною стрічкою наш вимпел ледве має,  
І грає лагідно прояснена вода:  
Немов замріяна про щастя молода,  
Прокинеться, зітхне — і знову засинає.

Неначе прапори, як грізний бій затих \*,  
Дрімають паруси; мов ланцюгом прикуте,

---

\* У деяких із «Кримських сонетів», як-от у цім, не дотримано строгої сонетної форми, що перекладач і вважає доцільним віддати.— М. Р.

Судно гойдається, ладне й собі заснути.  
Зітхнув моряк. В гурті безжурний лине сміх.

О море! Є поліц, що у хвилини бурі  
На дні ховається, у темряві похмурій,  
А в тишу догори хвилясто вирина.

О мисле! Спогадів є гідра мовчазна,  
Що спить на дні твоїм під зливами-дощами,  
А в супокійну мить рве серце пазурами!

### ПЛАВБА

Зростає шум; густіш морські снують потвори;  
Драбиною моряк поп'явся, ніби тінь,  
І висне в плетиві ледь зримих павутинь:  
Так огляда павук сильце своє прозоре.

А вітер дужчає. Помчавсь між хвилі-гори  
Свавільний корабель, немов шалений кінь,  
Б'є піняві вали, у хмарну височінь.  
Чолом підноситься, крилатий вітер бере.

І мій буяє дух у розгулі стихій,  
Уява розпуска свій парус огняний,  
І лине крик з грудей, піднісися над прахом.

До лона корабля припав я, ніби жду,  
Що від зусиль моїх прискорить він ходу...  
Як любо! Знаю я, що значить бути птахом!

### БУРЯ

Вітрила зірвані, ревіння, шум завії,  
Тривожні голоси і помп зловісний рик;  
Із рук матросових останок линви зник;  
Згасає сонця диск — і гаснуть з ним надії.

В тріумфі бурянім, серед шумливих стін,  
Що вгору зносяться в безумній круговерті,  
Ступив на корабель жорстокий геній смерті,  
Як воїн, що іде на приступ між руїн.

Півмертві он лежать; той руки он ламає,  
А той товаришам прощання посилає,  
Той ревно молиться, щоб гибелі втекти.

Один лиш із гурта — самотній чужаниця —  
Гадає: щастя той у світі міг найти,  
Хто друзів має ще, хто може ще молиться.

## ВИГЛЯД ГІР ІЗ СТЕПІВ КОЗЛОВА

Мандрівник і мірза\*

М а н д р і в н и к

Глянь! Чи то звів аллах стіною море льоду,  
Чи трон для ангелів з холодних туч воздвиг?  
Чи диви ряд фортець поставили міцних,  
Щоб каравани зір не пропускать із Сходу?

Чи Цареград горить на грані небозводу,  
Чи, може, то аллах між темних шат вічних  
Повісив свій ліхтар для всіх істот живих,  
Щоб світу цілого осяяти природу?

М і р з а

Там?.. — Був я. Там зима. Гортані рік прудких  
І дзьоби ручаїв там п'ють холодну воду;  
Дихнув я — білий сніг пішов із уст моїх.

Там, де гірські орли не залітали зроду,  
Спить грім в колисці з хмар, повитий у туман.  
Там лиш зоря над мій підносилає тюрбан.  
То Чатирдаг!

М а н д р і в н и к

А-а!

## БАХЧИСАРАЙ

Безлюдні та німі Гіреїв двір і сад!  
По ганках, що мели покірних баш тюрбани,  
Через потуги трон і розкоші дивани  
Літає сарана, повзе холодний гад.

\* Мірза — шанобливий титул у мусульман, тут — провідник.

Повився темний плющ і дикий виноград  
По вікнах, по стіні подобою альтани;  
«Руїна» — пише тут на мурах гість незнавий,  
Як Валтасарові, на віковічний згад.

А в залі ще стоїть окраса мармурова;  
Гарему то фонтак. Сльоза його перлова  
Спадає по сльозі і промовля щомить:

«О, де ви, де тепер, любов, можутьт я славо,  
Що мали у віках сіяти величаво?  
Ганьба! Немає вас, а джерело дзвенить».

### БАХЧИСАРАЙ УНОЧІ

З мечетей тихо йдуть побожні мусульмани,  
Ізану \* відголос німіє вдалині,—  
І срібний ночі цар пливе в височині,  
Здаля побачивши зорі лице рум'яне.

В гаремі зорянім світило полум'яне  
Одно по одному засвічує вогні,  
І хмарка лебедем пливе по синизні,  
Вся біла, наче сніг, а по краях багряна.

Там темний кипарис одкинув довгу тінь,  
Там мінарет стрункий. А ген, лиш оком кинь,—  
Гранітні велетні, немовби до Ебліса

Зійшлись дияволи на раду потайну.  
З них часом блискавка зринає вдалину  
І лине в темряві, як бистрий кінв фариса.

### ГРОБНИЦЯ ПОТОЦЬКОЇ

Зів'яла ти в краю, заквітчанім весною,  
Трояндо молода, бо линули в імлі  
Від тебе юні дні, злотисті мотилі,  
І спогадів черву лишали за собою.

\* І а а н — скликання на молитву, проголошуване муедзином.

Чому так світяться громадою ясною  
Зірки, до польської обернені землі?  
Чи то не погляд твій, повитий у жалі,  
Сліди повипікав огненною сльозою?

О полько! Як і ти, я вмру на чужині;  
Хай приятна рука мене хоч поховає!  
Тут мадрівці ведуть розмови негучні,

І вчую я слова, що чув у ріднім краї;  
Поет, складаючи на честь тобі пісні,  
Пад гробом і моїм тихенько заспіває.

### МОГИЛИ ГАРЕМУ

М і р з а д о М а н д р і в н и к а

На стіл аллахові любові перщі грона  
Узято тут колись; перлини осяйні  
Із моря піжності та розкоші — труні  
Були тут віддані, на смерті темне лоно.

Окрила забуття і часу їх заслону,  
Над ними зносяться тюрбани кам'яні,  
Непаче бунчуки у демонській війні.  
Гяур їх імена тут креслить беззаконно.

О рози райські! Вам на схилі чистоти  
Під листям сорому судилось одцвісти,  
Не осквернили вас лихі невірні очі.

Чужинець молодий тепер сюди ступив,—  
Дозволив я йому, прости мене, пророче! —  
З чужинців перший він сльозу отут зронив.

### БАЙДАРИ

Жену вперед коня, щоб липув, ніби птах;  
Лісп, яр, шпилі біжать назустріч оку,  
Подоба бистрого хвилястого потоку,—  
Сп'яніння прагчу я найти у цих дивах.

Але зморився кінь. Тоді в моїх очах,  
Неначе в дзеркалі, розбитім зпенароку,  
У час, коли туман долину вкрив широку,  
Примарою встає той весь казковий шлях.

Все спить, лиш я не сплю. Вода мене студена  
В обійми прийняла. Ось чорний вал шумить,—  
Його стрічаю я, вперед простяг рамена,—

І хвиля над чолом розбилась, клекотить.  
Я жду, щоб мисль моя, як човен без причала  
Зблудилась серед вод і в забуття запала.

### АЛУШТА ВДЕНЬ

Скидає вже гора туманні з себе шати,  
Намазом ранішнім росистий лан бринить.  
Ліси колишуться і ронять з верховіть,  
Як з чоток дорогих, рубіни і гранати.

Мов квіти, що дала природа їм літати,  
Знялися мотилі веселкою в блакить —  
І діамантами вся далеч майорить;  
Там, далі, сарани потягся рій крилатий.

Де скеля серед хвиль гранітна вигляда,  
Нуртує й піниться розгнівана вода,  
В ній іскри миготять, як тигрові зіниці:

То бурі вісниць для берегів земних;  
Ген — хвилі лагідні у вічній хитавиці,  
Човни і лебеді гойдаються на них.

### АЛУШТА ВНОЧІ

Свіжішає вітрець, жарота відлягає,  
Світило золоте спада на Чатирдаг,  
Розбилося в скалки у нього на плечах  
І гасне. Мандрівник спинився, поглядає:

Чорніє пасмо гір, долину ніч поймає,  
Шепочуть, мов крізь сон, потоки у гаях,

І — квітів музика — солодкий ллється пах,  
Що для ушей мовчить, до серця промовляє.

Мене вколисує пільма і тишина,—  
Аж от немовби вся гойднулася колиска:  
То світлий метеор блакить перетина.

О ноче східна! Ти — неначе одаліска,  
Що поцілунками зчаровує до сну  
І раптом будить знов жадобу вогняну.

### ЧАТИРДАГ

М і р з а

Побожно тіль твою цілують мусульмани,  
О щогло кримська, великий Чатирдаг!  
Ти світу мінарет, ти Криму падишах!  
Верхів'ям знісися у хмари і тумани,

Під брамою небес сидиш ти, нездоланий,  
Мов ангел Гавриїл, усім лихим на страх.  
Ліси — твій темний плащ. Сіяє в блискавках  
Тюрбан шовковий твій, гарячим злотом тканий.

Чи сонце нас пече, чи отіняє мла,  
Чи сарана летить, чи вража рать найшла,—  
Спокійний, мовчазний, з холодною душею

Ти, ніби драгоман \* між небом і землею,  
Уважно слухаєш, в ногах прославши грім,  
Як розмовляє бог із творивом своїм.

### ПІЛІГРИМ

Країна розкоші прослалась підо мною,  
Вгорі — блакить ясна, тут — лица чарівні;  
Чому ж у дальній край так хочеться мені,  
Чом ще за дальшою я плачу давниною?

О Литво! Шум лісів, породжених тобою,  
Миліший, ніж Байдар всі солов'ї гучні,

\* Драгоман — перекладач, товмач.

І більше я радів твоїй трясовині,  
Як цим шовковицям з їх ніжною красою!

На лопі красоти, серед казкових див,  
Чом лину серцем я до молодого райку,  
До тої, що колись так ніжно полюбив?

В краю, заказанім для мене, ти, коханко,  
Як ходиш по моїх недавніх ще слідах,  
Чи згадуєш мене хоч іноді в думках?

## ДОРОГА НАД ПРІРВОЮ В ЧУФУТ-КАЛЕ

Мірза і мандрівник

Мірза

Молися, попусти повіддя, одвернися:  
Тут кінським мавш ти довірितись ногам;  
Це кінь-розумниця! Він обирає сам  
Безпечнішу тропу: поглянь — укляк, піднісся,

Завис над скелею! — Додому не дивися,  
Бо оком дна ніяк не досягнеш ти там,  
Рукою не махай — не дано крил рукам! —  
І навіть думку ти пускати бережися,

Мов бідний якорець, в незнану глибину:  
Не зачепившись, у водоверть якалу  
Потягне човника той якорець до страти.

Мандрівник

Я, мірзо, подививсь! В отворі тім земнім  
Я бачив... що таке — по смерті розповім,  
Бо мовою живих того не розказати.

## ГОРА КІКІНЕІС

Мірза

У прірву подивись — простерлось небо доли:  
То море; серед хвиль, немовби Птах-гора,  
Що грім убив його, перо біля пера  
Розкинув снігові в широкому півколі



І білим островом розлігсь по синім полі.  
Той острів — хмара то; її не прозира,  
Як ночі, зір людський; а та зміяста гра  
Стяги вогненної на хмари темнім чолі,—

То блискавка.— Стривай! Безодня у ногах,  
Що має кінць її перелетить, мов птах! —  
Скачу! Напохваті держи коня й остроги.

Як зникну,— пильно стеж, чи серед скель отих  
Ковпак мій промайне пучком пір'їн легких,  
А ні — людині влє не знать ції дороги!

### РУЇНИ ЗАМКА В БАЛАКЛАВІ

Ці замки, що лежать у безладі руїн,—  
Сторожа і краса твоя, певдячний Криму!  
Тепер уламки це, що гад живе між ними,  
Чи гірший, аніж гад, людського роду син.

На вежу сходимо; тут напис є один:  
Можливо, це ім'я, що вчинками гучними  
Було прославлене. Та час неумолимий  
Травою вкрив його серед замшілих стін.

Тут грек на камені різьбив тонкі оздоби,  
Монголів Генуя обертала в рабів,  
Намаз побожний свій отут хаджі творив.

Тепер тут чорний гриф літа при темнім гробі:  
Так в місті, де нема нікого, крім мерців,  
Чорніють прапори погребної жалоби.

### АЮДАГ

Люблю дивитися з Ведмідь-гори тяжкої,  
Як спінені вали, то чорні та грізні  
Пливають лютуючи — то, мов сніги ясні,  
Горять і міняться веселчастою грою.

Прийдуть, розсиплються звптяжною юрбою,—  
Сказав би: гурт кутів заліг на мілині,—

## Аюдаг

Люблю гріхтисся я із Аюдага скелі,  
Ек спінені вами біжать йому до ніг  
Рядом горниши — ти, ніби снідний сніг,  
На сонці <sup>виграють, щоб віддати</sup> ~~виграють, щоб віддати~~ <sup>виграють, щоб віддати</sup> веселі.  
радість серця

Метуриштво мілону вами у буйнім хмалі,  
Келав морських потвор іде страшний надіг;  
Здобудуть, — і назад одходять війська їх,  
Корам <sup>і переміжним шумівим на тарелі.</sup> ~~виграють, щоб віддати~~ <sup>виграють, щоб віддати</sup>

Авоя надава це, поете мелодича!

Ттак грізна пристрастей буше буреві,  
Та еру ти підяв — і в серці супокій,

Кавала вірїшма на добій аборони,

Безмертні лиш пісні зрозивим в час погани;

За них віки твої вінком прикрася! охроні.

переклад М. Виллихін

І знов одкотяться, корали вогняні  
Та мушлі з перлами лишивши за собою.

Твоя подоба це, поете молодий!  
Так часом пристрасті шалений буревій  
Тебе, здавалось би, зламав у злім розгоні,—

Та лютню ти узяв,— і вихор враз одбіг,  
Пісні zostавивши, що пам'ять людська з них  
Вінок безсмертності зів'є тобі на скроні.

## ЛІРИЧНІ ВІРШІ

### ІЗ «ОДИ ДО МОЛОДОСТІ»

Без серць, без духа! То скелети марні!  
О, молодосте! Крила дай мені,  
Щоб зринутися в краї прегарні,  
Де райські світяться вогні,  
Де творчості дива ясні,  
Де сяють золотом примарні  
Надії та пісні.

Нехай нахмурено і кволо  
У інших клониться чоло,  
Бо їм приречення дало  
Бузеньке в світі бачить коло.

Лети понад усі сонця,  
О, молодосте, над землею,  
Всієї людськості душею  
З кінця пройми і до кінця!

Поглянь униз: що під тобою,  
Залите хаосом і млою?  
То світ земний!  
Якнись там плаз у темряві страшній  
Плыве дорогою сліпою,  
Сам корабель і сам моряк  
Полже на дрібного гада,  
То зноситься, то низько пада  
І враз об камінь вдарився — і зник,  
Як булька на воді, — навік!  
Ніхто не знав життя його, ні згуби:  
То себелюби!

О, молодосте! Нектар у житті  
Солодкий, як його ми з іншим ділим,

Серцям небесна радість легкокрилим,  
Коли нитки їх в'яжуть золоті.

До гурту, лави молодих!  
У всіх мета в нас — щастя всіх,  
Ми сильні єдністю, розумні юним шалом,—  
Вперед же, лави молодих!  
Щасливий навіть той, хто, вірний ідеалам,  
Упав, та іншим відслонив  
Дорогу в світ казкових див.  
До гурту, лави молодих!  
Шляхи слизькі в нас і нерівні,  
Ворожі сили нас гнітять,—  
Дарма! Одважні ми і гнівні,  
І нас нікому не зламать!

#### НАД ЧИСТОЮ ВЕЛИКОЮ ВОДОЮ...

Над чистою великою водою  
Рядами стали скелі, мов примари,—  
І враз вода ясною глибиною  
Відбила обриси їх незугарні.

Над чистою великою водою  
Пробігли чорні і химерні хмари,—  
І враз вода ясною глибиною  
Одбила їхні силуети марні.

Над чистою великою водою  
Майнула блискавиця, грім озався,  
І враз вода ясною глибиною  
Одбила сяйво. Шум грози урвався.  
А ця вода, спокійна, рівна, чиста,  
Стоїть, як і стояла, промениста.

Я бачу воду цю, і хмари, й скелі,  
І все це непохибно відбиваю:  
І тіні скель похмурі й невеселі,  
І сяйво блискавки у краї із краю.

Що треба скелям? Лиш стоять рядами.  
А хмарам? Розливатися дощами.  
А блискавцям? Блискати і гинуть...  
Мені — лиш плинуть, плинуть, плинуть...

### ЯК ТУТ МІЙ ТРУП...

Як тут мій труп посеред вас сидить,  
Вам в очі дивиться і гомонить,  
Душа далеко так,— ах, так далеко,  
І їй нелегко так,— ах, так нелегко!

Є в мене край, вітчизна дум моїх,  
Миліший він, ніж гарна ця країна;  
Там друзів є багато дорогих,—  
За всіх любіша серцеві родина.

Туди втікаю від турбот, утіх  
І праці. В затінку ялин густих,  
В траві я там пахучій спочиваю  
Чи мотилів крилатих доганяю.

Вся в білім, з ганку сходить там вона,  
До нас у гай зелений прилітає,  
У збіжжя, як у воду, порина  
І з гір зорею ранішньою сяє...

### ПОЛИЛИСЬ МОЇ СЛЬОЗИ...

Полились мої сльози краплисті та чисті  
На вік мій дитинний, вік мій певинний,  
На юність мою і квітучу, й жагучу,  
На роки змужнілі, роки похилі...  
Полились мої сльози краплисті та чисті.

# ПОЕМИ

## КОНРАД ВАЛЛЕНРОД

*Історична повість  
в литовського та прусського життя*

Dovete adunque sapere, come sono  
due generazioni da combattere  
bisogna essere: volpe e leone\*.

*Machiavelli*

Бонавентурі та Йоанні Зельсь-  
ким на пам'ять про тисяча ві-  
сімсот двадцять сьомий рік при-  
свячує автор

### ВСТУП

Сто літ минуло, відколи Хрестовий  
Скупався орден у крові поганській;  
Уже пруссак хилився під окови  
Чи, щоб не датись владі християнській,  
Тікав у світ, пімецькою рукою  
Мордований під самою Литвою.

Литву й тевтонів Німан розділяє:  
Блищать по тому боці давні храми,  
І ліс, богів притулок, віттям грає.  
По цей бік зноситься над деревами  
Високий хрест німецький аж до неба,  
Раменами простягнися до мона  
Литви, немовби землю Палемона  
Усю хотів загарбати під себе.

Там видно юрби литвинів понурих,  
У шапках рисячих, в ведмежих шкурах,  
Що з луками і гострими списами  
За панцирними стежать ворогами.  
По другім боці, в шишаку та зброї,  
Застиг німецький рицар у спокої  
І, пильно оглядаючи границю,  
То чотки лічить, то ладна рушницю.

\* Повинні-бо ви знати, що є два способи боротьби... треба бути лисицею і левом (*ital.*).— *Ред.*

І ті й тамті пильнують переправи.  
Так Німан, з літ прадавніх гостелюбний,  
Що братніх людей сполучав держави,  
Став нині за поріг до смерті згубний.  
Життя не втративши або свободи,  
Ніхто його не переплине води.  
Лиш хміль литовський надить красою  
Тополя прусська, рівна та зелена,  
І по гіллі він пнеться над водою,  
На той бік простягаючи рамена.  
Там, через річку перебравшись ясну,  
Він любку обніма свою прекрасну.  
Лиш солов'ї з литовської діброви  
З братами запущанськими своїми  
Співають разом, сповнені любові,  
Чи, стрепенувши крилами легкими,  
Летять на спільний острів для розмови.

А люди? — Їх розмежували чвари!  
Литвина й прусса давде другування  
Забулося; лиш інколи кохання  
Людей зближає. — Знав таку я пару.

О Німане! Твої зелені луки  
Заллють війська вогнем і морем крові,  
Твої, здавен уславлені, діброви  
Впадуть від змахів хижої сокири,  
І солов'їв гармат сполошать звуки.  
Народам, що жили як браття доти,  
Судились дні зненависті й розлуки;  
Все розпадеться; лиш кохання щире  
В своїх піснях оживлять вайделоти.

### ОБРАННЯ

На Мар'єнбурзькій вежі задзвонили,  
Гармати й барабани заgrimіли;  
День урочистий в ордені Хрестовім;  
Рицарство до столиці посліщає,  
Де, зібране в капітулі святковім,  
В ім'я святого духа вradить раду,  
Хто за магістра нині бути має,



Хто візьме хрест великий, меч і владу.  
Минає ради день один і другий,  
Бо рицарів достойних є немало,  
Чий рід минуле славою вінчало,  
Що мають рівні подвиги й заслуги.  
Але братів одноголосна згода  
За всіх найвище ставить Валленрода.

Він, чужоземець, в Пруссії незнаний,  
Уславився, як воїн нездоланий;  
То по Кастилії гнав маврів лютих,  
То турків по бурхливому просторі,  
Був завжди першим на валах здобутих  
І першим кораблі спиняв на морі.  
Коли серед турніру, без забрала,  
До смертного він закликав двобою,  
Ніхто не смів і ворухнуть рукою,  
Що лавр йому охоче відступала.  
Та хоч за подвигів високі зльоти  
Його ім'я було хвалою вкрито,  
Він християнські вищі мав чесноти:  
Убогство, скромність, нехтування світу.

Не вславивсь Конрад мовою тонкою,  
Облесністю та вправністю укладів,  
Не брався для користі він за зброю,  
Не йшов служити свавільності баронів.  
Замкнувшись у монастирські стіни,  
Він зневажав і почесні, й посади,  
І навіть найсолодше для людини —  
Спів менестрелів та жінок принади...  
Ще з юних літ між мурами щіми  
Він похвалами гордував людськими,  
Від красних лиць байдуже одвертався,  
Втікав од шуму і розмов цурався.

Чи був холодним, гордим він з природи,  
Чи з віком став, — бо, молодий літами,  
Був сивий, із зів'ялими щоками,  
Що їх тяжкі нам борознять пригоди, —  
Вгадати важко: випадали хвили,  
Коли юнацькі він ділив забави,  
Прихильно навіть речі слухав милі,  
На жарти — жарт komponував лукавий

І тишив дам солодкими словами,  
Немов дітьми йому здавались дами.  
Та рідко забуття були хвилини,  
А потім — пролунає тільки слово,  
Немовби й незначуще для людини,  
І ввесь він мов запалиться раптово.  
Слова — любов, обов'язок, вітчизна,  
Литва і хрест — була та сила грізна,  
Що Конраду веселоці труїла.  
Почувши їх, він одвертав обличчя,  
Немов душа його ізнов німіла,  
І поринав у думи таємничі.  
Святе покликання згадавши, може,  
Він одкидав усе земне, негоже.  
Одному лиш дививсь він просто в вічі,  
Одного лиш за друга мав свого —  
То був зразок всім чесним християнам,  
Чернець старий, названий Гальбаном.  
З ним він ділив самотність і тривогу,  
У почуттях усіх йому звирявся  
І в нього лиш самого сповідався.  
Хто із святим сподобився дружити,  
Сам святості той може заслужити!

Так хрестоносці, зібрані для ради,  
Перебирали Конрада чесноти.  
Мав ваду він — та хто не має вади?  
Він світової уникав марноти,  
Від п'яної він утікав громади, —  
Але, замкнувшись у своїм покої,  
В нудьги обіймах, туги і скорботи,  
Шукав розваги у хмільнім напої.  
Немов нову ви бачили людину:  
Його лице, бліде ще за хвилину,  
Нараз рум'янцем бралось хворобливим;  
Його великі голубі зіниці,  
Що попелом їх час присипав сивим,  
Метали знов колишні блискавиці;  
З грудей тяжке зітхання виривалось,  
Сльоза перлиста на очах з'являлась,  
Хапали лютню нетерпливі руки,  
Лунала мовою чужою пісня,  
Та розуміли слухачі ті звуки.  
Почувши лиш мотиви лиховісні,

Поглянувши на постать співакову,  
На вид його, аж темний від напруги,  
На млистий погляд, брів високі дуги,—  
В глибинь ви зазирали загадкову.  
Про що ж були пісні його чужинні?  
Гадали: у безумному відчаї  
Утрачену він юність доганяє.  
А де ж душа? У спогадів країні.

Проте ніколи з лютні золотої  
Не добував він пісні не сумної;  
Жахав його невинний усміх милий,  
Як смертний гріх, як привиди з могили.  
Всі струни майстер зачіпав уміє,  
Окрім струни веселоців дзвінкої,  
Всі почуття своєю будить грою,  
Окрім одного почуття — надії.

Не раз його брати так заставляли  
І дуже з того всього дивували.  
В хвилини ті сповнявся Конрад гніву  
І лютю кидав, не кінчивши співу;  
Небесним силам сипав він образи,  
Гальбанові щось шепотів старому,  
Кричав на військо, віддавав накази,  
Погрожував — кому? Це невідомо.  
Брати у жаху, а Гальбан сідав  
І погляду з Конрада не спускає;  
В тім погляді немов якісь докори  
І нагад таємничий та суворий.  
Чи то пораду, чи пересторогу  
Дає він в ту хвилину Валленроду,  
Але зганяє із чола тривогу  
І гасить в бурнім погляді негоду.  
Так хижих левів доглядач умілий,  
Спитавши дозволу в панів і в паній,  
Враз одкриває клітку заржавілу  
І сурмить; звірі, з люті ніби п'яні,  
Ревуть, як грім; проходить дроз по людях,—  
Лиш доглядач із випростаним станом  
Спокійно руки схрещує на грудях  
І звіра б'є, немов бичем,— очима,  
І тим душі безсмертним талісманом  
Лапцюг на лева пакида незримий.

## II

На Мар'єнбурзькій вежі задзвонили,  
І до каплиці з рідного покою  
Вслід комтуру йдуть рицарі чергою,  
Ченців і капеланів гроно ціле.  
Молитви пильно весь капітул слуха  
І гімн співає до святого духа.

### Гімн

Духу, світло боже!  
Голубе Сіону!  
Християнський світ, підніжжя гоже  
Твого трону,  
Осяй благодаттю ясною  
І крильми повій над юдоллю земною!  
Із-під крил, пеначе стріли,  
Хай проміння вдарить чисте,  
Покладе свій знак огнистий  
На чоло обрапцеве похиле.  
Хто сподобивсь ласки бога-сина,  
Перед тим ми низько склонимо коліна.  
Сине господній!  
Простри всесильну руку,  
Признач, хто сьогодні  
Із нас найбільше достойн  
Обставать за святу твою муку  
І меч Петра, як володар, узяти,  
Проти поганства, як воїн,  
Твоє знамено підняти!  
Нехай чоло сян землі схиляє  
Перед тим, в кого хрест, ніби зірка, палає!

\* \*  
\*

По молитвах всі вийшли за ограду,  
Та архікомтур озпаймив, що треба,  
Спочивши, знов зібратися на раду —  
Достойний вибір виблагати в неба.

Щоб свіжістю подихати нічною,  
Ті на замковій сілн галереї,  
Ті по гаях розспались юрбою.

Травнева піч хилила до спокою,  
І досвіток блідий скрадавсь до неї.  
Вже місяць, синє обійшовши коло,  
Востаннє вид свій світлий одмінє,  
То в хмарі темній, то в ясній дримає,  
Чоло своє склоняючи додолу.  
Коханець так дні юності своєї  
І все життя перебіга думками,  
Всі ращоді, всі муки, всі надії,  
Сміється, заливається сльозами  
І, змучений своїми почуттями,  
Схиляє голову, як в летаргії.  
)

Тож рицарство в садах і пуцах бродить,  
Та архікомтур часу не марнує,  
Гальбана кличе, тих братів гуртує,  
Що найзначніші, набік їх одводить,  
Щоб, уха уникаючи людського,  
Все зважити і все обміркувати;  
В долину йде, минаючи дорогу,  
І стиха починає розмовляти.  
Блукали так під шемрання водиці  
По озера спокійнім узбережжі.  
Вже ранок, до столиці час гучної.  
Аж голос чути — де? — в наріжній вежі.  
Чий голос то? Пустельниці смутної.  
Вже десять літ у вежі тій замшлій  
Жона якась, до гóрода Марії  
Здаля прибувши в вірі та надії,  
Чи то на знак покори божій силі,  
Чи прагнучи згасити муку люту,  
Свою самотню відбува покуту,  
Замкнулась добровільно у темницю  
І за життя найшла собі гробницю.

Дозволили не зразу капелани  
Сховатись їй в ув'язнення жадане,  
Нарешті в вежу двері їй відкрили.  
Та ледве опинилась за порогом,  
Як цегла і важкі камінні брили  
Закрили вхід, її лишили з богом.  
Той мур розбити вже ніхто не зможе —  
Лиш ангели, як суд настане божий.

Вгорі — віконце невелике й грата;  
Туди приносить їжу люд околний,  
А небо — сонце й вітерець свавольний.  
О грішнице! Невже, людьми проклята,  
Ти, повна самозречення й терпіння,  
Повітря вже боїшся і проміння?  
Відколи у своїм замкнулась гробі,  
Вона не наближалась до віконця  
Помилуватись виблисками сонця,  
Вдихнуть повітря свіже у жадобі,  
На квіти глянуть у ранковій тиші,  
На людські лиця, за квітки любіші.

Та знали люди, що жива донині:  
Не раз, було, прочанину святому,  
Що біля вежі йшов у самотині,  
Щось чулось відти в мороці нічному.  
Була, напевне, пісня то побожна.  
Як ввечері селянські прусські діти  
Безжурно гралися біля діброви,  
Могли в вікні щось біле розрізнити,—  
Немов зоря займалась безтривожна;  
Чи то волосся пасмо бурштинове,  
Чи руку білу там добачить можна,  
Що шле благословення їм Христове?

В ту сторону звертає комтур кроки,  
І чується йому крізь темні грати:  
«Ти Конрад! — Вирок здійснився високий! —  
Магістром станеш, будеш їх вбивати!  
Тебе впізнала! Марна річ таїться!  
Хоч би, як вуж, прибрав ти іншу шкіру,  
Ту саму душу маєш, мужню й щиру...  
Як не в тобі — в мені вона лишиться.  
Хоч би твої з могили встали кості,—  
По них тебе пізнали б хрестоносці».  
Пустельниця то з вежі промовляє;  
Рицарство дивиться, відкіль ті звуки,—  
Вона! До кого ж простягає руки?  
Адже нікого навкруги немає!  
Здалека тільки блиск якийсь прилинув,  
Неначе сталь вояцької прилбиці,  
Тінь на землі — чи плащ її відкинув?  
Все зникло — певне, зрадили вілиці,

Світання, певне, блиснуло рум'яне,  
І по землі прослалися тумани.

«Брати! — Гальбан сказав. — Це перст гос-  
подній!

Пустельниця край гробового входу  
Небесну волю прорекла сьогодні.  
Адже ім'я почули ви Конрада —  
Ім'я ж хороброго це Валленрода.  
Йому — висока честь і нагорода!  
Заприсягнімось же, як буде рада,  
Його обрати!» — Всі гукнули: «Згода!»

Пішли з тим криком. — Довго із долини  
Лунало, ніби клятва величава:  
«Живе хай Конрад! Честь магістру й слава!  
Хай орден квітне! Хай поганство гине!»

Гальбан про щось задумався глибоко,  
На рицарів з презирством подивився,  
Тоді звернув до вежі мудре око,  
І тихий спів із уст його полився:

### *Пісня*

Вілія, мати струмків наших чистих,  
Зір має синій і дно золотисте;  
Гарна литвинка, що в ній бере воду,  
Серцем чистіша і краща на вроду.

Вілію в ковенській милій долині  
Пестять тюльпани й нарциси невинні;  
В ногах литвинки юнацтво все тоне  
Краще, ніж пишні троянди й тюльпани.

Вілія чиста гордує квітками,  
Німану любого серцем шукає;  
Нудно литвинці поміж литвинами,  
Бо молодого чужинця кохає.

Німан свою обійма наречену,  
Мчить її із нею в скелястім просторі  
І до грудей притискає шалено, —  
Гинуть обое в глибокому морі.

Вирве й тебе з твого рідного дому  
Приходень красний, литвинко скорботна!  
І в забутті ти потонеш німому,  
Тільки ж сумніша і тільки самотна.

Зайві слова і поради безсилі,  
Дівчина любить, і Вілія грає;  
Вілія зникне у Німану хвилі,  
Дівчина в вежі відлюдній ридає.

### III

Магістр поцілував писання вічне,  
Від комтура прийняв, як знак потуги,  
Великий хрест і ясний меч двосічний,  
Чоло підніс, — та тінь якоїсь туги  
Над ним тяжіла; глянув загадково  
Блискучим оком; гостя небувала,  
На вид його усмішка завітала,  
Відбивши блідо думку невідому;  
Так промінь хмару протина ранкову,  
Видуючи і сонце, й рокіт грому.

Магістрів запал, вид його вогненний  
Серця вояцькі мріями сповняють:  
Вже бачать битви, здобич незліченну  
І кров поганську в думці проливають.  
Вождю такому як не підкориться?  
Меча його чи не всевладна криця?  
Тремтять, литвини! Близько день очисний,  
Коли над Вільном знак хреста заблисне.

Надії марні. День по дню спливає,  
Минає рік ганебного спокою,  
Литва грозить, а Конрад не зважає,  
На бій не йде, не кличе він до бою.  
Коли ж візьметься за діла державні,  
То давні звичаї ламає славні.  
Він певнить, що брати забули бога,  
Порушили священні заповіти;  
«Правдива, — каже, — вбожества дорога;  
Молимося, щоб вам у мирі жити!»  
Пости він накладає та покути,  
Боронить втіх невинних заживати,



Провин малих не хоче поминути,  
Ув'язнює і посила на страти.

Литвин тим часом, що боявсь на очі  
Вояцтву хрестоносному з'явиться,  
Пустошить села, палить їх щоночі,  
Людей хапає поблизу столиці;  
Він хвалиться, що в служби час урочий  
Магістрову одвідає каплицю;  
Тремтять уперше діти край порога,  
Почувши жмудського звучання рога.

Як не тепер, коли ж і воювати?  
В Литві — незгода, колотнеча, чвари;  
Відважний русич там, там лях завзятий,  
А там із Криму сунуться татари.  
Ягелло скинув Вітольда із трону,—  
І в орден той звернувся по оборону,  
Скарби і землі щедро обіцяє,  
Та допомоги він дарма чекає.

В столиці ремство, сходиться громада,—  
А де ж магістр? Гальбан у неспокої,  
В каплиці й замку не знайшов Конрада...  
Напевне біля вежі він старої.  
Були братам усі відомі кроки  
Магістрові: вечірньою порою,  
Як морок землю повивав глибокий,  
Над озером блукав він самотою  
Чи там, де вежі зноситься будова,  
Навколішках, плащем своїм укритий,  
Як статуя світився мармурова  
І снові не давав себе зморити.  
Як тільки щось відлюдниця сказала,  
Встає він, їй відповідає глухо;  
Здалека слів схопить не може ухо,  
Та полиск войовничого забрала,  
Здіймання рук і горда вся постава,—  
Все свідчить, що зайшла важлива справа.

### *Пісня з вежі*

Хто мої сльози, мої зітхання  
Може збагнути й порахувати?  
Стільки у грудях моїх страждання,

Що поржавіли віконні грати!  
З ока на камінь сльоза моя рине,  
Ніби у добре серце людини.

Неугасимий огонь Свенторога,  
Живлений пильно старими жерцями;  
Вічно струмує криниця Мендога,  
Живлена млою й гірськими снігами;  
Хто ж мої сльози й плачі насичає?  
Ані кінця їм, ні краю немає.

Батькова ніжність і нені турбота,  
Край наш веселий і замок високий,  
Ночі без видив і дні без скорботи,  
Схожий на тихого ангела спокій  
Вдома і в полі, удень, серед ночі,  
Літа мої колихали дівочі.

Три були красні у матері доні,  
Першу мене мали заміж оддати;  
Любе життя на родинному лоні,—  
Щастя якого ще можна бажати?  
Нащо ж відкрив ти, вродливий юначе,  
Те, чого люд наш ніколи не бачив?

Ангелів світлих, великого бога,  
Пишні костьоли й високі палати  
Ти малював; схвилювалась я з того,  
Як там панянок кохають княжата,  
Витязям нашим рівні у славі,  
Мов пастухи наші — серцем ласкаві;

Там, розлучившись з тілом, людина  
Духом злітає у небо чудове,  
Ах, як я вірила, бідна дитина,  
Звукам твоєї небесної мови!  
Ах, при лихій і щасливій годині  
Бачу тебе лиш і небо лиш синє!

Хрест, що на грудях носив ти, коханий,  
Сяв для мене, як радості гасло.  
Горе! Як грім з нього вдарив нежданий,  
Все потемніло, затихло, погасло.  
Що ж! Хай сльоза і пече мені вії,—  
Все ти відняв, залишивши надії!

«Надії!» — обізвалося луною  
Над озером, де праліс зеленіє.  
А Конрад із усмішкою страшною:  
«Мені, мені казати про надії!  
Пощо ті співи? Як не пам'ятати:  
Три доні в матері були вродливі,  
Тебе хотіли першу заміж дати...  
Біда, біда вам, квіти нещасливі!  
Страшна гадюка вкралася до саду,  
А де лиш проповзе той змії лукавий,—  
Троянди в'януть там, всихають трави.  
Жовтіючи, як черево у гада!  
Тікай же думкою на тихе лоно,  
Де й досі б, може, ти жила щасливо,  
Коли б... Мовчиш? Співай! Я жду прокльону!  
Нехай сльоза, що камінь пропікає,  
Не гине марно; свій шолом зірвати  
Ладен я, щоб чоло палила мстиво  
Мені вона; ладен я все віддати,  
Щоб знать, чим пекло дух мій покарає!»

#### Голос із вежі

Пробач, коханий мій, пробач, я винна.  
Прийшов ти пізно, сумно так чекати —  
І от журлива пісенька дитинна...  
Геть з піснею! — та й нащо нарікати?  
Що наші зустрічі? Лише хвилинка  
Скороминуща, — та вона єдина,  
Що нею я не згодна помінятись  
На тихі дні спокійної нудоти.  
Ти сам казав, що люди — це істоти,  
Які, мов мушлі, у багні таяться;  
Лише під час великої негоди  
На поверхню виштовхують їх води;  
Уста вони жадібно розкривають  
І знов на дно, в могилу поринають.  
Ні, щастя не бажала б я такого!  
Ще тихо в рідній бавлячись країні,  
Між подруг, відчувала я тривогу,  
Душею рвалась у простори сині,  
І серце билось — ах! — як б'ється й нині.

Не раз плиткі я покидала луки,  
Щоб на узгір'ї мріяти стрімкому;  
Почувши ніжні жайворонків звуки,  
Я думала: лиш по перу одному  
Із крилець їх — я б а ними полетіла  
І квіт один хотіла б лиш зірвати,  
Квіт незабудки... Вгору, вгору, крила,  
За хмари, щоб нікому не догнати!  
Мене твоя орлина сила дужа  
У високості піднесла до себе!  
Я жайворонків більше не благаю:  
Куди летить, шукать якого раю  
Тому, хто бачив господа у небі,  
А на землі — великого знав мужа?

### К о н р а д

Ах велич, велич, ангеле коханий!  
Та велич, що тяжкі страждання криє!  
Ще кілька днів — душа переболів,  
Ще кілька днів — минуле все зів'яне.  
Збулося! Що по давнім жалкувати!  
Твій Конрад плаче, — ворог окаянний  
Нехай тремтить: я буду мордувати!  
Але навіщо кинула ти, мила,  
Свій монастир, притулок супокою!  
Там богові покійно б ти служила,  
Сховавшись між неприступні мури;  
Було б без мене легше там ридати,  
Ніж тут, у царстві дикого розбою,  
Терпіть в могильній темряві тортури,  
Безсонні очі в муках розкривати  
І крізь віконце вічної темниці  
Розради жебрати! А я слухать мушу,  
Окови бачити, яких не зрушу,  
Свою нещасну проклинати душу  
За те, що давнє в ній чуття таїться!

### Г о л о с і з в е ж і

Докори? Годі! Не приходь до мене!  
Коли б прийшов і плакав, як палений, —  
Дарма! Своє віконце замикаю,  
Спускаю в гроб свій, мороком повитий,  
В обійми чорні самоти й відчаю.  
Прощай, прощай навіки, мій єдиний!

Хай щезне й пам'ять про тяжкі хвилини,  
Як ти мене відмовивсь пожаліти!

### К о п р а д

Ти пожалій, мій ангеле єдиний!  
Коли ж відмовиш ти моім благанням,  
Свій лоб я розіб'ю об чорні стіни,  
Тебе вблагаю Каїна сконанням!

### Г о л о с і з в е ж і

О, пожаліймо ми себе обоє!  
Згадай, що наші дні короточасні  
І що на всій землі нас тільки двоє,—  
В морях піску росинки дві нещасні.  
Дмухне вітрець,— і сліду їх не стане...  
Ах, згиньмо ж, згиньмо разом, мій коханий!  
Не мала думки я тебе терзати;  
В черниці ж я постригтись не хотіла,  
Бо серце небу не могла віддати,  
Коли земна любов ще в нім кльпіла.  
В монастирі гадала я лишиться,  
Обрать послушниці смиренну долю,  
Але без тебе світ був як темниця.  
Чуже все й дике в тім сумнім околі.  
Я пригадала, що по довгих роках  
В Марії місто мав ти знов прибути —  
Карати страшно ворогів жорстоких  
І мститись за народне горе люте.  
Хто жде, літа скорочує думками;  
Я мислила: він, може, їде саме,  
А то й прибув; чи ж мрія непростима,  
Як у могилу я зійшла живою,  
Ще раз із милим стрітисся очима  
Чи вмерти, попрощавшись з тобою!  
Самотньої шукала я оселі  
Біля дороги, на уламку скелі,  
Гадаючи, що рицар, може, йтиме  
Біля моєї хатки випадково  
І милого назве ім'я раптово,  
І я поміж шоломами чужими  
Його пізнаю; хай він змінить зброю,  
Чужий девіз на щит собі поставить,  
Лице відмінить,— серця глибиною  
Його пізнаю я здалека навіть.

Як мусить він з обов'язку тяжкого  
Все руйнувать і кров усюди лити,—  
Хай всі клянуть, для серця лиш одного  
Відрада є його благословити!  
Тут я обрала, в тиші безтровожній,  
Свій дім і гроб, де так могла б ридати,  
Щоб жоден не підслухав подорожній.  
Я знала — любиш ти один блукати,  
Отож гадала: може, в час вечірній  
Він сам, без буйних друзів, помандрує  
Над озеро, де плещуть хвилі мирні,  
Мене згадає й голос мій почує.  
Зласкавилось небо милостіве:  
Прийшов сюди, мої почув ти співи.  
Молилась я: «Хай тінню хоч легкою  
Він з'явиться! Хай хоч вві сні побачу!» —  
Тепер — о щастя! — разом ми з тобою,  
Тож плачмо разом!

### К о н р а д

Що ж із того плачу?

Я плакав, пам'ятаєш, в ту хвилину,  
Коли обійми розірвав ласкаві,  
Поклавши власне щастя в домовину,  
Щоб виконати заміри криваві.  
Скінчилися мої нестерпні муки,  
Стою біля жадань моїх порога —  
Карать, топтати ворога лихого,  
А ти прийшла мені зв'язати руки.  
Відкбли ти крізь заржавілі грати  
Поглянула на мене, ніби сонце,  
Нічого більш не хочу в світі знати,  
Лиш озеро, та вежу, та віконце.  
Усе навкруг воєнним дише духом;  
Під гуки сурем, серед брязку зброї  
Я нетерпливим, загострілим ухом  
Твої прагну мови чарівної,  
І день увесь мій — довге дождання,  
А як повіє вечір над гаями,  
Хотів би я, щоб не було світання,  
Життя мое я числю вечорами.  
За мир тим часом орден дорікає,  
Війни жадає — власного загину,  
Гальбан до помсти ревно закликає

Та присягу нагадує єдину,  
Поля сплюндровані у ріднім краї;  
А як ту мову слухаю я зимно, —  
Одним зітханням, порухом, очима  
Жадобу крові будить він нестримну.  
Мій час настав, гроза ударить скоро,  
Війна вже на порозі невмолима.  
Гонець до нас прибув із Рима вчора,  
З усіх країн ідуть зловісні хмари,  
Всі голосом волають стоязиким,  
Щоб я з мечем, з хрестом моїм великим  
На Вільно грізні скерував удари.  
Проте — сказати сором! — у годину,  
Що дасть народам славу чи неславу,  
Про тебе мислю, зволікаю справу,  
Щоб нам побути вдвох ще мить єдину.  
О юносте! Ти жертв пора високих!  
Кохання, щастя, небо я й свободу  
Приносив мужньо на вівтар народу  
За юних літ, — а в пристарілих роках  
Лише повинність, розпач, воля божа  
Мене женуть на бій! Я, посивілий,  
Від стін цих одірвать очей не можу,  
Від тебе відійти — не маю сили! —

Замовк; у вежі — зойки лиш жіночі;  
Години проминули у мовчанні;  
Зоря прогнала темний морок ночі  
І зарум'янила спокійні води.  
В чагарнику, як завжди на світанні,  
Повіяв тихий легіт прохолоди,  
Пташки свій щебет почали несмілий  
І змовкли, ніби показать хотіли,  
Що зо сну пробудились надто рано.  
Встав Конрад, звів на вежу скорбні очі,  
На ґрати, що виходили з туману;  
Озвався соловей — було по ночі...  
Насунув Конрад на чоло прилбидю,  
У плац свій загорнувся аж по брови,  
Простяг востаннє до вікна правицю  
І зник в діброві.  
Так дух лихий летить від мирних келій,  
Як дзвін в долині залуна веселій.

#### IV БЕНКЕТ

Був день патрона, свято урочисте,  
Рицарство пишне в місто поспішає,  
Корогви білі прикрашають місто,  
Рицарство Конрад на бенкет скликає.

Сто білих птахів має біля столу.  
На кожному довжезний хрест чорніє:  
То воїнство; за спинами навколо  
Для послуг зброєносці молодії.

На чолі Конрад; при бійцях-дружині  
Ліворуч трону Вітольд сів завзятий;  
Колишній ворог ордену, він нині  
Литву з ним разом хоче воювати.

Магістр до учти промовляє слово:  
«Радіймо в бозі!» — келихи засяли.  
«Радіймо в бозі!» — розтялось громово,  
Іскристі вина у сріблі заграли.

Сів Валленрод, на лікоть сперсь недбало,  
З презирством слухав дикі перегуки.  
Та враз кричать вояцтво перестало,  
Лиш жарти чуть та кубків срібні звуки.

«Гуляймо, — Конрад вигукнув, — братове!  
Адже рицарства звичай це спадковий!  
Бурмочуть вслід за криками п'яними!..  
Хіба ж розбійники або ченці ми?»

Не так за давніх літ бенкетували.  
Коли ворожі трупи ми топтали  
В Кастілії, Фінляндії ліснстій,  
Вогні палили у здобутім місті!

Отам співалось! Чи у нас немає  
Якогось барда там чи менестреля?  
Вино людині серце звеселяє,  
Але без пісні світ — німа пустеля».

Сказав — і кілька співаків устало:  
Там італієць солов'їні тони



В честь Валленрода підбирає вдало.  
Там трубадур із берегів Гаронни  
Про чарівниць оповідає дивних,  
Любов пастушу, рицарів мандрівних.

Дрімає вождь, поникши головою,  
Та як останній пісні звук пролинув,  
Він злота черес італійцю кинув:  
«Мене лиш возвеличив ти хвалою,  
Тож іншої не вартий нагороди.  
Візьми — і геть! Співав про силу вроди  
Цей трубадур, про юність і кохання, —  
Нехай простить: у рицарському гроні  
Нема красуні, що йому з долоні  
Троянду подала б на спогадання.

Троянди тут зів'яли; я бажаю,  
Я, хрестоносець, пісні не такої,  
Хай розіллється гнів у ній без краю,  
Хай грім сурми лунає бойової!  
Хай буде спів сумний, як темні мури,  
І як відлюдник, що сп'янів, — похмурий!

Для нас, що хрестимо мечем кривавим,  
Кривава пісня хай святою стане,  
Хай будить гнів, хай жах несе лукавим,  
Хай навіває розпач полум'яний!  
Страшне життя — страшна хай пісня гряде!  
Хто ж заспіває так?» — «Я!» — пролунало  
З порога: дід між зброєносців сивий  
Сидів там; хто він — рицарство не знало;  
Пруссак то чи литвин був мовчазливий,  
Мав довгу бороду, волосся біле,  
Якого залишалося вже мало,  
З відлоги тіні очі заслонили,  
Чоло глибокі зморшки поорали.

Держав він прусську лютю у правці,  
А ліву руку простягав до кола  
Вояцького, щоб дозвіл, як годиться,  
Дістать для співу — і почав спроквола.  
Всі слухають. «Для вас я заспіваю! —  
Гукнув він. — Пруссакам я та литвинам  
Співав колись; ті вмерли за вітчизну,

І інші, щоб не жить в годину грізну,  
Не бачити, як ми в неволі гинем,  
Самі на себе руки наложили,  
Як слуги, коли вмер господар милий,  
А ті в лісах ганебно поховались,  
А ті, як Вігольд, з вами побратались.

Але по смерті... Німці гордовиті,  
Спитайте зрадників свого краю,  
Що з ними станеться на тому світі,  
Як полум'я поймає їх негасиме,  
Що предки їх відкажуть їм із раю  
На стогін, слізьми рошений гіркими?  
Із уст їх чуючи німецьку мову,  
Пізнають предки кров свою спадкову?

О діти! О ганьба і соромота!  
Ніхто на ворогів не вдарив лютих,  
Коли вели старого вайделота  
Від олтаря в тяжких німецьких путах!  
Самотній, я посивів на чужині,  
Співак, — ой леле! Нікому співати!  
Я вік проплакав по своїй країні.  
Звернув би зір до батьківської хати,  
Але не знаю, в бік який дивиться,  
Де селище, яке щоночі сниться!..

Тебе лише я в серці зберігаю,  
Коханий мій, улюблений мій краю!  
Скарбів уламки, все життя розбите  
Від мене, німці, ви як дар візьміте!

Як рицар, що, подоланий в двобої,  
Життя зберіг, але утратив славу,  
Не стерпівши наруги нелюдської,  
Знов на тропу вертається криваву,  
Ламає меч і кидає під ноги  
Звитяжцеві у сьйві перемоги, —

Так і мене взяла тепер охота  
Подати голос нашому зібранню.  
Останнього почуйте вайделота,  
Литовську пісню слухайте останню».

Скінчив, чекає від магістра слова;  
Усі мовчать, задумані глибоко;  
Конрад на Вітольда звертає око,  
І на устах усмішка загадкова.

Всі бачили: як вайделот про зраду  
Заговорив, — аж на лиці змінився  
Князь Вітольд, зблід і знов розчервонівся,  
Мов відчував і сором, і досаду.  
Нарешті, шаблю стиснувши при боці,  
Устав, іде, присутніх розсуває,  
Аж зупинився на якомусь кроці —  
І хмару гніву сліз потік спиняє.  
Вернувся, сів, плащем закрит обличчя  
І в думи заглибився таємничі.

А німці стиха: «Соромно, панове,  
При кубках слухать жебраків розмови!  
Хто з нас ту пісню зрозуміти може?»  
Вже й крик пішов, що слухати негоже  
Старого діда, вартого лиш сміху;  
Пажі свистіли голосно в горіхи,  
Лукаючи: «Оце мотив литовський!» \*

Та звівся Конрад: «Воїнство завзяте,  
Сьогодні орден, по старім звичаю,  
Дарунки має з гідністю приймати  
Від кожного приборканого краю.  
Старий приніс нам дар свій небагатий,  
Прийнять цю скромну пісню нам годиться,  
Вона — убога лепта удовиці.

Литовський князь в родині нашій славній,  
Його підручних ми шануєм гідно;  
Ім любо пригадать події давні,  
Почути їм приємно мову рідну.  
Хай відійде, хто слухати не хоче;  
Мені ж почути, друзі, навіть мило  
Литовську пісеньку незрозумілу,  
Як хвилю, що у бурі час рокоче,  
Або весняний тихий дощ погожий,  
Що клонить в сон. — Співай же, старче божий!»

---

\* Цей рядок не римується в оригіналі. — *Прим. перекладача.*

## Пісня вайделота

Коли чума Литву скарати має,  
Її пришестья бачать очі віщі,  
І вайделотів зір спостерігає  
Зловісну постать діви-моровиці,  
Що йде по пустирях, по кладовищі  
Вся в білому, в огненній плетениці,  
Чолом сягає над верхи соснові,  
В руці — хустина, вся в червоній крові.

У замках стражі низько насувають  
На лоб шоломи, а сільські собаки,  
Почувши смерть, жахливо завивають.  
Мара зловісна йде через байраки,  
До міст, до сіл, до замків підступає,  
І тільки-но майне її хустина,  
Замість палацу — чорна домовина,  
Де ступить діва — гроб там виростає.

Поява згубна! — Та ще більша згуба  
Литві з землі німецької грозила  
З-під шишака, з-під струсового чуба  
І від плаща, де тінь хреста чорніла.

Де тільки та примара з'являлась,  
Загин не місту, не селу приходив:  
Країна вся в могилу оберталась.  
Ах! В кім литовський дух іще не вбитий,  
До мене йди — на цвинтарі народів  
Ронити сльози, думати й тужити!

Народне слово! Ти завіт священний  
Для покоління давнього й нового,  
В тобі й народу меч благословенний,  
І пряжа дум, і цвіт чуття живого.

Твої скрижалі, слово, не розбиті,  
Допоки твій народ тебе шанує;  
Народна пісне! Голос твій вартує  
Вітчизни храм, на спомини багатий,  
Ти — повів крил архангельських в блакиті,  
Та й меч архангела ти можеш зняти.

Огонь поглине всі барвисті дії,  
Скарби безцінні розкрадуть злодії,  
Сама лиш пісня залишиться ціла;  
А як її не вмів люд прибитий  
Живить плачем, надією поїти,  
Вона до гір свої пригорне крила  
І про минулі дні оповідає.  
Так соловей, коли пожежа в домі,  
Ще на покрівлі відітхне знайомій,  
А дах впаде — він у зеленім гаї  
Щебече пісню, мов псалом при гробі,  
І подорожнім скаржитися в жалобі.

Не раз я чув, як селянин столітній,  
Виорюючи плугом кості білі,  
Грав на сопілці у журбі самітній  
Або тужив на дорогій могилі  
По предках, що лишилися — бездітні.  
Луна йому далека вторувала,  
Я слухав, і тим більш печаль зростала,  
Що сам лиш я пісні ті чув стокрилі.

Як в судний день усе померле встане,  
Коли сурма архангелова гряне,  
Так на той спів у мене під ногами  
Живою плоттю кості обростали.  
Біліла даль колонами й стовпами,  
На водах весел тисячі плескали,  
Вставали замки вряд передо мною,  
Князів і воевод я бачив зброю,  
Пісні дзвеніли, рій дівочий вився...  
Я снів чудово — страшно пробудився!

Все зникло: і ліси, і рідні гори.  
Думки, згадавши новочасне горе,  
Згорнули крила у німім одчаї,  
Замовкла люття у руці зомлілій,  
Крізь плач братів та зойки їх безспілі  
До мене давній шум не долітає!  
Та й досі іскри палу молодого  
У грудях тліють; полум'я раптово  
Осяє пам'ять — і живу я знову.  
Так лампа із кришталю дорогого,  
Що майстром розмальована умілим,

Потріскана і вся покрита шилом,  
Коли свічник у серце їй поставить,  
Красою барв людські чарує зори,  
На стінах відбива свої узори  
І, хоч притьмарена, нам душу бавить.

Якби я міг свій племінь перелити  
У людські груди, воскресить минуле,  
Якби словами здатен був гриміти  
В серцях братів, де почуття заснули,  
Тоді б, можливо, у ту мить єдину,  
Коли порушить пісня мертвий спокій,  
Серця б по-давньому в них битися стали,  
Серця б на лад настроїлись високий,  
І гордо прожили б вони хвилину,  
Як предки їх весь вік свій проживали.

Та нащо в давнє залітать думками?  
Сучасного простяться нам провини:  
Є муж великий, він живе між нами,  
Про нього спів мій,— слухайте, литвини!

\* \*  
\*

Замовк старий і слухає, чи далі  
Співати гурт німецький дозволяє,  
Але усе мовчить у пишній залі,—  
Співців таке мовчання окриляє.  
Зачав він пісню, змісту лиш нового,  
Бо розмір взяв для неї повільніший,  
По струнах бив і рідше, і тихіше,  
Вступив із гімна в повість він розлогу.

### Повість вайделота

Звідки їдуть литвини? Їдуть з нічного набігу,  
Здобич везуть вони пшшчу, в замках добуту,

в костьолах,

Юрби схоплених німців біжать біля коней вояцьких,  
Зв'язані руки у них і мотузками шні обвиті;  
Глянуть у Пруссії бік — і заллються гіркими сльозами,  
Глянуть на Ковно вони — і богу себе доручають.  
В місті Ковні лежить Перуна майдан предковичний,

Там литовські княжата, звияжню похід довершивши,  
Рицарів палять німецьких щораз на багатті  
жертovníм.

Двоє рицарів тільки їдуть до Ковна без страху,  
Красень один молодий, а другий літами похилий.  
З доброї волі вони, покіннувши лави німецькі,  
До литвинів перебігли; князь Кейстут прийняв їх  
суворий,  
Тільки стражу приставив і в замок узяв їх до себе.  
Хто вони, звідки, розпитує він, і що мають на мислі.

«Я не знаю,— сказав молодий,— свого прізвища й роду,  
Бо мене ще маленьким німці в полон ухопили.  
Тільки я й пам'ятаю: в Литві, у великому місті,  
Дім родовий наш стояв; усе місто було дерев'яне,  
На узгір'ї стояло; наш дім був з червоної цегли.  
Бір шумів ялиновий навколо веселого міста,  
Серед високих дерев озеро біле блищало.  
Якось крик уночі пробудив нас раптовий і гострий,  
День огненний у вікна заглянув, потріскались шиби,  
Пасмами дим розіславсь по даху; ми вибігли в браму,  
Полум'я быстро котилось, іскри сипались градом,  
Крик розтявся: «До зброї! Німці у місті! До зброї!»  
Батько мій вибіг оружний, вибіг і більш не вертався.  
Німці вдерлися в дім, один з них погнався за мною,  
Підхопив на коня; я не знаю, що сталося далі,  
Тільки матері крик в ушах віддавався ще довго.  
В брязкоті зброї, в тріщанні огнем оповитих будинків  
Крик той мене переслідував, крик той в ушах  
зоставався.

Навіть тепер, коли бачу пожежу і стогін я чую,  
Крик той в душі озивається, ніби лунає в печері  
Грому відгук далекий; лиш це від Литви залишилось,  
Це я зберіг від батьків. Тільки часом у видивах сонних  
Бачу постать матусі, батька й братів моїх милих,  
Але щодалі їх мла повиває гущіша й темніша  
І закриває від мене їх рідні, укохані риси.  
Роки дитячі пливли, я жив серед німців, як німець,  
Вальтера даю ім'я мені, прізвище додано Альфа;  
Та хоч німецьке ім'я, а душа зберігалась литовська,  
Жаль зостававсь по родині, зненависть росла до  
чужинців.  
Вінрих, магістр хрестоносців, мені дав притулок  
у замок,

Сам до хреста він тримав мене, пестив, як рідного  
сина,  
Я ж нудьгував у палаці, з колін утікав я князівських  
До вайделота старого. В той час проживав серед німців  
Сивий з Литви вайделот. Був давно він узятий

в неволю,  
В війську служив тлумачем. Від людей перечувши про  
мене,

Що сирота я, литвин, до себе почав закликати,  
Все про Литву говорив, зігрівав моє змучене серце  
Рідної мови словами і голосом рідної пісні.

Часто зі мною ходив він на синього Німану берег,  
Звідти любив я дивитись на взгір'я країни моєї.  
Як вертались ми в замок, старий утирав мені сльози,  
Щоб не будити підозри; та, сльози мої осушивши,  
Помсти жагу він будив і зненависть до німців.

У замку

Потай гострив я ножа; в насолоді якійсь невимовній  
Різав я килими, а чи дряпав князівські дзеркала,  
Щит блискучий піском обсіпав і обплювував злісно!  
Потім, у юному віці, я часто із порту Клайпеди  
Плавав човном із стареньким, щоб берег одвідать

литовський.

Рвав я там рідні квітки, і будив чародійний їх запах  
Спомини в серці якісь, невизначні й туманом повиті.  
З того духу сп'янілий, себе уявляв я маленьким,  
Марив, ніби гуляю в саду із братами малими.

Спомини дід підживляв; ще красніша була його мова,  
Ніж розкішні квітки; малював він щасливе минуле:

Як же то любо у ріднім краю, серед кривих і друзів,  
Літ молодих заживати!.. А скільки ж діток литовських

Щастя такого не знає і стогне в пімецькій неволі! —  
Чув таке я на луках; а на побережжі Полонги,

Де гримлячими персами море шумить ненастанно

І з гортані пінпстої струмні піску вивергає,

Він говорив: «Килими прибережного луку, ти бачиш,

Дрібен пісок засипає; бачиш, зілля запахиці

Хочуть пробитись чолом крізь покрив той смертельний,  
та марно!

Ах! Нова насувається лава піску, ніби гідра,

Черезом білим плазує, розкішну вкриває долину

І розливає навколо царство мертвотне пустелі.

Сину, весняні квітки, що живими лягли в домовину,

То народи звойовані, браття то наші литовці;



Сину, пісок той, що буря наносить — то орден  
тевтонський».

Серце боліло від слів тих; я мріяв побить хрестоносців  
Чи утекти до Литви; старий гамував ті пориви.

«Рицарям вільним, — казав, — вільно зброю собі  
обирати

І в одкритім бою проти ворога рівного битись;

Ти ж невільник, лукавство — єдина невільників зброя.

Тут залишись, перейми у німців воєнну науку,

Ім у довіру ввійди, а що далі робити — побачим».

Слухався я вайделота, ходив із військами тевтонів...

Що ж? У сутичці першій, побачивши рідні корогви,

Пісню воєнну народу могою здаєка почувши,

Кинувся я до своїх і з собою потяг вайделота.

Так от сокіл, узятий з гнізда і живлений в клітці,

Хоч жорстокі ловці йому тьмарили муками розум

І на рідних братів соколів для потіхи пускали,

Тільки-но здійметься в хмари, тільки-но зором окине

Простір широкий увесь голувої вітчизни своєї, —

З поля, мисливче, іди, не повернеться сокіл у клітку!»

Так закінчив молодик; його слухав з увагою Кейстут,

Слухала донька його, божественно красна Альдона.

Осінь надходить, а з нею довгі вечірні розмови;

В колі подруг своїх розважається гожа князівна,

То біля кросен сидить, а то пряжу тонку випрядає;

Бистро мелькають голки, кружляють прудкі веретена,

Вальтер тут же стоїть, про німецькі розказує землі,

Згадує літа юнацькі свої. Все, що Вальтер говорить,

Ловить дівчина слухом, у душу вбирає жадібно,

Все пам'ятає до слова, не раз уві сні повторяє.

Він повідав про міста, про замки над Німаном пишні,

Про багаті убори, про ті велелюдні забави,

Як на турнірах списи рицарі мужні ламають,

А панянки з балконів бійців надаряють вінками.

Він про бога казав, що за Німаном править землею,

І про матір його непорочну, чий ангельський образ

Він на грудях носив — іконку малу заповітну.

Віри литвинку навчавши, молившись разом із нею,

Ій він оддав образок; у все втаємничити прагнув,

Що тільки знав; ой леле, навчив і того він Альдону,

В чому був неуком доти і сам: навчив він кохати.

Вчився він також у неї; з яким хвилюванням

безмежним

Слухав литовські забуті слова, що вона промовляла!  
З кожним словом воскреслим пове почуття

прокидалось,  
Ніби з попелу іскра; були то все назви солодкі  
Дружби, кривих зв'язків, побратимства, і той  
найсолодший

Вираз, який означає любов; понад нього немає  
Кращого слова на світі, крім слова одного — вітчизна.

«Звідки, — думає Кейстут, — у доні моєї ця зміна?  
Де та колпуня веселість, дитячі невинні забави?  
В день святковий дівчата ідуть розважатися в танцях,  
Тільки вона самотіє чи з Вальтером править розмови.  
Буднього дня всі дівчата прядуть чи гаптують,  
В неї голка із рук випадає, поплутані нитки,  
Добре не тямить, що робить вона, — так усі мені

кажуть.

Вчора я бачив — троянду вона вишивала зеленим,  
А листочки й стебло із червоного вишила шовку.  
Як же й бачити їй, коли очі й думки її повні  
Вальтером тільки самим, лиш із Вальтером прагнуть  
розмови.

Скільки разів я питав, де вона, — у долині, казали;  
— Звідки прийшла? — Із долини. — А що в тій  
долині? — Там Вальтер  
Сад насадив задля неї. Невже ж таки сад отой  
кращий,

Ніж у мене сади? (Чудові сади у Кейстута,  
Повні яблук та груш, всіх дівчаток у Ковні принада).  
«Ой, не садок її манить! Якось постеріг я зимою —  
Шиби на тому вікні, що виходить на Німан,

прозорі,

Чисті, неначе в маю, кришталю мороз не потьмарив;  
Вальтер там любить ходити; отож край віконця сиділа  
І розтопила гарячим диханням на склі вона кригу.  
Я гадав, що читати й писати її він научить,  
Всі-бо князі своїх діток грамоти нині навчають;  
Хлопець він добрий, одважний, мов ксьондз той  
начитаний в книгах. —

Що ж, виганять його з дому? Литовській землі він  
потрібен:

Лави найкраще шкує, фортеці буде найліпше,  
Зброю ладна громоносну, один мені стане за військо.  
Будь же, Вальтере, зятем, Литву борони із мною!»

Вальтер взяв шлюб із Альдоною. — Німці, здається  
вам, певне,  
Ніби повість скінчилась? У ваших любовних романах,  
Тільки-но рицар женився, — кінець трубадуровій пісні,  
Може, додасть він лише, що жили вони довго й  
щасливо.

Вальтер дружину любив, та душу він мав благородну,  
Щастя в сім'ї не знайшов, бо щастя не мала вітчизна.

От розтали сніги, і жайворон перший озвався, —  
Радість іншим країнам приносить весняна та пісня,  
Бідній Литві вона тільки пожежі та січі віщує;  
Сунуть німецькі війська, в незліченні згуртовані лави,  
Вже від заніманських гір луна аж до Ковно приносить  
Галас війська, і коней іржання, і брязкання зброї.  
Ніби хмари, полки палягають на тихі долини,  
Там і там миготять прапорці їх передніх загонів,  
Як блискавки перед бурею. Німці над Німаном стали,  
Навели переправи і Ковно навкруг обложили.  
День по дню розбивають таранамі башти і мури,  
Ніч по ночі підкопи ведуть, мов кроти під землею,  
Під небесами вогненным підноситься бомба польотом  
І, мов сокіл наптаство, згори на дахи ударяє.  
Ковно впадо у прах — і Литва до Кейданів одходить;  
Впрах повалились Кейдани — литовці в бори

відступили  
Обороняючись. Німці палили усе й пюндрували.

Кейстут і Вальтер — у нападах перші, останні в  
одходах.

Кейстут завжди спокійний; він звик ще з дитинства  
свогого  
Битись, рубать ворогів, нападати, відступати, втікати.  
Знав він, як предки його з тевтонами здавна боролись;  
Предкам ступав він услід, бився й не дбав про  
майбутнє.

Інші у Вальтера думи; він зріс у німецькому колі,  
Відає ордену силу і знає: на заклик магістра  
Вся Європа і гроші, і військо, і зброю постачить.  
Пруси колись боролись — їх стерли на порох  
тевтони,

Рано чи пізно й Литва зазнає подібної долі;  
Бачив він пруссів нещастя, тремтів за майбутнє  
литвинів.

«Сину мій,— Кейстут до нього волав,— ти пророк  
лиховісний;

Ти відкрив мої очі, щоб прірву мені показати.  
Слухав я мову твою — і мої ніби слабшали руки,  
На звитягу надія втекла, а за нею й хоробрість.  
Що ж тепер нам чинити?» — «Мій батьку,— відрік  
йому Вальтер,—  
Знаю спосіб єдиний, страшний, та, на лихо нам,  
вірний!

Може, колись розповім». — Так вони говорили по битві,  
Поки сурма не заграла побудки до бою нового.

Все печальніший Кейстут, Вальтер як сильно змінився!  
Хоч і раніш не бував він ніколи занадто веселим,  
Навіть у добрі хвилини якогось замислення морок  
Вид йому отіняв, та в солодких обіймах Альдони  
Мав він безхмарне чоло і погоже, щасливе обличчя,  
Усміхом завжди вітав її, ніжно із нею прощався.  
Нині, здавалось, точила його невідома хвороба!  
Ранками він перед домом, схрестивши у роздумі руки,  
Смутно дививсь на дими від запалених сіл та містечок,  
Мов безумний, вночі він зненацька від сну поривався  
І в вікно споглядав пожежі далекої відблиск.

«Що з тобою, мій милий?» — крізь сльози питала  
Альдона.

«Що? Спокійно дрімати, аж поки тевтони вдеруться,  
Зв'яжуть сонного раптом, катам віддадуть на  
поталу?» —

«Бог нас, мій мужу, боронить! Таж військо стоїть на  
сторожі!» —

«Правда, що варта пильнує, що маю я шаблю при боці,  
Та як загине сторожа і шабля моя пощербиться...

Ох, до ганебної старості страшно дожити, кохана!..» —  
«Втіху нам бог дасть у дітках». — «А хрестоносці

наскочать,  
Матір уб'ють, а дітей заберуть у неволю до себе  
І научать їх стріли пускати у власного батька!

Сам би я, може, на батька, на рідних братів  
замахнувся,

Як вайделота не стрів би». — «Вальтере мій, утечімо  
Далі в Литву, заховаймося од німців у горах, у

нетрях». —

«Ми поїдем відсіль — як же інші з дітьми, з матерями?

Прусси так утікали, а німці в Литві їх настигли.  
Що, як і нас вони вислідять?» — «Ми помандруємо  
далі». —

«Далі? Далі, нещасна? Ми далі з Литви подамося?  
В руки татар чи Русі?» На слово те бідна Альдона  
Зніяковіла й замовкла, бо їй уявлялося доти,  
Що вітчизна, як світ, ні межі, ані краю не має.  
Вперше почула вона, що в Литві заховатися ніде.  
«Що ж чинити?» — питає вона, ламаючи руки.  
«Спосіб один є, Альдоно, щоб орден скрушити

литовцям;

Добре я знаю той спосіб, лише не питайся, на бога,  
В чім полягає він, любя! Проклята буде година,  
Як удатись до нього тяжкі вороги мене змусять».  
Більш не хотів говорити він, просьб Альдоні не слухав,  
Чув він Литви тільки горе, його лише бачив,

скорботний.

Аж нарешті помсти вогонь, що в мовчанні живили  
Муки й руїни навкруг, зайнявсь і повив його серце,  
Знищив усі почуття, навіть те почуття найсолодше,  
Що єдине давало розраду — цілюще кохання.  
Так огонь потаємний, що розпалили мисливці,  
Дуб біловезький поймає, з'їдає його серцевину,  
І король лісовий ронить листя своє шумовите,  
Вітер розносить гілля, і навіть корона зелена  
З нього спадає додолу — рясна омела на верхів'ї.

Довго литвини по замках, по горах і пущах блукали,  
То б'ючи хрестоносців, то ними у відповідь биті.  
Битва жахлива нарешті зайшла у Рудавській долині,  
Тисяч десятки литовців наклали у ній головою,  
Та не менше й німецьких вождів і братів хрестоносних.  
Скоро німцям прийшла із-за моря воєнна підмога;  
Кейстут і Вальтер та жменька бійців добулися у гори,  
Їх шаблі пощербились, щити їм посічено густо;  
Сумно вернулись додому, кров'ю і пилом покриті.  
Вальтер на жінку не глянув, ні слова до неї не мовив,  
З Кейстутом та з вайделотом щось говорив по-німецьки.  
Не розуміла Альдона, та серце її віщувало  
Щось лихе і жахливе; коли закінчили нараду,  
Всі вони трое, смутні, на Альдону звели свої очі.  
Вальтер на неї дивився найдовше в німому відчаї,  
Сльози нарешті рясні покотились йому по обличчю.  
Впав до ніг її, руки до серця свого притискає

І простити благає, що мук через нього набралась.  
«Горе,— він мовив,— жінкам, які покохали безумців,  
Тих, що поглядом часто за рідним оком блукають,  
Тих, що мислю ширяють над стріхою рідного дому,  
Тих, кому серця не можна сімейним життям утолити.  
Люба! Великі серця — ніби вулики падо великі,  
Мед її наповнить не може, і в них ящірки  
загніздилися.

Друже Альдоно, прости! Ще сьогодні лишуся я в домі,  
Ще сьогодні забуду про все, будем жити сьогодні  
Ми для себе. А завтра...» — і він не посмів докінчити.  
Радість Альдоні яка! Гадала вона, бідолашна,  
Що відміниться Вальтер, що буде спокійний, веселий,  
Менше-бо в нього задуми і дивляться очі жвавіше,  
А на обличчі — рум'янець; Литву, хрестоносців і війни  
Він у непам'ять пустив, пригадував дні ті щасливі,  
Як прибув до Литви, як уперше з Альдоною стрівся,  
Перші в долині проходки і перші невинні розмови,  
Всі ті випадки прості, дитячі, але незабутні.  
Чом же словом «уавтра» він речі свої обриває?  
Знову замислився він, довго зорить на дружину,  
Сльози в очах заблищали, він хоче сказати щось —  
не може.

Чи почуття всі колишні, ті спогади світлі про щастя  
Викликав тільки на те він, щоб попроситися з ними?  
Всі розмови, всі пестощі ніжні, що дав їм той вечір,  
Чи не спалах останній свічі молодого кохання?..  
Дарма питати, Альдона поглянула ще раз несміло,  
Вийшла з покою вона, та в шпору їще заглядала.  
Вальтер вина наливав, хилив він за келихом келих  
І вайделота старого на ніч у себе зоставив.

Сонце ще сходило тільки, гучні заgrimіли копита,  
Двоє ридарів в раннім тумані помчалися в гори.  
Всі обманили сторбжі, одну не могли обманити:  
Пильні очі в коханок, лобачила втечу Альдона!  
Путь перебігла в долині; печальна була у них зустріч!  
«Люба, вернися додому; вернися, щаслива лишайся,  
Може, будеш щаслива в коханих родині обіймах;  
Ти молода і прекрасна, знайдеш утіху, забудеш!  
Князь не один ще до мене твоєї руки домагався;  
Вільна тепер, удова ти, удова по великому мужі,  
Що для вітчизни одрікся — навіть тебе, моє щастя!  
Будь же здорова, забудь мене; часом заплач наді мною,

Вальтер утратив усе, Вальтер один залишився,  
Ніби вітер в пустелі; блукати я мушу по світу,  
Зраджувать маю, вбивати і смертю ганебною вмерти.  
Але роки минуть, і забуте ім'я знов воскресне —  
Слово Альф ще почує Литва з віщих уст вайделотів,  
Ти почувеш про вчинки його і подумаєш, мила:  
Рицар жахливий отой, таємничою млою повитий,  
Зпаний мені лиш одній, була я йому за дружину... —  
Хай же гордість осяє тоді твоє змучене серце!»  
Слухав мовчки Альдона, а й слова одного не чує.  
«Їдеш, їдеш!» — гукнула, тим словом уражена раптом,  
Слово «їдеш» в ушах її тільки одно і лунало;  
Згасли думки в ній, пішло все в непам'ятя; і спомини  
світлі,

І уламки думок, і майбутнє — усе помішалось.  
Серце казало їй лиш, що не можна вертатись додому,  
Що не можна забути; очима безтямно водила.  
Кілька разів зустрічала нещасного Вальтера погляд.  
Та не знаходила в нім, як раніше бувало, потіхи,  
І, здавалось, шукала нового чогось. Навкруг себе  
Знов озиралась вона — навколо борн та пустиня.  
В лісі дрімучім за Німаном вежа самотня блищала,  
То монастир був одлюдний, притулок черниць  
християнських.

Очі Альдони й думки на сумній тій будові спинились:  
Так голубок, що над виром морським знемігся від бурі.  
Пада на щоглу самотню судна, що по морю блукає.  
Вальтер її зрозумів, за нею пішов у мовчанні,  
Далі почав говорити, довірив свою таємницю,  
І біля брами — ой леле! — страшне то було  
розставання!..

Альф з вайделотом поїхав, і більше не чули про нього.  
Горе, горе йому, як присягу свою поламав він,  
Як, відрікшись щастя, Альдоні життя затруївши...  
Як оддав він усе, щоб нічого за те не здобути...  
Все нам покаже майбутнє. Німці, кінець моїй пісні».

\* \*  
\*

«Кінець, кінець?» — аж загуло по залі.  
«А що ж той Вальтер? Вчинками якими  
Прославився? Кому він мстив? Що далі?» —  
Гукають німці. Конрад лиш між ними

Сидить з похиленою головою,  
Зворушений; щохвили наливає  
Вина в пугар — і мочки вихиляє,  
Він ніби повен думкою новою,  
І різні почуття, як блискавиці,  
Йому то палять, то зблідняють лица.  
Все глибші тіні на чолі похмурі,  
Уста тремтять, і очі здичавілі  
Літають, ніби ластівки в час бурі;  
Він скинув плащ, немов у божевіллі:  
«Кінець де пісні? Докінчи негайно,  
Або дай лютю; чом дрижиш, таїшся?  
Дай лютю швидше, кубки наливай-но,  
Сам докінчу я, коли ти боїшся.

Я знаю, кожна пісня вайделота  
Зловісна, як собаче завивання;  
Співаєте про вбивства й мордування,  
А нам хвала лишилась і гризота.  
Я ще в колисці чув лукаві звуки,  
Що серце обвивали, мов гадюки,  
І в віжну душу валили трутизни —  
Жадобу слави й пристрасть до вітчизни.

В сліди ступає пісня юнакові,  
Як ворога убитого примара,  
У хмільні кубки доливає крові,  
З'явившись на бенкеті, мов кара.  
Я чув пісні, о горе! чув багато!..  
Ти виграв! Час настав, лукавче сивий!  
Війна кривава — віщунові свято!  
Налийте! Грім ударить справедливий!

Я закінчу... Ні! Іншу заспіваю!  
Коли з кастільцями я міряв сили,  
Балади маври там мене навчили.  
Грай, діду, пісню ту, що пам'ятаю  
З дитинства я... вечірніми часами  
Під звуки ті мій спів далеко чувся.  
Вернися, діду, бо клянусь богами  
Німецькими, литовськими...» — Вернувся  
Співець похилий, наспівом нерівним  
Ішов за голосом магістра диким,  
Як бідний раб іде за паном гнівним.



Свічки тим часом на столі згасали,  
Здрімались гості, утомившись криком;  
Та голос Конрада збудив їх знову,  
Навкруг співця вони стіною стали  
І пильно ловлять пісні кожне слово.

## А л ь п у х а р а

### *Балада*

Селища маврів у темі, у руїні,  
Гине їх люд в безпораді;  
Борються досі гренадські твердині,  
Але чума у Гренаді.

Лиш в Альпухарі, залігши у панці,  
Б'ється загін Альманзора,—  
Та обложили хоробрих іспанці,  
Жде їх чи смерть, чи покора.

Вдосвіта сурми до бою заграли,  
Битва гримить на світанні,  
На міпаретах хрести заблищали,  
Взято фортецю останню.

Сам Альманзор, як побачив, що сили  
Більше нема в обороні,  
Сміло прорвавшись крізь ворога стріли,  
Втік од страшної погоні.

Бенкет між трупів почався в іспанців  
На альпухарських руїнах.  
Здобич паюють, поділюють бранців,  
П'ють, утопаючи в винах.

Раптом падвірна сторожа доносить:  
Рицар, що ймення не знати,  
З панством найстаршим побачення просить,  
Пильне щось має сказати.

То Альманзор був, король мусульманський.  
Кинувши сховок безпечний,  
Сам оддається в'їп в руки іспанські,  
Раб їх і друг їх сердечний.

«Я до іспанського,— каже,— порогу  
Став із уклоном глибоким,  
Вашому буду молитися богу,  
Вірити вашим пророкам.

Хочу, щоб слава по світу настала,  
Як мавританець побитий  
Став переможцям своїм за васала,  
Братом молодшим служити».

Шану іспанці до сміливих мають.  
Як Альманзора впізнали —  
Вождь обійняв його, інші вітають,  
Друга немовби стрічали.

Всіх Альманзор по черзі обіймає,  
Руки стискаючи гречно,  
Та найміцніше вождя пригортає,  
В губи цілує сердечно.

Раптом ослаб він, на камінь підлоги  
Впав, побліднілий з нестями,  
Але чалму переможцю під ноги  
Кволими стеле руками.

Глянув навкруг — всі дивуються дивом:  
Синню взялись йому лица,  
Сміхом уста заміїлись жахливим,  
Сновнились кров'ю зіниці.

«Гляньте, гяури! Я гордий і радий,  
Що відплатив вам одразу.  
Я одурив вас: прийшов я з Гренади,  
В дар вам принісши заразу.

Так! Поцілунком своїм вам у душу  
Смертної влив я отрути.  
Гляньте — у муках конати я мушу,—  
Вам таких мук не минути!»

Руки вперед простягає завзятий,  
Мовби стисканням смертельним  
Хоче іспанців усіх закувати,  
Сміхом сміється пекельним.

Вмер сміючись. Ще тремтіли повіки  
Темних очей зледенілих.  
Сміх той страшний залишився навіки  
В рисах його помертвілих.

Прудко іспанці біжать, мов од кари!  
Вслід їм — чума чорнокрила.  
Жоден не вийшов із гір Альпухари  
Всіх моровиця скосила.

\* \*  
\*

«Так мужні маври мстилися, панове;  
Хотіли б знати ви про мсту литвина?  
Здійснити, може, клятву він готовий —  
Отруту сипати у ваші вина?  
Ні! Не такі у нас тепер звичаї:  
Вігдольде-князю, наше панство нині  
Народ свій чужоземцям відступає  
І помсту власній наклика країні!

Але не всі — за свідка будь, Перупе! —  
Не всі в Литві — я ще вам заспіваю...  
Геть лютю цю! Порвалися в ній струни!  
Не буде пісні — та надію маю  
Ще заспівать... Та завеликі чари...  
Сп'янів я... Веселіться без тривоги!  
Ти, Аль... манзоре, — геть з очей, почваро!  
Альбане, всі — лишіть мене самого!»

Сказав — пройшов непевною ходою,  
Дійшов до місця, в крісло впав без тями,  
Комусь грозив ще; тупнувши ногою,  
Стіл перекинув з винами й чарками.  
Ослаб, упала голова похила  
На поручень фотеля, зір стемнілий  
Пригас у нього, піла губи вкрила;  
Заснув, безсилий.

Ще рицарі постояли у залі;  
Було відомо добре їм і доти,  
Що по вині біснується він в шалі.  
Та на бенкеті! Глум і соромота!

Ще й при чужих! Так дико лютувати!  
Хто схвилював? — Шукати вайделота! —  
Та між юрбою вкравсь він із хати.

Поміж собою німці говорили,  
Що то Гальбан в литовському одінні  
До бою кликав християнські сили  
Проти поган у пісні старовинній.  
Та чом магістра мов перемінили,  
Чом Вітольд у такому роз'ярінні?  
Що означає Кюпрада балада?  
Не знає, що й подумати громада.

## У

### ВІЙНА

Війна — вже Конрад стримати не може  
Народну пристрасть і воєнну раду,  
Що кличуть плем'я покарати вороже  
За наскоки, за Вітольдову зраду.

Князь Вітольд жебрав ордену підпори,  
Щоб Вільно знов до рук собі прибрати,  
Та як почув, що хрестоносці скоро  
Литву свавільну рупать воювати,  
Нових союзників лукаво зрадив  
І геть своє вояцтво відпровадив.

В тевтонські замки він усю дорогу  
Заходив, віби посланець магістра,  
А потім, обеззброївши залогу,  
Палив, рубав... Була розплата бистра!  
Тож з'явся орден, мучений ганьбою,  
Проти поган хрестовою війною;  
Виходить булла; морем, суходолом  
Пливуть війська шумливими роями,  
Князі й васали сунуться півколом,  
Хрести червоні сяють над щитами.  
Поклявся кожен воївник завзятий  
Чи охрестить поган — чи повбивати.

Пішли в Литву; і що ж там учинили?  
Як хочеш знати, стань під вечір тьмянний  
На взгір'ї, подивися на могпили,

На заграви, на полум'я багряне,  
Що ніби кров тече по небокраї,—  
От чим війна позначена буває.  
Грабувки, різанина, плач, пожари,  
Що блиском очі знаджують дурвому,  
А мудрий бачить у страхітті тому  
Волацня до господньої покари.

Все далі вітри полум'я котили,  
В Литву все далі рицарі вступали,  
Вже ніби й Ковно, й Вільно облягали,—  
І змовкли вісті, ніби заніміли.  
В околиці вже полум'я немає,  
Багрець пожеж все далі відступає.  
Даремно із побитої країни  
Трофеїв пишних німці дожидають  
І шлють гінців даремно по новини:  
Гінці спішать — і, як один, зникають.  
У темряві непевності такої  
Був кожен рад би й з новини тяжкої.

Минула осінь, сніжні заметілі  
Ревуть у горах, мов стада ведмежі,  
І знову щось горить на небосхилі —  
Зоря північна? Виблиски пожежі?  
Усе видніше світяться заграви,  
Все ближче й ближче полум'я криваве.

З Марієнбурга бачать, що снігами  
Насилу-силу пробива дорогу  
Гурток людей; то Конрад із вождями?  
Що принесли? Ганьбу чи перемогу?  
Полків де решта? — Конрад звів правицю  
І показав розсіпані зағони;  
Ах! вигляд їх розвіяв таємницю!  
Біжить юрба, в заметах сніжних тоне,  
Той падає, той лізе через трупи,  
Повзуть один утеклий по одному,  
Немов комах гідкі рухливі куни,  
Що в глечичку вовтузяться тісному;  
Ті ще волочать зацімілі поги,  
А ті замерзли посеред дороги;  
Піднявши руки в небо, їм незримо,  
Стоять вони стовпами верстовими.

Із міста люд збігається цікавий,  
Та ні об чім прибулих не питає,  
Бо про жахливі наслідки виправи  
По лицях бідних воїнів читає.  
Ім очі смерть морозна отінила,  
Іх голоду гадюка ізсушила.  
Там чути гук литовської погоні,  
Там вихор котиться по оболоні,  
А пси худі здалека завивають,  
І горе круки чорні накликають.

Пропало все, і Конрад в тім виною,—  
Він, войовник уславлений, могучий,  
Він, що пишався спритвістю тонкою!  
У цій війні, лінивий, верішучий,  
На Вітольда він хитрощі піддався  
І, помстою засліплений, з одчаю  
Загнав війська в глибіню чужого краю,  
А Вільно обложивши — зволікався.

Коли запасів не було і вбогих,  
Заглянув голод в орденські обози,  
А ворог, пастаючись по дорогах,  
Підсилки нищив, розбивав довози,  
І німці тисячами умирали,—  
Рятунок був у штурмі лиш надійний  
Чи, ще певніш, у відступі швидкому.  
Що ж! Конрад, самовпевнений, спокійний,  
На влови їздив чи в шатрі своєму  
Сидів із потаємними думками,  
Не радячись ні в чому із вождями.

До ратного змагання охололий,  
Він не зважав на людські сльози й муки,  
Дививсь байдуже на криваве поле,  
Мовчав, на грудях схрещуючи руки,  
Або про віщось гомонів з Гальбаном.  
Сніги тим часом всі дороги вкрили,  
І Вітольд-князь, нові зібравши сили,  
В обозах гостем появлявся нежданим.  
Ганьба і сором орденіві всьому!  
Магістр великий першим втік із бою.  
Не з лаврами та здобиччю рясною —  
З поразки вістю він прибув додому.

Ви бачили, як після злої каря  
Верталися не люди, а примари?  
Печаль лежала й на його обличчі,  
Точив його німий гробак страждання;  
Він мучився — але заглянь у вічі:  
Крізь темні вії дивне почування  
Просвічує і промені метає,  
Немов комета, що грозить війною,  
Мов огники на чорнім небокраї,  
Що силою запалені лихою;  
Шаленство й радість в погляді страшному,  
Щось демонічне світиться у ньому.

На ремство люду Конрад не зважає.  
Він скликав раду і в рицарськiм колі —  
О соромото! — мову починає;  
Всі слухають — і вірять мимоволі,  
Гріхи людини кладучи на бога:  
Кому думок не сплутає тривога?

Стій, гордий вождю! Суд є і на тебе!  
В Марієнбурзі льох я знаю темний;  
Як чорна ніч пов'є і землю, й небо,  
Там радить раду трибунал таємний.

Єдина лампа в залі невеселій  
Звисає там зі стелі;  
Дванадцять крісел там стоїть круг трону,  
Устав на троні — книга таємнича;  
Дванадцять суддів — вірних слуг закону,  
Всі в чорнім, замасковані обличчя —  
В льоху сховались від людської зграї,  
І хто сусід — сусід того не знає.

Всі присяглися згідно, добровільно  
Карать вождів провинних неухильно  
За злочини, приховані од світу.  
Як тільки вирок пролуна грозою,  
То не втече і рідний брат одвіту;  
Чи силою, чи зрадою тонкою  
Повинен кожен винного скарати:  
Мечі й кинджали є в них для розплати.

Один із чорних підійшов до трону  
І, ставши перед книгою закону,  
«О судді! — мовив перед грізним сходом. —  
Ми маємо свідoctво і ознаки:  
Той, хто назвавсь Конрадом Валленродом,  
Не Валленрод ніякий.  
Хто він — не знати; літ дванадцять тому  
Прибув він до надрейської країни.  
Як рушив Валленрод до Палестини,  
За зброєносця він служив при ньому.  
Граф Валленрод кудись там зник безслідно,  
Той зброєносець, вбивця, як гадали,  
В Іспанію утік тоді, зухвалий,  
Минаючи покару очевидну.  
Тем з маврами він одчайдушно бився  
І на турнірах слави дослужився.  
Назвавшись Валленродом так негідно,  
До ордену вступив він, як відомо,  
Магістром став, на горе люду всьому.  
Як правив він — ви знаєте; зимою,  
Коли з морозом билась ми й з Литвою,  
Лже-Конрад їздив нібито на влови  
І з Вітольдом таємні мав розмови.  
Шпиги мої за ним слідкують завжди, всюди;  
Під вежею вони улаштували чати:  
З пустельницею він приходив розмовляти —  
Про що? Не зрозуміть — та по-литовськи,  
судді!

Донося зваживши на цю людину,  
Що діставали ми в лиху годину,  
Від шпигунів моїх таємні вісті,  
Чутки, що розкотилися по місті,  
Магістра, судді, я на цій високій раді  
Виную в ересі, убивстві, зраді».

Тут звинувач, упавши на коліна  
І на розп'яття положивши руку,  
Поклявся божого найменням сина  
І на його святу присягся муку.

Замовк він. Судді заглибились в думу;  
Ні гомону, ні тихої розмови,  
Лиш жест чи погляд, ніби випадковий,  
Вершить глибоку, грізну мисль без шуму.



Підходив кожен по черзі до трону,  
Гортав кинджалом сторінки закону,  
Читаючи високі повеління,  
Питав поради тільки у сумління,  
На серце руку клав, підводив зори.  
І одностайно всі гукнули: «Горе!»  
Луною тричі стіни повторили  
Те «горе!» — В тім однім, єдинім слові  
Весь вирок. Помсту довершить готові,  
Мечів дванадцять судді оголили,  
Щоб ними присуд виконать суворий,  
В мовчанні вийшли — стіни ще тремтіли,  
Повторюючи грізний вигук: «Горе!»

## VI ПРОЩАННЯ

Зимовий ранок — сніг, завія рине;  
В снігу й завії Конрад бистро мчитьсья  
Над озеро, де вежа височитьсья,  
Гукає, стукає мечем у стіни.  
«Альдоно! — чути. — Живемо, Альдоно!  
Твій милий тут, і він додержав слова:  
Вони розбиті, не втекти їм скону!»

### Пустельниця

Це Альф, мій Альф? Його солодка мова?  
Як? Мир уже? Ти повернувся, любий?  
Більш не поїдеш?

### Конрад

Не питай, на бога,  
Я все скажу, не погаю нічого,  
Зважай лише. Вони дійшли до згуби,  
Загинули, — ти бачиш там пожари?  
Ти бачиш? Німців то Литва карає,  
І вигоєння ранам їх немає.  
Я серце вбив стоголової почвари.  
Зруйновано дощенту їх наснагу,  
Міста в огні, скрізь море крові стало;  
Я це вчинив, я виконав присягу.  
Страшніше й пекло б їх не покарало.  
Не хочу більше, я-бо теж людина!

Вся молодість моя — самі облуди,  
Розбій кривавий... Близько домовина,  
Набридли зради і не тішать битви,  
Доволі помсти — німці також люди!  
В Литві я був, бог чув мої молитви...  
Я бачив замок твій, твою оселю  
У Ковні нашим — там самі руїни...  
Я відвернувся, перебіг пустелю,  
До нашої помчався я долини.  
Все як колись! Такі ж гаї та квіти,  
Як і тоді, коли нам довелося  
Розлуку незабутню пережити.  
Було це вчора! — Так мені здалося.  
Ти пам'ятаєш камінь той високий,  
Куди ходили ми давно з тобою?  
Його покрили мохом довгі роки,  
Знайшов його я ледве між травою.  
Бур'ян я вирвав, камінь змив сльозами...  
Дернову лаву, де в жарку погоду  
Любила ти спочити під яворами,  
Криничку, де я брав для тебе воду, —  
Я все знайшов, пізнав, обняв очима.  
Альтапку навіть, затишну схорону,  
Що я обставив вербами сухими  
Зберіг там час, і — чудо з чуд, Альдоно! —  
Сухі ті верби у піску сипучім  
Деревами густими розрослися,  
В них вітер грає, як у справжнім лісі,  
І цвітом землю радує пахучим.  
Ах! Я зрадів, немов мала дитина,  
Надією оживлений ясною;  
Під вербами упав я на коліна  
І мовив: «Боже! Змилуйсь надо мною!  
Пошли нам щастя у країні рідній,  
Як нас литовське сонце знов пригрів,  
Пошли нам спокій! Хай у дні погідні  
Нова весна в серцях зазеленіє!»

«Вернімось! Владу обіймаю вищу,  
Скажу — відчинять... Та пощо казати?  
Нехай не брама, а сталеві ґрати —  
Я розіб'ю їх, рознесу їх, знищу!  
Туди, кохана, у твою долину  
Я на руках тебе нести готовий;

А ні — знайдемо далі самотину:  
Є непроглядні пущі Біловежі,  
Куди не долітає гук військовий,  
Де не побачиш одвіту пожежі,  
Братів нещасних не почувш мови.  
Серед пастушої там загороди,  
Схилившись ніжно до твого лона,  
Забуду я, що в світі є народи,  
Що світ існує, — будем жить для себе.  
Скажи ж! Дозволь!»

Але мовчить Альдона,  
І Конрад змовк, на відповідь чекає.  
Зоря кривава враз осяла небо...  
«Альдоно, друже! Ранок настає,  
Прокинутись, сторожа нас застане,  
Альдоно!» — стогне, молить, нетерпливий.  
Урвався голос, — погляд полум'яний  
Блага її, звелись до вежі руки,  
Упав він на коліна, камінь сивий  
Цілує, умліваючи з розпуки.

«Ні, вже запізно, — мовила з зітханням,  
Але спокійно, — бог мені допоможе  
Перед ударом встояти останнім.  
Тут присягу я склала край порога  
Із вежі вийти тільки до могили.  
Боролась я з собою, — ти, мій милий,  
Мене повстати кличеш проти бога.  
Кого ти хочеш бачити? Примару?  
Подумай, ах, зміркуй! Коли, шалена,  
Я підкорюсь твоєї мови чару  
І впасти зважусь між твої рамена,  
А ти мене, мій друже, не впізнаєш,  
Одвернеш очі, болісно питаєш:  
«Невже Альдона — ця мара нужденна?» —  
Шукатимеш ти у пригаслім зорі,  
В обличчі, що... ах, думка ця вбиває!  
Ні! Хай пустельниця, зів'яла в горі,  
Альдони ніжних рис не викривляє!

І я — признаюсь — не гнівись, єдиний,  
Як місяць ясним променем забліска,  
Тебе почувши, криюся під стіни,  
Боюсь тебе побачити я зблизка.

Ти, певно, не такий, як в ту годину,  
Коли з'явився в батьківським кортежі  
У замок наш. Та вроду ту левину  
Я в серці, друже, зберегла донині,  
Ту саму постать, в тих часів одежі.  
Метелик так, потонувши в бурштині,  
Свою красу навіки зберігає.  
Хай, Альфе, пам'ять нас таких лишає,  
Як ми були. Ми стрінемося такими,  
Але не тут — за межами земними.

Долини красні залишім щасливим,  
А я люблю мій затишок камінний,  
Тебе б живим лиш бачить, незлостивим,  
Щовечора твій голос чуть єдиний.  
І тут би муки серця не терзали,  
В темниці, Альфе, жить було б миліше,—  
Кинь тільки зради, вбивства і відпали,  
Приходь сюди частіше і раніше.

Коли б ти — слухай — тут серед рівнини  
Подобу тої влаштував альтани  
І верби посадив свої, коханий,  
І камінь з тої переніс долини!  
Приходили б тоді селянські діти  
Побавитись під тими деревами,  
В вінок би рідні заплітали квіти,  
Литовськими б нас тішили піснями.  
Бач, рідна пісня злегшує страждання,  
Про рідний край, про тебе будить мрії...  
А потім, потім, по моїм сконанні,  
Над гробом Альфа хай тихенько віє».

Та Альф не чув. По дикім узбережжі  
Блукав він без мети, без дум, без сили,  
Сніги і пущі зір його манили;  
Шалений рух у глибині ведмежій  
Давав йому єдину пільгу — втому.  
Як душно серед снігу та мерзлоти!  
Зірвав він плащ, відкинув мідь шолома,  
Все скинув з себе — все, окрім гризоти.

Дійшов аж ранком до міського валу,  
Аж бачить — тінь якась в туман прозорий

Ховається... Враз видиво пропало,  
В окопі щезло — голос лиш суворий  
Здалека чути: «Горе, горе, горе!»

Альф, голос той почувши, здивувався,  
Та зрозумів — за меч широкий взявся,  
Немов готуючись до оборони,  
І оглянувся неспокійним оком.  
Довкола пусто, все в завії тоне,  
Північний вітер дужче розгулявся;  
Нарешті звільна і непевним кроком  
Вернувся він до сховища Альдонн.

Вона — побачив — ще в вікні біліла.  
«Добрідень! — крикнув.— Довго ми з тобою  
Нічною лиш стрічалися порою;  
Тепер — добридень. От ознака мила!  
Уперше — вдень! О, як це дивно дуже!  
Вгадай, чому приходжу я так рано?»

#### А л ь д о н а

Не хочу й знать, іди відсіль, мій друже,  
Тебе впізнають, викриють оману...  
Доволі слів — іди ж, бувай здоровий,  
Не вийду я...

#### А л ь ф

Не час для тої мови!  
Запізно! — Квітку кинь мені єдину —  
Ах, там немає квітів!.. — щось з одежі,  
З коси твоєї любові стьожину,  
Чи хоч камінчика з твоєї вежі!  
Сьогодні хочу — завтра не діждати! —  
Лишаючи життя земного межі,  
Твій дар до серця хочу притулити,  
Твоєю, друже, слізкою политий.  
Я перед смертю буду відчувати  
Про тебе спогад. Надійшла вже згуба,  
Загину я — загиньмо разом, люба.  
Ти бачиш бастіон той над валами?  
Там я сховаюсь, буду там щоранку  
Я чорну хустку звішувати з ганку,  
Світлитиму лампаду вечорам;  
Дивись туди: як хустка не замає,

Як лампа не засвітиться червона,  
Замкни вікно і знай: мене немає.

Прощай! — І зник він. Довго ще Альдона  
Дивилася у далечінь крізь ґрати;  
Так день минув, і сонце вже запало,  
А все її біліло запинало,  
Крізь морок хвилювались ніжні шати,  
Тяглися руки до земного лона.

\* \*  
\*

«Кінець настав, — Альф мовив до Гальбана,  
Поглянувши на захід з бастіона,  
Де він замкнувся від самого рана  
І все дивився на вікно Альдони. —  
Подай мій плащ і шаблю, вірний слуго,  
Піду до вежі — може на наругу,  
На вірну смерть... Послухай, мій Гальбане,  
Як завтра я сюди не повернуся —  
Іди відсіля: мене уже не стане. —  
Ах, з ким я, з ким думками поділюся?  
Яка самотність! На землі й на небі  
Кому здолав би серце я відкрити?  
Нікого — окрім неї та крім тебе!  
Прощай, Альбане! Я прошу спустити  
Узавтра хустку із цієї рами,  
Щоб дати знать... А! Стукають до брами!»

«Хто йде?» — сторожа запитала тричі,  
І голоси відповіли їй: «Горе!» —  
Ламають двері гості таємничі,  
Яких ніяка сила не поборе;  
Вперед страшна процесія ступає,  
Збігає швидко на залізні сходи  
І в сховищі останнім Валленрода  
Хода нещадних месників лунає.  
Альф, зачинивши двері на засови,  
Меч ухопив, а другою рукою  
Взяв кубок, смерть свою зустріть готовий,  
Налив і випив. — «Старче! Пий за мною!»

Гальбан поблід, хотів отрути чару  
З рук вибити у нього, — та спинився,

Бо неминучу бачить він покару,  
Пора настала, суд страшний звершився!

«Старий! Ти знаєш, що це означає?  
Ти розумієш ці зловісні звуки?  
Передаю тобі я чару в руки —  
Я випив!» — Та Гальбан мовчить в одчаї.

«Переживу... тебе, тебе, мій сину,  
Тобі закрити хочу я повіки,  
Твій подвиг славитиму до загибуні,  
Щоб знав народ тебе на вічні віки!  
Ходитиму по всім литовським краї,  
Куди ж не втраплю — спів туди долине;  
Хай бард його вояцтву повторяє,  
А мати хай співає для дитини —  
І мста за долю нашу нещасливу  
Хай виросте колись із того співу!»  
Альф на віконні обіперся грати,  
Дивився довго він на вежу чорну,  
Немов хотів вернути неповторну  
Прощання мить — перед лицем утрати.  
Обняв Гальбана. Так вони стояли,  
З зітханнями зливаючи зітхання,—  
Аж судді тут, мечами заблищали,  
І мова пролунала їх остання:

«Знай, зраднику, відкрилася омана,  
І не втекти од правої розплати;  
Ти орденського бачиш капелана,—  
Про всі гріхи ти маєш розказати».

З мечем оголеним їх Альф стрічає,  
Та блідне раптом, голову схиляє,  
Але поглянув зором гордовитим,  
Зірвав свій плащ, магістра топче знаки  
І каже з усміхом несамопитим:  
«Мої гріхи? Хай знає їх усякий!»

Я смерть прийму, чого ж іще вам треба?  
Велику на землі зробив я справу!  
Ви бачите у загравах півнеба,  
Міста в руїнах, у крові державу?  
Ви чуєте, як страшно вітер виє?

Війська там ваші гинуть — і надії!  
Ви чуєте — собаки завивають?  
Вони останки ваших догризають!

Це я вчинив, я повалив колони,  
Впень порубав я гідру стоголову,  
Я на руїнах в образі Самсона  
Стою — і сам приймаю смерть раптову».

Сказав — в вікно поглянув — мовчки пада,  
Та спершу лампу кидає додола;  
Вона зробила у повітрі коло  
І пригасає край чола Конрада.  
Ще світиться олій розлитий кволо  
І блимає у темі тяжкої ночі;  
Враз, ніби даючи до скону гасло,  
Він спалахнув у тишині урочій,  
Увавши Альфу на засклілі очі,  
І всьому край настав, і світло згасло.

І крик страшний, уривчастий крізь стіни  
Із вежі тої ж долетів хвилини,—  
З чиїх грудей? Ви, певне, зрозуміли.  
Хто чув таке, той легко б догадався,  
Що груди, звідки крик такий розтявся,  
Не зможуть більше голосу подати:  
Усе життя в той крик вони вложили.

Так в лютні зариває звук крилатий,  
Коли порвуться струни в ній, востаннє:  
Іще, здалось би, чується співання,  
Та вже кінця мелодії немає.

Хай ангели доспівують небесні  
Спів про Альдону в злагоді чудесній,  
Слухач — нехай у серці доспіває.



## ПОМИНКИ

*Додаток до третьої частини*

### ПАМ'ЯТНИК ПЕТРУ ВЕЛИКОМУ

Два други молоді стояли під дощем,  
Одним по-братньому накрившись плащем:  
Один, покараний неправим царським гнівом,  
Із Заходу прибув вигнанцем нещасливим,  
А другий — росіян улюблений співець,  
Що слави змолоду прийняв рясний вінець.  
Недавно зналися, та глибоко спізнались,  
Тому за кілька днів так щиро побратались.  
Байдуже до земних було їм перешкод,  
Їх душі — ніби дві альпійські верховини,  
Що хоч роз'єднані потоком темних вод,  
Та шум їх ворогів до них і не долине,  
І там, в височині, схиляється гора  
Одна до одної, як до сестри сестра.  
Щось думав пілігрим перед конем Петровим,  
А росіян поет таким озвався словом:

В честь першого царя, що ці дива створив,  
Цариця друга тут про монумент подбала,  
І цар, подобою грізніший від богів,  
На мосянжового піднявшись буцефала,  
Чекав, куди ж йому полинуть на коні:  
Петрові затісні батьків його простори,  
Не може він стоять у рідній стороні,  
Тож послано по грунт у край чужий, за море.  
З фінляндських берегів, де вічний шум кишить,  
Граніт відірвано на повеління строге;  
Пливе по морю він, по суходолу мчить  
І в місті падає владичиці під ноги.  
Готовий п'єдестал; летить із міді цар,  
У римським одязі монарх батогоносний,  
І кінь на камені до сивих рветься хмар,  
Піднявшись на диби над опівнічні сосни.

З постави іншої замилувався Рим,—  
Народів любленець стоїть там, Марк Аврелій;  
Уславив змолоду своє ім'я він тим,  
Що відіграв шпитів од царської постелі;  
Коли ж гнобителям натяг міцну узду,  
Коли оружно він на Рейні та Пактолі  
Приборкав варварів загарбницьку орду,—  
Спокійно повернувся на мирний Капітолій.  
Шляхетне має він і лагідне чоло,  
Що відбиває мисль про щастя для держави:  
Правицю він підніс,— народові тепло  
І радість посила той помах величавий;  
А ліву руку він на поводи поклав,—  
І зрозуміло нам, чому народ тукав:  
«Вернувся цезар наш, наш батько милостивий!»

Поволі крізь юрбу цар їхати хотів,  
Щоб добрим поглядом оглянути синів.  
Кінь має гривною, палають очі жаром,  
Та знає, що везе він миротворця в Рим,  
Що звуть мільйони уст отцем його недаром,  
І стримується сам у запалі своїм;  
До батька підійти без жаху можуть діти,  
Тому сповільнив хід румак дзвінкокопитий.  
Сіє в далечі безсмертя перед ним.

А цар Петро пустив повіддя румакові,  
Він потопом промчав по всій землі спадковій  
І змаху вискочив на скелю кам'яну.  
Кінь на диби піднявся, угору зніс копита,  
Не держить цар його, от-от жага несити  
Коня і вершника в безодню пхне страшну.  
Одвіку так стоїть, летить він і не пада,  
Гірського бистрого подоба водоспада,  
Що вмить мороз його скував на довгі дні;  
Та сонце вольності засяє вдалині  
І теплий вітерець із заходу повіє,—  
Що станеться тоді з каскадом тиранії?

Цей уривок російським друзям  
присвячує автор.

### ДО ПРИЯТЕЛІВ-РОСІЯН

Чи вам я впам'ятку? — Я, тільки-но згадаю,  
Як друзі гинули в вигнанні, в кайданах,  
Пригадую і вас у цім далекім краї,  
Встаєте, як живі, у мене ви в очах.

Де ви? Рилсєв той, що благородну шию  
Я по-братерському колісь йому стискав,  
На шибениці він: велів так цар Росії,  
До дерева ганьби пророка прив'язав.

Рука Бєстужєва, поета і жовніра,  
Тєпер одірвана від шаблі, від пера, —  
До тачки дєспотом рука прикута щира  
І польська з нею вряд і поруч, як сєстра.

На інших, може, з вас ще тлєкча кара впала.  
Хтєсь, може, звабився припадою чинів,  
І плазувать душа перед тираном стала,  
І він поклони б'є там, де поріг царів,

Продажним язиком його тріумфі славить  
І з муки братньої глузує перед ним,  
Мовю кровію свого мєча кривавить  
І гордий злочином, як подвигом гучним.

Коли здаля до вас, до скутого народу  
На північ прилетять мої пісні-жалі  
І продзвенять вгорі над вічним краєм льоду, —  
Хай волю вам звістять, як весну — журавлі.

По голосу мене пізнаєте; закутий,  
Тирану лєстячи, як уж, я плазував,  
Лиш вам одкрив усе, що думать міг і чути,  
Мов голуб, простоту до вас незмінно мав.

Тєпер над світом став я з кєлихом трутизни,  
Гіркі мої слова, пєкучі повсєкчас;  
Ця гіркість, виссана із крові й сліз вітчизни,  
Хай ваші кайдани понищить, а не вас.

А хто в словах моїх образи тінє вбачає,  
Той пєса нагадує, що так навик носить  
Свого нашійника, аж руку ту кусає,  
Що від нашійника бажа його звільнить.

ПАН ТАДЕУШ,  
АБО ОСТАННІЙ НАІЗД НА ЛИТВИ

*Шляхетська історія 1811—1812 рр.,  
у дванадцяти книгах, писана віршами*

КНИГА ПЕРША  
ГОСПОДАРСТВО

Повернення панича додому. Перша зустріч у кімнаті, друга — при столі. Поважна наука Судді про гнечність. Політичні уваги Підкоморія щодо мод. Початок суперечки про Куцого й Сокола. Жалі Войськового. Останній возний трибуналу. Погляд на тодішній стан Литви та Європи.

О краю мій, Литво! <sup>1\*</sup> Ти на здоров'я схожа!  
Яка ти дорога, лиш той збагнути може,  
Хто втратив раз тебе. Як видиво живе,  
Тебе маляю я, бо туга серце рве.

О Діво пресвята, що в Острій світиш Брамі <sup>2</sup>,  
І Новогрудок наш отіюєш, і в храмі  
У Ченстоховському проміння розлила!  
Так, як колись мене, малого, ти взяла  
І чудом вирвала від хворості страшної  
(То неня, силою керована ясною,  
Тобі до захисту дала своє дитя,—  
І знов прокинулось притьмарене життя,  
І вилив на твоїм освяченім порозі  
Господній силі я подяки чисті сльози),  
Так нас повернеш ти у милий, рідний край!  
Тим часом душу цю, де звив гніздо відчай,  
Неси на пригорки, на луки оксамитні,  
Де води Німану плюскочуться блакитні,  
Де червоніє цвіт зелених конюшин,  
Де гречка ніби сніг, свиріпа як бурштин,  
Де хвилі срібляні високе котить жито,  
Пшеничні колоски мов золотом наліто,  
Де квітчана межа звивається, як пас,  
І груша на межі схиляється всякчас.

---

\* Цифрами позначені примітки А. Міцкевича і М. Т. Рильського, що подаються в кінці поеми.— *Ред.*

Серед таких ланів, край голувої річки,  
В березовім гаю фільварок невеличкий  
Стояв красуючись. Кругом тополь ряди,  
Як захист од вітрів, що віють завжди  
Пори осінньої. Домок хоч нехимерний,  
Але збудований на камені майстерно,  
Побілений як слід — видніш тому було,  
Що мав навколо він темно-зелене тло;  
Велика чепурна виднілася стодола,  
І золотилися тяжкі скирти довкола —  
Набуток рільника з широкополних нив.  
Струпких копиць та кіп ти б навіть не злічив,  
Кругом розсипаних по полю, наче зорі.  
Не плуг, не два, не три тут, певно, землю оре,  
Наказом всі одним послані в поля.  
Яка ж бо чорна тут скороджена рілля,  
Яка вона пухка — мов грядка на городі!  
Тож, певне, тут і лад, і згода у господі!  
Широка брама всім дає зичливу вість,  
Що добре прийнятий тут кожен буде гість.

Отож якогось дня на бричці парокінній  
В'їжджає в двір панич — і, повен нетерпіння,  
Прямує до дверей дедалі радісній  
(А коні пущені смачний жують шпорих).  
Одначе ні душі ні в вікнах, ні круг хати  
Не видно. Пусто скрізь, і двері всі узято  
На давні закрутки. Тож їх він одчинив  
Тихенько (не хотів шукать робітників  
І їх розпитувать). Гість, видно, дуже радий  
Побачить цих кімнат низеньких анфілади,  
Ці меблі, ці ряди обтяжених полиць:  
Таке кохане все, знайоме до дрібниць,  
Хоч бачене давно. Панич у місті вчився,  
Науку довершив і вдома опинився.  
Уважно огляда, як сестер та братів,  
І стіни, і кутки, де хлопчиком ходив.  
Ті ж лави, ті ж кругом шпалери старовинні,  
Що споглядав колись у радості невинній,  
Та все помешшало і все не так блищать.  
От, наче давній друг, старий портрет висить:  
Костюшко<sup>3</sup> в краківській чемерці і при зброї,  
Із шаблею в руці та з поглядом героя.  
Таким він був, мабуть, коли заприсягав,

Що все своє життя на той вівтар поклав,  
 Де серце страдницьке великої вітчизни,—  
 І клявся, осяйний, розчулений та грізний,  
 Що прожене мечем трьох збройних владарів  
 Чи сам паде на меч<sup>4</sup>.

Ось погляд опустил  
 У польським одязі пап Рейтан<sup>5</sup>, повеп болю,  
 Що славний рідний край свою утратив волю;  
 Ніж у руці його, а перед ним «Федон»,  
 І давня оповідь, як жив і вмер Катон<sup>6</sup>.  
 Ясіньський оп, юнак, і гордий, і похмурий,  
 І вірний друг його в погожий час і в бурі —  
 Хоробрый Корсак<sup>7</sup>. Скрізь постави вояків,  
 Пожежа, зброя, дим, загни москалів<sup>8</sup>,  
 Сусідів і братів неутомленні свари...  
 А з шафи дивляться по-дружньому дзигари,  
 Знайомі з давніх літ. Він радісно підбіг,  
 Немовби привітать хотівши любо їх,  
 І за шнурок потяг, бажаючи почути  
 Оту Домбровського мазурку, що забути  
 Ніде б не міг поляк. Дзвенить вона, співа, —  
 І спомин юності у серці виплива.  
 По дому ходить гість, шукаючи кімнати,  
 Де довелось йому рости та виростати...  
 Найшов — і відступив здивовано панич:  
 Там жінка мешкає, це безперечна річ!  
 Та хто ж то? Дядько ж бо так досі й не  
 женився,  
 А тітці Петербург давно вже полюбився!  
 То, може, ключниця? Одначе — фортеп'ян,  
 І поти, і книжки, і золотий туман  
 Якогось милого, затишного безладдя...  
 Ні! Ручка молода в цій поралась шухляді!  
 Біленька сукня он, готова до вбрання  
 І кинута чомусь недбало, навмання;  
 Он пишно на вікні лілові та багряні,  
 В вазонах розцвіли левкої та герані.  
 Тут подорожній став, поглянув у вікно —  
 І знов дивується: де кропива давно  
 Густими темними кущами розросталась,—  
 Братки з шавлією в розмові запишались,  
 І, ніби сплетені у цифри та слова,  
 Шовкова з м'ятою стелилася трава.  
 Грядки хтось поливав недавньою порою,

Коновка-бо в траві стояла із водою,  
Та садівниці вже не бачити й не знать,  
Хоча ворітця ще від дотику тремтять  
І слід маленької, дівочої б то, ніжки,  
Що ані туфельки на ній, ані панчішки,  
Лишивсь на білому, неначе сніг, піску.  
Хтось, видно, перебіг недавно в квітнику  
Ходою бистрою, квапливою й легкою,  
Аж ледве до землі торкаючись ногою.

Замислено панич спинився край вікна...  
Навколо — дух квіток, та літня тишина,  
Та бджоли десь гудуть, п'ючи меди солодкі...  
Він дума: вернеться-таки ж вона з проходки;  
Очима по слідах стривожено блука  
І мислить: хто ж би то? І звідки? І яка?  
Враз глянув: на паркан, від моху посивілий,  
Злетіла дівчинка, неначе привид милий!  
Біленьке, мов той пух, легеньке убрання  
Вкриває перса їй, а плечі відслоня.  
(Одежа, бачите, для тихої години,  
Коли ніхто чужий литвинки не зустріне).  
Хоча й на самоті, а перса якщільніш  
Прикрила ручками, гнучка, немов комиш;  
Волосся золоте, зачесане над чолом,  
В проміпні сонячним сіяє ореолом,  
Лиця ж не бачити: схилилась до гілля  
І пильно дивиться крізь нього на поля.  
Щось запримітила, ударила в долоні  
І, засміявшись, через квітки червоні  
По тих поливаних, укоханих грядках  
Майнула до вікна, неначе білий птах.  
Вмить через дощечку, на край вікна обперту,  
В кімнату пурхнула, всміхаючись одверто,  
Легенька й радісна, у літній тишині,  
Як сяйво місячне буває навесні,  
Іде до дзеркала, не зпаючи тривоги,  
Щоб сукню примірять із шовку снігового...  
Ой леле! Хтось чужий! Що діять? Що робить?  
Суженку кинула і побіліла вмить...  
Панич зніяковів — і спалахнув рум'яно,  
Мов хмарка, що зорю зустріла раннім-рано.  
Хотів сказати щось, та що сказати і як?  
Склонився до землі схвильований юнак,

А панна зойкнула, пемов мала дитина,  
У сні налякана. Мипула ще хвилинка —  
Він стиха дивиться, — а панни вже нема,  
І щось пекучу кров у грудях підійма,  
І чути серця стук...

Що ж? Мало це смішити,  
А чи соромити, чи, може, засмутити?

Уже в Сопліцівці відомо стало всім,  
Що гість новий прибув у гостелюбний дім,  
Вже коні стомлені заведено до стайні,  
І всипали вівса їм конярі, звичайні  
Вітати гойно всіх, хто в хутір заїздив, —  
Сопліца-бо, суддя, старошляхетський вів  
Порядок у житті своєму і в господі:  
Він коней, всупереч отій новітній моді,  
Ніколи в заїзди на корм не відсилав,  
А власний їм обрік та сіно видавав.  
Одначе челяді не видно для вітання,  
Та не тому, що зле їй дано виховання:  
Чекають Войського<sup>9</sup>, що хоче так як слід  
Віддати прибулому пошану і привіт.  
Він — давній приятель хазяїна, Сопліци, —  
Тут за порядком звик по всім дворі дивиться  
І, поки пан Суддя повернеться з полів,  
Вечерю готувать і накривать велів.  
Гостей приймати звик: під шум бенкетів милий  
У нього кучері, як срібло, посивіли.  
Отож, здійнявши свій домашній пудерман<sup>10</sup>  
Він старосвітський вдяг оздоблений каптан,  
Що наготований в кімнаті був зараня:  
Вже ж не вітать гостей у ткацькім пудермані!  
А добре зналося, що нині до воріт  
Прибуде не одна сусідка чи сусід.

Пан Войський — на поріг, прибулого вітає.  
Пізнав — і, скрикнувши, цілує, обіймає...  
Розмова мішана похапливо біжить,  
В якій хотілось би події всі вмістити  
За чималенький час; тут вигуки й вітання,  
Вітання ще нові, і усміхи, й зітханья...  
Коли ж, здавалося, настав уже відплив,  
Пан Войський хлопцеві новини ознаймив:  
«Гаразд, Тадеуше (бо звався, як Костюшко,



Приїжджий молодик). Гарзд, мій Тадеушку:  
Прибуть в Соплицівку ти добрий вибрав час,  
Багато-бо людей тепер гостює в нас,  
Багато панночок — є вибір знаменитий!  
А дядько твій тебе намислив ожешити.  
Прибув за кілька день сюди граничний суд  
Та й Граф, що з ним процес, узавтра буде тут;  
З жоною й дочками приїхав Підкоморій...<sup>11</sup>  
Давно скінчить пора сусідські чвари й спори!  
От молодь і пішла на влови до дібров,  
Зі старшими Суддя на житній лан пішов —  
Жепців доглянути. Он, бачиш, лан під гаєм?  
Ходімо зустрічат! Ми скоро їх спіткаєм!»

Ідуть дорогою. Розмова не вгава.  
Вечірній вітерець здалека повіва,  
І сонце котиться на тихий відпочинок,  
Червоне й радісне, немов після обжипок  
Здоровий, повний вид щасливого женця,  
Що, праці ревної діждавшись кінця,  
В сім'ї вечеряє.

Туманяться діброви,  
І присмерк виповня високий бір сосновий,  
Що, злившись в одно, стоїть, неначе дім,  
Промінням на даху освітлений ясним.  
Останні відблиски проглянули крізь віти,  
Мов свічки сяєво, в віконниці прикриті,—  
І згасли. На полях не чуть серпів і кіс:  
Ім вечір супокій і злагоду приніс.  
Такі-бо, бачите, порядки у Соплиці:  
Як сонце спочива — спочить усім годиться!  
Віз недокладений вертається з ланів,  
Своєю легкістю дивуючи волів.

Аж ось і стрінута веселу всю громаду,  
Що йшла, тримаючись усталеного ладу:  
Спереду дівтора, там старші і панни,  
А хлопці по боках. Закон старовини  
Казав, щоб паничам з паннами не мішатись,  
Давать дорогу їм і осторонь триматись.  
Чинити так ніхто нікому не велить,  
Та кожен знає й сам, як слід ходити й жити,  
І пана Судю шануючи, мов тата,  
Волів прадідних звичаїв не ламати.

Господар так було провадить молодим:  
«Порядком держитесь й сім'я, і двір, і дім,  
Без нього падають у глибочіп' неслави  
Народи і царі, державці і держави».  
То кожен — чи слуга, а чи вельможний гість —  
В господі у Судді в порядку п'є і їсть.

Небожа привітав Сопліца нехапливо,  
Дав руку цілувать, веселий та щасливий,  
І сам поцілував Тадеуша в щоку,  
Зганяючи з очей оту сльозу швидко,  
Що більше за слова до серця промовляє.  
Усі примітили, як хлопця він кохає.

Хазяїнові вслід плавма плило із нив:  
Отара з меканням верталась до хлівів,  
І туча куряви тяглася з пасовиська;  
Там, далі, лясканням предовгого бичиська  
Тірольських пастухи загонили корів,  
Що в кожної дзвінок на пасочку дзвенів;  
Нарешті, конярі ведуть і гонять коней...  
Уже гучне відро в криниці темній тоне,  
І все до жолоба старого надбіга:  
Вечірня з'єднує усіх тварин жага.  
Суддя, хоч стомлений, підходить до криниці:  
Хазяйське око скрізь повинне додивитися  
І все оглянути як слід на схилі дня:  
Хазяйське око, бач, насичує коня.  
У сінях Войський пан із Возним<sup>12</sup> сперечався,  
Бо Возний, поки люд найжджий забавлявся  
В полях, по заустах,— чомусь подав наказ  
Вечерю влаштувать не в домі, а якраз  
По другий бік двора, де замкові руїни  
Підносили свої камінні давні стіни.  
Це що за хитрощі? Пан Войський вдався в гнів,  
Та Возний план таки до решти свій довів,  
І пізно касувать, бо й стіл уже накрито.  
Доводиться гостей до замка запросити.

Дорогою Судді Протазій поясняв,  
Для чого він наказ господаря зламав:  
У замку зала б то і вища, й обширніша,  
І, щоб приймать гостей, запевне вигідніша —  
Усякий згодиться, і кожен все те зна.

А що нема шибок у вікнах, що стіна  
Десь там потріскалась — так це ж такі дрібниці!  
(Так каже — і Судді, в ознаку тасмниці,  
Щораз підморгує. Велику, бачте, ціль  
На оці Возний мав).

Як за верству відтіль,  
Од дому Судії, старих часів уламок,  
Стояв горешківський давно спустілий замок.  
Горешко смерть прийняв у чварах, у війні,  
Маєтки взяв уряд, — і знищено в ті дні  
Те, що роки жило, цвіло і розвивалось,  
Де учти голосні та бенкети справлялись.  
Частину за борги уже багато літ  
Забрав собі то той, то інший знов сусід,  
Частину — родичі з жіночого коліна.  
Та от ще ця стоїть занедбана руїна,  
Що прості шляхтичі і дарма б не взяли,  
Такі-бо витрати на замок той були.  
Лиш Граф, близький сусід, Горешків дальній

родич,

Вподобав ці старі бійниці, вежі, сходи:  
Він по чужих краях недавно мандрував  
І, тільки глянувши, упевнено сказав,  
Що дім готичної, мовляв, архітектури,  
Хоч говорив Суддя про того ж замка мури,  
Що майстер з Вільна був, отож ніяк не гот.  
Граф був романтиком, аматором пригод —  
І замком захотів як стій оволодіти.  
Так само і Суддя. Процес зайшов кипіти:  
То земство, то уряд губернський, то сенат,  
Аж знову діло все вернулося назад —  
Великі і Судді, і Графу давши збитки —  
На пограничний суд... Вже з'їхалися й свідки,  
Щоб дати справі тій належний рішенець  
І чварам бажаний покласти враз кінець.

Протазій слухність мав, що замкова кімпата  
Придатна, щоб гостей і суд весь трактувати:  
Непаче рефектар<sup>13</sup>, простора та ясна,  
Кругом пілястрами оздоблена вона;  
Округле, без окрас у ній склепіння строге,  
На стінах же висять оленів, лосів роги,  
І скрізь підписано, хто й де уполював.  
Серед трофеїв тих горешківських сіяв

Півкозиць <sup>14</sup>: давній герб, в боях і в учтах  
знаний.

От гості сходяться. Усяк святочно вбралий,  
Усякий, знаючи, як жить серед людей,  
Розмову повагом незмушену веде.  
Ввійшли, спинилися і утворили коло.  
Для Підкоморія найвище місце столу  
Лишили, бо такий і вік його, й уряд.  
Він низько кланявся, як каже давній лад,  
Панам і паніям, і молоді, і старшим,  
На покуть ідучи своїм поважним маршем,  
Праворуч — Судія, а ксьондз при ньому став  
І по-латинському молитву прочитав.  
По чарці випито. Усі круг столу сіли  
І мовчки холодник литовський жваво їли.

Тадеуш, яко гість, побіля пишних дам  
Сів при господарі, хоч молодим літам  
Належало б лише в кінці стола сидіти.  
Ще поруч місце в. Все так як слід накрито  
І невідомого прибульця дожида.  
Суддя уже не раз на двері погляда,  
Тадеуш і собі перебіга очима,  
Немовби дивне щось таїться за дверима.  
Що з того, що панни сіяють край стола,  
Що навіть короля потішити б могла  
Краса їх молода, як квітка в темнім гаї:  
Він тої, що нема, уважно виглядає!  
Звичайно, загадка! У молодих літах  
Шукаєм щастя ми свого в загадках.  
Вродлива поруч з ним сидить Підкоморанка,  
Та він ні разу їй не наливає склянки,  
Тарілок не зміня, не подає їй страв  
І ніби нехотя слів зо двох сказав,  
Тому й не вплива з почтивої розмови  
Його столичний блиск і виховання нове.  
Порожнє місце те, де люба таїна,  
Вже не порожнє, ні! Він виповнив до дна  
Його уявою, бажаннями, гадками,  
Що ніби ті жабки на луці, між квітками  
Плигають радісно над вечір дощовий, —  
І образ перед ним підноситься живий,  
Як пишна лілія на водянім просторі.

Дочці своїй вина наливши, Підкоморій  
Молодшій передав тарілку огірків  
І гірко вимовив: «Багато я прожив,  
Вже й недолугий став, проте своїм же дочкам  
Служить доводиться...» Враз кинулись

гурточком

Сусіди молоді на послуги паннам.  
Тут слово забира собі господар сам,  
З докором бідного оглянувши небожа  
І келиха вином доливши: «Це-то гоже!  
Яке-то повелось тепера між людьми!  
Йдучи за модою, в столиці молодь ми  
Шлемо учитися: хай діти та онуки  
Навчаються, мовляв, столичної науки...  
Навчилися, що й казать! Це просто горе й жах,  
Що їх поводитись не вчать у городáх!  
Бувало, молодик між панства вчився жити!  
Я сам, як знаєте, прожив юнацькі літа  
У Підкоморія при батьковім дворі  
В ділах, у бенкетах, у войовничій грі  
(Тут Підкоморія потиснув за коліна),  
Кому ж і дякувать, що я тепер людина?  
То Воевода-пап, шановний ваш отець,  
Був за отця й мені... Ішовши навпростець,  
Хоч я великої і не зробив кар'єри,  
І землю став орать без жодної химери,  
Але зате ніхто мені не дорікав,  
Щоб гречність словом я чи вчинками зламав.  
Хтось, може, думає, що то нехитра штука?  
Ні! Гречність — то складна і нелегка наука!  
На тім ще не кінець, щоб зручний дати уклін,  
Ногою там крутнуть (це вмів не один,  
Не два!) — і з усміхом не знать кого вітати!  
Цю гречність можемо купецькою назвати,  
А старопольською не назовемо, ні!  
Бо гречність — то для всіх, як зброя на війні,  
Але для кожного окрема і відмінна.  
Збагнумо: інших слів достойна є дитина,  
Апіж дорослий муж. Ба й кожен стан і вік  
Чимсь одрізняється: то жінка й чоловік,  
То пан із слугами, то з милим наречена.  
Всім треба вчитися і знати достеменно,  
Про що, і з ким, і як, і скільки говорить  
І гречність кожному належну приділить.

От за моїх часів пани вели розмови  
Про дії рицарські, про герці та про лови,  
А з шляхтою — про суд, про місто й магістрат,  
Щоб пересвідчився з розмови шляхтич-брат,  
Що і його життя папи не забувають,  
Боронять скрізь його і за ніщо не мають.  
Тепер і не питай: хто ти і відкіля!  
Однаково усіх несе свята земля,  
І всі однаково заходять у покої,  
Аби-но з гаманцем... Погано, як з бідною!  
Тепер до грошків, до грошей ласий пан,  
Немов за давніх літ отой Веспасіан<sup>15</sup>,  
Що тільки б золото, а звідки — то й не гляне.  
Тепер хто при грошах — ото вже й гість  
бажаний!»

Тут оком по гостях Суддя нараз повів,  
Бо хоч розважно він і плавно говорив,  
Та знав, що молодіж, шумлива і гаряча,  
Широкі слухати промови нетерпляча.  
Одначе всі сидять, напружуючи слух:  
Либонь, почулося б і пролітання мух.  
На Підкоморія промовець поглядає, —  
Той головою в такт словам його киває.  
Свій келих і його ущертъ Суддя налив  
І далі річ свою розсудливо повів:  
«Наука гречності — не смішки і не жарти,  
Це діло пильної, панове, думки варте.  
На шалі кинувши, що важить наш сусід,  
Ми і самих себе оцінимо як слід.  
Тому звичайності учітеся, панове,  
Бо нею світ живе, у ній — життя основи,  
Родинне вогнище, відносини держав —  
У ній і джерело утіхи та забав.  
Так старші думали, а зрештою...» Суворим  
Тут на Тадеуша Суддя поглянув зором  
І, певне, виректи жорстоке щось хотів.

У табакирку враз коштовну задзвонив  
І слово взяв собі вельможний Підкоморій:  
«Сусіде любий мій! Було ще більше горе  
За наших з вами літ. Чи то вже інший час,  
Чи звичаї нові — не так *тепер* у нас!  
Ох, пам'ятаю я, ганьби якої й шкоди

Французькі серед нас тут нарobili моди! <sup>16</sup>  
На край наш предківський найшла тоді біда:  
Французиків до нас налинула орда,  
Що кпила з побуту, з релігії святої,  
Ганьбила наш народ і навіть давні строї.  
Було, аж скривився, як бачиш юнаків,  
Що цвенькають у ніс, а часом без носів,  
І проповідують, заглиблені в газети,  
І кодекси нові, і нові туалети!  
І що ж ви думали? Той дикий ураган  
Заполонив серця і в старших громадян:  
Як хоче бог скарать, то розум одбирає.  
Тому-то серед нас новітні ті ногаї  
Ходили, сіючи розпусту між уми,  
Лякаючи народ страшніше від чуми!  
І хоч поспільство їм не раз і дорікало,  
Та все-таки взірець і приклад їхній брало  
В ідеях, виразах і в убраннях дівчат...  
Перед неволею — свавольний маскарад!

Ото пригадую — хоч був іще малим я —  
Один такий дивак у нас прославив ім'я:  
Підчашич молодий прибув з чужих земель,  
У ф'раку модному — достоту журавель!  
За ним же й бігали, як ті пташки за кобцем <sup>17</sup>,  
І плазувало все перед нікчемним хлопцем.  
Всі зазрили домам, куди він заїжджав  
І де спинялася, на сміх курей та гав,  
Його фарбована, чудацька дурундулька,  
Що по-французькому зоветься каріулька.  
Лакеїв не було: іззаду пара псів,  
Спереду німчура худий, як смерть, сидів;  
Він довгі ноги мав, немов тички до хмелю,  
Перуку тріпану, подібну до куделі,  
Ще й срібні гудзики та срібні гаплики.  
Старі аж пирскали тихенько з-під руки,  
А простий люд казав при сміху та при лайці,  
Що то венецький чорт в німецькій тарадайці.  
Того Підчашича хоч довго малювать,  
Та з мавпою його найкраще порівнять!  
Перука — як ковтун, обсіпаний мукою  
(За «золоте руно» він мав її з пихою),  
І чудернацький стрій, що сором брав і сміх,—  
Та чудернацьким хто його назвати б міг?

Де ж пак: сказали б тут, що ти культурі ворог,  
Не віриш у прогрес, борониш тлін і порох!  
«Реформи треба нам! — Підчашнич аж кричав.—  
Цивілізації, загальнолюдських прав!»  
Він істину нову привіз із-за кордону,  
Що люди рівні всі, хоч чули ми й з амвону  
Ту саму істину від наших же ксьондзів...  
Та він здійснити, бач, її в житті хотів, —  
І в нас не вірили нікому і нічому,  
Коли того нема в часописі чужому.  
Та — рівність рівністю! — він звав себе маркіз:  
З Парижа титул цей, як і собак, привіз,—  
А там носилися з маркізами, як дурні,  
Французи, мудреці, як той казав, культурні.  
Минув якийсь там рік, з'явився лад новий,  
І титул «демократ» привозить він як стій.  
Знов мода міниться, і в час Наполеона  
Підчашнич прибува із титулом барона.  
Коли б іще пожив, то, може, в інший час  
Знов з іншим титулом пишався б серед нас,  
Бо у Парижі тім щорік нова відміна,  
А ми мавпуємо, як старшого дитина!

Але ж *тепер*, кажу, — всевишньому хвала! —  
Коли хто за кордон молодших одсила,  
То не для того вже, щоб кпини слухать марні  
І вчитись розуму в газетках та в кав'ярні.  
Тепер Наполеон, великий патріот,  
Там часу не дає для дурноверхих мод.  
Там зброя гостриться — воскресла наша слава,—  
А вже де слава є, то буде і держава!  
От тільки сумно нам чекати, виглядять  
І дні без подвигів, без діла марнувать.  
Вони далеко ще... Так рідко чуть новини...—  
Промовець глянув тут на ксьондза-  
бернардина <sup>18</sup>.—

Панотче! Чуть мені недавно довелось,  
Що із-за Німану отримали ви щось?»  
«Нічого, аніні! — ксьондз Робак на те слово  
(Похмуро слухав він необережну мову).—  
Що там політика? Як лист я і дістав  
З Варшави там, чи що, то бернардинських справ  
Воно стосується. Пощо це при вечері?  
Там справи божеські, а не земні химери!»



І скося глянув ксьондз туди, де новий гість  
В розмови не встрява, а смачно п'є та їсть,—  
Російський капітан, старий Нікіта Риков,  
Що близько мав постій. (Суддя його закликав  
Задля звичайності). Прещирий чоловік,  
Поміж поляками давно він жити звик,  
Водити хліб та сіль. Отож слова останні  
Вояку вивели в приємного мовчання.  
І мовив так старий, бувалий капітан:  
«Усе цікавиться наш Підкоморій-пан,  
Що там з Варшавою, а що там з Бонапартом.  
Ойчизна! Знаю я: це сказано не жартом!  
Панове, я не шпиг. По-польськи говорю,  
Коли не б'ємося, то з вами п'ю й курю.  
Ойчизна! Хто її не любить, не кохає!  
Сьогодні нам бенкет, а завтра що чекає?  
Було з французами гуляємо й п'ємо...  
І раптом: у штики! Устанемо й б'ємо.  
У нас прислів'я є: хто любить, той і чубить.  
Кажу вам, що труба небавом нам протрубить,  
І, закиплять діла такі, що аж ну-ну!  
Усе заноситься, панове, на війну!  
От, скажемо, таке я знаю: до майора  
До Плути ад'ютант із штабу позавчора  
Прибув з депешею: наготові будь,  
Бо, може, прийдеться піти в далеку путь.  
Ну, вже й фігурка той Наполеон, панове!  
Нам без Суворова<sup>19</sup> із ним тяжкенька мова.  
Суворов був чаклун — чаклун і Бонапарт<sup>20</sup>.  
На чари чари йшли, а це чогось та варт!  
От раз Наполеон у лиса обернувся,  
Суворов — у хорта та й доганяє метнувся,  
Як вихор, летючи по горах, по ярах...  
Наполеон котом зробився ув очах —  
Та дряпачь, та кусачь у лютості скаженій...»  
Тут Риков зупинивсь і взявся до печені...  
Аж двері — навстіжень. До пишного стола  
Особа співнена швиденько увійшла.

Все панство в бік її очима повернулось,  
І уклонилося, і приязно всміхнулось.  
Тадеуш, стежачи з увагою за цим,  
Помітив, що вона була знайома всім.  
Стрункий жіночий стан, дозрілий і повабний,

А перса пишні їй матерія єдвабна  
Оповила. В руках тонкий тремтів вахляр  
(Хоч душно ї не було). Він грав, неначе жар,  
І іскри розсипав мінливо-кольорові  
Дощем веселчастим. У зачісці чудовій  
Стрічки звивалися рожеві, а між них —  
Брильянт, мов та зоря в високостях ясных.  
Добірне все було, як у велике свято,  
Що навіть декому здавалось забагато  
Пишноти для села.

Її маленьких ніг  
З-під сукні аж ніхто добачити не міг,  
Бо бистро пурхнула, неначе перепілка,  
Де жде давно її незаймана тарілка.  
Та тільки труднощі спіткала за столом,  
Бо гості в три ряди містилися кругом,  
Не всі на дзигликах: поставлено і лави...  
Вона між лавами просовується жваво,  
Як м'ячик котиться, вклоняючись усім,  
І грає усміхом веселим та легким.  
У тій прудкій ході її прозора шлярка  
Когось зачіплює. Вона крутнулась шпарко —  
І до Тадеуша склонилась на плече,  
Аж стало вмить йому і зимно, й гаряче.  
Любесенько його вона перепросила  
І сіла на стілець — та й трощечки не їла!  
Граційно бавилась оздобним вахлярем,  
Присутніх поглядом палила, як огнем,  
Та, поправляючи тонке своє одіння,  
Брабантські гладила коронки<sup>21</sup> старовинні.  
Тим часом при столі, спочатку як комиш,  
Тихеньким шемранням, дедалі голосніш  
Розкочувалися незмушені розмови.  
Між чоловіками зайшло якраз про лови.  
Асесор з Реєнтом<sup>22</sup>, як двоє ворогів,  
Сперечку почали про фаворитних псів:  
Пан Реєнт, Куцого хазяїн гордовитий,  
Доводив гаряче, що зайця ізловити  
Учора тільки ї міг його любимий пес.  
Асесор, слухавши, аж затремтів увесь  
І Соколові честь в речах віддав велику,  
І доказів тому приводячи без ліку.  
Усі втручалися: хто Куцого хвалив,  
Хто славу Сокола запально боронив —

Ті з міною знавців, ті як наочні свідки.  
Суддя тихесенько до нівой сусідки  
Звернувся: «Я прошу за зле цього не брать,  
Але з вечерею ми не могли чекать:  
Всі зголодніли ми, блукаючи полями...  
Гадав я, що тебе й не буде поміж нами».  
По слові тім Суддя вина собі наляв  
І про політику щось міркувать почав  
З сусідом. Так усіх розмова захопила.

Тадеуш приміча, яка сусідка мила  
Йому лучилася. Недарма ж той стілець  
Тривожив юнака! Оце ж і рішенець  
І здогадів його, і неясної мрії,  
Відгадка тасмниць і здійснення надії!  
Оце ж і є вона — та, що недавно стрів!  
(Це долі вироком Тадеуш пояснив).  
Ця, правда, нібито повніша видається,—  
Чи не від одягу?

Не так волосся в'ється

В тамтої, золотом осяявши чоло,—  
Але ж освітлення таке тоді було.  
Обличчя він тоді й не бачив — так майшула —  
Але красу душа відчула і збагнула.  
Давно він одгадав огонь тих оченят  
І усміх любих уст, що до вишень-близнят  
Подібні свіжістю та кольором карміну.  
Найбільшу щодо літ побачив він одміну,  
Бо ж садівниця та — немов іще дитя,  
А ця — вогонь і цвіт дозрілого життя.  
А врешті... то здалось... чи ж метрики питати,  
Як серце молоде і на любов багате,  
Як перших любовців почався перший крок  
І легко віриться у молодість жінок,  
У їх невипнощі!

Хоча двадцять літо

Ішло Тадеушу, хоч він побачив світу,  
Та, ксьондза строгого слухняний ученик,  
В суворій чистоті хлопчина жити звик;  
До того, хоч палкий, у поривах гарячий,  
Він був невияної, дитинячої вдачі.  
Тепер лиш, вирвавшись на волю з кайдапів,  
З тієї волі він скорістатись хотів.  
Свою красу він знав, а молодую кров'ю

Удався в рід Сопліц, що в силі та здоров'ю  
Пишали. Мавши хіть до шаблі, до війни,  
Не конче до книжок хапалися вони.

Тадеуш предківську одідичив породу:  
Був добрий верхівник, страху не видав зроду,  
Хоч зовсім не дурний, наук не пильнував  
І часу зайвого для них не віддавав:  
Волив з рушницею гасати серед поля  
Чи битись на шаблях. Була відома воля  
Для нього батькова: у війську мав служити,  
Тож мріяв про мундир і барабан щомить.  
Та дядько все змінив, сказавши оселитись  
На хуторі малім, а там і одружитись,  
І поле ріднее орати й засівать;  
Пізніше ж обіцяв і весь маєток дати.

Хлопчину гождого помітивши, сусідка  
Уважний погляд свій на нім спиняла зрідка,  
А далі все частіш. Стрункий, мов осокір,  
Рамена мав міцні і соколиний зір,  
Що в ньому молодість одвагою кипіла.  
Обличчя молоде йому щораз шаріло,  
Коли він поглядом красуню зустрічав.  
Та вже насмілився, вже прямо поглядав,—  
Дивилась і вона. Їх очі променисті  
Горіли, стрівшиися, немов свічки паристі.

От по-французькому звертається вона:  
«Прибув із Вільна пан, отож новини зна,  
Літературний смак і всі його відміни?»  
Так мова постає і, ніби річка, плине —  
Про жанри, про пейзаж, про різних малярів,  
Про композиторів, балет і тенорів.  
Сусідка, досвідом у справах тих багата,  
І не Тадеуша могла б перелякати.  
Як учепь, він і слів не віднайде таких,—  
А дуже б не хотів узятим быть на сміх  
За неосвіченість... Вона це примічає  
(Не зла учителька!) — і в інший бік звертає.  
Говорить про село, про клопоти, про нуд,  
Про те, як бавитись найліпше можна тут,  
Себе розважити і друзям дати розвагу.  
Все це в Тадеуші роздмухує відвагу,

І, увійшовши в той давно знайомий круг,  
За півгодини він — її найкращий друг!  
Вже навіть почали потроху й жартувати,  
Та сперечатися, та мило пустувати.  
Вона, узявши хліб, зліпила кульок три,  
До прецікавої готуючися гри,—  
І каже вибрати. Найближчу взяв він сміло.  
Сусідка в відповідь лиш усміхнулась мило,  
Підкоморівен двох той вибір засмутив...  
Сам, правда, змісту він у гри не зрозумів.

Щось інше сталося на чоловічій лаві:  
Боронці Сокола уже не раді й страві,  
І тих, хто Куцого небачно боронив,  
Б'ють, не жаліючи, списами гострих слів,  
Словами дотепу, неначе оси, жалять  
І навіть поглядом немилосердно палять.  
Вже й не їдять, лиш п'ють, стискають кулаки,  
А Реєнт, у речах і висловах палкий  
(Був адвокатом, бач, раніше пан Болеста,  
Любив гучні слова і красномовні жести),  
Зібгався, скорчився і пальці виставляв,  
Що ними рухи псів предивно удавав.  
«Ату! — смикнули пси обидва, як годиться,  
Мов разом спущені курки два у рушниці,—  
Ату! Ату! Пішли, а заєць — смик убік,  
Пси також. — Пальцями показує те «смик».  
І ніби в зайця весь увяленого цілить.—  
Тут Сокіл — наперед, та бачу вже, що змилить,  
Бо заєць не дурний, бувалий заєць був.  
Коли ото собак іззаду він почув,—  
Праворуч плиг! Ату! — І пси наздоганяти  
Ліворуч фіть! Лови, бо утече, проклятий,  
До лісу утече! Кричу, трубно у ріг,  
Стискаю остроги... Мій Куций тут надбіг  
І — хап!»

Тут запальний оратор та мисливий  
Руками перебіг, од захвату щасливий,  
У бік Тадеуша плигаючи, мов цап,  
І в ухо хлопцеві зненацька крикнув: «Хап!»  
Тадеуш як на те до милої красуні  
В розмові прихилив уста і щоки юні,  
Що й кучері її торкалися його.  
Не розуміючи, для чого і чого

Над ухом гість кричить, він швидко відхилився  
І, зашарівшись, круг себе подивився.  
Як сплетені гілки зненацька розірве  
Холодний буревій, що трощить і реве,  
Так слово голосне, гаряче аж до шалу,  
Обличчя схилені без жалю розірвало.  
Тадеуш змішаний, одначе, догадав.  
«Я знаю, Реєнте,— він лагідно почав,—  
Що Куций — славний пес, от тільки ще

чи спритний?»

«Іще б не спритний був мій песик фаворитний!»  
Тадеуш і на те: «Я поглядом одним  
Зумів у Куцому побачити стрункім,  
Що то коштовний хорт при різних

полюваннях...»

Ще не дослухавши і слів його останніх,  
Асесор затремтів, немовби став на приск,  
І на Тадеуша зиркнув, як василіск.  
Асесор не любив ні жестів, ані криків,  
Та хто його на бал або на сеймик кликав,  
Той добре знав його відгострений язик.  
Такі він жартики komponувати звик,  
Що навіть можна б їх в календарі вмістити.  
Умів усякого словами підчепити!  
Він і достатками давніше володів,  
Та за бенкетами, за вловами поплив  
Із щедрих рук його маєток, як солома.  
Служити змушений, він, як бував удома,  
Хортами тішився; хоч більше б він хотів  
Тримати на смиках, ніж тільки двоє псів,  
Бо над усе любив пишноту в полюванні,  
Та тільки й радості, що два хорти останні!  
І що ж? В одного з них тут славу відбирать?  
І він би витерпів, щоб одсічі не дать?  
Помалу зблизився, ехидно усміхнувся,  
Вильоти одхилив і в злості аж нагнувся:  
«Собака без хвоста — як шляхтич без двора.  
В собаки хвіст — усе! Це не дитяча гра:  
Допомагає хвіст, немов стерно, хортів.  
А пан, здається, вже вихвалювать готовий  
Собаку Куцого за те, що без хвоста?  
Який у цьому зміст? Яка у цім мета?  
Покличуся на суд прекрасної сусідки,

Мосьцана юного досвідченої тітки.  
Вона із города недавно прибула  
І між мисливцями недавно зажила,  
Та більшим досвідом, напевно, володіє:  
З літами досвід наш і розцвіта, і зріє!»

Тадеуш, нападом уражений таким,  
Спочатку стихився, неначе вдарив грім,  
А далі зір підвів сердитий і суворий...  
На щастя, чхнув якраз вельможний

Підкоморій —

Всі «віват» крикнули... Той голову склонив  
І в табакирку враз поважно задзвонив.

Із злата щирого у нього табакирка,  
І діамант на ній блищить, неначе зірка,  
Всередині ж портрет: король то Станіслав<sup>23</sup>,  
Що Воеводи в дар колись її прислав  
На спомин і на честь. Дорогоцінний спадок  
Узяв з побожністю по батьковій нащадок.  
Коли дзвонив у ню — ставала тишина.

Отож таку він річ розважно починає:  
«Панове дорогі, ви, друзі і сусіди!  
Хоч ви й гарячитесь, а правду діти ніде:  
Сперечки ці не тут дається вирішати!  
В лісах та на полях — от де мисливська рать  
Діла розв'язує та судові позови:  
Хай Возний справу цю перенесе на влови!  
Узавтра має Граф приїхати до нас,  
Тож полювати нам приспіє саме час,  
Поїде й пан Суддя, і пані Телімена,  
І паничі, й панни уступлять у стремена,  
Та й Войський, певен я, не від таких розваг».  
І табакирку він старенькому простяг.  
Пан Войський за весь час не вимовив ні слова,  
Відколи в Ресента з Асесором розмова  
Та спірка почалась. Досвідчений ловець,  
Дивився він на всіх, як на дітей отець,  
І мружив погляди. От взяв він табакирку,  
Понюхав — чхнув — мовчить. Нарешті мовив

гірко:

«Ох, як це все мене дивує і смутить!  
Що мали б то старі мисливці говорити,

Коли б із них котрий змагання це побачив!  
Про що колотитесь? Про кудий хвіст собачий!  
Що Рейтан би сказав, стрілець серед стрільців?  
Мабуть би, знов себе похоронить велів!  
А Несьоловський<sup>24</sup> вам сміявся б просто в вічі,  
Теперішніх ловців новий уадрівши звичай.  
У нього гончаки — чи де найти таких?  
З тенетами стоїть там сто возів тяжких,  
І двісті він стрільців наготові має, —  
А на облави вже ніколи не рушає,  
Бялопетровича<sup>25</sup> запросин не прийняв!  
Бо що б чинити він на ваших ловах мав?  
Які б тоді чутки постали між стрільцями,  
Коли б *такий* стрілець поїхав за зайцями?  
Ні, за моїх часів ведмідь, а чи кабан —  
От дичина була, панове, для дворян!  
А все без копитів, безроге та безікле  
Лишать для челяді панове давні звикли,  
Ба й соромно було дрібний вживати шріт.  
Хорти? Були й хорти: ото із-під копит —  
Коли вертаються охотники додому —  
Ухатий вирветься, бувало, як од грому,  
За ним — на кониках з хортами паничі  
Біжать, втішаючись і дзвінко кричачи,  
А старші дивляться, щоб трохи посміятись —  
Не те, щоб участь брать і навіть сперечатись!..  
Хай Підкоморій-пан скасує свій наказ:  
На лови на такі я не слуга для вас!  
Гречеха я зовусь, а ще від круля Леха<sup>26</sup>  
Не їздив по зайці ані один Гречеха!»

Протести Войського покрив веселий сміх....  
Вечерю скінчено. Встає перед усіх  
Пан Підкоморій. Він іде поважним маршем —  
І віддає уклін і молоді, і старшим.  
За ним — Суддя та ксьондз, як звичай наказав,  
З Підкомориною Суддя до пари став,  
Із Теліменою Тадеуш чарівною,  
А Реєнт їм услід із Войського дочкою.

У клуні з молоддю Тадеуш мав нічліг,  
Та заспокоїтись ще довго він не міг:  
Була приваблива, як літній день, сусідка,  
Та тільки слово те його дражило — тітка.



Воно крутилося, дзижчало коло вух,  
Як у серпневий день набридла зграя мух.  
Спитав би Возного — та тільки де він саме?  
І Войський теж пішов із старшими гостями...  
Сумний, що загадок сьогодні не збагне,  
Він ліг, зітхаючи, на сіпо запашне...

В подвір'ї тихо скрізь, ні звуку не пролине,  
Немов це монастир вечірньої години,  
Лиш чути сторожів подеколи нічних.  
Заснуло все. Суддя не спить поміж усіх:  
Своїх повинностей пильнуючи зарання,  
Він обмірковує наступне полювання.  
На раді — ключниця, стаєнний, економ,  
Гуменні та псарі.

Вислухують гуртом,  
Як діло завтрашнє вести у добрім ладі.  
Пап диспозицію віддав усій громаді  
І каже Возному, що вже пора лягати.  
Протазій пас його почав розповивати —  
У Слуцьку витканий з едвобів пурпурових <sup>27</sup>,  
Весь в сріблі кованім та в китицях шовкових.  
Обидва боки мав до надівання пас:  
Ясний для празника, а темний — в будній час.  
Лиш Возний знав йому складання й  
розкладання...

Кінчивши, він таке розводить міркування:  
«Що з того, що столи я в замок переніс?  
Нікому тут нема ні кривди, ані сліз,  
А може, панові воно в пригоді стане:  
Адже тепер усім і відане, і знане,  
Що в замку ми гостей приймаємо, не хтось.  
Отож коли б па суд ставати довелось  
І право панове доводить на посілість,  
Всі гості свідками б тоді і знадобились.  
Посвідчить може тут і друга сторона.  
Така історія траплялась не одна  
У мене в практиці — на все це ми учені!»

Але Суддя вже спав. Протазій із кишени  
Воканду <sup>28</sup> видобув, що цілий вік носив.  
Була то книжечка процесів і судів  
Та різних казусів недокінченний список,  
Для ока людського — ряди маленьких рисок,

Значків та карлючок; для Возного ж у них  
Обличчя й постаті з минулих літ гучних.  
Читає, згадує: «Гедройц і Розултовський,  
Молевський з Римшею, Юрага і Пьотровський,  
Радзівілл з кагалом...» Нарешті, дописав:  
«Граф із Сопліцою» — і згадувать почав:  
Процеси... трибунал... обличчя свідків знані...  
І бачить сам себе у білому жупані,  
А зверху на ньому гранатовий кунтуш,  
При боці — шабелька... Навколо сотні душ,  
Усі схвильовані, юрба шумить і дише,  
А він над усіма — і всім гукає: «Тихше!»  
В такій от маячні і в спогадах таких  
Суду колишнього останній Возний стих.

Такі в моїм краю забави та розмови  
Ішли в той грізний час, як море сліз і крові  
Європа вилила. Муж зброї, бог війни <sup>29</sup>  
Там вів свої полки, великий і страшний,  
Запрігши свій ридван орлами золотими  
І поруч — срібними <sup>30</sup>. Від тиші пірамід  
До сніговерхих Альп він зрушив цілий світ.  
Маренго, Австерліц його вінками вкрили,  
І славні імена на узбережжях Нілу  
Накреслив він мечем при сяйві блискавиць.  
Звитяга йшла за ним — і ворог падав ниць.  
Лиш тут, над Німаном, російські збройні сили,  
Мов скелі кам'яні, війська його зустріли,  
Боронячи кордон прадавньої Литви  
І захищаючи дорогу до Москви.

Проте, хоч ті війська камінною стіною  
Стояли і Литву ховали за собою,—  
Новини з Франції перелітали їх.  
Бувало, в двір зайде безрукий чи без ніг  
Старенький інвалід. Обдивиться спочатку,  
Чи люди всі свої, і почина в порядку,  
Яким він побитом зайшов у ці краї.  
У легіонах був. Старі кістки свої  
На рідний ґрунт несе, у батьківщину милу,  
Що боронить її уже утратив силу.  
Його обступлено; і слуги, і пани  
Цілують, плачучи, і всі гуртом вони,  
Мов казку, слухають від сивого повини:

Домбровський<sup>31</sup>, генерал, з Ломбардської долини

Веде для мужніх діл завзятих земляків;  
На Капітолії Князевич<sup>32</sup> прогримів  
І Франції приніс ознаку перемоги,  
Кривавих сто знамен їй кинувши під ноги;  
А Яблонівський<sup>33</sup> там, де перець вироста,  
Де цукор вариться і пальма розцвіта,  
Гуляє, мурина гапюючи в пустині,  
А завше гадкою у рідній він країні.

Ця мова дідова кружляє по селі...  
От хлопець устає в нічній тяжкій імлі  
І з дому рідного в далекий край тікає,  
І Німан голубий ворцем перепливає,  
Рятуючись од куль царевих вояків,—  
І опиняється у таборі братів.  
Отак уже втекли Горецький, Обухович,  
Пьотровський молодий і молодий Янович,  
Гедімін, юний Пац, Ружицький теж утік,  
І Бернатович теж... Там їм згубився й лік,  
Тим хлопцям, що батьків і край свій залишають!  
До скарбу царського добро їх забирають.  
А то чернець зайде збирати на монастир  
І, добре вивчивши село та панський двір,  
Газету добува, заховану в сутані.  
Жовнірів там лічба і генерали знані,  
Про їхні подвиги там сказано й діла,  
І хто прославився, і смерть кого взяла.  
Дізнавшись про загиб племінника чи сина,  
Жалобу надіва уся, було, родина,  
Але причин її ніхто не відкривав.  
Та, мов газету, люд журбу сім'ї читав.

Здається, Робак теж носив каптур чернечий  
Для справи певної. Не раз таємні речі  
Він із Сопліцою провадив віч-на-віч.  
По тих ото речах розносились, мов клич,  
Новини та звістки по цілому околі.  
Не для чернечої родивсь він, певно, долі.  
Знав запах пороху і бойовий огонь:  
Недаром справами йому темніла скронь,  
Та й голосом гучним, і жєстами, й ходою  
Являв він, що йому б носить вояцьку зброю.

В костьолі бачено, коли під час відирав  
Угору дві руки нсьондз Робак підіймав,  
Щоб божу людові проголосити славу,—  
Таке він мав лице і військовою поставу,  
Неначе офіцер, що перед військом став,  
Щоб крикнуть голосно: «Шикуйтеся до лав!»  
Та й па політиці він ніби більше знався,  
Як на письмі святім, бо де лиш обертався  
(А всюди мандрував його квестарський<sup>34</sup> віз),  
То хтось йому листи, ховаючися, ніс,  
То він листи писав — куди й про що, не знати,—  
То заїздив у двір вельможний та багатий,  
А то між шляхтою по тихих хуторах  
Або з простолюдом селянським по корчмах  
Провадив балачки про чужоземні вісті.  
Тепер Суддю збудив, примусив знову сісти  
І пошепки йому про щось заговорив:  
Чи не про вість яку, що від чужих таїв?

## КНИГА ДРУГА

### ЗАМОК

Полювання з хортами на заприміченого. Гість у замку. Останній із замкових двораків розказує історію останнього з Горешків. Що діється в садку. Дівчина в огірках. Снідання. Петербурзький анекдот пані Телімени. Новий вибух суперечок про Куцого та Сокола. Робакове втручання. Промова Войського. Заклад. В ліс по гриби!

Хто з вас не пам'ята юнацьких літ, братове,  
Коли з рупницею ідеш було па лови,  
Тинів не знаючи, не знаючи межі  
І не зважаючи, чи власні, чи чужі  
Вимірюєш лани? Бо на Литві стрільцеві  
Ходити вільно скрізь, як морем — кораблеві!  
То він зупиниться і в небі, у хмарок  
Шукає віщувань, як давніх літ пророк,  
То землю, чарівник, пита про щось велику,  
Німу для городян, для нього стоязику.

Он захрипів деркач, а де — не зрозуміть:  
Як шука в Німані, він у траві біжить;  
Он жайворонків спів розсипався незримо,  
Немов бринить весна дзвінками золотими;  
Там — шуляк тріпотить на місці угорі

Легким метеликом на ясному вістрі,—  
І, здобич бачивши своїм блискучим зором,  
На неї падає з-під неба метеором;  
А там орел дзвенить, усеї птиці жах,  
Страшний, як для царів комета в небесах...<sup>1</sup>  
Коли ж то дасть господь вернутись нам додому,  
Орати рідний лан та мову чуть знайому,  
В кінноті їздити лиш на самих зайців,  
В піхоті воювать лише проти птахів,  
Косою і серпом змінить списи й багнети,  
А розрахунками домашніми — газети!

Уже в Соплицівці світанок заяснів,  
Заглянув у шпарки, стодолу звеселив,  
Юрбою зайчиків розсипавши проміння,  
Де паничі лежать на запашному сні.  
От паси золоті простяг він од стіни  
І ніби жартома розгонить чар нічний,  
І молоді уста черкає, як селянка,  
Що будить колоском заснулого коханка.  
Цвіркочуть горобці, гусак загомонів,  
За ним, радіючи, зчинили крик і спів  
Індиків та качок многоголосі хори,—  
І корови ревуть, виходячи з обори.

Усі підводяться — один лише не встав  
Тадеуш: звечора так довго мізкував,  
Що не стулив очей за третім навіть півнем.  
Нарешті, зморений, у сні забувся рівнім  
І, в сні втбнувши, пеначе у воді,  
Світанку не почув. Аж тільки вже тоді,  
Як двері скрипнули і в них повіяв вітер,  
Підвів він голову і сонні очі витер.  
Над ним, схиляючись, спинився бернардин  
І голосно гукнув, мов задзвонив у дзвін:  
«Surge, puer! \* Вставай!» — І пояс свій чернечий  
Крутив, черкаючи Тадеушеві плечі.  
А на подвір'ї чуть мисливський шум і гам:  
Зібралось ловців і екіпажів там,  
Що ледве вмістить їх подвір'я превелике.  
У риг затрублено, і під його музику  
Зануджені хорти самі ідуть на смик.  
Мисливець, що прикмет шукать у всьому звук,

\* Вставай, хлопче (лат.). — Ред.

Тут бачить радісне, щасливе віщування,  
Святкуючи тріумф і гордоці зарання.

Пан Підкоморій дав останній свій наказ,  
І рушила вперед кіннота вся нараз —  
І, з брами вийшовши, розсипалась широко.  
Асесор з Ресентом, знай, скошуючи око,  
У злості схованій пустили коні вряд  
І — так велить їм честь та предковичний лад —  
Розмову повели, як приятелі милі...  
В душі, одначе, ждуть призначеної хвили,  
Коли один із них звитяги осягне.  
Та нічирк про те, — і жоден не збагне,  
Кого примхлива Фортуна пині зрадить...  
Той Купого веде, той Сокола провадить.  
Жіпоцтво у бричках, а вколо паничі  
На сідлах клоняться, розмови ведучи.

Ксьондз Робак по дворі ходив поважним кроком  
І молитви шептав, — але кмітливим оком  
З-під брів насуплених Тадеуша ловив.  
Нарешті, пальця він до поса притулив,  
Немовби даючи якусь пересторогу  
І щось бажаючи сказати на дорогу.  
Але дарма панич питає, що і як:  
Не хоче бернардин свій пояснити знак,  
Ізнов похнюпився і молитви читає...  
Той стиснув остроги і молоде доганяє.

Ізда спинилася, затримуючи псів, —  
І кожен, ніби стовп, на місці скаменів,  
Рукою даючи наказ усім — мовчати.  
Під грудкою землі мав схованку ухатий,  
Котрого Судія примітив. Пильно всяк  
Свій зір напружує. Подав Сопліца знак  
Стояти на місцях, чекаючи, що буде.  
Асесор з Ресентом, випростуючи груди,  
Рушають підтюбцем. Тадеуш при Судді  
Шукає поглядом, де заєць: скрізь руді  
Та сірі бур'яни та каменисті брили...  
Нарешті поміча: звіря оторопіле  
Лежить під камінцем, ушима, знай, пряде  
І часу смертного у переляці жде.  
Тим часом з Ресентом Асесор над'їжджає —

Той держить Куцога, той Сокола тримає...  
Кричать: «Ату! Лови!» — і покриває діл  
Клубами темними, як хмара, темний пил.  
Так лови почались.

А тут із-за діброви  
До замка їде Граф, спізнившись на лови.  
Відомо вже було, що він не міг щораз  
Прибути в певний день і визначений час  
І спізнивався скрізь; отож заснав і нині.  
Примітив, що ловці помчали по долині,—  
І вчвал жене коня, англійський аж сурдут  
По вітру віється. Позаду там і тут  
За пим прислужники у шароварах білих,  
В коротких одягах, в капелюхах безкрилих,  
Що кожен, як грибок, лиш тім'я укрива:  
Цих слуг жокеями з-англійська назива  
Господар.

На ходу свої підвівши очі,  
Він замок поміча і роздивитись хоче:  
Ніколи зранку ще його не оглядав.  
Став та й дивується, неначе не пізнав,  
Так ранок одсвіжив, одмолодив ці мури,  
Каміння золотом обсипавши похмуре.  
Ось вежа піднеслась висока, мов стріла,  
Що знизу мла її ранкова обняла;  
Он дах поблискує барвистими огнями,  
І промінь грається останніми шибками,  
Ще не побитими. Весь низ туман понав  
І виломи й дірки від ока заховав.  
Мисливські вигуки, ударившись об стіни,  
Тремтять і гомонять, мов ожили руїни,  
Немов залюднено давно порожній дім  
І знову він гримить у бенкеті гучнім.

Граф полюбляв чудні видовища й пригоди,  
Звав романтичністю. Казав, що є з природи  
Романтиком і сам. Та й справді, був дивак:  
Не раз, полюючи, забуде про собак,  
Що гонять звірину, коня знепацька спинить,  
І в небо дивиться, і смутно погляд мінить,  
Як кіт, побачивши на сьоні горобців.  
Частенько по полях самотньо він ходив  
Без зброї, без хортів, а то блукав по гаї,

Як рекрут, що з війни наосліп утікає.  
Або над річкою було собі стоїть  
Як чапля, що за раз хотіла б половить  
Всю рибу у воді. Були ці дивні штуки —  
Як дехто гомонів — з великої науки.  
Граф шану мав, однак, серед усіх краян:  
Гостинний багатій, старого роду пан,  
Був добрий до селян — і до євреїв добрий.

Він їхав повагом, вдивляючися в обрій,  
І замок розглядав уважно з-під руки.  
Враз виїняв олівця, розгортає листки  
І взявся рисувати тонке сплетіння ліній.  
Аж чується хода у тишині пустинній:  
То другий споглядач іде із-за стіни,  
На замок дивиться, понуро-мовчазний, —  
А руки в кишенях. То на проходці ранній  
Гервазій був, слуга горешківський останній.  
Високий, ніби стовп, широкий, кремезний,  
Сивоголовий дід, — він, силою міцний,  
Колісь між шляхтою був перший верховода.  
Та з часу, як страшна лучилася пригода  
І з кулі вражої владитель замка вмер, —  
Змів удачу він. Ніхто не чув тепер  
Ні дотепів його, ні сміху голосного,  
І всі бенкети йшли без нього й не про нього.  
Носив горешківську ліврею цілий рік:  
Хоч колір первісний давно з лівреї зник,  
Та вишиті герби на ньому скрізь ясніли —  
Півкозиці, — тому сусіди й охрестили  
Його Півкозицем за давніх ще часів.  
«Мопанку» — промовлять частенько він любив,  
І звідси прізвисько пішло йому: Мопанку.  
За молодечих літ на сеймах чи при жбанку  
Мечем він ворога, як на капусту, сік, —  
І сам Рубакою себе звивать навик.  
Ще часом назвище йому давали Шрама:  
Була на лисині йому при ямі яма.  
Він титул Ключника з повагою посив.  
Хоч в домі не було дверей, не то замків, —  
Ключі при поясі щораз, однак, бриніли:  
Таки він притулив, усі зібравши сили,  
Дверей щось збав; щодня їх одмикав  
І з того радощі собі єдині мав.



В покої замковім він мешкав самотинно,  
Хоч Граф запрошував старенького гостинно  
До нього перейти на тихий відпочин:  
Бач, тільки дишучи повітрям цих руїн,  
Гервазій бути міг спокійний та здоровий.

Граф, що уже й забув наздоганяти лови,  
Покликав Ключника, Гервазій дав уклін:  
Це ж кривий Стольників зостався лиш один,  
Горешківська б то кров, горешківська дитина —  
Хоча й не по мечу: жіночого коліна!  
З-під шапки блиснула у шпрамах та в цятках  
Стареча лисина, як небо у вірках.  
«Мопанку! Вибачай мені оце прислів'я,  
Воно горешківське!

Зневажить не хотів я  
Достойність графову! І Стольник<sup>2</sup>, пан з папів,  
В розмові щоразу *мопанку* говорив,—  
І я так говорю. Чи правда ж, ясний пане,  
Чи плешуть язиком од заздрощів краєни,  
Що ніби грошей ти жалієш на суди  
І замок оддаєш, пускаючи сюди  
Сім'ю сопліцівську? Чи ж я повірю то́му?»  
І голову схилив у смутку мовчазному.

«Що в цьому дивного! — тут Граф відповіда.—  
І кошти тратяться, аж вимовить шкода,  
І часу жаль мені на цю нудну турботу.  
Ото ще, завести з Сопліцою роботу!  
Вже ж краще скласти бронь, та мотлох цей

віддать,  
Та з упокоєм хліб братерський уживать!»  
«Що? Скласти бронь? Віддать? Мопанку, що за  
мова?  
З Сопліцями хліб-сіль? Це річ для мене нова!  
Віддати замок наш — горешківський,— кому?  
Сопліці? Ворогу? Я віри не пойму!  
Мопанку, це не жарт?

Зайдім-но у кімнати!  
Я дещо панові хотів би розказати».

Граф радо спішився. Гервазій край дверей.  
«Ні,— каже,— вже нема таких тепер людей,  
Як Стольник. Ох, нема!.. Отут він по обіді

Не раз одпочивав: мирив своїх сусідів  
Чи — в добрім гуморі, при кубку литівця<sup>3</sup> —  
В розмовах тішився і в жартах без кінця.  
А молодь по двору то герці підіймала,  
То коней панових турецьких об'їжджала».

Ввійшли — він знов своє: «В цих сінях кам'яних  
Не стільки камінців, як бочок медових  
В ті дні котилося через камінні сіни.  
Що за меди хмільпі! Що за кипучі вина!  
Бувало, пасами їх тягнуть на бенкет  
Із льоху!.. Оксамит, блаватас і саст —  
І золото, й огні... А там оно, на ганку,  
Музики-мастаки... Таких тепер, мопанку,  
Уже й музик нема!.. Сто голосів параз:  
Нехай живе король! Нехай живе примас!<sup>4</sup> —  
І вівати пішли: за Річ за Посполиту  
І за шляхетство все, по всьому славне світу,  
Нарешті — звичай так освячений велить —  
*Любімося*<sup>5</sup> — на всі покої заgrimить.  
І так *любімося* од вечора до ранку  
По залах котиться... Таке було, мопанку!»

Старий урвав. Ідуть. Гервазій похмурнів,  
То лягне на стіну, то погляд утопив  
У шибах вибитих. Усе живе для нього,  
Все щось нагадує. «Шкода! Нема нічого!» —  
І никне голова у жалоцях німих.  
Хтів мислі одігнать, як мух надокучних, —  
Ні! Кожний камінець, на стінах виступ кожний  
Розповіда йому про пишне, хоч тривожне  
Життя. Так ідучи, спинилися в одній  
Із зал занедбаних, — у ті далекі дні  
*Дзеркальній*: ще й тепер дзеркал чорніють рами...  
В ній вікна світяться якраз напросто брами.  
Тут голову свою ще нижче клонить дід;  
Сумний, долонями він закриває вид —  
І врешті — як одняв долоні від обличчя —  
Блищить йому в очах сльозина таємнича.  
Не догадався Граф, що все те означа,  
Діткнувся сивому тихенько до плеча,  
Якогось дивного сам повен хвилювання.  
«Мопанку, — Ключник тут, — ось річ моя остання:

З Сопліцями на мир ніколи б ти не йшов,  
Коли б їх знав, як я. Горешківська ти кров —  
Ти родич Стольників — горешківська дитина  
(Хоча й не по мечу: жіночого коліна)!  
Мопанку, слухай же: колись у замку цім  
Пригода сталася, що зараз розповім.

Була в небіжчика, у Стольника б то пана,  
Дочка, мов ангел той, улюблена й кохана.  
От і лицялося багато паничів,  
А серед них один, що парою вусів  
Та шаблею не раз на учтах хизувався:  
Він Воєводою для жарту прозивався.  
Та й справді, хоча був з малого панства пан  
Той Яцек, прізвищем Сопліца, — а краяп  
Крутив і сяк і так. Було Сопліц багато, —  
Він крикне їм: рубать! — вони й раді рубати,  
Він крикне: пити! — п'ють... Над зухами був зух  
І вуси завивав до самих аж до вух.  
Пан Стольник закликав не раз його до себе,  
Бо в часі сеймиків такого саме й треба.  
Ото й трактовано у замку Вусаня  
По-приятельському. Іде було гульня,  
А той Сопліца сам, уже і без запросин,  
Конем вигулькує із-за замкових сосон.  
Нарешті — горе й сміх! — задумав зятем стать...  
Та чи для Стольника такий був годен зять?  
Як те примітив пан (а був на все кмітливий),  
То, затаївшись у справедливім гніві,  
Він юшки чорної звелів йому налить <sup>6</sup>,  
Щоб зразу ледарю пиху ледачу збить.  
Либонь, і панночці упав Сопліца в око,  
Але ховала це од всіх вона глибоко.

В часи Костюшкові пан Стольник закликав  
За Трете мая <sup>7</sup> встать. Він шляхту вже збирав,  
Хотівши збільшити конфедератські сили.  
Ох! Царські враз війська наш замок обступили,  
Ще й так закралися, а темна ніч була,  
Коли команда їх під замок підійшла,  
Що ледве встигли ми ударити в гармати  
На гвалт і двері всі як слід позамикати.  
У замку — пан, та я, та трое кухарів,  
П'яних як темна ніч, та кілька гайдуків,

Ксьондз-пробоц, ще там хтось... Солдати біля  
брами —  
«Ура! — кричать — ура!» — та блискають  
шטיками —

І до високих стін один по однім — тиць!  
А ми назустріч їм пальнули із рушниць...  
Усе це в темряві... Ми з паном там, на ганку,  
А гайдуки внизу. Хто вистрілить, мопанку,  
Тому сам ксьондз ізнов рушницю подає,  
І пані, й панночка... Огонь із вікон б'є,  
І кулі сиплються. Три рази напали  
Завзяті вояки — і тричі відступали,  
Та кожен раз не всі: тут не один і ліг.

От досвіток зайнявсь. Бій наче трохи втих,  
І поховалися солдати за комору.  
Та тільки вигляне із-за стіни которий, —  
Пан Стольник підійме несхибний свій мушкет,  
І чорний у траву повалиться кашкет.  
Вкінці, побачивши, що наша перемога,  
Мій пан із шаблею ступає до порога,  
Як сонце радісний: «Гервазію! Вперед!  
Од шаблі польської загине хай багнет!»  
І враз — хтось вистрілив з-під брами. Я до  
пана, —

Поблід він, падає... Дивлюся — чорна рана  
У грудях панових. Він пальцем показав —  
При брамі Яцек той, отой Вусань стояв,  
Рушницю у руках тримаючи димлячу.  
Я виміряв його, — і міряю, й не бачу;  
А він — неначе стовп. Стріляв аж двічі я,  
Та схибив: чи з жалю міцна рука моя,  
Чи зо зла не могла йому попасти в груди.  
Дивлюся: плачучи, понахилились люди  
Над Стольником, — а він.. замовк уже навек...»  
Гервазій в сумі тут глибокому поник  
І тяжко заривав.

«...Солдати вже ворота

Розламують, — мене ж така взяла скорбота,  
Що я нічого вже не бачив і не чув.  
На щастя, не один тут приятель прибув,  
Що пана Стольника взивали рідним татом, —  
І пам'яткового сипнули супостатам!



Максим Рильський виступає з доповіддю про Адама Міцкевича.  
Москва, 1955.



Перше видання перекладу поеми  
Адама Міцкевича «Пан Тадеуш».  
1927.



Максим Рильський у селі Заосся (Білорусія) біляobelіска, встановленого на місці хати, де народився Адам Міцкевич. 1958.

Отак загинув той, хто весь тримав повіт,  
Хто славою гримів і честю много літ;  
Лишив багатства він, та не зоставив сина,  
Щоб кров'ю ворогів обмилась домовина,  
Але зостався — я. В його ще теплу кров  
Рапіру я вмочив і месником пішов  
(Напевно, пан чував про ту мою рапіру,  
Що блискала не раз за правду, честь, за віру, —  
Я *Ножиком* її від давніх літ зову).  
Я чесно заприсяг, що, доки проживу,  
Свій Ножик вищерблю на клятих цих Сопліцах.  
Ловив я ворогів по корчмах, по столицях,  
Одрубував носи та уши — у боях,  
На сеймах, сеймиках, базарах, весіллях, —  
Кількох на смерть убив у чеснім поєдинку,  
Одного ж підпалив в його ж таки будинку,  
Коли в Кореличах сугічка піднялась:  
В огні він спряжився, неначе той карась!  
Один тепер живе: це судія Сопліца...  
І що ж? Йому віддать? Миритись? Чи ж годиться  
Такого ворога пускати на поріг,  
Щоб Стольникову кров віп з нього стерти міг?  
Ні, пане! Поки я ще Ножика тримаю, —  
Не будь цьому, не будь!»

«Недарма ж полюблюю

Я так руїня ці! — Граф голос подає —  
Мабуть, таке було передчуття моє,  
Хоча я ще не знав цієї всеї драми...  
Яка історія! Неначе вийшли з рами  
Славетні рицарі в глухий північний час  
І зброя брязкає... Ні, замок не для вас,  
Мосьпане Судіє! Я мушу замок мати!  
Шкода, що не вночі в будинок цей заклятий  
Прийшли ми, Ключнику. Я в чорному плащі  
Сидів би в темряві з рукою на мечі,  
А ти б розповідав під пугачеві крики,  
Хоча розповідать митець ти й не великий...  
Такі перекази в чужих я чув краях, —  
Над Рейном, Темзою. Там, бачиш, кожен дах  
Будинку панського такі ховає сцени.  
Дуелі, помста, кров... Та новина для мене,  
Що і в моім краю такі ж були діла.  
Кров, чую, предківська по жилах потекла,

І просить подвигів нестомлена правиця...  
Так! Годі! Чесний бій оголошу Сопліці!»

І вийшов повагом. Гервазій — вслід за ним.  
Граф, сівши на коня, знай, поглядав на дім  
І сам собі казав:

«Одного тільки шкода,—  
Що жінки чи дочки нечуваної вроди  
Немає у Судді. Колізія б була:  
Там помста — там любов. Там пестоців імла,  
А там — вендета<sup>8</sup>, кров, убивства і пожари.  
Там непідкупна честь — там невідступні чари».  
По слові тім коня він острогами стис,  
І кінь застояний, басуючи, поніс  
Його з широкого горешківського двору.

Якраз охотники вертались на ту пору...  
Любив мисливство Граф! Помітивши ловців,  
Він, не вагаючись, назустріч поспішив  
Конем своїм учвал... Де ж замисел кривавий?  
Забуто! Мчить, летить через тини й канави  
Завзятець молодий... Та раптом очі звів —  
І знов ходу коня поволі зупинив.

Був сад.

Розкинулись широкими гілками  
Поважні дерева, розсажені рядами.  
Капусти головки блищать посеред них,  
Як лисі голови філософів старих,  
І морква там і там прозоро-кучерява,  
Квасоля ж вигляда з тичок своїх лукаво;  
Пшеничка золотий з трави підносить ус,  
І, довгу гудину розкинувши, гарбуз  
Аж серед буряків сплिनився любим гостем.  
Коноплі на межі стеблом струнким і простим  
Стоять, як вояки, шиковані до лав:  
Густий їх лист не раз гадюку одганяв,  
А пахонці тяжкі від гусені боронять;  
Полуменистий мак свої голівки клонить;  
Немов метелики прозорі, осяйні,  
Що грають барвами у сонячнім огні,  
Так ніжні квіти там на довгих стеблах мають;  
Серед дрібних квіток, що зорями сіяють,  
Бує соняшник, як місяць-повновид,  
І крутить голову на захід та на схід.



Окремий клаптик був, заказаний рослинам:  
Не вільно їм було рости під самим тином —  
Розкопували там самотньо огірки,  
Зеленим килимом укревши всі стежки.

Як лебідь по воді, між листям целехатим  
У білім убранні ішла — не йшла — пліла там  
Прегарна дівчина, втопаючи в траві.  
З соломи простий бриль на русій голові  
Від сонця боронив дівочі ніжні скроні;  
Дві стрічки віялись, неначе мак, червоні,  
І світлі локони спадали їй до пліч.  
Помітив кошिका в одній руці панич,  
Рукою ж другою вона мов щось ловила.  
Як рибок доганя в воді дитина мила,  
Що з ніжкою її мов заграють зо дна, —  
Так брала огірки похапливо вона.  
Така ото краса в зеленім морі тоне!  
Граф дав жокеям знак, щоб припинили коней,  
І, зачарований, сам ніби скаменів.  
Так часом вартовий обачних журавлів  
На 'дній нозі стоїть, а в другій камінь має —  
І тям від себе сон зрадливий відганяє.

Аж ось почулася за спиною хода.  
Незадоволений, Граф грізно погляда —  
І бачить Робака, старого бернардина,  
Що, усміхаючись, закрався із-за тину,  
Вузластий у руці тримаючи шнурок.  
«Захтілось огірків? Ні, пане, огірок  
Тут не для вас росте. Хай їде пан добродій:  
Хтось інший огірки збере на цім городі».

Те мовивши, чернець ще й пальцем наживав,  
Поправив каштура і далі почвалав.  
Граф і всміхається, і гнівно хмурить брови,  
А дівчина пташам у мураву шовкову  
Пірнула, блиснувши сорочкою, мов сніг,  
Та парок стрічок червоно-вогняних.  
Іще гойдалося огудиння широке,  
Та як там Графове напружувалось око, —  
Самого кошिका забутого найшло,  
Красуні ж любої нема, мов не було!

І тихо й глухо скрізь. Німі стоять жокеї,  
І, розхвильований пригодою своєю,  
Панич замислився.

Нараз почувся гам  
Та галас у дворі: бач, з'їхалися там  
Мисливці, голосне своє скінчивши поле.  
Так часом в улику гудуть весною бджоли,  
Як загули стрільці, в'їжджаючи у двір:  
Луна котилася аж у далекий бір.

В покоях весело; усюди рух великий,  
Та бренькіт посуду, та любий сміх і крики,—  
І легка пара йде по хаті від потрав.  
Той п'є, закушує, той мову розпочав  
Про зайця, про хортів, про вдалі полювання...  
Старіші при столі, а панночки та пані  
В кутку шепочуться. Забуто всякий лад!  
Суддя, хоч звичаю новітньому не рад,  
Одначе дозволяв при сніданню (та й годі!)  
Коритися отій, мовляв, останній моді  
(Зате, як знаємо, вечерея та обід  
У нього раз у раз провадилися як слід,  
В порядку строгому, хоч весело та жваво).

От подають гостям з напیتками потрави  
І різні закуски: копчені язики  
Та мариновані по-давньому шинки,  
Та мудро смажену в підлевах мудрих птицю,  
А понад тим усім панує у світлиці,  
Як от над озером увечері туман,  
Розлита в золото саксонських порцелян  
На таці дорогій ароматична кава.

Про польську каву йде по всіх усюдах слава:  
За давнім звичаєм багатий кожен дім  
Тримає дівчину, що дивиться за тим,  
Щоб каву варено найкращого гатунку,  
Щоб способів таких додати до того трунку,  
Коли він, як смола, і чорний, і густий,  
А чистий, мов янтар, і, ніби мед, ясний.  
Вона ж то й добира найліпшої сметанки,  
І, розливаючи напій у філіжанки,  
Сметанку дібрану, в рум'яних кожушках,  
Окремо кожному розносить по гостях.

Вже пані деякі пили раніше каву,  
І, поки там ловці накиннулись на страву —  
На гуси, на качки, потравку із курчат  
(Все те приправлене на старопольський лад),  
Ще й на улюблені в землі Литовській арази,—  
Вони наказують подати повні вази  
Із пивом вареним, де сир, як білий сніг,  
Грудками плаває...<sup>9</sup>

В кімнатах петісних

Дві згуртувалися незмушені громади:  
Старіші почали свої статечні ради  
Про жито, про овес, про зяб, про ранній пар,  
А дехто і про те, які укази цар  
Недавно підписав. Сопліца й Підкоморій  
Все про політику та про вітчизни горе.  
З Підкомориною Войцанка при столі  
Ворожить: долю всім віщують королі.  
А в другій хаті — там, звичайно, йде про лови,  
Та тільки пиячий тон звичайної розмови!  
Асесор з Реєнтом, окраса всіх ловців,  
Мовчать і хмуряться, подібні до сичів.  
Мовчанню їхньому своя була причина:  
Пригадувалась їм нелюба та долина,  
Де заєць вискочив — селянський той загін.  
Обидва їх хорти погнались як один,  
Але Суддя звелів охоту припинити,  
Щоб збіжжя людського не сміли толочити.  
Собаки все-таки пурнули у пашні,  
Коли ж вернулися — не знать, взяли чи ні  
І хто з них наздогнав (якщо догнав) звірятко...  
З мисливців кожен мав про це окрему гадку.

Пан Войський походжав з хлопушкою в руках...  
Байдужим поглядом блукав він по гостях,  
Бо інші справи мав і іншу мав турботу:  
На мухи розпочав улюблену охоту.  
Лише побачить де котору на стіні,—  
Скраде — прицілиться — а там уже й по ній.

Із Теліменою Тадеуш розмовляти  
Спинився у дверях просторої кімнати.  
Уже розповіла вона про статок свій  
І зауважила, що він хоч родич їй,

Та дальній, — а Суддя зове її сестрою  
За давнім звичасм і приязню старою,  
Бо в Петербурзі ще коли вона жила,  
То помогла Судді провадити діла,  
Якісь заплутані, — а він за ті послуги  
Назвав сестрицею порадника і друга.  
Нехай зове собі! Адже з дитинних літ  
Він приятель її, близький її сусід!  
Тадеуш слухає, втішається і мліє...  
Пішли вже спогади, розпочалися мрії,  
Аж нагло Реєнтів їх голос розбудив.  
Він до Асесора свою, як кажуть, пив:  
«Ще вчора я казав, що з того полювання  
Здобутку не чекай. Панове! Річ остання  
На влови їздити, як хліб іще на пні,  
І хлопську ярину, з хортами, на коні  
Топтати. Певне, Граф, сусіда наш бувалий,  
Для того й не прибув, що знає досконало  
Мисливські правила: скрізь по чужих краях  
Того звать варваром, хто топчеться в просах,  
Ячмені чи вівсі, полюючи на птицю  
Чи звіра, не зважа ні на чужі границі,  
Ні на артикули про термін для стрільців,  
Хто з зайченятами зайчиху кволу вбив  
Чи лиса взяв тоді, як саме він ливяє.  
В Московщині — і то цього не дозволяє  
Ані поліція, ані царів наказ:  
Цивілізація там більша, ніж у нас!»

Тендітно голову схиливши, Телімена  
Докинула й собі: «І справді, як на мене,  
Пан має рацію. Це думка і моя!  
Хто в Петербурзі жив, як от, скажімо, я,  
Той зна, що в росіян, ясні мої панове,  
На кожен випадок закон і суд готовий,  
Від кари правої нікому не втекти.

О Петербурже! Як мене хвилюєш ти  
У любих споминах і в образах чудових!  
У мене навіть план у бюрку є на сховах —  
Шукать не хочеться...

На дачі в літній час  
(Це те, що хутірцем звичайно звать у нас)  
Тамтешнім звичасм жила я над Невною.

Домок чудесний був!

(Є й план в моїм покою  
У бюрку). Поруч жив чиновничок малий —  
Служив десь у суді, чи що. Сусіда мій  
Тримав хорти — і, знай, ганявся за зайцями.  
Ох, що то за біда — чиновник із хортами!  
Було, як сутінки на землю упадуть,  
Ідеш собі в садок, щоб вільно відітхнуть  
Із другом-книжкою — чи радості зажити,  
В вінок сплітаючи кохані, ніжні квіти, —  
Тут зараз пес біжить, розмахує хвостом,  
По сукні везькає страшенним язиком,  
Аж серце зціпиться від жаху та огиди.  
Ох, чуло серденько, яке нещастя вийде  
Від тих гидких потвор! І справді — день настав,  
І песика мого коханого зарвав  
Той хорт чиновників, немов лисиця курку.  
Ах, що за песик був! Я маю десь у бюрку  
Його портрет. Мені його князь Сукін дав...  
Як тишив він мене! Яку натуру мав  
Шляхетну!.. Я тоді від горя та печалі  
Так занедужала, що ледве врятували.  
Та саме на той час з візитою прибув  
Пав Козодушин. То придворний ловчий був,  
Люб'язний кавалер, людина знаменита!  
Почав розпитувать... Я, мукою прибита,  
Йому розказую — уста ж одно тремтять...  
Він зараз повелів чиновника «позвать».  
Приходить... труситься... «Як смієш царські лані  
Ловить собаками — не в часі полювання —  
Під носом у царя?» Чиновник ні та й ні.  
«Ніколи, — каже, — я не їжджу навесні  
З хортами. І не лань була то, а собака».  
А Козодушин тут: «Що дурень той балака?  
Я, царський ловчий, я сказав, гультяю: лань!»  
Прийшла поліція. «Ну, поліцмейстре, глянь,  
Я краще знаюся чи він на полюванні?  
Я стверджую, що він по царські їздив лані  
У незаконний час». Ну, поліцмейстер тут  
Накреслив протокол, потяг нахабу в суд.

Кінець кінцем хортів повісити звеліли,  
Чиновника взяли й за ґрати посадили

На місяць. Випадок відомий став усім,  
І навіть цар тоді втішався вельми ним».

В обох кімнатах всі на те зареготали...  
Сопліца з Робаком в мар'яжа саме грали.  
Суддя, що вдарити козиркою хотів,  
Піднявши карту, враз немов закаменів,  
Прислухуючися до того анекдота.  
Нарешті, сміючись, промовив: «Як охота —  
Хвалить Німеччину чи петербурзьку знать,  
У панства прусського учіться полювать,  
Складайте на собак і акти, й протоколи,  
Коли із них котрий в чуже ускочить поле, —  
У нас тут, на Литві, ведуться ще з дідів  
Інакші звичаї. Ще досить є звірів  
По пущах та гаях. Змагатись та судиться  
Ніхто не розпочне про зайця чи лисицю —  
І збіжжя маємо ми досить на ланах.  
От тільки у селян, в овсі або в житах  
Я їздить бороню й собаки напускати».

Тут мовив економ із другої кімнати:  
«Та навіть як коли собаки й забіжать,  
У хлопську ярину, то хлопи не кричать,  
А тішаться: за те їм буде щедра плата.  
Йй-богу, той народ так можна й зіпсувати,  
Коли...» Та не скінчив промови економ,  
Бо стільки галасу зчинилося кругом,  
Що годі й говорить... Тим часом Телімена  
З Тадеушем ізнов, склонивши на рамена  
Свою голівоньку, з хустиною в руках,  
Розмову повела. В несміливих словах  
Йй кавалер уже і компліменти править,  
І шепче щось таке, що панну вельми бавить.  
У шумі, в гаморі Тадеуш відчува,  
Як подихом палким сусідка повіва  
На нього, як пашать її гарячі скроні,  
Як наближаються уста її червоні —  
І сам тремтить, як лист. Аж тут посеред них  
Враз мухобійкою гучною перебіг  
Пан Войський, ловами захоплений своїми.

В Литві усяких мух — і з крильцями ясними,  
І чорних, і рябих велика сила є.

Тутешній чоловік здалека пізнав  
Найзлішу серед них, відому всім *шляхтянку*,  
Вона гуде, бринить до вечора від ранку,  
Велика та товста, а чорна, наче крук.  
На неї нібито не зважиться й павук.  
Пан Войський все це знав і додавав до того,  
Що родиться, мовляв, од *шляхтича* одного  
Багато сотень мух: він у своїй сім'ї  
Те саме нібито, що матка у рої,—  
А ключниця на те ніяк не приставала  
І власні погляди на рід мушиний мала.  
Пан Войський тільки-но де шляхтича зловив —  
Затне хлопущою, бідаха як не жив.  
Тож саме за таким, сказать, мушиним паном  
І розігнався він — і помахом нежданним  
Зненацька розлучив дві ніжні голови,  
Як вітер два стебла єдиної трави.  
Вони розскочились, і об одвірки білі  
Болюче вдарились, аж гудзики набіли.

На щастя, випадок у галасі страшнім  
Потонув. Галас той котився, наче грім,  
Покривши хоч гучну, але розважну мову.  
Так іводі стрільці почнуть звичайні влови,  
На лиса простого пускаючи собак,—  
І враз почнеться крик, шумить-гуде байрак,  
І несподіваний кабан тріщить по лісі...  
Так само й тут було: розмови почалися  
Любенько, лагідно,— аж тут кабан надбіг,  
Всю справу перебив і схвилював усіх.  
Таким-от кабаном була сперечка давня  
Двох давніх ворогів про їх собаки славні.  
Той хвалить Сокола, той Куцого — та в крик!  
Уже й не слухали, і лад поважний зник,  
Ба навіть бралися змагатись кулаками,  
У спорі грізному дійшовши до нестями.  
Із хати другої всі збіглися на те —  
Утихомирювать розлючених гостей  
І ніжну пару вмить одтисли від порога,  
Що на дволикого того скидалась бога  
Латинців Януса <sup>10</sup>. Враз шум війни затих,  
І жарти виникли, і розкотився сміх,—  
То Робак злагоду посіяв серед бурі.  
Був дужий чоловік, плечистий та похмурий,

На вдачу мовчазний — хоч бистрий розум мав.  
От, як до Реєнта Асесор підійняв  
Шалено кулаки, пристойність загубивши,—  
Ксьондз, їх за коміри немов дітей схопивши,  
Неначе крашанки, лобами стукнув раз,  
Одкинув, став між них, немов дороговказ,  
І «Рах vobiscum» їм — «хай буде мир» —  
промовив.

Тут навіть вороги, що вже жадали крові,  
Замовкли з подиву. Як справжніх християн,  
Спинив їх Робаків поважний вік і сан,  
Ще й сила ксьондзова злякала, зчудувала.  
А той собі замовк і в двері йде помалу:  
Тріумфу, бачиться, нітрохи не хотів...  
Тут Войський привернув увагу всіх стрільців:  
Хлопушку він підняв, неначе ксьондз кропило,  
А на обличчі щось сяяло і горіло,  
І погляд огнявий освітлював усіх.  
«Мисливці! — він гукнув.— Краса гаїв старих!  
До чого поведуть безумні колотнечі?  
Чи ж так розв'язують, панове, спірні речі?  
І то вже вмира мисливська наша рать,  
А ви, що прикладом для всіх могли б стоять,  
Ви звади чините! Я маю волос сивий,  
Я з діда-прадіда уроджений мисливий,  
Я бачив не таких, як ви оце, ловців.  
Хто б з Рейтаном в лісах змагатися посмів  
В одвазі, в хитрощах, у мудрому звичаї?  
Бялопетровичу хто, панство, дорівняє?  
Хто б із Жеготою помірятись бажав,—  
З пістоля зайця він на всій ході влучав!  
А з Тераєвичем, що кабана зо списом  
Строчав, жартуючи? А що за речі лісом  
Про Несьоловського, Будревича ішли!  
Ведмежі лови їм за виграшки були!  
Коли ж траплялася сперечка та незгода —  
Ішли заклади тут. Адже було не шкода  
Огінському — віддать за вовка цілий ліс,  
Та й Несьоловському п'ять хуторів колись  
Прийшлося заплатити, про борсука змагавшись.  
З такою славою та честю запізнавшись,  
І ви ті звичаї візьміте за взірць:  
Закладом учиніть незгоді цій кінець.  
Що мали про хортів точити далі війни,



Арбітрів <sup>11</sup> оберіть поважно й супокійно  
І звиртєсь. Втіхать дозволить, певно, нам  
Хазяїн у поля, хоч довелось би там  
Пшеницю столочить. Поважна-бо причина».   
І стиха Судію потиснув за коліна  
Стрілець підтоптаний. «Коня поставлю я  
З сідлом, уздечкою — порука це моя, —  
Дав Реєнт одповіт, — ще й перстень на додачу».   
«Я ставлю дорогі нашійники собачі  
В оздобі золотій — і мій едwabний смич <sup>12</sup>,  
У самоцвітах весь, коштовну, давню річ!  
(Хотів лишити його як дітям пам'яткове,  
Коли б узяти шлюб дійшлося мені, панове).  
Домінік Радзівілл <sup>13</sup> мені подарував  
Дорогоцінність ту, коли я вполював —  
В літописи борів записано ту днину —  
Зайців аж шестеро — ще й ледь не за годину —  
Одною сукою.. Не міг сидіти князь  
Спокійно на коні. «Однині нареклась, —  
До суки мовив він, — ти цих дібров княжною...»  
І, доторкнувшись до писка їй рукою,  
Він глянув поглядом на нас усіх ясним.  
Так часом титули на полі бойовім  
Наполеон дає відважним генералам».

Давно зануджена отим мисливським шалом  
І суперечками, що нанівець ішли,  
Встав — і, коника піднявши над столи,  
Гукає голосом веселим Телімена:  
«Хто хоче по гриби? Лишайтеся, про мене,  
А я до гаю йду! Вернуся на обід...»  
Тадеуш по гриби іде за нею вслід.

Підвівся і Суддя, такій утісі радий,  
І, всіх притишивши, промовив до громади:  
«Гей, панство, по гриби іти нам саме час!  
А хто найкращого найде гриба із вас, —  
Біля найкращої панянки за обідом  
Сидітиме: на те йому я дозвіл видам.  
Як щастя ж те котрій лучиться з наших дам —  
Найкращих паничів до вибору віддам».

## КНИГА ТРЕТЯ

### ЗАЛЬОТИ

Графова екскурсія до саду. Таємнича німфа пасе гуси. Подібність збирання грибів до того, як блукають елісейські тіні. Породи грибів. Телімена в Храмі Мрії. Нарада про Тадеушеве майбутнє. Граф-пейзажист. Тадеушеві уваги про хмари та про дерева. Міркування Графові про мистецтво. Дзвін. Записка. Ведмідь, мій паночку!

Додому їде Граф у роздумі, поволі  
І мрійним поглядом блука по видноколі,—  
Чи не побачить де в саду або в вікні  
Суєтки білої. І справді, в глибині,  
Поміж рослинами щось ніби забіліло  
І зникло в зелені, як таємниця мила.  
Так промінь сонячний з-за хмари вигляда,  
Так серед комишу поблискує вода.

Граф скочив із коня, додому шле жокеї,  
Пролазить крізь паркан, крадеться вдовж алеї,  
Як до отари вовк із-за густих кущів.  
Нещастям, на сухе гілля він наступив,  
І хоч дівча його не бачило крізь віти,—  
Злякалось і втекло.

Що ж Графові робити?

По кінському щавлі, в порічкових кущах  
Він продирається, як очеретом птах,  
Плазує на руках,— і в лопусі широкім  
То скаче, то повзе, то чудно лізе боком,  
Аж ледве свій сурдут англійський не подер.  
Нарешті, в бур'яні приліг він і завмер,  
Підводить голову — і дивне бачить диво:  
Переплітаючись химерно та красиво,  
Рослини різні тут п'ялися в височині:  
І гречка, і овес, і золотий ячмінь,  
І королевий цвіт, і соняшник лапатай.  
Домислила такі садочки засівати  
Для птаства — щоб воно затишний мало схов  
І щоб хижак його там лютий не найшов —  
Багата досвідом, дотепна Кокошніцька  
Із Індиковичів. Є й книга старосвітська<sup>1</sup>,  
Де оголошено увесь її секрет  
(Либонь, прикладено до того і портрет):  
*Проти шулік та кань поради господиням,*

*Або ж: про добрий лад у догляді пташинім.*  
Такий-от був садок хороший та густий...  
Як півень закричить, бувало, вартовий,  
Уздівши коршака, що в небесах кружляє,—  
Все птаство злякає в гущавину тікає —  
Від пискунів-курчат до пишнохвостих пав...  
Ба навіть голуб там не раз притулок мав.  
Сьогодні супокій і тишина навколо,  
Від спеки птаство все зарилось, ніби кволе,  
У мураву, в пісок, у жито чи в ячмінь,  
Де прохолоджує і вітерець, і тінь.

Поміж пташиними біліють головками  
Дитячі, ніби льон, з блискучими очами,  
І тут же дівчина: жаріє і цвіте  
В оксамиті трави волосся золоте.  
Хвіст павича розширився за ними,  
Що самоцвітами виблискує ясними,  
Для личок молодих утворюючи тло.  
Ще далі — і щирцем багряним поросло,  
І кукурудзою золотиться тяжкою,  
І грає срібною шовковою травою.  
Усе гойдається й картину відслоня,  
Мов килим перського химерного ткання.

А понад квітами, колоссям, муравою  
Висять, як балдахін, веселковою млою  
Ясні метелики (бабками їх зовуть)...  
Прозорі, наче скло, тремтять вони, пливуть  
В повітрі чистому, у млості та в утомі,  
І хоч ворушаться, а ніби нерухомі.

В руках у дівчини, як струсєве крило,  
Щось повівається. Вона й своє чоло  
Ним одволожує, і діток кучерявих,  
Боронить од дощу метеликів яскравих.  
Рукою другою щось зігнуто, як риг,  
Тримає: бачиться, годує ним малюх,  
Мов обдаровує із рогу Амальтеї<sup>2</sup>,  
Подібна вродою до казкової феї.

Хоч заклопотана, з тривогою вона  
Туди поглянула, де вчулася страшна  
Чиясь хода. А той, кого вона боїться,

Підвівся в лопухах, щоб феї уклоняться!  
Як сойка злякана, втекла б мерщій вона,  
Та постать Графова, хоч гарна і ставна,  
Товаришів її малих перелякала.  
Вони у крик, у плач! Утишувати стала  
Їх бідна дівчина, взялася докорять:  
«Ну чи не гріх, не стыд хтозна-чого кричать?  
Як гостя нашого злякатися могли ви?  
Ось гляньте-но, який він любий та вродливий!»

Так matka пташенят ховає під крилом,  
Уздівши коршака, що плаває кругом,  
По здобич линучи з зеленої діброви.  
Малеча втишилась од пестіння та мови  
Тії ласкавої.

Граф, радий похвалі,  
Сурдута обтрусив, склонився до землі,  
Ще не зважаючись, що їй сказати гоже,—  
А дівчина на те шаріє, ніби рожа.

А й справді, вродою і чаром молодим  
Міг похвалитись Граф. Понад чолом блідим  
Волосся в кучерях звивалося біляве,  
Мав сині очі він і погляд мав ласкавий.  
Щоправда, в кучері вплелось чимало трав  
Та листя різного: коли він підповзав  
До Феї — схожий був на квітчаного Феба<sup>3</sup>.

«О ти, посланнице і вістовнице неба,—  
Граф ніжно вимовив,— богине із богинь!  
На мене погляд свій ясний, прихильний кинь  
І розкажи, хто ти: чи з власної ти волі,  
Чи з чарів, чи з чудес живеш у цій юдолі?  
Ах, догадався я! То, певно, чарівник  
Тобі на самоті пишатися прирік  
І стереже тебе за ржавими замками.  
О, скільки б рицарів задля такої дами  
Пішло на бій, на смерть! Скажи ж мені,

відкрий,

Признайся дівчино! А я — визвольник твій —  
Для тебе серце й меч оддам по твоєму слову!»

Дівча, таку чудну нараз почувши мову,  
Очима блиснуло в-під променистих вії

(Дитину тішить так малюнок золотий,  
Де фарба з фарбою мішаючись яріє,  
Хоч до ладу вона його й не розуміє).  
«Скажіть-бо, звідкіля до саду ви прийшли,  
Чого шукаєте, а може, і знайшли,  
І що цікавого для вас тут на городі?»

Граф бачить, що кінець прийшов його пригоді,  
Що вчинкам рицарським не місце і не час,  
І гречно вимовив: «Перепрошаю вас,  
Я йшов на снідання, хтів шляху вкоротити —  
А де тут, власне, дім?»

«Он, стежкою ідіте,  
А грядки не топчіть».

«Чи навпростець, чи вбік?»  
Вона всміхнулася: ну й дивний чоловік!  
Як на долоні дім, а він не бачить дома!  
Одначе, з гречністю й пристойністю знайома,  
Мовчала. Знову Граф розмову почина,  
Питає, звідкіля, де мешкає вона,  
Чому її в Судді не бачив ані разу,  
І просить, щоб того не мала за образу,  
Коли питає він, чи не її вікно  
Он там видніється і чи живе давно  
Вона на хуторі.

А сам собі гадає:  
Хай романтичності в цій дівчині немає,  
Та все-таки вона цвіте, як любий цвіт.  
Не раз траплялося і за минулих літ,  
Що в гущині лісів душа велика спіє:  
Її він визволить і світові відкриє,  
Мов пишний діамант, украдений у фей.  
Тим часом дівчина, гуртуючи дітей,  
Із них найменшеньких бере на руки двох,  
А решту — як гусей жене перед собою.

Враз повернулася: «А чи не міг би пан  
Ті кури допомгти загнати під паркан?»  
«Я — кури заганяць?» — панич зачудувався...  
За нею ж тільки куц малини колихався —  
Та очі блиснули лукаво з-за кущів.

Граф сумно голову додолу похилив,  
А серце в самоті змовкає і холоде.

Так поле, що було, неначе жар, червоне  
В промінні сонячнім, загортується в тінь,  
Як сонце запливе у мовчазну глибіню.  
Що ж? Марити? Про що? І мрії невеселі!  
У сні він бачив рай — прокинувся в пустелі!  
Коли він плазував, котився по траві,—  
Яка ж краса тоді палала в голові,  
У серці билася! Яке ввижалось диво,  
Яке здавалося все пишне та вродливе,  
Якою тайною сіяло і цвіло!  
Прийшла буденщина — і маріння пройшло.  
Нехай та дівчина і миле має личко,  
Та ближче підійти — справдешня чередничка!  
Рум'янець на щоках — бо голова пуста,—  
І дишуть хлопською вульгарністю уста!  
Нащо ж дурить себе? Пастушка, а не фея,  
Із морквою в руках, не з рогом Амальтеї!  
А пера струсеві,— пучок звичайних трав!  
І він у розпачі аж руки заламав...

Дитя наївне так, кульбаби цвіт зірвавши,  
І задивується, і засмутиться завше,  
Коли від подиху в повітря відлетить  
Пушок легесенький, щоб тільки залишить  
Стебло оголене.

І Граф рушає з саду,  
В душі розгніваний, немов за люту зраду,  
Крадеться в агрусі, в малині, в гарбузах,  
Аж раптом остовпів: а що, як при гостях  
Розкаже дівчина про винішню пригоду?  
Адже казав він їй, що до Судді в господу  
Іде на снідання! Що станеться тоді,  
Як несподівано він стрінеться Судді  
Чи Телімені? Що, як хто його вже слідить?  
Та сором утікати! Як снідати, так і снідати!  
Отож поміж дерев гіллястих та густих,  
Стежками й без стежок, уздовж плотів старих  
Ішов він, сам не рад химерній тій пригоді,  
І голову свою, як від комори злодій,  
Чия в коморі вже попоралась рука,  
Від того птачого все відвертав садка:  
Що стежить хтось за ним — був майже певен в  
тому.  
Нарешті, вийшов він на рівний шлях до дому.



Максим Рильський біля пам'ятника Адаму Міцкевичу.  
Варшава, 1962.



Максим Рильський і Леон Кручковський.  
Варшава, 1962.



Поглянув, відіхнув.

Побіля саду ріс  
Хоч і не з як густий, але могутній ліс.  
У затінку беріз та під грабовим листом —  
Мов тіні душ людських на місяці зійшлись

там —

Блукали постаті. Ті в чорнім та вузьким,  
Ті білі, як хмарок легкий, прозорий дим,  
Там — лиса голова, там — капелюш широкий.  
Хоч рухається все, але на всьому спокій.  
Те нагинається, те ніби у півсні  
Іде й не збочує по лінії одній,  
У затінку дерев, як у тумані, тоне,  
І хилиться усяк, неначе б'є поклони.  
Ні слова, ні пісень: глибока тишина,  
Мов думка кожного охоплює одна,  
Як подорожнього самотнього в пустині...  
Здається Графові: то елісейські тіні <sup>4</sup>,  
Що в царстві вічному, понуро-мовчазні  
Блукають вік-віків без суму, та сумні.

І хто ж би догадав: ці постаті рухомі  
Не з царства привидів, а наші то знайомі,  
Що вийшли по гриби на Телімендан клич...  
Гриби розшукувать — піяк не проста річ,  
І любить боровик уважність і терпіння:  
Тому-то кожен став задумливою тінню.  
Звичайно, й одяги не ті, що при столі,  
Було одягнуто — і в гайсовій імлі  
Вони одкинули чудні, пістряві плями.  
Лише до мод нових найприхильніші дами  
Та зо три паничі французький мали стрій.  
Не знавши звичаїв, що в простоті сільській  
Панують віддавна, прожогом, мов шалений,  
Граф задивований побіг у гай зелений.

Грибів удосталь там. Отож молодики  
Полюють на струпкі червоні *лисички*,  
Що за дівочність їх литовська пісня славить <sup>5</sup>:  
Не точить їх черва, минають мухи навіть.  
Шукають панночки ставних *боровиків*,—  
Полковниками їх зове народний спів.  
А *рижик* у всяк рад: хоч рижик і скромніший  
За інших родичів, зате ж і найсмачніший,

Чи ти соли його, чи на пательні смаж.  
Так ходять по траві гурток знайомий наш,  
Спустивши голови, напружуючи зоря,—  
А Войський оддалік збирає *мухомори*.

Ще всть погорджені у племені грибів:  
Ніхто ніколи їх не смажив і не їв,  
Одні-бо не смачні, а другі ще й шкідливі,—  
Зате й пишються незаймано-красиві  
Вони на горбику, що зеленню поріс,  
Немовби дорогий на скатерці сервіс.  
Он,— ніби чарочки, що в них тоненькі ніжки,—  
Сріблесті, золоті й червоні *сироїжки*;  
Он,— наче келихи на дорогий шампан,—  
Гриби, що *лійками* їх звать серед селян;  
Високі *ковпаки* — як кубків дно кругляве;  
Нарешті, крізь бур'ян дрібний і кучерявий,  
Як та перчичниця з пекучим порошком,  
Жовтіє *пурхавка*. Багато ще кругом  
Грибів видніється, а як їх називати —  
Те знають лиш зайці та, може, лось рогатий.  
Хто зосліпу до них вже й руку простягне,  
Той власну помилку розгнівано клене  
І *заячі гриби* розтоптує ногою...

Лиш Телімена йде повільною ходюю  
І, чуючи якийсь на серці невпокій,  
Гриби минаючи і заячі, й людські,  
Тривожно голову угору підіймає.  
Вже Реснт вихопивсь, що нібито шукає  
Вона не на землі — на дереві грибів  
(У серці він таїв якийсь на неї гнів);  
Асесор ще злісніш казав, що це самиця  
Шукає, де гніздом затишно помоститься  
І де свою сім'ю безпечно розвести...  
Вона ж, як бачиться, шукала самоти  
І від компанії поволи віддалялась...

На взгір'ї дерева густіше посплітались,  
І бив з-під каменя на мураву струмок.  
Рясних виднілося багато там квіток,  
Щедרותно повних холодною водою.  
Струмок, лисніючи, ховався під травою  
І тихо бурмотів, неначе немовля

В колисці, де лежать і запашні зілля,  
І листя макове, що підстелила мати,  
Щоб, накричавшися, дитині тихо спати.  
В цім краснім затишку, де сотні любих віт  
Шепчуть радісно, як друзі давніх літ,  
Так мило спочивать і слухать шум зелений...  
Тож Храмом Мрій його назвала Телімена.  
Тихенько надійшла і плащ червоний свій  
Недбало кинула, — а він на мураві,  
Немов червоний цвіт, жарів. Вільним кроком  
Іде саїтниця, просовується боком,  
Як та кувальниця, що, ставши при воді,  
То нахиляється і руки молоді  
Над синявою хвиль одважно простягає,  
То, мов злякавшися, на берег одступає.  
Враз, ніби несена в шумливий чорторій,  
На плащ свій кинулась, і — наче квіт чудний —  
В руках з'явилася французька книжка нова.  
Панчішка, наче сніг, біліє ажурова,  
Чорніють кучері, колишуться стрічки,  
Сіяє алебастр округлої руки,  
І пишний плащ горить між листом смарагдовим:  
Так гусінь на верху грушевім чи кленовім  
Яріє фарбами й приманює пташки...  
Та близько — ні душі, і дивний чар такий  
Без погляду знавця самотньо, марно гине:  
Всі порозходились...

Із-за кущів шипшини  
Помітив мрійницю Тадеуш молодий  
І, закрадаючись тихесенько туди,  
Немов не дивиться, — а оком, знай, стріляє.  
Мисливець хитрий так до дροхви під'їжджає,  
Рухомий скрад собі зробивши із гілля,  
Чи — як, бува, сивки спустились на поля —  
Веде коня свого за довгу гнuzданицю,  
Сам криється за ним, а при сідлі рушницю  
Ховає, ніби йде у поле волочить.  
Запевне, хтів панич про щось поговорить,  
Та ллхо! Судія побачив мудрі чати  
І мчить навперейми...

Жовтіє бриль кристатий,  
Каптан колпшется, немов гігантський птах,  
І буковий ціпок гойдається в руках:  
Отак Суддя біжить, летить до Храму Мрій.

Наблизивсь — відсапнув — у струмні руки мие  
І врешті, спершися на буковий ціпок,  
«Сестрице, — вимовив, — аж сохне від думок  
У мене голова та від турботи в'яне  
Від часу, як прибув Тадеуш наш коханий.  
Я в світі одинак бездітний і старий,  
А любе це дитя — то спадкоємець мій,  
Утіха старості, надія і підпора.  
Отож сказать тобі хотів іще я вчора  
Про кілька міркувань і здогадів моїх,  
Та за розмовами і учтами не зміг.  
Зважай-но: дороста вже повних літ дитина,  
А Яцек, про свого піклуючися сина  
Та доручаючи мені його як брат,  
З землі чужинної не їде все назад  
І відтіля до нас свої накази пише...  
Та їх не розгада мудрець найрозумніший!  
Наприклад, він чомусь мені заборонив,  
Щоб я Тадеуша про батька ознаймив,  
Сказавши, що живий...

Недавно в легіони

Хотів віддати його (аж серце похолоне,  
Як тільки здумаю) — але змінив наказ  
І хоче, щоб синок тим часом жив у нас  
І підшукав собі тут дівчину до мислі.  
Думки аж голову мені недавно стисли,  
Та на прикмету взяв я дівчину одну —  
Хорошу дівчину, до того ж посажну...  
Та й справді, чи найти в повіті всім панянку  
Над Ружу молоду, ставну Підкоморанку?»

Так говорив Суддя, і жовтий капелюх  
У такт похитувавсь, як на дощі лопух, —  
А мрійниця на те мов крейда побіліла.  
«Ах, брате, — мовила і свій роман закрила, —  
Про що тут правимо? І що за план чудний?  
Де тут, нарешті, глузд? Подумай і збагни:  
Тадеуш — гречкосій!

Без блиску, без освіти!

Такий ото талант у лісі схоронити!  
Ні! Мусить знати світ, щоб жити між людьми...  
То краще зробимо, коханий брате, ми,  
Як одішлем його пожити до столиці.  
Що взяв за юних літ, на старості згодиться:

Наука, звичаї, традиції міцні...  
А це ж хіба найдеш у нашій стороні?  
Що, як родився він для людськості, для слави?  
Пошлімо ж, братику, його ми до Варшави,  
Чи Петербург нехай одвідає дитя...  
Отам-то звичаї! Отам кипить життя!  
(До речі, маю я поїхати небавом  
До Петербурга теж — ладу додати справам).  
Нехай би там пожив Тадеуш, походив,  
Посад доскочивши і славних орденів,  
Та познайомився з вельможами значими.  
Могла б і я йому знайомствами своїми  
У цім придатися... А маючи уряд,  
Освіту, пишний блиск,— захоче, то й назад  
Нехай вертається, до предківського дому».

«Таж, певно, хлопцеві найкраще молодому  
Ума набратися, потершись між людьми,—  
Суддя відказує.— Це знаєм добре ми:  
Світів об'їхав тих і я колись чимало,—  
У Дубні навіть був службовцем трибуналу!  
Та що! В Варшаві жив ледь-ледь не цілий рік!  
Багато розуму набрався чоловік,  
Подорожуючи! То правда, що й небожа  
Між люди одіслать було б розумно й гоже,  
Щоб досвід молодий він там обогатив,  
А не для гордоців, чинів та орденів...  
Бо що в тих орденах?

Хто з-поміж нас, поляків,  
Шукатиме собі отих царевих знаків,  
Бурульок золотих? Живемо і без них  
І шану маємо й повагу від усіх  
За ім'я чеснеє, за виборну посаду,  
А не з прихильності царевого уряду».

«Не сперечаюся. Посади не шукать —  
Чудесно! Просто він поїде — мандрувать!»

Суддя потилицю почухав: «Знаю, знаю!  
Послав би я його десь до чужого краю,  
Та сів на шию нам, сестрице, бернардин,  
Ксьондз Робак. Брат мені наказує, щоб син  
Був під опікою у нього... Із-за Вісли  
Прибув недавно ксьондз — і Яцькові всі мислі

Та плани відає. Либонь, іще торік  
Мій брат надумався і з певністю прирік,  
Щоб за дружину взяв Тадеуш панну Зосю,  
Твою годованку.

Так, певно, вже ішлося.

Та й справді, дівчина із Зосі вироста  
Хороша і ввійде небавом у літа,  
Уже пак підліток. Без посагу не буде.  
Відомо-бо тобі, і добрі знають люди,  
Хто посаг сироті не з як маленький дасть  
І хто порядкуват тут повну має власть:  
Брат Яцек, маючи кругленькі капітали,  
Не їй лиш — і мені допомагав чимало».  
Так говорив Суддя.

Нетерпеливий рух,

Мов одганяючи давно набридлих мух,  
На ті його слова зробила Телімена.  
Нарешті підвелась: «Як хочете, про мене!  
Мені до того що! Так, так! Це річ нова!  
Що ж, пане-брате, єсть у тебе голова —  
Міркуй по-своєму.

Змагаться з вами — де нам!

Робіть, як знаєте! Пошліть його гуменним,  
Чи в корчмі продават сивуху посадить,  
Чи з лісу зносити зайці йому велить,  
Скажіть йому орать, коли на теє йшлося,—  
Та, панство, вибачте! Що вас обходить Зося?  
Сам — мужа їй шукать? Хіба ж мене нема?  
Про долю Зосину піклуюсь я сама!  
А що пан Яцек їй щороку помагав  
І збільшит пенсію давненько обіцяє,—  
То прецінь він її ще в рабство не купив?  
Та й те сказати вам без лишніх треба слів —  
Хоч, може, й боляче, та це ж не таємниця,  
Що борг свій виплатять не в рік, не в два

Соплиці

Перед Горешками!..»

Суддя як це почув,—

Зненацька посмутнів, правицею махнув  
І клонить голову.

А Телімена далі:

«Ділила з Зосею я й радощі, й печалі.  
Я — онікунка їй, вона — дитя моє,—  
І хтось її тепер без мене відає!

Про щастя дівчини я дбатиму, як дбала!  
«Ну, а якби вона хлопчину покохала  
І щастя в шлюбі цім знайшла? Га? Що тоді?»

«Ну, це ще вилами, як кажуть, по воді  
Написано! Та й що! *А може б, покохала!*..  
Оце б я клопоту інакшого не мала!  
Щоправда, партія вона не посажна,  
Та Воводянка — а кожен добре зна,  
Що важить чесний рід і за майно багате,  
То не прийдеться їй без мужа вікувати.  
Це ж кров горешківська! Як міг подумать ти,  
Що чоловіка їй не зможемо найти?»  
Сопліца просвітлів: «Що ж маємо робити?  
Я їх обох люблю, неначе рідні діти,  
І зичу щастя їм.

Навіщо ж гнів і крик?

Про діло думати я в супокої звик  
І все сказав тобі одверто й нелукаво,  
А ти не згодитись, запевно, маєш право, —  
Хоча зажуриш тим і брата, і мене, —  
На шлюб годованки. Та з тиждень промине,  
Ми поміркуємо. І Підкоморій, мабуть,  
Од діла чесного хлопчини не одвабить,  
І Яцек сватові такому буде рад...  
Усе влаштується...»

«Знов помилився брат:

Не відмовляю я, мій дорогий, по волі!  
Ідеться не про що, а про життя, про долю  
Двох діток. А вони ще надто молоді —  
Коли б од поспіху не статися біді!  
От, зазнайомимо їх ближче, без намови,  
І як дійде в самих до приязні й любові, —  
Тоді вже доведем ми справу до кінця...  
Не можна ж путами заковувать серця!»

Розмову скінчено. Суддя пішов із Храму,  
А з-за куців біжить, немовби за грибами,  
Тадеуш. Граф собі простує здалеки:  
Йому сподобався типовий *жанр* такий —  
Ота Сопліцина розмова в Храмі Мрії.  
Він видобув альбом, рисує і радіє:  
«Яке видовище!

Вона на моріжку,  
А він на камені. Таж групу отаку  
Лише б художник міг так мальовниче скласти!  
Які відливи фарб! Які різкі контрасти!»  
А далі: «Ну, якби ще ближче підійти?  
Чи знову, мрійнику, розчарувався б ти,  
І горда пані та, — лиш ключниця маєтку  
(Так промовляючи, протер свою лорнетку),  
А трави сплетені — ботвина з буряків?»

Хоч Телімену Граф не перший раз зустрів,  
Ба навіть розмовляв, буваючи в Сопліци,  
Та якось от не міг до неї придивитись  
І вроди пишної не добачав ознак...  
Тепер, малюючи, дивується юнак:  
«Який повабний стан і що за погляд милий!»  
(Бо очі гнівом ще не згашеним горіли,  
А як помітила скрадання паничів,  
То й вид од радості зацвів, запаленив).

«О пані! — каже Граф, — даруйте цю одвагу!  
Такі видовища втишають вічну спрагу  
І потяг до краси. Простіть мені, простіть,  
Що ваше марення наваживсь я розбити,  
І дякую за те, що в цю хвилину світлу  
Натхнення у душі заграло і розквітло.  
Людині вибачте, художника прийміть  
І праці наслідок хоч гудьте, та судіть».  
По передмові цій навколішки упав він  
І, поклонившись, малюнок їй подав він.  
Вона поглянула з суворістю знавця  
(Суворість їй була так само до лиця):  
«Чудово! Сильний хист і олівець поправний!  
Із пана міг би бути колись художник славний,  
Якби не *тут* він брав сюжети для картин.  
О римські небеса! Видовища руїн!  
Тібура давнього класичні водоспади!  
О Павзіліпно<sup>6</sup> скель навалесті громади!  
Там, Графе, край митців! А *тут* шукать, у нас,  
Прекрасних образів — лиш марнувати час!  
Рисунок ваш візьму і в бюрко заховаю:  
Малюнків гарних там чимало зберігаю».



І прославлять вони чужі краї пішли:  
Блакитні небеса, рожеві хмарки мли,  
Шпилі високих гір та пальми вихваляли,  
А з краю рідного, звичайно, кепкували.  
А навкруги — Литви гойдалися ліси,  
Такої сповнені поважної краси,  
І таємничості, і тіні, й супокою!  
Ліщини парості сім'єю гомінкою,  
Як постаті стрункі завітчаних менад<sup>7</sup>,  
Із горобійником сплелися в темний ряд;  
Горіхи перлами білили на ліщині;  
Ожина повилась, послалась по долині,  
Черémшину пойняв лапатий, буйний хміль,  
І різні ягоди жаріли звідусіль.  
Дерева та кущі побралися за руки,  
Неначе парубки, що під весільні звуки  
До танцю зграйного запрошують дівчат  
І гучно гомонять круг пари молодят.  
Підніслась над усім своїм принадним станом  
Береза-дівчина із ясеном коханим,  
А далі — мов старі на внуків та унук —  
На менших дивиться поважний, сивий бук  
Та бородатий дуб, що на могутній шиї  
П'ять сотень літ несе, а юно зеленіє,  
Байдуже спершися на мертві дерева,  
І доброзичливо до молоді кива.

Тадеуш підійшов, але волів мовчати.  
Та як пішли у них магнолії, гранати,  
Мигдалів пахоці та цитриновий ліс,  
Як тільки й чулося: ах, дивний кипарис!  
Вічнозелений плющ! (немов читали з книги),  
Як узяли хвалить маслини й навіть фіги,—  
Не міг він стерпіти: у мандрах не бував,  
Але живе чуття і смак природний мав,  
Тож, поглядаючи у глибочінь діброви,  
Докинув і своє палке та щире слово:  
«У ботанічному буваючи садку,  
Я бачив дерева, що їм хвалу таку  
Ви тут співаєте. Доволі там і піній,  
І пальм, і кактусів, що у чужій країні  
Ростуть і множаться. Але котре з них  
Могло б рівнятися до простих буків цих?  
Цитрина-карлиця, низенька та пиката,

Неначе та вдова погана, хоч багата?  
Чи знаний кипарис, поетам дорогий —  
Не смутку дерево, печалі та нудьги,  
А нуду простого.

Йй-богу, він при гробі  
Цілком скидається на служника в жалобі,  
Що дбає лиш про те, аби не позіхнуть...  
Ні, жалібниці в нас щиріші он ростуть:  
Берези схилені, що розпустили коси,  
Як жінка, що в сльозах по мужеві голосить,  
Чи мати, що дітей оплакує своїх...  
Чому ж би Графові не малювати їх?  
У пишній живучи і лісовій країні,  
Малює пан лише каміння та пустині!»

«Мій друже! — Граф йому. — То зовнішнє  
лиш тло —  
Краса гаїв та гір. Хіба б те все жило  
В мистецтві дивному без мислі, без натхнення?  
Натхнення нас несе понад діла буденні  
У сфери золоті, де сяє ідеал!  
Звичайно, добра річ — природа, юний пал,  
Та треба вищої, художньої прикмети...  
Усе це в книгах ви свого часу знайдете.  
Не все ми можемо, що хочемо, віддати  
У слові, в лінії.

Хоч би малярство взяли:  
До нього певних груп і певних пунктів треба  
Та італійського, вічно ясного неба.  
Тому в Італії і родиться пейзаж,  
А що північний дав туман убогий наш?  
Хіба що Рюїсдаль та Брейгель, пейзажисти<sup>8</sup>  
(Як, може, знаєте, два Брейгелі-артисти  
Були в Голландії)...»

«Орловський, наш  
земляк<sup>9</sup>, —  
Ім Телімена тут, — сопліцівський мав смак.  
(То, як відомо вже, сопліцівська хвороба,  
Що їм лишень своє буває до вподоби).  
У Петербурзі він щасливі роки жив,  
Його любили всі, і цар його хвалив, —

Ну, жив як у раю! (Орловського етюди  
У мене в бюрку є)...

Як дивувались люди,  
Що марив цілий вік усе про рідний край,  
Про польські дерева, про польський лан і гай,  
Розкішно живучи біля царя, в столиці!»

«І мав він рацію! Я знаю, що годиться,—  
Тадеуш підхопив,— південні небеса  
Хвалити й славити... Подумаєш, краса!  
Блакитні, без хмарок — як та вода у кризі!  
Ви гляньте-но лише на наші хмари сизі,  
Яка тут дивна гра, і скільки тут одмін,  
Прекрасних образів і казкових картин!  
От — хмара восени, поважна і лінива,  
Як черепаха та повзе — і довгі гриви  
По вітру віються: то смуги дощові.  
А в літній пишній день раптовий буревій,  
І туча градова, зокола темно-синя,  
Блакитна по краях і жовта всередині,  
Що плине, мов якийсь чудний аеростат,  
На землю несучи холодний дощ і град!  
Та навіть і щодня, хоч би й цієї днини,  
Яка чудесна гра і дивні переміни,  
Який ховається у нашім небі чар!  
Біліє, ніби пух, легеньке гроно хмар,  
Немов спустилися на плеса води сині  
Гусині табуни чи зграї лебедині,  
А вітер соколом на зграї наліта,  
Збиває, згонить їх, і нагло вироста  
Із білих лебедів нове, незнане диво:  
Розвіявши хвости і розпустивши гриви,  
Біжать по синяві шалені румаки...  
Ще хвиля — корабель здіймається стрункий,  
Із шиї кінської зростають щогли довгі  
І білі паруси сіяють, мов корогви».

Усі поглянули по тому мимохить  
На небо.

Граф почав альбомом шелестить,  
Щось зарисовувать... Тадеуш Телімені  
Тихенько руку стис...

Кінець тій любій сцені  
Поклав зненацька дзвін, розлігшись по ярах,  
І голоси людські озвалися в кущах  
Йому на відповідь.

«Отак на світі дзвоном,—  
Озвася Граф сумним, філософічним тоном,—  
Усе кінчається: і задуми ясні,  
І гри невинних літ, і речі запальні,—  
Все раптом обрива його потужний гомін.  
І що ж лишається?» А Телімена: «Спомин!» —  
Та й подала йому малесенький букет  
Із незабудок.

Граф, як рицар і поет,  
Поцілував його, до серця пригортає...  
Тадеуш на той час рослинність розхиляє,  
Що буйно в Храмі Мрій навколо повилася,—  
І ручка потайки до нього простяглась,  
Як біла лілія.

Він, як бджола до лілій,  
Припав — і з подивом відчув у ручці білій  
Якусь малесеньку записку та ключа.  
Хоч і не знаючи, що все те означа,  
Скарби ті з радістю сховав він до кишені.

Тут гомін зблизився, і в гушчині зеленій  
З'явилися грибів ретельні збирачі,  
Гуртками й парами додому ідучи,  
Бо ж зовсім дзвін не був провісником печалі:  
Ні, у Соплівці так на обід скликали.  
Несуть, хто що знайшов: опеньки, мов квітки,  
Прегарно в китиці зв'язали панночки,  
У хустку рижики зібрав пан Підкоморій,  
У Войського в руках — гігантські мухомори,—  
І з Теліменою виходять павичі,  
Нічого в кошиках своїх не несучи.

Ввійшли, спинилися і утворили коло.  
Для Підкоморія найвище місце столу  
Лишили, бо такий і вік його, й уряд.  
Він низько кланявся, як каже давній лад,  
Панам і паніям, і молоді і старшим,  
На покуть ідучи своїм поважним маршем.  
Праворуч Судія, а ксьондз при ньому став  
І по-латинському молитву прочитав.  
По чарці випито, усі круг столу сіли  
І мовчки холодник литовський жваво їли.

Мисливці не смутні були, та мовчазні,  
Бо кожному із них ввижалось, мов у спі,  
Як завтра пес його найшвидше зайця вловить,—  
Тож кожен, мріючи, ні слова не промовить.  
А Теліменин зір привабливо сіяв:  
Він то Тадеуша, як полум'я, черкав,  
То грів Асесора, то Графові всміхався.  
Так мудрий птахолов, що в гуцині сховався,  
І пастки огляда, і сильця для щиглів.  
Мовчали паничі, бо кожен з них хотів  
Віддатися своїм солодким, ніжним мріям,  
Таємним замірам і молодим надіям.  
На незабудки Граф дивився потайки,  
Тадеуш — згадував лілейний цвіт руки,  
Ключа й записочку, не читану ще досі.  
Суддя, дивуючись, що гості безголосі,  
Лив Підкоморію до келиха вино.  
Потраву подано останню вже давно,—  
Ніхто й не їсть її.

І раптом карбівничий <sup>10</sup>  
Убіг, задихавшись, і мов до бою кличе —  
«Ведмідь, мій паночку!» — на цілий дім  
кричить.

Всі догадалися: свій *маточник* <sup>11</sup> ведмідь  
Покинувши, в лісі як гість до них заглянув...  
Всі стрепенулися, почувись сотні планів,  
Питання, здогади, накази звідусіль,  
Та хоч різнилися — єдину мали ціль.  
«В село! — гукнув Суддя.— Скликать на завтра  
люди!

Хто стане за гучка, тому з роботи буде  
П'ять днів залічено, і шарварку <sup>12</sup> два дні.  
Шукайте соцького! Та швидко! На коні!»  
«Сідлайте Сивого! — озвався Підкоморій.—  
Нехай котрий летить з запискою до двору  
І привезе сюди в мішку моїх собак,  
Тих п'явок, що про них чував, мабуть, усяк:  
Пса Справником зовуть, Стряпчина зветься  
сука...<sup>13</sup>

Та швидко, щоб летів, немов стріла із лука!»  
Асесор хлопцеві накази віддавав  
(Ще й Ванькою його по-руському назвав):  
Казав йому ножа мисливського гострити,  
Що дав колись на дар Сангушко знаменитий,

Ладунки готувать і обдивитись пас.  
«Рушниці! Щоб було готове все у нас!» —  
Молодші крикнули.

«Нум кулі відливати!» —

Асесор так.

«Піти плебана <sup>14</sup> попрохати,  
Щоб меса в боровій каплиці одслужив  
Святому Губерту» <sup>15</sup>, — господар докінчив.  
Накази скінчено — і тиша враз настала.  
Усі дивилися, немов кого шукали,  
І всі на Войському спивили погляд свій.  
Найкраще знався він на справі лісовій,  
То й вирішено дати йому гетьманське право —  
Вести й провадити задуману облаву.  
Громади волю він одразу зрозумів  
І, певним поглядом оглянувши стрільців,  
Узяв годинника, похожего на грушу,  
Та й каже:

«Дещо я обміркувати мушу...  
О пів до п'ятої зійтись завтра всім  
Перед каплицею».

І по наказі цім  
Дав карбівничому поважний знак рукою:  
Погодитись вони повинні між собою,  
Усе обмислити і все приготувать.

Так перед битвою жовніри мирно сплять  
Чи, зброю чистячи, прикручують багнети, —  
І тільки ватаги у тихому наметі  
Міркують, думають до ранньої зорі.  
До праці запряглись молодші і старі:  
Один годує псів, а другий: «Як там коні?  
Чи всі підковані?» Той кинувся до броні,  
Той порох міряє, той кулі взявся лить...  
Всі заклопотані, піхто не гомонить  
З паннами й панями. І вороги закляті —  
Асесор з Реєнтом — спують собі по хаті,  
За руки взявшись, немов із братом брат...  
Аж от і тихий сон заглянув до кімнат.

## КНИГА ЧЕТВЕРТА

### ДИПЛОМАТІЯ І ЛОВИ

Поява в папілярійотках будить Тадеуша. Запізно помічена помилка. Корчма. Емісар. Уміле вживання табакірки наvertsає дискусію на налсжву путь. Маточник. Ведмідь. Граф і Тадеуш у небезпці. Три постріли. Змагання між Сангушківкою і Сагалаєівкою, розв'язане на користь горешківської одноствольки. Бігос. Оповідання Войського про дуель Довеїка з Домейком, перебите ловлею зайця. Кінець оповідання про Довеїка та Домейка.

О свідки давніх літ, Литви старої свідки,  
Ви, Вітенезові, Міндовині політки<sup>1</sup>,  
Ви, Біловезьких Пуш понарські дерева!<sup>2</sup>  
Тут Гедимінова<sup>3</sup> відважна голова  
По влогах при вогні колись-то спочивала;  
Ведмежа шкура їй за постіль слугувала,  
І князя тішили Ліздеїкові пісні.  
Залізний вовк йому привидивсь тут вві сні,  
І, в цьому бачивши богів наказ всесильний,  
В борах поставив він велике місто Вільно,  
Що вовком дивиться крізь темну гущину<sup>4</sup>,  
Немов ховаючи глибоку таїну  
І соснами свої боронячи границі.  
Од Вільна — як колись од римської вовчиці —  
Постали і Кейстут, і Ольгерд запальний<sup>5</sup>,  
Завзяті до меча, до ловів та війни...  
У Гедиміна сні таївся зміст глибокий,  
Бо не жила б Литва і довгі, й славні роки,  
Якби не стало в ній заліза і лісів.  
Під цими вітами по звіринку ходив  
Останній Ягеллон<sup>6</sup>, звитягою щасливий,  
Останній на Литві увінчаний мисливий.

О рідні дерева! Коли вернусь до вас, —  
Якими вас найду? Чи й нині повсякчас  
Шумить задумливо гілля на вас широке?  
Чи листя, як тоді, в мої дитячі роки,  
Шумить на Бавблісі, котрий сховати міг<sup>7</sup>  
В паметі пшшному ланатих віт своїх  
Дванадцять чоловік, що до вечері сіли?  
Мендогів гай<sup>8</sup>, де ми маленькими ходили,  
Буяє квітами чи, може, вже зав'яв?  
Чи на Україні б я ту липу упізнав,  
Що сотню панночок і сотню хлопців бравих

Ховала в холодку, при танцях і забавах,  
Як вечір повивав блакитноводу Рось? <sup>9</sup>  
О свідки давніх літ! Багато довелось  
Вам муки лютої, смертельної зазнати  
Там від купецьких рук, нещадних та завзятих,  
Там від державної, царевої руки!

А це ж притулок ваш, крилаті співаки,  
І ви, людські співці!

То ж липа в Чорнім Лісі  
Пісні навіяла, що в світі розійшлися,  
На Кохановського <sup>10</sup>! То ж мудрий дуб старий  
Оповідав діла козацької пори  
Співцєві козаків і славних їх походів <sup>11</sup>,  
Що й досі в юнаках прекрасний будять подив.

І я вам дякую, дерева пущ моїх!  
Невдалий-бо стрілець, у ваш я захист біг,  
Од товариського ховаючися глуму,  
І першу тут ловив свою юнацьку думу.  
Мох слався срібний там, буяв колючий глід,  
І килим червонів незайманих ягід.  
Навколо темрява стелилася зелена,  
А вітер набігав з височини шалено,  
Великим галасом сповняючи ліси,—  
І дивні в галасі шуміли голоси,  
Невче пінилось понадо мною море,  
Що гомоном своїм виповнює простори.

Внизу — поламані простерлися дуби,  
Мов зруби, звалені у вирі боротьби  
Чиймись хижими, ворожими руками,  
І зеленавими лямовані мохами,  
Колони ясенів та трав густий паркан,  
Що їх оточує. Господар там — кабан,  
Ведмідь там свариться і хмиз сухий ламає,  
По ночах виють там голодні вовчі зграї...  
Немов жахливий слід непроханих гостей,  
Білють виломи обгризенних костей,  
Та блєнь, блиснувши рясною головою,  
Як промінь сонячний, зникає між травою.  
По вітрі — тиша знов. Лиш дятел між гіллям  
Уперто стукає то тут, то знову там,  
Немов дитя мале, що в хованки гуляє,



Он білочка горіх між лапками тримає,  
Хвостом прикрилася, — але, уздрівши вас,  
Майне, як блискавка, і западе нараз  
У темному дуплі, немовби та дріада<sup>12</sup>,  
Людей некликаних зустрінути не рада.

Знов тихо. Та дивись: поплутане гілля  
Рука несмілива тихенько одхила,  
І личко дівчини, рум'яне, як малина,  
Крізь листя дивиться. То донька селянина  
Іде, шукаючи грибів або ягід, —  
І парубок стрункий простує їй услід,  
Горіхи дістає, схиляє довгі віти,  
Щоб любій дівчині щиріше догодити.

Почулось гавкання і роги голосні —  
То полювання йде!

І знову в глибині  
Вони ховаються, між хашами густими,  
Достоту здавшись богами лісовими.  
Рух у Сопліцівці та гавкання собак:  
У ліс лаштується, збирається усяк,  
Скриплять тяжкі вози, іржуть, басують коні,  
І мідний ріг співа, скликаючи до броні.  
Тадеуш тільки спить, як у глибу нори  
Лінивий спить бабак зимової пори,  
Коли сніги навкруг пляхи позамітали...  
Усі поїхали, про нього й не згадали.

Заснувши в одязі, він безтурботно хріп,  
Хоч крізь віконницю свій золотавий сніп  
Проміння кинуло — і до чола торкнулось.  
Зненацька тихий стук та шкрябання почувисьь,  
І він прокинувся — бадьорій, молодий,  
Немов освіжений студеністю води,  
І, повен спогадів про те, що вчора сталося<sup>13</sup>,  
Злегенька спалахнув, — а серце засміялось,  
І з дивним тренетом забилося воно.  
Тадеуш виглянув зненацька у вікно  
І раптом аж завмер у милім неспокої:  
На нього дивиться очей блакитних двоє,  
Прикритих ручкою, — і сонце, мов рубін,  
По пальцях виграє. Поглянув ближче він —  
Уста, немовби ті корали, червоніють,

І зуби перлами добірними білють,  
А щоки — як троянд рожеві пелюстки.  
Слав хлопець під вікном; лежавши навзаки,  
Із затінку свого уважно він дивився  
На вид дівочий той, що близько так схилився:  
Не знав, чи то ява, чи, може, уві сні  
Йому привиділось, як у дитячі дні.  
Ще ближче клониться до нього личко гоже,  
І в ляку й радості пізнав він — милий боже! —  
Пізнав ту дівчину.

Так, це була вона,  
Що першу він її побачив із вікна,  
Приїхавши. Пізнав і зір очей несмілих,  
І злото кучерів у папільйотках білих,  
Неначе сяєво на давніх образах...  
Вона, що снілася у молодечих снах!  
Схопився... Дівчина, як пташка, відлетіла  
І срібним голосом здалека продзвеніла:  
«На полювання час!» Він швидко до вікна,  
Штовхнув віконницю, аж ляснула вона,  
І глянув навкруги: чудової появи  
Немов і не було. Лише під тивом трави  
Гойдалися: певно, хтось їх щойно розхилив  
Чи, може, вітерець легенький колихав,  
Тадеуш не посмів шукати, слідкувати.  
І хоч набралось думок і слів багато,  
Присилував себе ні слова не казати,  
Лиш крикнув сам не свій: «Тепер же буду  
знати!» —  
І, пальці гризучи, замовк і загадався.

В подвір'ї ні душі. Довгенько прислухався  
Юнак стурбований. Аж от мисливський риг  
За вітром лісовим до нього перебіг,  
Хвилясто граючи далеко у діброві.  
Він скочив на коня, що був наготові,  
Рушницю на сідло — і стиснув остроги.

Дві корчми лісові, неначе вороги,  
Очима темними одна одну лякали:  
Зібратися стрільці удосвіта тут мали,  
Щоб разом рушити у грізний свій похід.  
З них першу збудував, іще за давніх літ,  
Горешко. В ній бував привідцею Гервазій.

**В корчмі сопліцівській перед водив Протазій.**

Сопліцина була новіша — і нічим  
Не здивувала б вас. Та за взірцем старим  
Була збудована горешківська — для неї  
Був характерний стиль, що в давній Іудеї  
Тірійські теслярі <sup>14</sup> будовам надали.  
Євреї скрізь його по світу рознесли.

Корчма — мов корабель, позаду — храм  
просторий...

В такому кораблі на безконечне море  
Ной <sup>15</sup> виплив, пращур наш. Тепер наш простий  
люди

Стодолою його зове. Чимало тут  
Тварини всякої, як то було й за Ноя:  
Там коні, там воли, там трусить бородою  
Поважний, сивий цап; реве бугай рябий,  
На чорних бантинах воркують голуби,  
Овечок мекає натовплена отара,  
І навіть є ужів, як то й годиться, пара.

А ззаду — ніби храм, що мудрий Соломон  
Колись освячений прикрасив ним Сіон <sup>16</sup>.  
Євреї стиль отой перенесли на школи,  
А потім на корчми і навіть на стодоли.  
Дах, стрімко зведений, що мохом геть поріс,  
Єврейським ковпаком над стінами навис,  
І ганок на чудні спирається колони,  
Що будівельні всі порушили закони,  
Без капітелів-бо і навіть без підстав,  
Ще й так похилені, що я б їх порівняв  
До башти скісної, що падає у Пізі <sup>17</sup>.  
Оздоби тесані на вікнах, на карнизи,  
А все схилилося, немов єврей старий,  
Що цидес <sup>18</sup> надіва під час молитви свій.

Було у тій корчмі окремі два відділи:  
З них перший — для панів, а в другому сиділи  
Селяни й шляхтичі. З косяголу всі зайшли  
І вільну, святкову розмову почали,  
Не забуваючи і спритної шинкарки,  
Що з бутлем бігала од чарки та до чарки.  
Сам Янкель, орендар, у довгім каптані  
Втручатись не хотів до тої метушні,

А сиву бороду собі спокійно гладив  
І, приглядаючись уважно до громади,  
Мінявся жартами, посварених мирив,  
Одному кланявся, а з іншим говорив  
Про хліб, про урожай та про сільські новини.  
Віддавна вірний син Литовської країни,  
Мав шану од усіх — і всяк любив його.  
Ніхто не скаржився, та й не було чого,  
Бо трунки тут були і добрі, і поцінні,  
А звичаї плекав він чесні, старовинні,—  
Та ще до того був охочий до забав:  
У нього не один заручини справляв,  
Хрестини голосні а чи гучне весілля.  
Були збіговища у нього щонеділі,  
Коли запрошував музик він із села:  
Скрипки співали тут, козиця <sup>19</sup> аж гула!

Він сам на музиці за всіх найкраще знався,  
По різних-бо краях з цимбалами тинявся  
І хистом дивував простолюд і панів.  
Єврей, по-польськи він поправно говорив,  
Народні поллюбляв у музиці мотиви.  
Од нього щоразу навчитися могли ви —  
Коли з-за Німану додому він вертав  
І серед молоді з цимбалами сідав —  
Недавно складених мазурок, коломийок,  
Ще й артистично грав, а не бриньчав абияк.  
Ба навіть казано, що ніби він привіз  
Ту просту пісеньку, тепер славетну скрізь,  
Що вперше у краю блакитному авзонів <sup>20</sup>  
Заграли сурмачі повстанчих легіонів.  
Музичний хист Литва уміє шанувать:  
І гроші може він, і славне ім'я дать,—  
То й славу Янкель мав, і грошенят чимало.  
Тому, повісивши дзвінки свої цимбали,  
Узявся шинкувать. До всього був митець,  
До діла всякого порадник і знавець,  
Тож ради в Янкеля не раз просили потай;  
Мав славу польського він також патріота.

Він перший звів на мир ворожі дві корчми,  
Де інколи й бої бували між людьми  
За честь Горешкову і за ім'я Сопліці.  
В оренду взявши їх, примусив помириться

Обидві партії дотепний оренддар.  
Старий і Ключника, охочого до чвар,  
Умів притишувать. Любив його й Протазій  
І стримував гіркі на язика образи,  
Що ними краще тям, ніж Ключник — палашем.

Сьогодні за своїм останнім паничем  
Гервазій вирушив. Подумать лиш — облава!  
Граф недосвідчений — йому ж і сниться слава —  
Не берегтиметься! А то ж таки ведмідь!  
І, задихаючись, старий до бору мчить.  
На місці Ключника, на покуті край столу,  
Ксьондз Робак засідав. Кругом гули, як бджоли,  
Селяни й шляхтичі. Та Янкель поважав  
Понад усіх його і раз у раз казав  
Долити ксьондзові одстояного трунку:  
Ясного липівдя найвищого гатунку.

Либонь, спізналися за давніх літ вони  
В краю далекому. Не раз у час нічний  
Ксьондз мав із шинкарем наради таємничі.  
Шептали (хоч ніхто казати не смів у вічі),  
Що контрабандою ксьондз Робак промишля...  
Та звісно — на брехні стоїть уся земля!  
Вів ксьондза неголосну із шляхтою розмову  
І, табакирку всім подаючи чудову,  
По черзі пригощав, неначе старший брат, —  
І чхали шляхтичі, мов били із гармат.

«Reverendissime! <sup>21</sup> — заговорив Сколуба. —  
Табака — хоч куди! Шпигає аж до чуба!  
Відколи нюхати мій научився ніс,  
Не нюхав кращої. Давно лише привіз  
Я був подібної із Ковна. Знає всякий,  
Що в місті жодному міцнішої табаки  
Не виготовляють...» Тут Робак перебив  
І з усміхом тонким розлогу річ повів:  
«Всім на здоров'ячко! Табака ж дя не з Ковна,  
А звідти, де стоїть ікона пречудовна  
Святої матері: то гóрод Ченстохов.  
У дні, як ворог нас іще не поборов,  
І в Польщі, і в Литві пречисту шанували  
І королевою небесною взивали.  
Та горе — на Литві запанував схизмат! <sup>22</sup>»

«Із Ченстохова? А! Піввіку акурат  
Минуло,— Вільбик тут,— як я в тім Ченстохові  
На прощі побував. Чи правда ж, отче, мові,  
Що хоче там француз костюл ізруйнувать?  
В *Кур'єрі* довелось мені про це читать».  
«Неправда,— ксьондз па те,— адже Наполеона  
Сам папа увінчав. Він добрий син закона  
І віри нашої. Щоправда, Ченстохов  
Оддав і золото, і срібло із церков  
Для Польщі-матері,— та це не дар гріховний;  
Це жертва на вівтар отчизні, горем повний!  
Сто тисяч війська є — так треба ж годувать  
А ви, ви, литвини, ви звикли лиш давать  
Податки у казну, в її капшук безодній».

«Давати у казну? Та й хто ж би дав сьогодні,  
Якби вона сама не брала гвалтом з нас?» —  
Знов Вільбик.

«Надійшов останній, певно, час,—  
Озався селянин тихенько у куточку,—  
І шкуру вже деруть, не те що там сорочку,  
Що вже й світ за очі утік би не один»,—  
І, так промовивши, смиренний дав уклін.

«Ну, хаме, що тобі? — не витерпів Сколуба.—  
До того звикли ви, то вже одна рахуба,  
Той б'є чи інший хтось. Нам, шляхтичам, біда!  
У канцеляріях шукать не випадя  
Нам доказів на те, що справжні ми дворяни,—  
Таж маємо герби!»

«Нехай-но кожен гляне  
На мене,— голосно Юрага закричав.—  
Я князь уроджений! І я, шукавши прав,  
В поліцію б ішов пороги оббивати  
Та, може, ще й патент за гроші купувати!  
У мене шляхтичі не те що батько, дід,—  
Від давна-давнього уславився наш рід.  
Вам легше: прості ви...»

«Оце до діла! прості! —  
Підгайський вигукнув, аж тремтячи зо  
злості.—

В гербі <sup>23</sup> у вашому, я знаю, є хрести,  
А значить, в дереві фамільному <sup>24</sup> найти  
Напевно можемо, панове, неофіта! <sup>25</sup>»

«Брехня! — загув Бірбаш. — Чи ж треба  
говорити!

З татарських графів я походжу, а проте  
У нашому гербі — це діло не пусте! —  
Хрести над кораблем!»

«Стрийковський<sup>26</sup> з'ясував нам,  
Що значить корабель. Бува він знаком  
славним», —

Мідкевич вихопивсь... Але його слова  
Різноголосий крик і лемент покрива:  
Усяк силкується права свої довести,  
На поміч голосам приходять буйні жести, —  
Аж Робак, щоб спинить нестримний шум  
розмов,

До табакирки вдавсь по допомогу знов.  
Знов кожен нюхає і знову кожен чхає,  
А ксьондз догадливий повквапно промовляє:

«Хто ж табакирку цю із рук у мене брав  
У руки, хто, коли і де від неї чхав?  
Ви про Домбровського<sup>27</sup>, я думаю, чували?»

«Домбровський?» — крикнули.

«Так, так. Я генерала  
Спізнав Домбровського, коли він німця бив,  
Гданськ одбиваючи од лютих ворогів.  
Отож, натомлений, він мав одного разу  
Листи якісь писать, чи, може, там накази.  
Вже й сон морив його, і никла голова.  
До табакирки він понюхав раз чи два  
Та й каже: «Слухай-но, панотче-бернардине!  
Коли повернешся до рідної країни,  
Скажи, що маю я, не гаючись прибуць,  
І ще, пак, литвинам додати не забудь,  
Що ченстоховську лиш я нюхаю табаку».  
Усі бесідники, почувши про вояку  
Свого великого, мовчали кілька хвиль,  
А далі голоси знялися звідусіль:  
«Домбровський-генерал? Табака з Ченстохова?»  
І раптом піснею прорвалася розмова,  
Тією піснею, що кожен зна поляк.  
Забувши й про герби, завзято тягне всяк,  
Татарський навіть граф із простим селянином,  
Хрести і кораблі. Забули й бернардина

Та, знай, вигукують: «Гей, пива! гей, вина!» —  
Аж стіни двигав розкотиста луна.

Довгенько слухав ксьондз. Враз, табакирку  
взявши

І чханням голосним мелодію урвавши,  
Почав: «Подобалась одя табака вам,  
А подивіться-но, що діється он там», —  
І, віко чистою хустиною обтерши,  
Заглянув з усміхом у табакирку перший,  
За ним і шляхтичі.

Немов мушиний рій,  
Війська змальовані. У найпростіший стрій  
Батаг одягнений, ще й нюхає табаку.  
Кінь в'ється в небеса, але не з переляку,  
А ніби хоче взяти увесь видимий світ  
Під свій копит дзвінкий, підкований копит.  
Картинка хоч мала, та зроблена чудово!  
«Пильніш пригляньтесь, — провадить Робак  
знову, —

Що то за чоловік на білому коні!»  
Всі зацікавились. «Не цар московський, ні, —  
Всміхнувся бернардин. — Той не вжива табаки!  
Це цар серед царів, серед вояк вояка!»  
«Вояка в сірому сурдугі, без окрас? —  
Зачудувалися. — Принаймні раз у раз  
Бувають воїни у золоті, в кармазині.  
Адже у москалів що генерал, то й синій  
Мундир у золоті, як шука в шафрані».  
«Ба! — Римша підхопив. — Доводилось мені  
Костюшка<sup>28</sup> бачити. Хоч генерал був славний,  
А все-таки ходив в одязі стародавній,  
В чумарці, мовити б»...

«Чумарка, та яка? —  
Озався Вільбик. — Є така, та не така!  
Чи просту він носив, чи тарататку<sup>29</sup>, може?»  
«Ні! Та із френзлями, а та — на свитку  
схожа», —

Міцкевич пояснив.

І знов піднявся крик  
Про різні одяги. Ксьондз Робак, що навик  
До вдачі польської, заждав яку хвилину  
І в табакирку знов ударив старовинну,  
Щоб на належний шлях розмову повернуть.



Знов чхають шляхтичі, що аж шибки гудуть,  
І знову слухають.

«Коли на полі бою

Бере Наполеон спокійною рукою  
Тобаку нюхати,— то це вже певний знак,  
Що справу виграно. Під Австерліцом так  
Було, як москалі, мов хмара, наступали.  
Наполеон мовчав. Навколо — генерали,  
Внизу — кипучий бій. Лягають, як трава,  
Запеклі москалі,— а він собі вжива  
Тобаки. Дивимось — урозтіч вража сила!  
Царя російського й німецького укрила  
Далека курява. А кесар тільки чхнув  
І пальці обтрусив. Коли хто в війську був  
Наполеоновім, той добре пам'ятає,  
Що значить, як герой табаки заживає!»  
«Гаразд, панотченьку! — Сколуба підхопив.—  
Французів ждемо ми з яких уже часів,  
Та, може, марна річ про них і говорити!»

«Мосьпане! Нарікать — хай нарікають діти,  
Єврейська також річ мовчати і чекать,—  
Промовив бернардин,— а муж повинен знать,  
Що пан Наполеон побив усі народи.  
Отож як прийде він у славному поході  
І визволить Литву,— так ви лишень тоді  
За зброю візьметесь, веселі та раді?  
А він і скаже вам: ідіть, я вас не знаю!  
Гадали досі ви, що ваша хата скраю,  
То й обійдусь без вас, каліки і старці,  
Не годні утримать меча в своїй руці! —  
Отож-то й є воно: не досить запросити  
Гостей, а треба їм і страви наварити,  
І хату вимести. Так, вимести як слід!  
Чистенько вимести!»

На ксьондзів відповіт  
Почулись голоси: «Як вимести? Що значить?  
Нехай нам панотець це краще розтлумачить!  
А ми вже зробимо, готові ми давно!»

Та Робак виглянув зненацька у вікно  
І мовив: «То-то й є! Таки то був би сором —  
Чекати і мовчать. Про це ще поговорим,  
Ще поміркуємо. Як з міста поверну,

То квесту <sup>30</sup> в цих місцях збирати розпочну,  
Усе вам розкажу і позначу пляхи вам».

«Вертайтеся ж мерщій веселим та щасливим,  
І в гості просимо заїхати до нас  
В Негрімів. Кажуть-бо недаром повсякчас:  
Щасливий чоловік, як ксьондз у Негрімові», —  
Промовив економ. «І ми таки готові, —  
Зубковський підхопив, — служити панотцю.  
Знайдемо й полотна, й корівку чи вівцю,  
І масла діжечку. Недаром так при слові  
Говориться: щастить, як ксьондзові в Зубкові».  
«Та не минайте й нас! — Сколуба закричав. —  
У нас-бо жоден ксьондз голоден не бував!»  
Усі запрошують погостювати днинку, —  
А ксьондз уже пішов, прощаючися, з шинку.

Він, подивившись хвилину перед тим  
У шибку — спостеріг, як на коні прудкім  
Тадеуш промайнув з розвіяним волоссям,  
Блідий, стурбований...

У шумі стоголосім  
Ніхто не спостеріг, як раптом бернардин  
Занепокоївся.

Тепер швиденько він  
Простує в темний ліс, що вільно та широко  
Простягся хмарою, куди лиш гляне око.

Хто бору давнього збагнув би глибину,  
Що в темряві своїй ховає таїну  
Від зору смертного? Чи знані рибаківі  
Всі чудеса морські, скарбниці всі перлові,  
Коли при б́ерезі він невід розкида?  
Тож пущі на Литві темніші, ніж вода,  
І загадковіші, аніж морські глибини.  
Мисливець, дивлячись на хитрий слід звіриний  
Чи птаство стежачи на взліссі голосне,  
Життя дібровного до краю не збагне.

Коли б ти вглиб пішов, в гущавину і в хащі,  
Звірі роззявили б на тебе чорні пащі,  
Коріння сплетене дорогу б залягло,  
І врешті ти б попав у темних змій житло,  
В пекучу комашню, в холодні трясовини,  
В яри, де чути свист гадючий та вужиний,

Де шершні кубляться, осиний рій гуде,  
Де царство звірини і птиць, а не людей.

Коли б же, мужністю та силами багатий,  
Всі перепони ти наваживсь подолати,  
То небезпеку б там страшнішу ще спіткав:  
Безодні кринички, заховані між трав,  
Що їх не бачити не то взіми, а й літом  
(Є певні здогади, що мешкають чорти там).  
Їх рівну поверхню, подібну до свічад,  
Ржа поняла, мов кров. Тяжкий, смердючий яд  
Іде з них парою й міцні дерева трують.  
Дуби покривлені там скніють і хорують,  
А сосни зігнуті — немов відьми страшні,  
Що варять чорний труп у чорнім казані.

Ще далі — темряви не зглянуть, не проглянуть.  
Чудні видовища зростають там і тавуть —  
То тьмяна пара йде з глибоких драговин.  
Нарешті (каже нам литовський селянин)  
Поляна радісна в завітчаній травіці:  
Рослин то і звірів незаймана столиця.  
Насіння всіх дерев там певний має схов,  
Звідтам вітри його несуть до всіх дібров.

Тварин усяких там і сили лісової  
По парі, щонайменш, як то було за Ноя,  
Там королює зубр та злоторогий тур,  
І спить у сховищі від нападів та бур  
Ведмідь, цар над царів. Там росوماхи бистрі  
Та рисі, що в лісах правують, як міністри.  
Кругом — васалами і згорблені вовки,  
Що їх страшне виття ми чуем здалеки,  
І ряснорогий лось, і кабани іклясті.  
Ще далі — двораки, підлеглі їхній власті —  
Орли та соколи, що з царського стола  
Їдять недоїдки. І з цього-то житла  
В ліси дітей своїх шле звірина і птиця,  
Сама ж у царському наметі веселиться...  
Укриті в захисті і в вічній тишині,  
Багаті мудрістю і силою міцні,  
Владики лісові не чули брязку зброї  
І мруть од старості в поважному спокої.

Є тут і цвинтар свій. Складає звір там шерсть,  
А птиця — пір'я все, коли надходить смерть.  
Коли ведмедеві зітруться гострі зуби,  
Коли сивіє крук, провісник горя й згуби,  
Як заєць падає з розбігу мимохіть,  
Немов підстрелений, як дзьоба розтулить,  
Закривленого вкрай, орел не має змоги<sup>31</sup>,  
Коли оленеві прудкі не служать ноги,  
Як сокіл стратить міць та бистрий, світлий

зір,—

На цвинтар поспіша. Найменший навіть звір,  
Слабий чи ранений, до цвинтаря доходить.  
Тому ото стрілець ніколи не знаходить  
Скелетів звірини, блукаючи в гаю<sup>32</sup>,  
Усяке чує-бо зарання смерть свою.  
Старі розказують: в звіриній тій державі  
Панують звичаї і мудрі, й нелукаві:

Цивілізація туди не занесла

Ні права власності, ні заздрості, ні зла,  
Двобоїв не чують і справи військової,—  
Ні! Мирно й радісно живуть у супокої,  
Як наші праотці жили в раю колись.

Коли б сюди забрів з ланів або з узлісь  
Незбройний чоловік, голодний та знебулий,—  
Дарма лякатися. Його б і не торкнули,  
Дивилась звірина лише б йому услід,  
Так, як на шостий день, коли створився світ,  
Цікавим поглядом дивились на Адама:

Вже потім він почав сваритись зо звірами.

Та людям не зайти у цей далекий кут:

Боронить Смерть його, охороняє Труд.

Буває іноді, що гончаки завзяті

Зненацька забіжать у ці місця закляті,—

Але, злякавшись ярів і трясовин,

Назад вертаються — і кілька ще хвилин,

Хоч би господар сам і пестив їх, і гладив,

Тремтять: в ушах-бо їм стоїть сичання гадів,

Ведмеже рикання і голоси вовків.

Ці давні сховища у глибині лісів

Стрільці звать *маточник*. В звіриній тій

столиці<sup>33</sup>,

Як бачимо, живуть віддавна таємниці.

Ведмедю, дурнику! Якби ти там сидів,  
То Войський би тебе повік не прислідив!  
Та чи скортів тебе пахучий мед бджолиний,  
А чи вівсяний лан,— покинув ти глибини  
Житла безпечного — і лісом почвалав.  
Лісничий тут тебе укмітив та й послав  
Дозорців, щоб твій слід несхибно пильнувати...  
Тепер, пустиннику старий і волохатий,  
Вже одгороджено у маточник твій шлях:  
Стрільці розсипались одважні по кущах.

Тадеуш, бачивши, що почалися лови,  
Став із двостволкою, до зустрічі готовий,  
І жде. Усі мовчать. Ні крику, ні розмов,  
Лиш далечінь бринить музикою дібров.  
Всі тишу слухають, але ніхто не чує,  
Чи звіра піднято. За всіх ловців пантрує  
Пан Войський: до землі він ухом припада,  
Немов питаючи...

Як слова дожида

Сім'я від лікаря, у вічі заглядає  
І вирок батькові чи неньці в них читає,—  
За Войським стежать так мисливці запальні.  
Норцями плавають в зеленій гущині  
Собаки,— та сліду ще й досі не спіткали,  
Хоч од початку вже часу пройшло чимало.  
Аж от старий стрілець підвівся: «Є, женуть!»  
Він чув — охотникам нічого ще не чуть.  
Нарешті вдалині собачий зойк почувся.  
Мов зачарований, усякий стрепенувся  
І дослухається. Вже далеч лісова  
Повніє гомоном. Не білень, не два,  
Не лиса вигнали собаки бистроногі,—  
Ні! Чути в гавканні і почуття тривоги,  
І злості темної тяжкий, голодний звук.  
Стрілець, що витягся тугий, неначе лук,  
Вже чує й голоси страждання і конання:  
Не для одного пса прийшла пора остання.

Стрільцям не втерпіти, не встоять на місцях:  
Один по одному зникають у кущах,  
Бажаючи зустріть непрошеного гостя.  
Даремно Войський їх у розпачі і в злості  
Затримує, кричить, що й хлопа, й панича  
На місце зажене ударами бича!

Куди там! Лиш гілля гойдається за ними!  
Три рази стрілено — і всіма голосними  
Гаї наповнились. Знов постріли гучні,  
Тріумфу чути крик — та Войський гірко: ні,  
Не вбито, схиблено!..

Мисливці на узлісся  
Ведмедя переймать раптово подалися,  
А обережний звір, що хитрувати звик,  
Од шуму людського метнувся в інший бік,  
Де кинули стрільці призначені їм чати.  
Лишились на місцях ведмедя зустрічати  
Тадеуш, поруч Граф, облавників із п'ять.  
Пан Войський віддалік зостався пильнувать.

Шумлять кущі, тріщать поламані хмизини,  
І врешті з гущини з'явився цар звіриний,  
Як з тучі сильної страшний і наглий грім.  
Собаки з лютістю наскакують за ним,  
А він, жахаючи усіх своїм ревінням,  
Навколо кидає пеньками та камінням.  
Аж от він дерево при корені зламав  
І, наче булаву, махаючи підняв  
Над волохатою своєю головою.  
З такою зброєю, в шаленім неспокої,  
Звір на Тадеуша й на Графа повернув.  
Тадеуш — молодий, Граф необачний був,  
І з палу стрілили обидва в час єдиний.  
Обидва схибили — а він, мов хмара, рине!  
У землю ввіткнута, рогатина тяжка  
Стояла. В юнаків заграла кров палка,  
Той ухопив її, а другий вириває,  
Аж лапу вже на них хижацьку підіймає  
Ведмідь — і подихом гарячим обвіва.  
Здавалось, Графова русява голова  
От-от сховається під лапами міцними.  
Стрільці відскочили, — а звір ізнов за ними!  
Асесор з Ресентом надбігли із кущів,  
І Ключник віддаля, що з жаху побілів,  
Та без рушниці ксьондз... Три постріли відразу  
В повітрі тихому гукнули, як з наказу.  
Мов заєць зляканий, плигнув тоді ведмідь,  
Крутнувся, як млинок, — і от уже лежить,  
Зваливши Графа з ніг і витягнувши тіло.  
Стряпчина й Справник тут уमितь його насіла.

І Войський взяв тоді ловецький ріг крутий,  
На тасьмі припнутий, закручений, як змії,  
І притулив до уст двома його руками.  
Кров блиснула в очах. З надутими щоками,  
Втягнувши живота, він з легенів послав  
До рога віддихи — і голосно заграв.  
Як поривом вітрів, усе повніе грою,  
І ліс відповіда стократною луною.  
Мовчать облавники: всіх подив охопив,  
Усіх зачарував міцний, прозорий спів.  
Артист, ухвалений між пущами віддавна,  
На старості згадав своє мистецтво славне.  
Він сурмить і гаї сколихує до дна,  
Немов спускає псів і лови почина.  
У грі — історія музична полювання:  
Ось тихий перелив — то гасло до шукання,  
Ось дальні відгуки — пси гонять по слідах,  
Ось ніби грім гримить — то постріли в кущах.  
Спинився й ріг тримав. Здавалось, далі грає,  
А то луна йому з лісів одповідає,  
Музику дивную довкола розлива,  
Що аж заслухались старезні дерева.

Гра знову. Ніби ріг чудні проходить зміни:  
То чистий і тонкий, то грубшає і рине,  
Як голоси звірів. То довгоший вовк  
Простягся і завмер і вдалині замовк,  
То ріг у пащеку ведмедячу розрісся,  
То зубри заревли, засурмили по лісі,  
Столітні в корені хитаючи дуби  
І в небо темний рик піднявши, мов клятьби.  
Спинився й ріг тримав. Здавалось, далі грає,  
А то луна йому з лісів одповідає.  
Далеких покликів проходить перегук:  
До дуба дуб озвався, озвався до бука бук...  
Дме знову. Сто рогів удалині співає:  
Ловецькі голоси, собак шалені зграї,  
Тривога, гнів і шал, розлючений ведмідь, —  
І вгору, аж до хмар, звитяжний крик летить.

Спинився й ріг тримав. Здавалось, далі грає, —  
А то луна йому з лісів одповідає.  
У кожному дереві співає ріг луною,

Зливаючись в одно, мов хори, між собою,  
Музика ширшає, іде в безмежну даль,  
І, затихаючи, яснів, мов кришталь,—  
І стихла на краю небесного порога...

Тут руки опустив старий митець од рога,  
І дивний ріг упав, гойдаючися, вниз,  
На тасьмі стриманий. А Войський зір підніс  
Натхненний, осяйний, вслухаючись, як тоне  
Останній дальній звук — останні відгомони.  
Враз «віват!» крикнули, і оплески стрільців  
У пущі рознеслись, як стоголосий спів.

Поволі стихлились. Всі дивляться на звіра;  
Він, лапи грізнії розкинувши чотири,  
Ще дише, ще живе, та вже нема снаги  
Підняти голову.

Хоч стомлені з біги,  
Собаки рвуть його: за правий бік — Стряпчина,  
А Справник — з лівого п'є крові чорну піну.  
З наказу Войського кий залізні їм  
До рота встромлено. Лиш способом таким  
Завзятих можна псів од звіра відірвати...  
І знову по гаю бринять гучні вівати! <sup>34</sup>

«Ну, як рушничка б то? — Асесор закричав. —  
Не змилять? Ще б таки! Хіба я не казав?  
Рушничка так собі, простісінька пташина <sup>35</sup>,  
А тільки цок — і єсть! Ладунок не загине  
Даремно! То-то й є! Сангушко-князь мені  
Подарував її. Немає кращих, ні!»

Тут Рєєнт перебив, увесь облитий потом:  
«Спочатку я стояв, але побачив потім,  
Що не устояти, хоч Войський: стій та стій! —  
Ведмідь у поле йде! — у голові моїй  
Майнула блискавка. Мерщій я на поляну —  
А бистрий маю зір! Нехай-но тільки гляну,—  
Уже й по звірові. Як бачите — лежить...  
Рушниці другої, хоч світ увесь сходить,  
Такої не знайти. Погляньте, що за цівка!  
Сагалас в Лондоні, село Балабанівка —  
Тут по-англійському написано. (Поляк  
Рушницю ту робив, та мав англійський знак)».



«До біса з Лондоном! То панові здалося,  
Що він ведмедя вбив? — куйовдячи волосся,  
Асесор визвіривсь. — Ну й вигадка чудна!»  
«Мосьпане, тут не суд і справа тут ясна, —  
Промовив Реєнт, — є і свідків вам чимало,  
Все бачили вони і правду розпізнали!»

Засперечалися мисливці. Всяк забув,  
Що й третій ще стрілець на ту хвилину був —  
Гервазій. Надійшов він непомітно ззаду,  
Його й не бачили.

«Отут чинити зваду, —  
Пан Войський вимовив, — принаймні є за що!  
Панове, це ведмідь, не заєць — казна-що!  
Тут спору не кінчить розмовою одною  
Та міркуваннями. У чесному двобої  
Його розв'яжетьс. Даю свій дозвіл вам...  
Ото, пригадую, уже давненько, там,  
Де в тихих берегах ясна тече Вілейка,  
Жило два шляхтичі: Довейко і Домейко.  
Обидва стрілили по ведмедиці раз,  
А хто убив — не знать (так, як оце у вас).  
Мав кожний запальну, нестриману натуру, —  
Стрілятися — та й квит! Через ведмежу шкуру,  
По-стародавньому! Хоч пан, а хоч пропав!  
Про поєдинок той довгенько пам'ятав  
Народ — і пісеньок про нього склав багато.  
Я секундантом був, то й можу розказати  
Усе в подробицях...»

Але не докінчив  
Старий розповідать: завзятців помирих  
Гервазій. Писок він розкраявши звіриний  
І кулю витягнувши, приміряв до *пташкини*  
І до англійської сагаласівки...

«Ні, —  
Сказав нарешті він, — ось докази ясні, —  
І кулю показав поважно на долоні —  
Ведмедя встрілено з горешківської броні,  
Та тільки, дalebі, я з неї не стріляв».  
(Тут перев'язану рушницю показав —  
Стару, заржавлену).

«О, треба бути смілим,  
Щоб попишатися таким митецьким стрілом!  
Я біг через кущі... аж згадувати страх...»

Ну, потемніло враз тоді мені в очах,  
Коли побачив я: горешківська дитина  
(Хоча й не по мечу: жіночого коліна)  
У звіра в лапах...

Ох! Видима смерть була!  
Я став молитися — і доля принесла  
Мені до помочі в ту хвилю бернардина.  
Він присоромив нас. Оце таки людина!  
Не міг я стрілити, за цингля взять не міг...  
Рушницю вирвав він з тремтячих рук моїх  
І стрілив — та ще й як! За сотню, може, кроків,  
І просто в голову!

Живу чимало років,  
А в пам'ятку лише один такий стрілець.  
Ох, був паливода, до вигадок митець!  
Він корки панночкам одстрілював з пістоля  
Од черевиків. Крик, гуляння та сваволя,  
Де він пройде було. Як тільки що не так —  
Рубатись, битися! — і сотні гультіпак  
За поєдинки ті гульвісу вихваляли.  
Він ім'я *Яцек* мав, але звичайно звали  
Всі Вусанем його, бо довгі вуса мав.  
У пекло вже давно, напевно, він понав  
І там у полум'ї сидить по самі вуса...  
Спасибі ксьондзові!.. Ще й досі я трушуся,  
Як тільки спом'яну...

Урятував він двох,  
А може, й трьох людей: мене скарав би бог,  
Коли б зостався жить я на одну хвилину,  
Якби спіткала смерть горешківську дитину,  
Єдиний паросток, хоча й не по мечу.  
Та що там говорять! Тепер не до плачу,  
Тепер радіємо!

Ану, ходім, павотче:  
За вашу сміливість Гервазій випить хоче  
І на здоров'я вам горілочку вцідить.  
Дай боже довго ще у супокої жить!»

Всі оглянулися — немає бернардина.  
Тут дехто пригадав, що саме в ту хвилину,  
Коли страшний ведмідь, конаючи, поліг,  
Ксьондз до Тадеуша і Графа перебіг,  
Побачив, що живі лишилися та здорові,  
До неба руки звів — і зник в густій діброві,  
Немовби хтось його у пущі тій ловив.

Тим часом знесено і хмизу, і пеньків  
(Так Войський наказав).

От полум'я зростає,  
І дим, як балдахін, в повітрі завпсає;  
У нім, гойдаючись, повисли казани.  
Приносять їстівне, і вже огонь ясний  
Стрільцям натомленим готує страву ждану.  
Сошліца повагом підходить до ридвану,  
Пуделко дістає, де сховано пляшки, —  
І вибира з-між них він бутель претяжкий,  
Горілки гданської наповнений до краю.  
«За Гдацськ<sup>36</sup>, братове, я свій келих підіймаю:  
Був наш — і буде наш!

Отчизна хай цвіте!»

І лє в чарки питво прозоре та густе,  
Аж поки золото — один і другий клопот —  
На сонці почало, виблискуючи, капать<sup>37</sup>.

Нарешті, закипа вже й бігос в казанах.  
В яких же виразах, в яких дзвінких словах  
Його чудесний смак і пахощі віддати?  
До того ж, тут сільський потрібно шлувок мати,  
Та ще й натомленим вертатися з гаїв...  
Такий мене б лишень читач і зрозумів.  
Та навіть як нема такої от приправи,  
Не треба кращої від бігоса отрави!  
Капусту січену до казана кладуть  
І ставлять на вогонь, аж соки попливуть  
Із неї, сповнені тонкого аромату.  
М'ясива, що з частин його найліпших взято,  
Туди домішують.

На доброму вогні

Усе це пражиться...

Вівати голосні

Змінялись радою навколо метушнею,  
Всяк протискається із ложкою своєю —  
І бігос чарамн щезає на очах.  
Минуло кілька хвиль — і пусто в казанах,  
Лиш пара з них густа хвилюється і тане.  
Загаслі димом так вибухують вулкани.

Наїлись, напїлись — пора рушати в путь,  
Додому. Ведмедя гуртом на віз кладуть  
Та й їдуть, сміючись, у глушині дібровній.

Всі раді розмовлять, і двоє лиш безмовні —  
Асесор з Ресентом: завзятих-бо стрільців  
І стид пече гіркий, і потаємний гнів.  
Ще й Граф з Тадеушем не раді, не щасливі:  
Таж бачили усі досвідчені мисливі,  
Як схилили вони і як мисливську честь  
У бої стратили... Чи гірший сором єсть  
Для литвина-стрільця, як кулю змарнувати  
І звіра випустить?

Граф, мріями багатий,  
Доводить, що йому Тадеуш перебив,  
Що він рогатину раніше ухопив;  
Тадеуш і собі впевняє, що, сильніший  
За Графа і в бою звіриному меткіший,  
Хотів товаришу він у пригоді стать...  
Навколо них — кипить, шумить мисливська  
рать.

Пан Войський, тішачись, що в ловах пощастило,  
І не бажаючи, щоб молоді зчинили  
Знічев'я заколот і непотрібний спір,  
Заговорив до них: «Я, Ресенте, не звір,  
До крові людської я зовсім не завзятий,  
Отож коли казав на поєдинок стати  
Вам із Асесором, — то іншу гадку мав.  
Я був би штуку вам цікаву показав,  
Одну комедію, що вигадав ще здавна  
І що була колись на всю країну славна...  
Ну, ви ще молоді, куди вам пам'ятать!

Усе Домейкове нещастя — сміх казать —  
Було в дрібниці тій, що прізвище Довейко  
Сусідній шляхтич мав. Ото було «Домейка», —  
Прибічники його на сеймику шепнуть, —  
«Домейка вибирать!» — а там не розберуть,  
«Довейка!» — закричать, і пропаде все діло.

Раз якось шляхтичі на бенкеті сиділи,  
На учті голосній (о, за моїх часів  
Уміли бавитись!) Ото проголосив  
Довейку *много літ* маршалок, пан Рупейко,  
А дехто не дочув і загукав: «Домейко!  
Домейко хай живе!»

Тоді-то вже й пішло:  
Всі тягнуть хто куди, а дехто, як на зло,

Щось мямрить за столом, що й розібрати годі.  
А то ще свідком був я і такій пригоді:  
П'яного шляхтича Домейко полатав  
Своєю шаблею. Той рани дві дістав,  
У Вільні вигоїв та й повертав додому.  
Пізеньенько ввечері прийшовши до порому,  
Він прізвище в свого сусіда поспитав.  
«Довейко»,— відповідь... «А, я тебе й шукав!»,—  
І вуса шаблею одтяв йому з розмаху,  
Що той оторопів із подиву та жаху,  
Хоча з натури був ніяк не з боязких.  
Усі сміялися — Довейкові не сміх!..  
Нарешті — треба ж бо такій біді лучиться —  
Обидва стрілили вони до ведмедиці  
Одної, от як ви. І хоч вона лягла  
Немов підкошена,— та вже в собі несла  
Десяток, може, куль, втікаючи з облави...  
Хто влучив? Хто убив? Не розбере й лукавий.  
Бо ще й однакові рушниці, як на те!  
«Не жить одному з нас,— Домейко до гостей  
Гукнув у запалі,— це вже чортяче діло!  
Ні! Як не чувано, щоб на землі світило  
Два сонця,— так і нам не можна жити вдвох.  
Стріляйтесь! Битися! Хай нас розсудить бог!»  
Шаблями блиснули та й почали, мій світе!  
Любили ми обох, взялися їх мирити —  
Куди! Не підступай! Покинули шаблі,  
Пістолі вийняли і, ніби оси злі,  
«Стріляйтесь! — кричать.— Через ведмежу  
шкуру!

Гречехо! Секундуй!»

Я, знаючи їх натуру,  
На тебе згоджуюсь. «Як так,— кажу,— то й так,  
А тільки зважмо ми це діло. Знає всяк,  
Що ляже з вас один на вічний одпочинок,  
Та тільки ж рицарський хай буде поєдинок,  
Не бійка різників! Я знаю, ви митці,  
То дайте ж довести до ладу справи ці,  
Бо що то за двобій — на груди лізуть груди...  
Ще ближче сходиться? Ні, вже цього не буде!  
Ведмежу шкуру вам я завтра розстелю —  
От і стріляйтеся тоді, як я звелю:  
Один біля хвоста, а біля пащі другий,  
Щоб не було стида і марної наруги».

Так от міркуючи, я ворогів спинив  
І для дуелі час і місце призначив.  
«Ну, добре!» — розійшлись, іще од гніву білі,  
Щоб завтра стрінутись... А вже мені  
Вергілій...» 38

І мова Войськогого урвалася: з-під ніг  
Тут заєць по стерні, плигаючи, побіг...  
От Сокіл навздогін і Кудий, пес завзятий  
(На лови і хортів було зумисне взято,  
Бо знали, що в полях багато є зайців...  
Собаки вільно йшли при конях, без смиків).  
Асесор з Реєнтом хотіли вслід, за ними,  
Та Войський: «Стать! Пильнуй! Побачимо  
усі ми,

Як на долоні! Стій! Не руш ні на ступінь!»  
А заєць птицею летить у далечинь,  
Через завітчані плигаючи обніжки,—  
І уші наставля, неначе сарна ріжки.  
Біжить, наляканий, аж курява курить!  
За курявою пси. Здавалось мимохить,  
Що то змія повзе: пил — ніби шия синя,  
Собаки — ніби хвіст, розтятий в половині.  
От Реєнт зблід нараз, Асесор побілів:  
Змія все довшає! Все далі од хвостів  
Сіріє голова — і щезла в темнім гаї...

Собаки бігають, а ні один не знає,  
Де здобич ділася і як її найти.  
Нарешті йдуть назад, підкурчивши хвости,  
І навіть од стида очей не підіймають.  
Мисливці в розначі круг себе поглядають,  
Не знають, що казати. Нарешті, почали  
Собак виправдувати: вони, мовляв, йшли  
На волі, без смиків — хіба це полювання?  
Та й зайця клятого не бачено зарання,  
А на риллі грудки, що хоч взувай собак!  
І те не так було, і те було не так...

На жаль, не слухано тих міркувань просторих:  
Після гонитви ще не зліг на полі порох,  
Як регіт покотивсь, розмови голосні,—  
А Войський далі знов:

«Ото, кажу мені...—

Він навіть зайцеві услід не подивився.—  
Та пак, на чому ж я, панове, зупинився?  
Ага! Умовились на ранок ми зійтись  
На поєдинок. Я, згадавши, як колись  
Заклала Карфаген вигадлива Дідона<sup>39</sup>  
(Про це розказано, як знаєте, в Марона),  
Сам штуку вигadaв, не спавши аж до дня...

Домейко вдосвіта, злізаючи з коня,  
Щоб ворога свого з пістоля повітати,  
Спинився: довгий міст, узенький та кудлатий,  
На річці з берега до берега лежав.  
Ведмежу шкуру я на смужечки розтяв  
Та й розстелив її. Того на хвіст поставив,  
Того при голові. «Ну, що? Я ж не лукавцв?  
Зробив по-чесному? Стріляйте цілий вік  
Або мирітеся...»

Великий сміх і крик  
Постав на тих словах і розітнувсь навколо,  
Аж гості падали від реготу додолу.  
Тут ксьондз до ворогів поважно підійшов,—  
Святе письмо читать, казать їм про любов...—  
Вони всіхнулися і врешті помирилися.

«Небавом вороги колишні й поріднилися:  
Сестру Домейкову Довейко під вінець  
За тижнів два повів. Отак прийшов кінець  
І довгий їх злоби, і ненастанним сваркам.  
На місці ж тих пригод, над гарним переярком,  
Корчомку спілкою заклали дві сім'ї,—  
Ще й так і названо *Ведмедиком* її».

## КНИГА П'ЯТА

### КОЛОТНЕЧА

Теліменні плани мисливські. Садівниця вибирається на великий світ і слухає опікунчиної науки. Стрільці повертаються. Тадеуш безмірно здивований. Друга зустріч у Храмі Мрій і згода, влаштована за допомогою комахні. При столі мова йде про полювання. Недокінчена повість Войського про Рейтана та князя Денасова. Угода між мисливцями, також недокінчена. Поява з ключем.

Колотнеча. Граф та Гервазій провадять воєнну нараду.

Пан Войський, у бору кінчивши славні лови,  
Назад вертається. Та полювання нбве  
У Телімениній уяві вже росте.

Вона, в самотині чекаючи гостей,  
Міркує, в роздумі на грудях руки склавши,  
Як полонити їй Тадеуша назавше  
І Графа разом з тим. Граф — хлопець молодий,  
Пан з діда-прадіда, на вдачу запальний,  
Уже закоханий, хоч, може, й не глибоко...  
Та як на шлюб його стороннє гляне око —  
Із нею, з панною старіших трохи літ?  
Що сам він здумає? Що скаже людський світ?

Отак міркуючи, на пальчиках підходить  
Спитати дзеркала, чи й досі сила вроди  
Ще може брать серця у свій ласкавий брар:  
То перса відкрива, то вигинає стан,—  
Зітхнула глибоко і опустила очі...  
Так! Граф великий пан! Він, може, й не захоче  
Із нею братися.. Та ще до того він  
Не дуже пристрасний, напевно, бо блондин.  
Тадеуш! О, дитя, наївне у коханні,  
Що вперше віддає невинне серце панні!  
Аби лишень його мерщій до рук прибрать!  
Та й свій обов'язок він мусить пам'ятать...  
Відомо: молодий думками зрадливіший,  
Та в серці має стид і за старих чесніший;  
Тій довго вдячний він, що ніжність, і любов,  
І перші пестоці уперше в ній найшов.  
Так учта, хоч яка непишна та убога,  
Сповняє радістю та щастям молодого,  
А старший, хоч і п'є відстояне вино,—  
Як воду розлива, бо збридилось воно!  
Багата досвідом, у мудрощах дозріла,  
Так обмірковує вона поважне діло —  
І на Тадеуші кінчає вибір свій.

А люди? Родичі? Та світ хіба малий?  
Хіба не можна їм поїхать до столиці,—  
Бо треба ж хлопцеві до світу приучиться,  
І вдачу виховать, і розуму набрать!  
Нарешті — треба жить, та радощів зазнать,  
Та випить любощів по вінця повний кубок!  
І усміх радісний зліта з рожевих губок...  
А потім — знову тінь лягає на чоло:  
Зненацька щось нове на думку їй прийшло.



Як бути з Графом їй, не вирішено й досі!  
Чи не підсунути йому тихенько Зосю?  
І роду славного, і мила, ніби квіт!  
Таки пора її виводити у світ!  
У домі Графовім була б затишна гавань  
По бурях життєвих, після одважних плавань...  
Аби як слід його зуміти залюбить,  
А там і чесний шлюб! У них би можна й жить,  
Давати молодим на старості поради.

Таке намисливши, вона гукнула з саду  
Свою годованку, що з ситом у руках  
Стояла, схована в квітках та бур'янах,  
І годувала дріб. До неї кури бігли,  
Б'ючися за зерно добірне та достигле,  
В коралях-гребінцях їх рицарі-півні,  
Барвисті павичі, індикі голосні  
І ніжні голуби, що, наче сніг срібlistий,  
З-під неба падали.

Увесь цей круг барвистий,  
Зірками затканий, в мережках і стьожках,  
Кричав і рухався... Тріпоче кожний птах  
І пір'ям блискає, мов пишною лускою.  
Он бурштиновий дзьоб піднявся над травкою,  
Он шия тягнеться гнучка із мурави,  
Як водяний тюльпан, рухливий і живий.  
Всі, в барвах сяючи і граючи огнями,  
На Зосю дивляться очима, як зірками.  
Струнка і радісна, серед пташиних зграй  
Стояла, мов ясний перловий водограй,  
У всьому білому блакитноока Зося.  
Неначе град густий, із рук її лилося  
Крупи ячмінної одібране зерно.  
Звичайно, до стола вживається воно  
У наших господиць — для панської потрави,  
А Зося для курей краде його лукаво.  
«Іди-но, Зосенько!» — почулося з вікна...  
Останні ласощі розсипала вона,  
А сято, мов тимпан, зняла над головою  
І поміж птицями танечною ходою  
Побігла. Приснули в гущавину трави  
Птахи налякані, як водоспад живий,  
А голуби знялись в ясні простори сині,  
Як перед повозом ласкавої богині.

Убігла, стомлена, — і зразу цілувать,  
Голубить, пестити і ніжно обіймать  
Свою улюблену навчительку єдину,  
До неї радісно плигнувши на коліна!  
Та усміхнулася: любила насправжки  
Свавольну дівчинку.

«Ну, Зосю, чи ж такі  
Тобі не соромно? Чотирнадцяте літо  
От-от кінчається. Пора вже не дурити,  
Пора покинути індіки доглядать  
Та дітвору брудну казками забавлять!  
Вже ж нагулялася! Засмагла, як циганка,  
І ходиш, мов яка селянка чи міщанка.  
Ні, годі! Час тобі з'явитись до гостей,  
А то бував так: дівча переросте,  
Краси і спритності не показавши людям.  
Ні! Взавтра, Зосенько, ми у салоні будем!  
Якраз тепер у нас і панства повеє дім.  
Гляди ж, не осором навчительку нічим!»

«Ах, тьотю, серденько! — і ручками сплеснула.  
Я ж так давно гостей не бачила, не чула!  
Моєї радості ніхто не оповість!  
Один лиш трапився в садку моєму гість —  
Од бурі залетів із лісу голуб дикий.  
А то — усе одно: качки, півні, індіки,  
Аж навіть грошки вже й занудилася я...  
До того ж, говорив недавно пан Суддя,  
Що шкодить самота, що можна захворіти».

«Ну, пан Суддя! Таж він зовсім не знає світу,  
Не знає звичаїв. Він раз у раз мені  
Допоминається, а я все ні та ні,  
Аж поки час прийшов належний для появи.  
Щоб справити ефект, набути зразу слави,  
Слід несподівано з'явитись між людьми.  
Того не бачимо, не помічаєм ми,  
Що завше крутиться перед байдужим зором,  
Але як дівчина нежданим метеором  
Зненацька вирине і пишно заблещить, —  
О, всі цікавляться, і кожного кортить  
На неї глянути, послухать голос новий.  
А навіть хай кому вона не до любові, —  
Її він гудить нізащо б не насмів!

От нині і тобі нарешті день наспів.  
З'явитись. Гарний тон засвоїли давно ми:  
В столиці ти зросла, і все тобі знайоме —  
Як вийти, що сказати, який дати відповіді,  
Що любити, а чого не похваляє світ.  
Ах, милий Петербург! Ах, голосні бенкети!  
Ну, Зосю, взятися пора до туалету, —  
Небавом і стрільці повернуться до нас».

\*Служницям сказано внести срібляний таз  
І вщерть налити його студеною водою.  
Дівча, як горобець в піску перед грозою,  
В воді плюскочеться і шию обмива,  
А вихователька із бюрка добува  
Парфумів пляшечки, тонкий помади слоїк  
(Чудовим запахом наповнився покоїк),  
Панчішки подає... Неначе білий сніг  
Прозоро охопив красу дівочих ніг, —  
І м'яко блиснули едвобні черевички.  
Служниці, знаючи усі панянські звички,  
Її незайманий, стрункий та гнучий стан  
Беруть шнурівкою в жорстоко-ніжний бран,  
А пишні кучері, розкидані, як золото,  
То щипцями печуть, то в'ють у папільйоти  
І плетеницею з волошок голубих,  
Немов короною, вінчають ловко їх.  
Сукенка ніби пух майнула лебединий,  
Розвіявся батист легенької хустини  
В руці, як помахи пташиного крила, —  
І біла лілія у білім розцвіла.

Ще раз поправлено усі дрібниці строю,  
І Зосі сказано пройтися по покою.  
Отут-то почалось: і це, і те не так  
(Так учить молодих досвідчений вояк,  
Як бідну дівчину муштрує Телімена).  
«Ах, Зосю, бідна я! Хіба ж тебе не вчено?  
А ти забула все: ступаєш, як пастух...  
Неначе в парубка, незграбний кожен рух,  
Ще й, як розведена, очима водиш... Боже!  
Ану, вклонися ще.. Ну, і на що ж це схоже?»

«Що ж, тьотю, — дівчина крізь сльози почала, —  
Хіба я винна в тім? Увесь я час була

У тьоті під замком, ні з ким не танцювала,  
Так де б я звичаїв і вмілості набрала?  
Нехай-но вийду в світ, на люди подивлюсь,  
То, може, дечого дізнаюсь і навчусь:  
Манерам не навчать ні гуси, ні індика».

«Між птаством вирости — ще горе не велике,  
А гірше знатися, зростати бозна з ким.  
Бо, справді, досі хто одвідував наш дім?  
Ксьондз, що вряди-годи грав із Суддею в шахи,  
Юристи, що одно уміли, бідолахи,—  
З-латинська цвенькати та ссать свої люльки.  
Чого б тебе навчить могли ті диваки?  
Тепер принаймні є справдешні кавалери  
І показатися є перед ким тепера.  
От, Зосю, зауваж. Ти з Графом молодим  
Сьогодні стрінешся. Будь звичайненька з ним...  
Він роду доброго, хороший та бувалий...»  
Тут зупинилася, почувши, як заржали  
В подвір'ї коні.

«О! Приїхали! Ходім,  
Зустріньмо в залі їх».

Стрільці, ввійшовши в дім,  
Причепуритися пішли в свої світлиці,  
Бо перед дамами не личило з'явиться  
В мисливських одягах. Надівши нівий стрій,  
Іде до зали Граф. Тадеуш молодий,  
Переодягшись, за Графом поспішає,—  
І Телімена їх стрічає та вітає.  
Ідуть за молоддю старіші. Всіх стрільців  
Дивує панночка незнана. Щось хотів  
Тадеуш мовити,— та в вічі подивився,  
І виї опустил, і весь аж зашарівся.  
Що з ним робилося — і сам би не сказав,  
Але і ніжний він дівочий стан пізнав,  
І очі голубі, і ніжний русий волос.  
Цібі дівчини дзвінкий та чистий голос,  
Немов дзвінок, його уранці розбудив!..  
І хлопець змішано застиг і остовпів,  
Аж поки Войському це не упало в око.  
Старенький, хоч причин і не шукав глибоко,  
Помітивши, як він то блідне, то горить,  
Порадив хлопцеві піти і відпочити:  
Після пригод, мовляв, потрібен відпочинок.

Тадеуш, у кутку обпершись об комінок,  
На Зосю поглядом несмілим цоглядав  
І з тіткою її несамохить рівняв.  
Це все помітила уважна Телімена...  
Хоч не цілком ясна була для неї сцена,  
Але турботою їй серце облила.  
Веселу вдаючи, до хлопця підійшла  
І почала його розпитувати тихо:  
Чого він журиться? Чи трапилося лихо,  
Чи так яка печаль? А далі наздогад  
Про Зосю кілька слів закинула підряд,  
Сипнула жартами. Тадеуш — ані слова,  
Немов до другого, а не до нього мова,—  
І з-під насуплених, як чорна хмара, брів  
Блищав у погляді німий, холодний гнів.  
Вона змінила тон, взяла уже й на кпини,—  
А він, немов його жало впекло осине,  
Схопився, дзиглика ногою одіпхнув,  
На неї з лютістю чудною позирнув  
І вийшов, сплюнувши та грюкнувши дверима.  
Чудною, далебі, була ця пантоміма!  
На щастя, в галасі, у вигуках розмов  
Цей дивний випадок небаченим пройшов,  
І вслід Тадеушу й не подивились гості...

Мов шука, несучи в собі залізні ості,  
Втікає в глибочінь, та смерті не втече,—  
Тадеуш, од людських тікаючи очей,  
З собою волочив тяжкий ланцюг одчаю.  
Враз, опинившись серед густого гаю,  
Став і задумався. Шуміли дерева,  
І колихалася завітчана трава...  
Це місце знає він, та тільки чи радіє,  
Що ноги принесли його до Храму Мрії?  
Поглянув,— ах, вона! Самотня і сумна  
Сидить на камені, сама мов кам'яна,  
І затулила вид лілейними руками,  
Мабуть, нестримними зайшовшись сльозами.  
Тадеуш змішано дивився і мовчав,  
Нарешті сам собі тихенько прошептав:  
«Ну, помилився я,— але ж вона не винна!»  
І, жалю ніжного набравшись, хлопчина  
До неї надійшов рішуче з-за кущів.  
І раптом дивне він видовище уздрів:

Плигнула з каменя швиденько Телімена,  
Крутитись почала, стрибати, як шалена,  
І покотилася в траві та в бур'янах...  
Узяв Тадеуша непереможний жах:  
Що сталося? Що таке? Отруєна? Причинна?  
Та натуральніша була всьому причина!  
Куслива комашня любила в Храмі Мрій  
В веселих ігрищах кінчати день тяжкий  
І вишпала там вузькі свої доріжки...  
На Теліменині подолки і панчішки  
Мурашки знаджені полізли, як війська,  
Їсяють — і вона не знає куди втіка,  
Аж врешті на траву, замучена, упала.

Побачивши, яка біда її спіткала,  
Тадеуш надійшов, схилився їй до ніг,  
Жалем порушений: він залишить не міг  
В нещасті ближнього... І раптом — як це  
сталося?..

В обіймах пристрасних дві постаті зіллялись.  
Докорів не було, та й не багато слів  
Було там сказано. Нарешті пробудив  
Далекий дзвоник їх од радісної млості:  
Знак, що вечеряти збираються всі гості.

Вертатись нарізно намислили вони,  
Бо їм почулося, що серед тишини  
Хтось ніби затріщав галузками сухими:  
Так, може, вже когось і послано за ними!  
Хапливо розійшлись, ховаючи в серцях  
Чуття помішані і несвідомий жах, —  
І раптом їй здалось, що Робакову спину  
Вона побачила крізь глід та крізь шипшину.  
А він, вглядаючись у далеч неясну,  
Довжезну білу тень помітив, як ману.  
Хто саме там блукав — шкода було збагнути,  
Та схоже, ніби Граф в англійському сурдугі.  
Вечерю в замку знов улаштувать велів  
Протазій, хоч Суддя йому це й боронив.  
Ввійшли, спинилися і утворили коло.  
Для Підкоморія найвище місце столу  
Лишили, бо такий і вік його, й уряд.  
Він низько кланявся, як каже давній лад,  
Панам і паніям, і молоді і старшим,

На покуть ідучи своїм поважним маршем.  
Суддя, бо Робака і досі не було,  
Молитву прочитав, і все як слід пішло:  
По чарці випито, усі круг столу сіли  
І мовчки холодник литовський жваво їли.  
І раків, і шпараг подавано гостям,  
Малага золота, венгерське грало там, —  
Там мури замкові, на спомини багаті,  
Де в сотнях відгуків котилися вівати,  
Уперше бачили гостей таких німих.  
Бувало — голоси і спів, гам і сміх,  
Але сьогодні всі як в рот води набрали.

Причин смутитися було таки чимало:  
Мисливці, як минув азарту перший час,  
Усе обмислили — і зміркували враз,  
Що лови нинішні дадуть їм мало слави.  
І справді: випадок нікчемний та лукавий  
Честь вирвав їм із рук! Бо ж не стрілець, а піп,  
Що звідкись вискочив, як з конопель Філіпп<sup>1</sup>,  
Загнав у кут стрільців, найкращих у повіті!  
В Ошмянах будуть що, у Ліді говорити!

Асесор з Реєнтом ще й інший мали сум,  
Опріч загального: спадало їм на ум,  
Як бідні їхні пси без зайця повернулись,  
Ба навіть до хвоста йому не доторкнулись.  
Той хвостик ще мигтить в ловецьких їх очах  
І б'є, немов батіг, мисливців по серцях.  
Ще й те Асесора за душу зачіпало,  
Як Теліменині очиці поглядали  
На нього змішано: тут щось було не так!  
Не знак кохання це, а зради певний знак!  
Граф кислий повернув з вечірньої проходки  
(Чи, може, засідки). Лихі, злостиві нотки  
Бриніли в Графових небагатьох словах.  
Даремно справити на веселіший шлях  
Хотілося його уважній Телімені:  
Він згорда вислухав згадки і теревені  
Про милий Петербург — та й одвернув чоло  
До Зосі... Мов комусь на помсту чи на зло —  
Сміється ввічливо, вина їй наливає,  
Про щось розпитує і щось оповідає,  
Очима блиска і голосно зітха,

Немов закоханий. Та що таїть гріха!  
Це все робилося лише про людське око:  
Ча Телімену він розгнівався глибоко.  
А та, дивуючись, плечима повела,  
Хоча й задумалась. Йй, зрештою, була  
Прихильність Графова до молоді Зоці  
Приємна: може, тут і до любові йшлося!  
Тадеуш, теж сумний, мовчав, не пив, не їв.  
Німії, в тарілку він свій погляд затопив;  
На Теліменині люб'язні залицяння  
Од нього в відповідь — то гнів, то позіхання.  
Причепи! Любоці їй досі на умі!  
А що за декольте! Таж сором між людьми  
Ходити у таким нескромнім туалеті!  
Нарешті (сам собі в відкритому секреті  
Не хоче вірити) — бере за серце жах  
Од фарби штучної у неї на щоках.  
Чи був у ділі тім гатунок фарби винний,  
Чи розплилась вона від іншої причини,  
А тільки — плямами густий лежить кармін  
Поміж білилами. (То, може, навіть він  
Ті фарби помішав недавно, в Храмі Мрії).  
О боже! Біля уст як гидко червоніє!  
Все примічає він, неначе пильний шпиг:  
Що зморщок тут і там розкидалось дрібних  
По всьому видові! Ще й двох зубів немає!  
Бракує двох зубів! Тадеуш добре знає,  
Що не по-чесному так нильнують дрібниць  
У тім, що любимо. Він хоче силоміць  
Себе переламать, не бачити, не знати,  
Любити, як любив... Але шкода й казати!  
Той погляд, що палив його у Храмі Мрій,  
Тепер далеким став, як місяць угорі,  
Що хоч і світить нам, але землі не гріє.

Так гірко вражений, в холодній безнадії  
Схилив він голову і губи, знай, кусав.  
Тим часом біс його лукавий спокушав  
Підслухати, про що у Зоці йде розмова  
Із Графом. Дівчина, що з тишини алькова  
Між людьми вишлюла, цікава до людей,  
Спочатку поглядом несміливих очей  
Стіхенька блискала, а там розвеселилась,  
Пішли вже й спогади, розмова покотилась



Про зустріч там якусь недавно в огірках,  
Про несподівану появу в лопухах...  
В розмові тій була для юнака пожива  
Жадана, хоч гірка. Так, хитра та злостива,  
Гадюка із квіток трутизну п'є жалом,  
Щоб потім, на шляху згорнувшись клубком,  
Необережного смертельно укусити.  
Тадеуш, радий сміх ковтаючи несито,  
У серці повертав його на плач гіркий.  
Сумний то був бенкет, отруйний був напій!  
Буває завжди так: коли один гнівиться  
В компанії — то всі смутніють раптом лица  
І гнів у всі серця крадеться, як чума.  
Були веселоці — веселоців нема!  
Мовчить, насунився вельможний Підкоморій,  
Ховаючи в душі своє отецьке горе:  
Дві доньки, панночки хороші й посажні,  
Сидять покинуті, самотні та сумні,  
А кавалери їм ні усміху, ні слова!  
Пан Войський, бачивши, що завмира розмова,  
Казав: «Вечеряють не люди, а вовки!..»  
Він до мовчання мав надзвичай слух тонкий,  
Бо над усе любив веселі теревені  
І за словами сам не лазив до кишені.  
Не диво: все життя прожив він у гурті —  
На ловах, сеймиках, у вічній суєті —  
І люльки не любив, що німці принесли нам,  
Казав, що дим пускати, за звичаєм чужинним,  
То стид полякові, — а краще розмовлять  
При добрім келисі. Тому й казок казати  
Велів собі вночі чи молитви читати.  
Як навіть і скрадав мушиний рід крилатий  
З хлопушкою в руках, з нахмуреним чолом, —  
Любив, щоб балачки точилися кругом...  
Як мельник, що дріма під шум свого каміння,  
Враз прокидається од сну і отупіння,  
Коли попсований раптово стане млин, —  
Отак від тишини зо сну будився він.

Немов питаючись, круг себе подивився  
І Підкоморію та Судії вклонився:  
То мало значить, що хоче слово взяти.  
Йому дозволено — і став він докорять:  
«Панове молоді! Хіба ж ми капуцини<sup>2</sup>,

Що мовчимо весь час без жодної причини?  
Той шляхтич, що сидить при чарці, як німий,  
Стрільця пагадує, що ржавить свій набій,  
Все береже його й не знає сам навіщо.  
Було колись діди, в ті роки молоді ще,  
По ловах думали не тільки про їду.  
Ні: хто на серці мав чи радість, чи біду,  
Чи спомини які, а чи які питапця,—  
Усе виповідав, і знову полювання  
Розпочиналося веселе за столом.  
Той постріл згадував, а той хвалився псом,  
Знов інший допікав їдким, та дружнім словом...  
Ох, знаю! Каптуром усі ви Робаковим  
Отак засмучені! Вам сором ваших хиб!  
Та все це виказати словами ви могли б,  
А не німуючи. Послухайте ж мене ви:  
Стрільця, хибити судилося стрільцеві!  
Хто схибив — виправить! Я сам од літ малих  
Блукаю по лісах, і все-таки б не міг  
Сказати, що стріляв я завше без догани.  
Та навіть — знаєте ж про славного Рейтана? —  
І той, траплялося, у звіра не влучав!  
Чимало я таких пригадую облав,  
Що помилялися досвідчені мисливці.  
Сьогодні відступить без сорому могли ви  
Од звіра: ви ж його зустріли, як і слід,  
З рушниць. А казано за славних давніх літ,  
Що хто ведмедя стрів з належним супокоєм  
І, не вагаючись, почаствував пабоєм,  
Той може відійти, як звір іще живий  
Або й не ранений. Рогатиною бій —  
То не обов'язок, то бій для оборони.  
Хто хоче — виступа, але старі закони  
Мисливські кажуть нам: на це вже — власна

хить!

Отак-то, паничі. Голівок не хпільте  
І не журітеся. Тадеуше коханий  
І Графе дорогий! Хай у пригоді стане  
Старого Войського колись порада вам:  
Я пересвідчився давно у тому сам,  
Як зле удвох стрілять до дичини одної...»  
«До дівчини»,— шепнув Ассесор, і юрбою  
Перекотився сміх... «До дівчини,— кричать,—  
До дівчини удвох не важтеся стрілять!»

Ті знов: «До дичини!» — а другі: «До панянки!»  
Асесор зашипів: «Зрадливої коханки», —  
За Телімениним слідкуючи лицем —  
І поглядом її поранив, як пожем.  
Пан Войський не хотів нікому дорікати,  
Та й не дочув того, що в глибині кімнати  
Сміються й шепчуться. Він рад, що звеселив,  
І знову повернув обличчя до стрільців,  
Вином наповнивши свій келих аж до вінець.  
«А де ж то дівся наш недавній доброчинець,  
Ксьондз Робак? Я б йому пригоду розповів  
Із власних спогадів. Тут Ключник говорив,  
Що лиш один стрілець не гірший був, як Робак.  
Я знав і другого. Коли б не він — надгробок  
Укрив би двох панів, стрільців двох запальних.  
До Налібоччини, до тих лісів густих,  
Де й досі кабани блукають табунами,  
Колись із Рейтаном та з іншими панами  
Денасов князь<sup>3</sup> прибув, землі чужої гість.  
І що ж ви думали? Чи заздрощі, чи злість  
На того шляхтича одважного лилися,  
Що вдалим вистрілом, в густім і темнім лісі,  
Завзятих двох стрільців од смерті врятував?  
Ні, кожен за його здоров'я випивав,  
За вчинок сміливий хвалив його усякий,  
Ще й шкуру кабана дали на знак подяки.  
Як теє сталося, в порядкув якім,  
Я, свідок тих подій, докладно доповім,  
Бо на сьогоднішню скидалася пригода.  
Денасов з Рейтаном — тепер шукати шкюда  
Таких мисливців нам! — у Налібоцький ліс...»

Та Войського Суддя за руку раптом стис  
І, наливаючи вина йому до чаші,  
Промовив: «Хай живе братерство давнє наше,  
І Робак хай живе! Дамо належну честь  
Його ми вчинкові: у нас для цього єсть  
Ведмідь: він і підє на кухню костьолову.  
Та шкура — як собі міркуєте, панове? —  
Належить не йому. Нехай хоч так оддасть,  
Хоч коштом дорогим її мені продасть,  
А мусять одректись. Кому ж її віддати,  
Хай Підкоморій-пан нам зволить наказати»,

Тут почали стрільці потиху гомоніть:  
На того першого із лісу йшов ведмідь,  
Той перший вистрілив, той псів на слід

накликав...

Було б дійшло уже до сварок і до криків;  
Асесор з Реєнтом свою хвалили бронь  
І, гнівно із-під брів метаючи вогонь,  
Кричали: «Вірний друг у мене сангушівка!»  
«Не знає по́хибок моя сагаласівка!»  
Та Підкоморію судити час настав.  
Він довго навкруги уважно поглядав  
І мовив: «Божому слугі вже воздали ми.  
А решта — вчинками одважними своїми  
Вся заслуговує і шани, й похвали.  
Та зважмо: два стрільці однаково були  
В бою смертельному. Їм шкуру і віддати!  
Пане Тадеуше! Ви мусите признати,  
Що вища каже честь зректися вам її,  
Бо ви ще молодий, ви кривний Судії.  
Хай шкура Графові лишиться пам'ятковим.  
Тож, Графе, кажемо до вас останнім словом:  
Візьміть її собі. Стрілецький покій вам  
Оздобить цей трофей на втіху всім стрільцям».

Так Графа думав він потішить, звеселити,—  
А Граф насупився. Цей покій знаменитий,  
Де роги бленів, як лаврові гілки,  
Звисали з темних стін, немов докір тяжкий,  
У серці Графовім ображено озвався.  
Півкозиць, славний герб — для кого він

дістався?

Кому за спадщину лишився замок цей?  
Він, Граф, що мав би тут скликать своїх

гостей,

Гостює сам тепер — у ворогів одвічних!  
До тих гірких думок і закидів трагічних  
Лукаві ревності отрути додали.  
В гостині у Сопліц! Там, де діди жили!  
У замку власному! Горешківський нащадок,  
Нещасний, зраджений!

Таких-от повен гадок

Він, усміхнувшись, поволі одказав:  
«Дарма б у свій домок я цей дарунок брав:  
Занадто пишний він для вбогої кімнати,

Нехай же тут висить. Волю почекати,  
Аж поки пан Суддя мені його віддасть  
Із замком».

Бачивши, яка лиха напасть  
Тут може статися через недале слово,  
До табакирки вдавсь пан Підкоморій знову.  
«Хвалю, сусіде мій, що не забули справ  
Ви навіть при столі. Давно-бо помічав  
Я брак поважності у нас між паничами.  
А як зайшло про суд, то я для того саме  
Прибув, щоб довести це діло до кінця  
І остаточного добитись рішенця.  
Я сподіваюся все мирно закінчити:  
Землі належний шмат, сусіде мій, візьміте,  
Як компенсацію. Я дещо зміркував  
І способом таким усе б це розв'язав...»  
Докладні він почав тут розгортати плани,  
Та стався випадок у хвилию цю нежданий.

Неначе в літній день пшеничні колоски  
Од вітру хиляться, налиті і тяжкі,  
Так голови усі зненацька одвернулись  
Од Підкоморія. Чиясь хода почувалась  
В кутку, де Стольників старий портрет чорнів.  
У дверцята вузькі посеред двох стовпів  
Химерний чоловік ввійшов, не поклонившись.  
Всі, зацікавлено на нього подивившись,  
Пізнали Ключника. Півковиць на плечі  
Світився вишитий. В руках були ключі.  
Зневаги гордої до товариства повен,  
До старовинного годинника пройшов він  
І взявсь накручувать. Годинник був дивак,  
Що до сучасності давно утратив смак,  
Мав примхи, як старий, — і з сонцем у незгоді  
Не раз показував південний час при сході.  
Гервазій звичаю ламати не хотів  
І машинерію щовечора крутив,  
Хоча й попсовану. Отож, як Підкоморій  
Узявся рахувать поля, гаї, обори  
Та розгортати план, як згоди досягти  
І до найлегшого як виходу дійти, —  
Гервазій заскрипів ключем своїм іржавим.  
Промовець зупинив докладної розправи  
Поважну течію — і з усміхом сказав:

«Що, брате, коли б труд свій пильний ти  
Надалі?» відклав

Та старий, не важачи на те,  
Не хтів покинути повинності своєї  
І, знай, вовтузився, як у коморі щур,  
Аж на годиннику цяцькований снігур  
(Роботи славної, немає що й казати,  
На жаль, зіпсований), — надумав рахувати  
Години: завищав, зазойкав, захрипів.  
Промовець на такий непоблух закипів  
І крикнув: «Ключнику чи пущику! <sup>4</sup> Ти хочеш  
Утратити свій дзьоб, що нам на зло сокочеш?»

Гервазій обернувся: «Оце пак новина!  
Пан любить жартувати, але нехай же зна,  
Що горобець малий, за пущика дрібніший,  
У власному гнізді від пущика сміліший,  
Которий у чуже без дозволу влетів.  
Не пущик — Ключник я. А хто в чужім  
піддашню  
Сваволить, — пущик той! Нехай господа нашу  
Покине і в свою летить собі здоров».

«За двері, дурню! Геть! Іди, звідкіль  
прийшов!» —  
Гукнув розпалено і гнівно Підкоморій.  
«От, пане Графе, як! Чи бачите це горе  
В дому горешківським? — Гервазій заволав, —  
В своєму обійсті не маємо вже прав  
Ми жить по-своєму! Не досить, що Сопліци  
Трактуються отут, сваволять, як п'яниці, —  
Ще й давнього слугу узято вже на сміх!  
Гервазія женуть! Чи пан стерпіти б міг,  
Не давши відсічі тяжкій такій образі?»

Урочим голосом заговорив Протазій:  
«Утиштесь! Слово тут судовий трибунал  
Повинен виректи. Як давній генерал  
Суда граничного, як Возний трибунальський,  
Протазій Бальтазар, на прізвище Брехальський,  
Я річ беру собі, щоб справі дати ладу.  
Я сам обдукцію та візію <sup>5</sup> складу,  
Понеже діло йде на гвалт і на сваволю.

Тут свідків маємо поважних ми доволі,  
Що панові Судді належить замок цей,  
Що він вітає тут не в першину гостей  
І їх вечерею у замку цім частує».  
«Брехачу! Язика тобі прикорочу я»,—  
Гервазій вигукнув — і в'язкою ключів  
Жбурнув на Возного. Той голову схилив  
І так од наглої урятувався смерті.

«Гей, хлопці! Ключинку, побачиш же тепер ти,  
Як нас тривожити! У дибі дурня взять!»  
Та Граф, ще стриманий, хоч очі аж горять,  
Спинив челядників, що брались до старого.  
«Зась! — крикнув.— Хто слугу покривдити  
мойого  
Насміє? Я тут пан, і скарги всі — мені».

У Підкоморія аж іскри вогняні  
З очей посипались: «Без вашої допомоги  
Зуміємо скарать зухвальця навісного!  
Ви ж, пане Графе, ви, не важачи на суд,  
Насміли взяти власть і перше слово тут  
І давній наш закон пустити на поталу  
Перед урядником найвищим трибуналу!»

«До біса, — Граф йому. — Морочте цим дурних,  
А з мене буде вже судів отих нудних,  
Що з них користі є, як молока від цапа.  
Даремно тягнеться Судді хижацька лапа  
В чужі маєтності! Даремно й я сидів  
Серед оцих п'явиць, бешкетвих гультяїв!  
Я дам вам відповідь оружною рукою,  
Коли захочете. Гервазію! За мною!»

Для Підкоморія ця відповідь була  
Як грім з ясних небес. Схилившись до стола,  
Він саме наливав до келиха напою,  
Аж раптом, діткнутий образою страшною,  
Венецьке скло тонке в руці могутвій стис.  
Струмки венгерського, як золото, полились  
І бризнули йому на скроні та на чо́ло.  
У мертвій тишині, що розляглась навколо,  
Він, наче те вино його сп'ягло враз,  
Промовив, тремтячи від гвіву та образ:  
«А, блазню ти один! Панянтко, графенянтко!  
Ось до ушей твоїх я прикладу печатку

Свою шаблею, щоб шануваться вмі!  
Тя, делікатнику! За двері, до сто псів!  
До корда! <sup>6</sup> Розчешу дурну твою куделю!  
Гей, Томаше, подай скоріше карабелю! <sup>7</sup>»

Тут гості скочили, а Судія на те:  
«Хай почекає пав! Тут діло не пусте,  
Та тільки першим я до бою маю стати  
І в герці чесному нахабу покарати.  
Немов ведмедика, пущу його в танець!  
Меча, Протазію! Я покладу кінець  
Його патяканню! Я дам йому науку!..»  
Та дядька ухопив, благаючи, за руку  
Тадеуш: «Справа тут не ваша, а моя.  
Оцього фірцика провчити можу й я,  
А з вами битися — то завелика шана  
Для нього! Завтра ми зустрінемося зрана  
І сили зміряєм у ділі, не в словах.  
Тепер же — геть відсіль, допоки на плечах  
Ще ціла голова!»

Була розумна рада,  
Бо розлютована кипіла вся громада,  
І з другого кінця летіли вже пляшки  
На Графа. В крик, у плач стривожені жінки!  
На груди Графові склонилась Телімена  
І голову йому поклала на рамена  
У страху, в розпачі. На Ключника тоді  
Всі гості кинулись, од гніву аж бліді,  
Вергаючи стільці, пляшки і кубки повні.  
Тут Зося, скрикнувши у тузі невимовній,  
Перед Гервазієм за певний стала щит.  
Поволі відступив і зник завзятий дід,  
Що навіть під столом взялись його шукати.  
Та не ховався він, а, досвідом багатий,  
Змінив позицію і знову розпочав  
Змагання: він одну з дубових довгих лав  
Схопив, як вітряком крутнув над головою,  
Нараз очистивши широке місце бою.

Під захистом таким Граф тихо відійшов.  
Гервазій, бачивши, що час почати знов  
Страшну баталію, що годі ретираду <sup>8</sup>  
Чинити, розмахнув, щоб двигнуть на громаду  
Тарана грізного — і раптом скаменів:  
Побачив Войського і з жаху побілів.



Старенький, бачилось, дрімав собі край столу,  
Схиливши на кулак своє поважне чоло,  
І тільки як почув, що гáньблять Судію,  
Він табакирку взяв мальовану свою,  
Зажив якийсь там раз і глигнув, як спросоння.  
Він для Сопліці був людина не стороння,  
А вірний приятель. Отож на ревний бій  
Дивився, сидячи спокійний та німий:  
Здавалось, не хотів він устрявуть до справи,  
Та довгий ніж блищав йому в долоні правій,  
До ліктя звернений кінцем своїм тонким.  
Упертим поглядом за Графом молодим  
Уважно стежив він — і злегка відхилився.

Уже на тих часів лиш дехто старший знався  
На киданні ножів, відомому у нас  
Від давна-давнього — і Войський був якраз  
Митець уславлений...

Горешківська дитина,  
Хоча й не по мечу — жіночого коліна —  
Могла зашнути од мстивої руки!  
Іде, шаліє бій, дзвенять кругом пляшки,  
Але на Войського ні бдин не зважає.  
Гервазій догадав: він лаву підіймає —  
Бдиний захисток! — і знову до дверей  
Одходить.

«Гей, держи!» — лунає крик гостей.  
Як вовк, що пси його зненацька обступили,  
Накинутись на них збира останні сили,  
І світиться йому в очах зловіщий блиск,  
Аж раптом спиниться, почувши знаний тріск  
Курків підведених: то тихо поза псами  
Мисливець надійшов, і вірними руками  
Рушницю звірену, холодну та слизьку,  
Підвів, готуючи безславну смерть тяжку  
Для сіромахи... Вовк спускає уши з ляком,  
Та, щоб не датися розлюченим собакам,  
Зубами клацає і тихо відступа, —  
Так Ключник, бачивши, що ненависть сліпа  
На нього й паняча іде, немов навала,  
Очима й лавою боронячися вдало,  
У глибину дверей при зброї відійшов.  
«Держи! Лови його!» — гукнули гості знов,  
Та перемогою недовго хизувались:

Над головами враз органи захитались,  
Що Ключник труби з них узявся виривать  
І з хорів на гостей уражених вергать.

Зазнало б лиха тут вояцтво презавзяте,  
Та збилося в юрбу і в сіни вийшло з хати...  
Усі челядники урозтіч, хто куди,  
Від неминучої рятуючись біди  
І посуд кинувши увесь напризволяще.  
Брехальський потерпав загинути ні за що,  
Та свій обов'язок, одначе, пам'ятав.  
Весь час баталії він при Судді стояв  
І голосом тонким, як возний трибуналу,  
Своє освідчення протягував помалу,  
Аж врешті, як і всі, у сіни відступив,  
На полі бойовім покинувши мерців,  
Іх бровь поламану і ранених лежати.

Щоправда, між людьми ще не дійшло до втрати,  
Та лав скалічених було чимало там,  
Чимало смертних ран дісталось стільцям, —  
З них кілька мусило і голови зложити...  
Як рицар, у бою поранений, побитий,  
Лежав безногий стіл, скривавлений вином.  
Наїдки дорогі розсипались кругом,  
Наскрізь виделками, як списами, пробиті.

Борня скінчилася — і мороком повиті  
Кімнати замкові стояли в тишині.  
Здавалося — зійшлись на поминки сумні  
З могил своїх мерці в північний час заклятий,  
Недолю пугачі взялися віщувати,  
У сляві місячнім на стріхах сидючи.  
Як потопельники на б'єрезі, вночі,  
В танок пішли щури німі і таємничі.  
Ім місяць заглядав, як смерть бліда, у вічі,  
А корки із пляшок стріляли у пітьмі,  
Для духів та щурів покинуті людьми.

На другім поверсі, в дзеркальній тій кімнаті,  
Де дзеркала б дарма ми почали шукати,  
На ганку темному похмурий Граф стояв,  
Сурдут свій на однім рамені він розп'яв,  
Драпуючися ним, немов плащем широким.  
Гервазій походжав повільням, твердим кроком

І бурмотів під ніс: «Так, замок буде наш!»  
А Граф собі: «Пістоль, а хочуть, то й палаш,  
Мені однаково!» — «Та й села наші будуть», —  
Знов Ключник. — «Знатимуть, довіку не забудуть!»  
Усіх я викличу, все племено Сопліц!»  
«Мопанку, що процес! Доволі тих дурниць!  
Що наше — дайте нам, і справа вся кінчиться.  
Майно горешківське у часі Тарговиці<sup>9</sup>  
Сопліцам віддано — горешківське майно!  
А нам наїхати пора уже давно  
І одібрати те, що в нас заграбували.  
Від давніх знаю літ я прикладів чимало,  
Що хто побив — той пап, хто виграв — той і взяв.  
Тут шаблею шукать, а не судами прав  
Належить. *Ножиком* завдам їм веремії!  
Коли ж покличемо до того ще Матвія,  
І *Різочка*<sup>10</sup> його в повітрі засвистить, —  
Хай начуваються! В капусту покришить  
Давно уже пора Сопліц весь рід лукавий».

Граф голову підвів і крикнув: «Браво, браво!  
Чудесно, далебі! Сармато-готський план  
Приймаю! Вразимо, здивуємо края,  
Здвигнемо всю Литву, наш звичай стародавній  
Відновимо, — і тим навіки будем славні!  
Бо скільки тут живу — ні герців, ні боїв,  
Хіба що за межу десяток мужиків  
Поб'ється... Тут же кров, тут битви, тут пожари  
І вчинків рицарських непереможні чари.  
Подорожуючи в Сіцилії, зазнав  
І я таких пригод. У князя гостював  
Я у тамтешнього. Розбійники затяті  
Засіли — і в полон його вхопили зятя,  
Ще й ждали викупу, зухвальці навісні.  
Ми тільки крикнули — вся челядь на коні,  
Васали навкруги... Як вихор, ми влетіли,  
Взяли розбійників, а бранця увільнили.  
Так, братику! Я сам убив двох волоцюг!  
Який же був тріумф, який зустрічний рух,  
Яка процесія вітала, як ішли ми  
В порядку рицарським, з трофеями живими!  
Як доня князева, щасливіша за всіх,  
Ридала з радості на грудях на моїх!  
Відтак в Палермо був усякому я знаний,

На мене пальцями усі сіціліани  
Показували. Я улюбленцем у дам  
Зробився. Видано було і книжку там  
Про мене: «Юний Граф, чи Дивні таємниці  
Бірбанте-Рокка». Ах, чи ж є у нас темниці?»  
«Пивниці, та усе в них випили Сопліци».  
«Жокеям зброю дасть. І кожен хай васал  
На гасло бойове до нас летить учвал!»  
«З лакеями іти в наїзди не годиться,  
Вусаль же не один прилине, ніби птиця,  
З застанку рідного <sup>11</sup>: там шляхтичі живуть.  
Колись їх прадіди свою Литву та Жмудь,  
Корону сміливо, затято боронили.  
Всі для Горешків дасть свої останні сили  
Готові — і Сопліц не люблять, аж тремтять.  
В Добжині, в Тітичах я можу їх зібрать  
Узавтра сотень три. Тепер ідіть на спочив,  
Я ж пильнуватиму, щоб часом не наскочив  
На замок хто лихий. Отак, мопанку, так!  
Узавтра провчимо зухвалих розбишак!»

Граф глянув — у Судді світився дім огням.  
«Ілюмінуйтеся! — він крикнув. — Завтра з вами  
Ми поміняємось, огні засяють тут,  
А тьма окрес вас. Це буде справжній суд!»  
І вийшов, свій сурдут згорнувши на раменах.  
Гервазій мовчки сів. У променях зелених  
Та синіх місячних, у тишині німії  
Снував він довго плав. Нарешті, сон міцний  
Почав замислене йому хилити чобло.  
Хотів молитися — але чудні навколо  
Постали привиди: колишні то пани,  
Готові до пригод, бенкетів і війни,  
Мушкети підняли, мечами задзвонили,  
І Стольник серед них, похмурий та похилий,  
На смерть поранений...

Під шепіт молитов

Ті давні постаті з імля встають ізнов...  
Наїзд готується — і Римша став на чоблі!  
Гервазій на коні по бойовому полі  
Летить, а кунтуша по вітру розпустив...  
Приїхав — і Сопліц у клуні підпалив.  
Огонь і вигуки, червоні головешки...  
І так заснув слуга останнього з Горешків.

## КНИГА ШОСТА

### ЗАСТЯНОК

Перші воєнні рухи наїзду. Протавіїв похід. Робак із паном Судею радять раду про громадські справи. Екскурсія Возного не дає бажаних наслідків. Про коноплі. Шляхетський застянок Добжин. Опис особи та господи Матвія Добжинського.

Поволі з вогкого і сірого туману  
Виходив досвіток. Та не сів рум'яно  
День, наближаючись, а жмурився, сліпий.  
Скрізь нависала мла, як миршаві снопи  
На хаті вбогого литвина. Сонце встало,  
Та йшло невесело, мов ідучи дрімало.

За прикладом небес заспала і земля;  
Нерано череда виходила в поля  
І спізнених зайців зненацька заставала  
За пізнім сніданням: вони ще не вертали  
В гаї, де спочивок щоденний їх чекав.  
Розбившись парами, серед високих трав  
То гризли корінці, то зілля соковите,  
Дозвілля милого бажаючи зажити  
В тумані ранньому, — аж крики пастухів  
Дали пізнати їм, що день уже наспів.

І в лісі тишина. Пробуджена пташинка,  
Замість виспівувать по-ранішньому дзвінко,  
Погляне на смутний, похмурий небосхил  
І, скинувши росу з тяжких намоклих крил,  
Ховає голову й дримає, як недужа.  
Серед полявини, де морщиться калюжа,  
Лелека походжа і сумно клекотить,  
Та зграя вороння, що вже давно не спить,  
На копах сидячи, розмови довгі точить:  
Негоди та дощі розмови ті пророчать.

Уже піснями жпиць бринить пшеничний лан,  
Але й пісні тяжкі і тьмяні, як туман:  
Ні відгуку на них, ані луни немає.  
Серед отави ключ косарський виступає,  
Що ручку перейде, то й плещуть молотки.  
Людей не бачити, і тільки дзвін тонкий  
Нагадує, що йде у полі косовиця,

Старенький економ, прилігши під копицю,  
Страшенно нудиться і погляда на шлях.  
Щось дивне робиться у нього на очах,  
Цікаві видива щохвилі виникають:  
То хлопські там вози, як вихор, пролітають,  
То бричка шляхтича гуркоче, ніби грім,  
То вершник на коні промчиться воронім,  
Людей дивуючи одважною їздою.  
Усі спішать кудись, немов на гасло бою.  
Що ж діється ото? Підвівся економ,  
Хотів спитатися, махає рукавом,  
Кричить, перебіга, нарешті взявся лаять...  
Але байдуже всі, як тіні, пробігають  
Повз нього... Хто? Куди? І навіть — диво з див —  
Крізь кінську тупітню бряжчання палахів  
Чутно. Це все його і тішать, і дивує.  
Ну що, як для Литви визволення віщує  
Цей рух? Так ось коли до зброї взятись варт!  
(Бо вже на всіх устах Домбровський, Бонапарт,  
Французи і війна ходили, хоч і потай).  
До двору економ, бо що вже там робота,  
Як на нечувані заноситься діла!

Журба Соплицівку понура облягла.  
Не раді всі були вчорашній колотнечі,  
І навіть голоси примовкли молодечі.  
Даремно панночок скликали ворожить,  
Мужчин — у карти грать!

Той у кутку сидить  
І люльку смокче. Той у вікна позирає...  
Жіноцтво стихло і мовчки вишиває,—  
А навіть мухи сплять.

Тож Войський, злий на всіх  
(Мовчанки зносить він, як знаємо, не міг),  
Пішов до челяді: принаймні кухарі там  
Картали кухтиків, і голосом сердитим  
Кричала ключниця дбайлива на дівчат.  
Там на рожнах низки індиків та курчат  
Крутились... Войського це втішило помалу,  
І мрії неясні його заколихали.

Суддя ще з досвітку писав якісь листи,  
Замкнувшись на замок. Протазій їх нести  
Кудись повинен був, бо ждав на призьбі дому.

Нарешті сказано з'явитися старому —  
І урочистий дав Суддя йому позов  
На Графа, що людей образити прийшов  
У домі їхньому, на Ключника, що криком,  
Грिзьбою, бійкою та бешкетом великим  
Порушив хатній лад і добрий супокій,  
І, врешті, на обох, що справі судовій  
Зламали течію, зневажили господа  
І дому чесному вчинили глум і шкоду.

Позов належало сьогодні ж дати до рук.  
Протазій, як почув для серця любий звук,  
І руку й слух простяг, увесь уваги повен.  
Здавалось, у танець од радості б пішов він,  
Але з належною повагою стояв  
І тільки зір йому як молодий блищав.  
Згадав він ті літа, коли носив позови,  
І хоч не раз за те ображені панове  
Давали стусани, — та плачено ж не раз  
Червінці!

Так жовнір, що свій старечий час  
В шпиталі тихому, каліка, доживає,  
Як військова сурма на вулиці заграє,  
На ліжку схопитися і голосно кричить  
Спросоння: «Гей, війна! Ану, до зброї вміть!»  
І так зашкутильга на дерев'янці скоро,  
Що вернуть молоді його насилу з двору.  
Протазій за листа — і кинувся мерщій  
Приготуватися, вдягти вознєнський стрій,  
Та тільки не жупан: то вже парадні шати,  
Для суду. В одязі такому мандрувати  
Незручно. Каптанець одяг короткий він,  
Що можна з гудзиків спустити до колін,  
А можна й скоротити; рейтузи темно-сині  
І шапку, що її при дощовій годині  
Натягують до пліч, а сонячного дня  
Вгорі зав'язують. Не сів він на коня,  
А пішки вирушив узенькими стежками.  
Крадуться так, бува, шшиги перед боями.

Пішов, не гаючись, — і добре, що пішов.  
Бо запечалитись йому прийшлося би знов:  
Ксьондз Робак налетів, як сокіл, до Сопліци  
І крикнув: «Судіє! Ну, та уже сестриця,

Та Телімена! Стид і горе для сім'ї!..  
Вертихвістка! Ох, я таки б провчив її  
Як Зоєю Яцькові доводилось оддати  
Комусь, хто б доглядав її, як рідна мати,  
Щоб гідно виросла і чесною була,—  
Про Телімену скрізь ішла тоді хвала,—  
І їй він доручив дівчатка виховання.  
Аж бачу, щось таке тут каламутить пані:  
Либонь, Тадеуша звела уже з ума,  
Та й Графа ніби теж. Чи, може, з обома  
Снує якийсь роман? Що з того може бути,  
Ми легко можемо сказати і збагнути:  
Підуть пересуди, почнеться поговорі,  
Неслава почорнить Сопліцин чесний двір.  
Тож ми подумаймо, як запобігти цьому  
І як вертихвістку нам вислати із дому,  
Щоб двох цих юнаків не призвела до звад  
Щоб у господу цю вернувся добрий лад!»

Суддя озвався вмиль, почервонівши з палу:  
«Який до біса лад! Його вже ми порвали,  
І іншим способом шукатимемо прав!»  
«Де ж розум дівся? — ксьондз ту мову обірвав.—  
Де ваші голови? Які ще знову чвари?»  
«Тут не моя вина, і Графа до покари  
Потягне вищий суд. Він з Ключником своїм —  
Обидва ледарі — свавольством та дурним  
Розбоем призвели до сварки й колотнечі.  
Ну, суд розсудить нас!.. Хотів би я, до речі,  
Щоб бачив панотець, що вчора при столі  
У замку сталося...»

«Які-бо духи злі  
Тягли у замок вас? В руїни ті пощо ви,  
Як миші до нори, залазите, панове?  
Знов звада, господи, і знов у замку тім...  
Ні, годі! І пога моя не буде в нім!..  
Ну, як же то було? Це ж треба заладнати,  
Бо доки будете дурниці витівати,  
А я — дивитися? Я для важніших справ  
Приїхав».

«Заладнать? І я б дозволить мав  
На ногу наступить — та ще й сидів би тихо?  
Панотче! З радою такою йдіть до лиха!  
Погляньте-но: чернець, що в дім чужий заліз,



Ще й суне поса скрізь!.. А що мені той ніс?..  
Де ж пак! Іще й навча в подяку за гостину!  
Ні, отче! Слів своїх на вітер я не кину!  
Сопліца — заладнать? Сопліца — йти на мир?  
Наш рід не знав гавьби і (вір або не вір)  
Ні в кого не прохав ні ласки, ні поради...  
Хто зачіпав Сопліц, той був життю не радий.  
Процес — так виграти, хоч за найдовший час!  
Вже й так я був дурний, що, слухавшись вас,  
Суди відтягував і не доводив краю.  
Тепер не раджусь я — і що чинити, знаю,  
Хоч би десятки тут крутилися ченців.—  
І розлютований, ногами тупотів.—  
Чи так, а чи не так, а за вчорашній вчинок  
Хоч перепросини, хоч смертний поєдинок!»

«А що, як Яцькові дадуть про це знать?  
Та з горя ж він умре! Вам треба б пам'ятать,  
Що лиха тут колись Сопліци наробили...  
Ті речі згадувать немає, друже, сили!  
Майно горешківське, як знає пан і сам,  
До рук дісталось по Тарговиці вам,—  
А Яцек, чуючи тяжку свою провину  
Перед Горешками, із дому їх дитину,  
Сярітку Зосю взяв... і марив, що колись,  
Щоб давні дві сім'ї по-дружньому зжились,  
І з Тадеушем у пару поєднає...»

«До лиха! Що мене у тім обходить має! —  
Суддя розгнівався.— Аякже! Яцек! Брат!  
Та я й не знав його! Багато літ назад  
Він жив тут гультьем по власній п'яній волі,  
А я тоді навчавсь у єзуїтській школі...  
Дали добра мені — чому я мав не брать?  
А Зосю я хіба зрікався годувать,  
Любить, виховувать і як про рідну дбати?  
Та Граф — ну, що мені до того графеняти?  
Ви про Горешків тут розсипали жалі,  
А він — десята їм вода на киселі!  
І з мене глузувать!.. І я йому простити!..»  
«Ох, брате,— мовив ксьондз розважно й

сумовито,—

Зміркуймо: Яцек мав до війська сина дати  
До польського. Тепер велів йому сказати,  
Щоб жив удома він. Яка тому причина?

Рукою певною веде свого він сина  
До вірної мети, отчизні на користь...  
Пора уже, пора ознаймувати вість,  
Що наспіває нам велика перемога,  
Що слави й вольності сподівана дорога  
Ось-ось розстелеться по нашому краю.  
Я більше, брате мій, не змовчу, не втаю:  
Коли в-за Німану мене сюди послали,  
Наполеонові форпости вже стояли  
Готові до війни. Він армію склика...  
Відколи світ стоїть, ще армія така  
Супроти ворога не підіймала зброї!  
Там і Домбровський наш, там рицарі, герої,  
Що білого орла несли священний стяг  
І на чужих його не зганьбили полях!  
Поляки, брате, ми!.. Ще день, і ще година —  
За Німан перейдуть, і змучена країна  
Устане, оживе і цвітом процвіте!»

Зітхнувши глибоко, Суддя йому па те  
Відразу не сказав, не вимовив нічого,  
І тільки блиснула, мов блискавка, у нього  
Сльоза несмілива. А далі: «Друже мій,  
Чи правда ж? Стільки вже потрачено надій  
І марних сподівань! Чи правда, друже, тому?  
Не раз приходили сюди, до цього дому  
Чутки: прийдуть — ідуть — вже близько —

вже от-от

Ярмо знепависпе розіб'є наш народ,  
І Польща славною у цілім стане світі...  
А що ж Наполеон? Склав мирову в Тільзіті!..<sup>1</sup>  
Так правда? Може, знов чутки обманять нас?»  
«Кажу воістину — настав великий час, —  
Ксьондз Робак відповів, — і рідний край

вокресне».

«Благословення ж хай осяє вас небесне  
За вісті радісні! — Сопліца закричав  
І руки з радості великої підняв. —  
Щоб вам оддячити, даю овечок двісті  
Для монастирської потреби і користі...  
Еге, ще пригадав, що вам мої гніді  
Припали до смаку (їм рівних у ході  
Нема на всю Литву, а може, і в Короні):  
У вашім повозі ходитимуть ті коні.

Одного не просіть: щоб я забрав позов  
І Графу вибачив...»

«Як! Ви про Графа знов?

Коли вітчизна йде до вольності і слави,  
Ви дбати будете про дріб'язкові справи?  
Тепер, коли народ пригнічений воскрес,  
Ви будете тягти нікчемний свій процес?  
Весь люд у полум'ї, — а вапа хата скраю?»

«Ні, друже! Та скажіть — бо я не догадаю —  
Чим справі вольності я можу допомогти?»

«Чим? По моїх очах не догадався ти?

І серце ще мовчить? Ах, ти ж Сопліца, брате!

Зваж тільки: поки там ідуть нас визволяти  
Війська, — а ми б самі повстання підняли!

Подумай: на Литві, із вікової мли

Відважний кинуть клич поміж оспалі люди,  
Щоб голос свій подав ведмідь<sup>2</sup> старої Жмуді,  
Щоб знову кінь Литви заржав і загримів —

І з тилу вдарити на царських вояків!  
Одбить у ворога і стяги, і гармати

І по звитязі тій звитязців привітати!  
Йдемо!.. Наполеон питає: «Хто такі?»

А ми: «Литовської країни вояки!»

Він: «Хто в вас на чолі?» А ми йому: «Сопліца!»

Ну, хто ж би писнути насмів про Тарговицю,  
Якби ти славою укрив своє ім'я?»

«Що людський поговір, — сказав на те Суддя, —  
І слава що людська?.. — Та хоч не знаю брата,

Хоч до політики волів би не встрявати,

Попросту орюча свій чесний переліг, —

Але ні змовчати, ні всидіти б не міг!

Поляк я, вірний син замученого краю,

І, щоб з фамілії ганебну змить печать,

Я до одвиклих рук меча здолаю взяти.

Хай народився я не до меча — до плуга,

Та все-таки колись... Ну, то вже пісня друга,

Нема що згадувать про молоді літа...

Як мислить панотець? Чи має справа та

Одволікатися, чи зараз і почнемо,

Стрільців озброїмо і в поле поведемо?

Є досить пороху по схованках моїх,

І навіть декілька гармат, хоч і старих,  
Стоїть в плебапії<sup>3</sup> у ксьондза. А до того  
Списів заховано у Янкеля старого  
Чимало: він мені шептав про це не раз...  
Так що ж, коли прийшов до того слухний час,—  
Мені й Тадеушу діймають віри люди —  
На коні! — крикнемо... а там уже що буде!»  
«О крове польська!»

О серце золоте!

Напевне, сам господь послав тебе на те,  
Щоб давній братів гріх спокутувать і змити! —  
І ксьондз, мов сяєвом поранішнім облитий,  
Сопліцу кинувся стискати й обіймать. —  
Давно я звик тебе як друга шанувать,  
Та від сьогодні ти не другом став, а братом!  
Одначе збутися ще планам не пора тим,  
Що ти їх висловив. Я знатиму коли...  
Днів зо два, як листи тасмні прибули,  
Що цар послав гінців просить Наполеона  
Про мир. Але війни (є звістка од Біньйона<sup>4</sup>)  
Не поминуть ніяк. Князь Юзеф<sup>5</sup> дав наказ,  
Щоб тут усе було напоготові в нас  
До збройних виступів і збройної допомоги.  
Нехай Наполеон, що знов до перемоги  
Ітиме впевнено по бойових полях,  
Побачить, що меча ми зміємо в руках  
Тримати, що Литва — сестра Короні рідна...  
Тим часом, братику, історія негідна  
Із Графом — хай мине, повернеться на мир.  
Граф, може, і дивак, фантаст, але повір,  
Що в революціях і диваки потрібні.  
(Я міг би розказать про випадки подібні).  
Ба навіть дурень тут у знадобі бува,  
Аби була над ним розумна голова.  
Граф — роду славного і польське серце має,  
До того весь повіт, як знавш, поважає  
Його. За ним підуть, аби-но рушив він,  
Бо здасться кожному, що вже ж не без причин  
Такий великий пан повстанський ключ підносить.  
До нього зараз я!..»

«Нехай лиш перепросить,

Що свиню зганьбив і стан почесний мій,  
А там уже кінець найдемо справі цій  
В суді арбітрів... Ну, щасливої ж дороги!»

Ксьондз Робак дав уклін, ступивши від порога,  
На таратайку сів і коні вчвал жене,  
Що часом крізь туман лише каптур майне,  
Мов яструб із-за хмар...

Тим часом обережний  
Протазій, знаючи всі хитрощі належні,  
До двору графського не підійшов — підліз.

Як стріляний не раз, на все удатний лис,  
Почувши смажене, то побіжить, то сяде,  
Нюшкус, чи нема де підступу та зради,  
Чи не отруєно принадного шматка —  
І пишним віялом широко розпуска  
Хвоста, щоб вітер ним на себе навернути, —  
Так Возний, боячись, що Граф зустріне люто  
Його посланництво, кийка в руці крутив,  
Неначе одігнать бажаючи корів,  
Що вийшли з череди і забрели у шкоду.  
Так маневруючи, параз додав він ходу,  
Немовби деркача в траві зловити мав, —  
Аж перескочив тин і між коноплі впав.

Це зілля запашне, що сіють біля дому,  
Ховало вже не раз утікача-сірому:  
То заєць, що його вже мали наздогнать  
Собаки, сяде тут нещастя переждать,  
Бо знає з досвіду, що запах конопляний  
Зупинить гончаків; то, лютим страхом гнаний,  
Сховається дворак од хижих канчуків  
І доти там лежить, аж доки палський гнів  
Ущухне; рекрути — і ті всякчас ховались  
Поміж коноплями, коли за ними гнались  
У лісі, в запустах, у пущах вікових.  
Не дивно, як під час наїздів бойових,  
Що їх мій рідний край зазнав колись чимало,  
За стратегічний пункт коноплі слугували.  
Звичайно сіють їх до самої стіни,  
А з боку тильного яріє хміль рясний,  
Що наглим підступам шляхи перетинає  
І хитрі засідки в гущавині ховає.

Протазій, хоч і був одважний чоловік,  
Одначе потерпав. Згадав він давній вік,

Почувши конопель тяжкий, знайомий запах,  
В яких траплялося йому бувати лапах  
І від позовників чого він не терпів!  
Раз шляхтич Дзиндолёт пістоля притулив  
До лоба — та й велів собакою брехати:  
В коноплях мусив він життя своє ховати.  
Раз Володкович-пан<sup>6</sup>, одержавши папір,  
У гніві назбирав лакейства повен двір  
І Возному казав, аж трусячись од люті  
Та шаблю вийнявши, — папера проковтнути.  
Протазій, хитроців научений давно,  
Жувати ніби взяв...

Тим часом у вікно

Поглянув потайки — і в захист конопляний  
Метнувся, силою печуваною гнаний.

Тепер ті звичаї травою поросли,  
Але в Протазія ще в пам'яті жили,  
І він, не знаючи, що нині вже панове  
Стрічати шаблею не важаться позови,  
Зігнувся, знітився, в коноплях рачкував.  
(Його з позовами давно не послав  
Ніхто). Як той норець, що під водою плине,  
У зіллі він повзе і стиха коноплини  
Розсовує. Та ні, людей ніде нема.  
Він голову сміліш угору підійма,  
Підвівся, устає, у вікна зазирає —  
Ніде ані душі!

Нарешті добуває

Папера з пазухи і голосно чита.  
Зненацька чоловік з'явився з-за плота,  
І Возний затремтів, як у грозу билина.  
Кого ж побачив він? На диво — бернардина,  
Що здивувався теж: ото, мовляв, зішлись!  
Напевно, з челяддю Граф вирушив кудись;  
Ще й поспішаючи, бо скрізь лежали доли  
Ладунки, рушниці, і клейтухи, й пістолі.  
На лови виїхав? Та нащо ж ці шаблі,  
Старі, заржавлені, лежали на землі,  
Рапіри зламані і палаші щербаті?  
Для чого їм було усе це витягати  
З горища? З ким війну почати Граф хотів?  
Нащо свій арсенал доценту перерив?

В якому вчинку він ім'я бажав прославить?  
Ніде ані слуги, ані пахолка навіть  
Не видно.

Дві старі бабусі за паркан  
Із саду глянули — і кажуть, що їх пан,  
А з ним жокейська вся озбробна дружина  
Уранці рушили на конях до Добжина,  
Що всі збиралися, неначе на війну.  
На тім баби свою кінчили новину.  
Добжинський з давніх літ уславився застянок  
Одвагою мужчин і вродою шляхтянок.  
Колись і сильний був, бо як Собеський Ян<sup>7</sup>  
До посполитого рушення всіх краян  
Листами закликав, — Добжин йому постачив  
Шість сотень молодців, яких ніхто не бачив.  
Тепер зуббжіло, не те вже, що було,  
Добжинських племено.

Колись воно цвіло  
На сеймах, в наїздах і збройно добувало  
Легкий для себе хліб. Узятися за рало  
Жорстоко змусив їх новий у краї стан.  
Проте одежею різняться від селян,  
І найбіднішому Добжинському носити  
Дідівські звичаї не дозволяють свити:  
Чумарка в будній день, а кунтуш — у святний.  
Панянки і в жнива у перкалевий стрій  
Вдягаються. Та що! І взявшись до мички,  
Не скинуть руки їх нізащо рукавички!  
Скрізь вирізнялися Добжинські молодці  
Красою й мовою. Рум'янець на лиці  
Та вуси, як смола, та очі, як жарини,  
Високий, гордий лоб і рівний ніс орлиний, —  
Такий був кожен з них.

Прибувши в наш повіт  
З Добжинської землі тому багато літ,  
Вони всі звичаї мазурські зберігали.  
Наприклад, імена тут дітям надавали  
На честь уславлених Короною святих,  
Тому ж то хлопчиків називано у них  
Матвієм щоразу або Бартоломієм.  
А щоб не сплутались, додавано чудні ім  
Дотепні прізвиська, що з ними і росли —  
Ще й часом не одне, бо випадки були,  
Коли називано одного чоловіка

У тому місці — Кий, а в іншому — Притика.  
Давати прізвиська навчилися від них  
Тутешні литвини, і від людей старих  
Почути можете, що звичай із Добжина  
На села перейшов, хоч тут не мав причини,  
Бо різно звуть дітей у глушині сільській.

Найстарший у роду Добжинський був Матвій,  
Якого *Півником* прозвали на *Костьолі*;  
Коли нещасної зазнав Костюшко долі,  
*Забоком* сам себе Матвії перехрестив;  
Наймення *Кролика* йому хтось приточив,—  
А литвини, що їм не раз добро він діяв,  
Його звеличили *Матвієм над Матвіїв*.

Він над Добжинськими,— його ж маленький дім  
Віддавна панував над селищем усім,  
Край кóрчми стоячи і близько від костьолу.  
Лише поглянувши на схилену стодолу,  
Старий, замшлий тин і ніби п'яний хлів,  
Ви б догадалися, що небагатий жив  
Тут чоловік.

Проте між іншими хатами  
Будняк Півників — як місяць між зірками.  
Солома на даху травою поросла;  
На клуні, що стоїть близенько від житла,  
Бує кропива та крокіс шафранóвий,  
І по току щирець розрісся пурпуровий.  
Пташині кубла скрізь, старі голубники,  
Дзвенять під стріхами стрілчасті ластівки,  
І білі трусики з червоними очима  
Кумедно бігають між травами густими...  
Колись же тут була фортеця хоч куди!  
Від давніх нападів лишилися сліди  
І досі: полином та лопухом зап'ята,  
Від часу шведського валялася гармата,  
А кілька схилених на пагірку хрестів  
Про неоплаканих казали вояків,  
Що в чесному бою святою вмерли смертю!  
І стіни й пристівки побиті і подерті.  
Немов назавжди сів на них мушиний рій:  
Ворожих куль сліди лишились там,



Здала чорніючи чудними письменами.  
Всі двері, клямки всі посічено шаблями,  
І навіть зрубано від цвяхів головки:  
То спроби, бачите, робили вояки  
І вивіряли бронь — ті славні зигмунтівки <sup>8</sup>,  
Що цвяхи різали, як от пшеничні цівки  
Пори липневої стинає гострий серп.

Над ганком красувався Добжинських давній  
герб,

Що гнізда ластівок без жалю заклепили;  
Литовський сир під ним висушується білий.  
У хаті, в повітках — шоломи, шишаки,  
Що нині голуб'ят виводять голубки  
У них, — а панцири у стайні за драбину  
Слугують: смиче кінь із неї конюшину;  
Рожни до смаження пороблено з рапір!  
Церера <sup>9</sup>, бачиться, заглянула у двір  
І Марса <sup>10</sup> вигнала. Шолом його червоний  
Змівився білою наміткою Помони <sup>11</sup>,  
І Флори <sup>12</sup> зеленню цвіте звитяжний щит...  
Та знов Арейв <sup>13</sup> нам віщує поворот  
Тривога, що усіх в Добжині охопила.  
Од Графа посланець прибув. Заклекотіли,  
Загомоніли всі.

Постала суєта,  
Один у одного: «Куди?» «Пощо»? — пита,  
І в кірчмі (темна ніч навколо ще чорніла)  
Заблимали огні, і чарка забриніла.  
Старіші радяться, молодші до кульбак,  
До коней кинулись, — і тішиться усяк,  
І рвуться вояки в незвідану дорогу,  
Зібравшись битися не знати проти кого.  
А хто ж пораду дасть у справі неясній?  
Нема що й думати: лише один Матвій...  
Десяток восьмий літ йому вже починався,  
Та й досі ні труда, ні битви не боявся  
Упертий дідуган. Широкий, кремезний,  
Не раз він підіймав дамасський меч дзвінкий,  
Що *Різочкою* звав для жарту та забави.  
Чимало Різочка собі придбала слави,  
Коли як барський він ходив конфедерат <sup>14</sup>.  
Та не подобався конфедератський лад

Матвієві. Він став до короля хилиться,  
За нього воховать, — аж раптом Тарговиця <sup>15</sup>  
Змінила погляди йому на іншу путь.  
Тому ж то Півником старого і зовуть,  
Що повертається за перемінним вітром.  
Одначе він не був од роду-віку хитрим  
Запроданцем: шукав не грошей у війні,  
А честі.

Звідкіля ж хитання ті чудні?  
Чи мудра їх якась політика родила,  
Чи, може, прагнучи вітчизні дати сили,  
Неспинну боротьбу він над усе любив,  
І, з бою вийшовши — нових шукав боїв,  
Хоч би для того й стяг доводилось міняти?  
Тепер своє життя, відмінами багате,  
Тихенько доживав у супокої він,  
Від шуму й галасу сховавшись в Добжин,  
І між людьми ніде чужими не з'являвся:  
Напевно, зустрічі лихої він боявся.  
Ведмідь, як по лісах густий посипле сніг,  
Так само заляга у темний свій барліг.

За дві Костюшкових він поруч із Огінським <sup>16</sup>  
До Вільна вирушив. Служили під Ясінським <sup>17</sup>  
Обидва. Різочка роботу мала там —  
Отчизні на хвалу, на заздрість ворогам.  
Раз, повен запалу і чесної одваги,  
Він просто кинувся з валів старої Праги <sup>18</sup>  
Поція рятувать.

Зчинився ревний бій...  
Всі думали: пропав з Поцієм і Матвій <sup>19</sup>.  
Аж ні: ні першого, ні другого не вбито,  
Хоча поколото обох, неначе сито.  
Поцій віддячити за допомогу хтів —  
Фільварок одписав йому на *н'ягь димів* <sup>20</sup>  
І злотих тисячу щороку мав давати  
(Поцій, завважимо, був чоловік багатий,  
А владу рицарську, широку й щедру мав).  
У відповідь на те Добжинський одписав:  
«Волю, щоб Поцій Добжинського Матвія  
За доброчинця мав, а не Матвій Поція», —  
І дару не прийняв.

Вернувшись в рідний дім,  
Не дбав про розкіш він, а жив трудом своїм:  
Душлянки майстрував, збирав на ліки зілля,  
Або в погожий день, коли було дозвілля,  
По пушах звірину з рушницею тропив  
Чи сірих куро'ят у сіль тонку ловив.

Людей досвідчених чимало у Добжині,  
Траплялися й такі, що знали по-латині,  
Були й достатками значніші, як Матвій,—  
Але понад усіх за бистрий розум свій  
Старий підносився.

Колись вояк хоробрий,  
Землі він Польської історію знав добре,  
На влогах, на війні пригод багато мав,  
До всього був мастак — чи до лікарських трав,  
А чи до пасіки, чи вибирати коні,—  
І знався, як ніхто, на звичаї й законі.  
Ба навіть казано, хоч, може, то вже й гріх,  
Що характерництвом він похвалитись міг.  
Отож як сіять хто збирався, чи садити,  
А чи судитися — поради йшов просити  
У нього. Сам же він клієнтів не шукав,  
І навіть часто їх із дому випихав,  
Поради даючи в поважних тільки справах,  
Та й то у висловах скупих і неласкавих...  
Сьогодні — думали — у справі бойовій  
І слово вирече, і власть візьме Матвій,  
І славу *Різочку* на ворога підніме.

Старенький походжав між травами густими,  
І, розглядаючи щось пельно угорі,  
Курникав пісеньку: «Ой рано на зорі»...  
З усього бачив він, уважний, що година  
Хороша настає, бо мла не вгору плине,  
А розстилається по балках та ярах,  
Вітри женуть її, і в світлих небесах  
Вже сонце виграв, виблискує рум'яно  
І смуги вогняні просмикує з туману,  
На зіллі сяючи алмазами роси.  
Як золотиті тчуть у Слуцьку пояси <sup>21</sup>:  
Ізнизу дівчина простелить оксамити,  
А зверху, творячи багатобарвні квіти,

Йї кида золото і срібло ткач меткий,—  
Так вітер на землі стелив туман легкий,  
А сонце понад ним промінням вигравало  
І пишних кольорів мережку вишивало.

На сонці вгрівшиися, скінчивши молитви,  
Назносив дідуган капусти і трави,  
Ще й моркви на грядках солодкої насмикав —  
І свистом кроликів улюблених покликав...  
Почули, вибігли. Як лілії живі,  
Білють ушки їх у пишній мураві  
І очі світяться та грають, як рубіни,  
На оксамитнім тлі зеленої дернини.  
Спинились віддаля, голівки підняли,—  
Чи не чатує гість непрошений і злий —  
І обережно всі на задніх стали лапах,  
Аж поки ласощів непереможний запах  
Не звабив. Підійшли, обсипали, як сніг,  
Матвія сивого, що сам посеред них,  
Мов трусик. Бігають, плигають на коліна,  
На плечі... З усміхом, безжурний, як дитина,  
Він гладить теплу шерсть ухатим пустунам,  
І просо золоте голодним горобцям  
Рукою вільною навсебіч розсипає.

І раптом зникло все. Ні горобців немає,  
Ні бистрих кроликів: все щезло, як мана,  
Бо вчулася хода і мова голосна  
В подвір'ї. То послі добжинської громади  
Прийшли послухати розумної поради.  
Господар, бачивши, що йде до важких справ,  
Гостей увічливо до хати попрохав,  
І тут розказано усе йому докраю.  
Людей дедалі більш у хату прибуває;  
Прийшли, наїхали — і верхи, й на возах,—  
Бо чутка вже пройшла по інших хуторах,  
Що пахне битвами, а може, і війною.  
Ржуть коні стомлені, лунає брязкіт зброї,  
У сінях стовпище, як не було давно,  
А решта — голови просунула в вікно.

## КНИГА СЬОМА

### РАДА

Спасенні поради Бартоломія, званого Пруссак. Воєнний голос Матвія Хрестителя. Політичний голос Бухмана. Янкель радить миритись, але згоду розгинає Ножик. Гервазієва промова, що дає знати великі сліди сеймового красномовства. Старий Мацек протестує. Несподівана поява воєнної підмоги розбиває нараду.  
Гей же на Сонлицу!

Спочатку довгу річ Бартоломій почав —  
У Кенігсбергу він із барками бував <sup>1</sup>,  
А що понад усе пруссацтво ненавидів,  
Хоч говорить любив про нього, від сусідів  
Жартливе прізвисько дістав собі — Пруссак.  
Бувалий чоловік, в політиці мастак,  
То міг порадити!

«Іде, Матвію-брате, —  
Звернувся до Мацька він, — розмова не про жарт.  
Французи — молодці, і геній — Бонапарт,  
Що по Костюшкові такого не було.  
Я б звірився на них, — а зустрічав немало  
Народу всякого: усякий в народ.

Пригадую собі, як тому кілька год  
Я в дядька гостював і справи мав у Гданську.  
Ну, а між справами таки й потіху панську  
Не боронив собі: частенько полював.  
Грабовський <sup>2</sup>, що тепер у штабі службу взяв,  
Зо мною виїхав у ближній ліс на влови.  
В Короні <sup>3</sup> на той час був мир. Аж от, панове,  
Про битву рознеслась по всій країні вість.  
З листом тоді до нас прибув бажаний гість  
Од пана Тодвена. Грабовський розгортає —  
І що ж би думали, у тім листі читає?  
«Ущент під Ђною побито пруссаків...» <sup>4</sup>  
Як був я на коні — зіскочив — сотворив  
Молитву. А тоді до міста ми майнули,  
Немов про новину нічого і не чули,  
Немов за справами. Аж бачимо — ландрат,  
Гофрат <sup>5</sup> і комісар та всякий сучий брат  
Німецький — оддає низенькі нам поклони,  
Та кожне крутиться, як муха та, що тоне  
В окропі... Сміх бере, і розбирає злість!  
«Ну, як там з Ђною, яка остання вість?» —

Питаємо ми їх, удаючи простоту.  
Вони ж, налякані, од жаху та турботи  
«Майн гот, о вей!»<sup>6</sup> — кричать, повісивши носи,  
Та ну втікати, немов за пими люті пси  
Жснуться. То була, скажу я вам, потіха!  
Еге... Набралося утікачів до лиха:  
Як тая комашня, розлізлись по шляхах.  
Везуть і подушки, і ковдри на возах,  
Жінок на ті ж вози та діти посадивши.  
А ми, нараду вміть воєнну учинивши,  
За ними, і взяли чесать та примовлять,  
Що довго мусили ландрати пам'ятать!  
Тим часом генерал Домбровський до Познаня<sup>7</sup>  
Прибув, скликаючи до збройного повстання...  
За тиждень — німця вже й на ліки не знайти!  
А що, коли б і нам, для славної мети,  
З'єднатись та й зчинить воєнну веремію?  
Що, браття, скажете? Як думавш, Матвію?  
Війська, що й не злічить, веде Наполеон,  
І слід змітаючи ворожих перепоп,—  
А ти б отут його зустріли хлібом-сіллю,  
Московському рости у нас не давши зіллю!»

Скінчив. Мовчить Матвій, правицею за бік  
Торкнувся (шаблю він носить при боці звик  
За часу давнього) — і пригадав минуле:  
Адже і прізвисько *Забік* йому приткнули,  
Що він за бік хапавсь на гніву певний знак,—  
Помовчав-погадав — нарешті каже так:  
«Утиштесь! Відкіля такі у вас новини?  
Французи де тепер? В які ідуть країни,  
І скільки війська там, якого і під ким?  
Хто знав — розкажи!»

Найкраще — підождім,—  
Прусак на ті слова,— ми ксьондза-бернардина  
Робака: певна він, досвідчена людина,  
Та й вісті ті не хто, як Робак, ознаймив.  
Тим часом за кордон пошлімо шпигунів,  
Самі ж готуймося тихесенько...»

«Чекати? —

Кропитель закричав. — Чекати, виглядати? —  
За те Кропителем Добжин його назвав,  
Що булаву страшну він гудзювату мав  
Для бою, зовучи на жарт її *Кропило*. —

Чекати, гем-трем-брем, — ото розумне діло!  
Чекать і утікать?.. Я в Пруссії не був,  
Та простим розумом давно уже збагнув:  
Кропити — то кропи, вмирать — так сповідайся,  
Ріж, бий, ломи, лупи, дороги не питайся!  
Ну, що там бернардин, що Робак? Той робак,  
Хто лізе до нори від страху, як бабак!  
Довідини! Шпиги! Гем-трем, ото мудрота!  
А я кажу: кропи, коли кропить охота!»

«Кропити!» — в відповідь на тес заревли  
Коновка (прізвисько таке йому дали  
За штуцер, що його коновкою назвав він)  
Та Бритва, шаблею тонкою всюди славен.  
«Кропити! Хай живе Хреститель! — їм услід  
Завзяті крикнули. — Кропилу много літ!  
Геть Пруссак! Тхора! Такі пристали речі  
Тому, хто в каптури ховається чернець!»

Розважний Кроликів почувся відповіді:  
«Робака знаю я — то не робак, а крит,  
І вибив не одну свого він часу нору,  
Не хочу я пускати на вітер поговору,  
А тільки — я його впізнав... О, то чернець!  
То штука!.. Покладім цій справі ми кінець,  
Коли тривога вся пішла від бернардина,  
Коли в його словах розмові цій причина.  
Чого ви хочете, нарешті?»

«Як? Війни!» —  
«Якої?» — «Із царем!» — «Ну, та й народ  
чудний!» —  
«Кропити, гем-трем-брем!» — «З коновки  
поливати!» —  
«Голити бритвою!»

Аж тут Пруссак благодати  
Почав, щоб слово знов дали йому.

«Війна —  
Що в світі краще є? Усяке, певно, зна,  
Що й я колись хрестив, хоча і без кропила,  
Проклятих пруссаків, тих, що мене хотіли  
У річці змолоду втопить під п'яну руч». —  
«Ну, й молодець за те. Так не тягни, не муч,  
Наважся, гем-трем-брем, і нумо всі кропити!» —

«Кого? За що? І як? Сам, братику, скажи ти,  
Чи ж можна виступать отак, без міркувань?  
Повстання? Знаємо ми лад і для повстань:  
Конфедерація, нарада, певні плани,  
Щоб наперед було усе достоту знане!»

«Дозвольте і мені докинуть слово-два:  
У ділі спільному хай кожна голова  
Помислить,— Бухманів на те почувся крик  
(Він одягатися в німецький одяг звик,  
Ще й німець прізвищем, а справжнім був поляком  
І міг по-вченому сказать у ділі всякім  
Промову. Економ одного із панів  
Сусідніх, чесно він майна його глядів,—  
І шану від усіх мав за такі прикмети).—  
Шановні земляки! За зле ви не візьмете,  
Коли в дискусіях, що їх ми почали  
І путь належну їм промовама дали,  
Свої я висловлю окремі міркування.  
Промовці декотрі накреслили питання,  
А розв'язати їх належить нам усім.  
Повстання, кажете? Спочатку ухвалім  
Порядок, щоб за ним провадити дебати.  
Найперше, думаю, нам слід поміркувати,  
Який же наслідок оте повстання дасть,  
Яку воліємо у себе мати власть.  
Отож загляньмо лиш в історію. Колись  
Зібрались дикуни на лови, чи зійшлись  
Нежданним ворогам рішучу одсіч дати:  
Держави зародку повинні ми шукати  
У цьому. Джерело законів тут і прав,  
Бо зовсім то не бог нам лад і устрій дав,  
А між громадою та владою контракти...»<sup>8</sup>

«Контракти? Київські? Ну, дalebі, дивак ти! —  
Забік не витримав.— Не буду вже казать,  
Хто, пане Бухмане, царя нам міг послать —  
Чи бог, чи, може, чорт. Аби-но тільки скинуть!»  
«Оце дак так! Царі нехай із кодром гинуть,—  
Хреститель підхопив.— Кропилом москалів  
По голові! Плюск-пляск! Ти добре говорив,  
Та чоловіча річ не говорить, а бити,  
Кропити, впень рубать, на закришку кришити!»  
Тут Бритвин голосок озвався: «То-то-то!



Та сили б нашої не подолав ніхто,  
Коли б ти Різочку, Матвію, до Кропила  
У пару приєднав. Таке б тут закипіло,  
Що тільки-но держись! Я голову свою  
Команді Різочки покійно віддаю!»  
«Команда! Слово це годиться на параді! —  
Хреститель вимовив. — У Ковенській бригаді<sup>9</sup>  
Команду мали ми, що любо пригадать:  
Як бити — бити в лоб! Як брать, то не давать!  
Шах, мах — і справа вся!»

«Ото кохане діло! —  
Знов Бритва запищав. — Як мати закортіло  
Конфедерацію, то ось вона вже й є,  
На чолі ж нам Матвій із Різкою стає».  
Хреститель: «Хай живе наш Півник на  
Костьолі!»

А решта: «Зичимо щасливої ми долі  
Кропителю!» І так завзяті заревли,  
Що хати давньої аж стіпи загули.  
Одначе декому здалася зашвидкою  
Та резолюція. Почулись між юрбою  
Протести:

«Я на те погодитись ніяк  
Не можу: згода є ума дрібного знак,  
І не годиться — така моя система», —  
Пан Бухман заявив. Ті знову: «Як підемо,  
Мети не знаючи?» — «Не дозволяю — й квит!»<sup>10</sup>

Прибулий, яко гість, на раду цю сусід  
Сколуба слово взяв: «Добжинські, почекайте  
І цьому галасу порядок певний дайте!  
З застянку нашого Рубака кликав нас —  
Мопанку... Він казав, що наспіває час  
Для шляхти цілої, а не лише Добжина,  
Що гуртуватися велика є причина.  
Ксьондз Робак теж про щось подібне натякав...  
Про всіх ідеться — всім надати треба прав,  
І рівні голоси усі повинні мати...»  
«Так! Рівність хай живе!» — ревноли, як гармати,  
Три Тераевичі, Міцкевичів із п'ять,  
Ще дехто: «Маємо усіх ми порівнять!»  
А Бухман перебив: «Де згода, там і шкода!»  
Кропитель і собі: «Матвій — наш воєвода,  
Його послухаймо, — а ви ж нащо здались,

Ви звідкіля прийшли?» — і крики почались:  
«Матвія хочемо!» — «А ми не дозволяєм!» —  
«Ми хочемо пристать!» — «А ми вас не  
бажаєм!» —  
«Кропити, гем-трем-брем!» — «Чекать!» —  
«Голосувати!»

Один лише сидів спокійно серед хати  
Матвій. Замислено дивився він на те,  
Як виростає гнів і запал у гостей,  
Як крутить булаву Кропитель певгамовний,  
Як Бритва бігає і спритний, і домовний,  
Коновка повагом ступа сюди й туди,  
А дехто аж присів, од запалу блідий...  
Одначе чулося, що Півник на Костьолі  
Вже й сердитись почав за крики та сваволю.

Хто знає, на чому скінчилось би. Щораз  
До гніву більшого іншло та до образ,—  
Аж от у патовпі, що сварку тяг марудно,  
З'явилась, ніби стовп, рапіра обоюдна,  
Блискуча, довжини сажневої: мабуть,  
Із тих іще рапір, що їх було кують  
У Нюренбергу: це тевтонів давня зброя<sup>11</sup>.  
Хто там підніс її — не видно між юрбою,  
Та догадалися.

«Хай славен буде Шрам!  
Хай Ножик, гострений на лихо ворогам,  
Живе і славиться! Щасливих літ Мопанку!  
Хвала Півкозицю!»

І тут по всім застанку  
Пішла од віватів розкотиста луна.  
Гервазій (хто його по зброї не пізна?),  
Мечем окресливши над головою коло,  
На повітання знак спустив його додолу  
І мовив сивому Матвієві: «Привіт  
Шле Ножик Різочці. Братове! Як сусід,  
Довжницьких приятель, скажу лише одно вам:  
Навіщо кликав вас моїм старечим словом,  
А ви вже зважите, що саме вам чинить.  
Давно застанками лунає і бринить,  
Що в світі па діла запоситься великі.  
Ксьондз Робак теж казав... (Тут перебили крики  
Старого: «Знаємо! Чували!») То ж бо й є!  
Так міркування ви дослухайте моє:

Розумній голові двох слів, як кажуть, досить.  
Отож Наполеон проти царя підносить  
Меча. А нам сидіть, ховатись, як тхорі?  
Як за чуби взялись не жартома царі,  
Дрібному людові належить також битись,  
Щоб краю рідному своєму прислужитись.  
Що, може, ні?»

«Атож! Говорить, як чита!» —  
«Хрестити, гем-трем-брем, єдина річ свята!» —  
«Голити!» — «Поливать!» — «Аби-по тільки  
згода!» —

«Від згоди всякої для діла тільки шкода,  
Лиш дурні годяться», — пан Бухман підхопив.  
А Ключник вислухав і далі річ повів:  
«Хай Краків розгляда державні вищі справи,  
Міркує хай сенат, зібравшись до Варшави, —  
Малому людові великих діл не знать.  
Хай пишуть писарі, що звелено писать,  
А ми, зібравшись в Добжинському застанку,  
Не акти маємо виписувать, мопанку, —  
Рубати шаблею...»

«Кришити, гем-трем-брем!»  
«За свідків вас усіх у справі цій візьмем:  
Чи Робак не казав, що сміття вимітати  
Нам треба, як гостей чекаємо до хати?  
Де ж сміття те у нас? Хто зрадою убив  
Поляка славного, а потім ще захтів  
Майно неправдою забрати у дитини?»  
«Сопліца! — крикнули. — Нехай Сопліца  
гине!» —  
«Гнобитель!» — «Душогуб!»

На ці слова Пруссак  
Озався: «Братики! Чи вже ж то можна так  
Необмірковані робити постанови?  
Збагнуто: у Судді був брат колись, панове,  
Шаленець і гультяй. Так Судію карать  
За брата? Він же що? І хто посмів назвать  
Його гнобителем? Котрий із вас не видів,  
Що за столом своїм частує, як сусідів,  
Він простих мужиків — і спини гнути їм,  
Доземно кланятись боронить. Ще візьмім  
Таке: податки він за них частенько платить,  
На допомогу їм чималі гроші тратить  
(А цього не чувать і в Клецьку голоснім,

Хоч по-німецькому хазяїнує в нім  
Пан Бухман)... Ще скажу: зо шляхтою Сопліца  
Не судиться,— то ви з ним лізете судиться!  
А що веде процес із Графом,— нащо ж нам  
У справи багатів мішатись, бідарям?  
Гнобитель Судія!.. Таж ми його з дитини  
Ще пам'ятаємо! Всі звичаї країни  
Він свято береже, бо сущий є поляк!  
Добжинські, братики! Признайтеся, що так!  
Нарешті — чи не сміх до справ мішать великих  
Дрібниці?»

«Як же то? — Гервазіїв у криках  
Розлігся голос.— Як? Скарати гультая —  
Дрібниця?»

«Плюск і пляск! Хай гине Судія!»

Тут Янкель, що прибув у справах до Добжини,  
Промовив: «Ну, і я слів декілька докину,  
Коли дозволите. Ну, я єврей собі,  
Отож Сопліці я не родич, далебі,  
Хоч він добро мені не раз велике діяв,—  
Бартоломіїв теж я знаю та Матвіїв,—  
Його шаную я — шаную й вас... Проте  
На діло ви собі збираєтесь пусте!  
Жовпіри поблизу, Асесор у Сопліці —  
Подасть їм гасло він — і горе окошиться  
На вас. Нарешті є, згадайте-но, тюрма,  
Уряд, поліція... Французів ще нема,  
І навіть, от як був я з гендлем у Білиці,  
То від знайомого єврея з-під границі  
Чув, що коли прийдуть, то тільки навесні.  
Тоді й зміркуєте, чи битися, чи ні  
Вам із Сопліцою,— тоді лише, панове...  
Тепер послушайте: якраз для вас готовий  
У нашій корчмі стіл і дещо для стола,  
Бо ж Янкеля, сипка, недавно сповила  
У мене Сура. Син, щоправда, не єдиний,  
Та веселитися достатні є причини,  
І всіх запрошую у мене погулять.  
Баси та бубни є, скрипок і не шукать...  
А знаю: пан Матвій (така його натура)  
Старого липівця і нового мазура  
Аматор. Мазур є, найдеться й липовець».

Промова шляхтичам припала до сердець  
І зворушила їх. Почулися в громаді  
Веселі оплески та повітання раді,  
Аж раптом Ножика підняв сердитий Шрам  
На Янкеля: «Гей, ти! Навіщо здався нам?  
Чого приліз сюди — і до чужого проса  
Навіщо довгого уткнув свого носа?  
А пан Пруссак тому, що кілька тих берлин <sup>12</sup>  
Із хлібом Судії колись провадив він  
До Пруссії, — навик Сопліці підрядився  
За фактора <sup>13</sup>? Чому ж на задні не дивився  
Колеса? Пригадай: колись ще батько твій  
Од папа Стольника — хай бог йому святий  
У небі царство дасть — возив по двісті барок, —  
І з того багатцем став на увесь фільварок.  
Добжинські! Хто в дворі Горешковім бував  
За найближніх слуг? Хто від Горешка мав  
Найбільшу звіреність? Хто з нього паживався?  
Для кого він про хліб ласкавий піклувався  
У короля? Чиї права він боронив  
У трибуналі? Хто у нього пив і їв?  
І зрадити його? Для кого? Для Сопліці?!  
А що Сопліца вам? Чим міг вам піддобриться?»

«Нічим, — Коновка тут, — а тільки кирпу гне,  
Хоч сам із шляхти. Ох, зневажив він мене!  
Як доньки я справляв весілля, — для звичаю  
Покликано й Суддю. От меду наливаю  
Судді, а він мені: «Е, годі! Я ж не звик  
Так трунки дудлити, неначе брагу бик!  
Ви, шляхтичі, п'єте, як воду, мед і вина!..»  
Туди ж пак! Пан який! Стій, бісова личино! —  
Звелів я силоміць йому до горла лить...  
Тепер Коновкою іще б його скропить!»

«Отож -то! Знав і я недавно, цього року, —  
Кропитель підхопив, — з Сопліцою мороку.  
Є син у мене — що ж? Через Сопліцу так  
Із глузду з'їхав він, що звать бідаху — Сак! \*  
Пощо (кажу було) до тої Зосі ходиш?  
Не буде діла там, а сам собі нашкодиш.  
Так, ні, не слухає: кохаю — та й кінець.

\* Сак (sak) — мішок, переносно — тухтій, йолод.

Ну, я, щоб повести це діло навпростець,  
Пішов до Судії: віддай за сина Зосю.  
А він — бодай йому по правді так жилосья! —  
Ще, каже, замала. Пождімо років три...  
Брехав, пресучий син! Вже, певне, там котрий  
З отих папичиків із ним ладнає діло.  
Ну, так освятить їх у шлюбний день Кропило!»

«І bestія така від люду має честь!  
Папове! Таж-таки у світі правда єсть! —  
Гервазій загукав. — Шапуєте ледащо,  
Ім'я ж Горешкове пішло у вас нінащо,  
А вдячність — пропили? Бажали б воювать  
З царем Московщини, — а боїтеся стать  
Проти розбійника, негідника Сопліци —  
І, наче пастки мищ, злякалися в'язниці?  
Братове! Я ж бо вас не кличу на розбій!  
Процеса виграно — і Граф у замок свій,  
У замок, що прийняв хазяїна готовий,  
Ввійде, щоб виконать законні постанови!  
Одного треба тут: оружно́ї руки!  
Добжинські ж, як, було, є випадок такий,  
У ділі правому не раз допомагали —  
То й шану на Литві і честь велику мали  
Давніше... Та пощо у давнині шукать?  
З десяток літ тому чи два, щоб не збрехать,—  
Згадайте — генерал московський Войнилович  
Та зрадник наш-таки, пан Вовк із Логомович,  
Попались нам до рук. Той балакучий Вовк  
На шибениці був тоді б навік замовк,  
Що кривдив мужиків, з чиновництвом водився,  
Та простий люд таки над ним змилосердився...  
(Колись од Ножи́ка мого він не втече!)  
Подібних випадків було багато ще,  
І завжди з того зиск Добжинові й пошапа.  
Тепера ходиться, щоб чесно стать за пана,  
Що має всі права, Горешків має кров.  
Нехай ніхто б і з вас за нього не пішов,—  
Із Ножи́ком я сам піду за праве діло!»

«Гем-трем... Гервазію! Забув ти про Кропило!  
Допоки голова у мене на в'язах,—  
Кронити буду я, ти — сіктп... Шах і мах!»  
«А що намилите,— зумію я зголити

Своєю Бритвою: тож і мене прийміте».  
«І я, — Коновка тут: — що там голосувать:  
Ми, що посаджено, усім поливають!»  
Сколуба знов: «І я!» — і почали кричати  
Та проголошувать Гервазію вівати.  
Щоправда, декому — в сусідстві це бува —  
З Суддею діло мать прийшлося раз чи два  
Про спаш, про вируби чи польові границі,  
А інших заздросці підбили на Сопліцу...  
Той шаблю вихопив, той підіймає кий,  
І галасує всяк одно: «Сопліцу бий!»

У цьому лементі і запальному русі  
Матвій, що не хотів мішатись до дискусій,  
Устав, у боки взявсь і з притиском почав  
(Ще й головою в такт помалу закивав):  
«Дурні! Але ж дурні! То поки йшла тут рада  
Про Польщу, про війну, — у вас тяглася звада,  
До особистих же коли дійшлось образ,  
То й згода є, дурні, і єдність є у вас?  
Дурні! Геть відсіля! До дідька у болото!  
До тисячі чортів у пекло йди, свиното!!!»

Всі зчудувалися, немов ударив грім, —  
Аж гордо на коні з'явився воронім  
Серед подвір'я Граф, у чорний плащ завитий.  
Був паполомою волоською <sup>14</sup> покритий  
Гарячий кінч його і копитом кресав.  
Широкій капелюш Граф високо підняв  
І блиснув шпагою коштовною своєю,  
Що аж сахнулися налякані жокеї.

«Граф! Слава Графові! З ним жить і умирать!» —  
І кинулися всі у вікна виглядать,  
У двері сунутись, та й вибігли юрбою, —  
А Кролик, вигнавши всіх інших, головою  
Кивнув презирливо і вигукнув: «Дурні!»  
Тим часом шляхтичі, веселі та гучні,  
До Графа товпляться, неначе птаство в гаї, —  
А голос Ключників їх крики заглушає.

Гервазій давні тут пригадає часи:  
Велить од кунтушів подати пояси.  
І ними із льохів корчемних три барила

Поквапно добува: в однім горілка біла,  
 І пиво в другому, а в третім — мед старий.  
 Враз бризнуло струмків і засіяло три:  
 Один — як золото, як срібло другий лите,  
 А третій — наче кров. Кричать несамовито  
 Вояки, сотнею пристукнувши склянок:  
 «Нехай живе наш Граф, наш славний ватажок!»  
 Нарешті, всі гуртом: «А гей же на Сопліцу!»  
 Шинкар наляканий сховався за пивницю  
 Та й ну втікати! Геть одходить і Пруссак,  
 Бо шляхту вмовити не міг він апіак,—  
 Та де там! Доганять метнулася громада,  
 Гукаючи: «Лови! Нехай загине зрада!»  
 А там уже дійшло до сутичок і ран:  
 Припер Міцкевича товстий до тину Зап,  
 І кілля підвляли на нього три Чечоти  
 За те, що на Суддю іти не мав охоти.  
 Там шабля блискає, там камінь пролетів,—  
 Насилу спинено розлючених бійців  
 І пригамовано шляхетську завірюху.  
 Одначе у бою хтось там дістав по уху,  
 А двоє — по плечах... Гервазій дав наказ,  
 Граф — шпагою махнув, і всі знялися враз,  
 І вже дорогою холодна дзвонить криця  
 Та чути здалеки: «А гей же на Сопліцу!»

## КНИГА ВОСЬМА

### НАЇЗД

Астрономія Войського. Підкоморівсі міркування про комети. Таємнича сцена у Судді в кімнаті. Тадеуш, бажаючи виплутатись, зазнає великого клопоту. Новочасна Дідона<sup>1</sup>. Наїзд. Остання вознесеньська протестація. Граф оружною рукою здобуває Сопліцівку. Штурм і різанина. Гервазій за пивничого. Наїздовий бенкет.

Буває, як іде на землю грізна буря,  
 Світ заніміє враз у тишині понурій,  
 А хмара, вітрові затримуючи дух,  
 Вгорі зупиниться, потьмарить виднокруг  
 І пильно погляда очима-блискавками,  
 Де їй пролитися нестримними дощами  
 І де перунами страшними заgrimить.  
 Так у Сопліцівці зловісно все мовчить,  
 Усі задумались глибоко...

По вечері



На призьбах сидячи, усі в небесній сфері  
Втопили погляди. Натомлена земля  
Дрімала. Крилися туманами поля.  
До теплої землі все ближче нахилився  
Небесний виднокруг, мов з любовою шептався,—  
І в темряві густій коханці обнялись.  
Тоді ж то шелести таємні почались  
Та ніжні вигуки,— симфонія вечірня.  
Пугачик розпочав: у млі напівпрозирній  
Він сів на комині і плач завів сумний,  
Війнули крилами безшумні кажани,  
І вслід метелики тремтячі налетіли:  
Здались їм полум'ям жіночі сукні білі.  
На очі Зосині, що мов свічки, горять,  
Вони налинули, безладно тріпотять,  
Чоло обліплюють, що годі й відганяти.  
В повітря комарів піднявся рій крилатий;  
Крізь їх фальшивий спів чуткий піймає слух  
Акорди зладжені дрібних безсонних мух.

У полі теж оркестр улаштувався повний:  
За скрипала деркач там править невгамовний.  
Окселентуючи, бугай гуде, як бас,  
І в бубон, знявшись, легенько б'є бекас.

Нарешті, як фінал симфонії живої,  
Стави прокинулись,— і на відмінні строї  
До ставу дальшого озвався ближній став,  
Як ті два озера, що чарівник закляв  
Поміж кавказькими похмурими шпилями<sup>2</sup>:  
Удень мовчать вони, а грають лиш ночами.  
Став, що між луками прозорчасто блищить,  
В акордах радісних виспіває-бринить,  
А заболочений та завжди каламутний  
Рокоче з глибини понуро, глухо, смутно,  
Як голос розпачу і давньої журби:  
Концерта почали і в тім, і в тім жаби.  
Сказати б — не стави озвалися в долині,—  
Дзвенять Еолові<sup>3</sup> дві арфи старовинні.  
Ніч наближається. Лише в далечині  
Пастуші світяться та блимають огні,  
І в лозах, у гаю, між темними кущами,  
Вовки поблискують очима, як свічкам.  
От місяць ліхтарем сріблестим затремтів,

Поволі вийшовши із-за густих борів,  
І чистим сяєвом облив подружжя давнє:  
Земля, натомлена у праці безугавній,  
Обійми небові розкрила у півсні.  
Тим часом, граючи в ясній височині,  
Поллукса й Кастора <sup>4</sup> сузір'я засіяло,  
Їх наші пращури Полеле й Леле звали,  
А нині їм нові придумано слова:  
Корона з них одна, а друга з них Литва.  
Там, далі, Терези <sup>5</sup> гойдалися небесні:  
На них господь колись, у творчі дні чудесні,  
Планети зважував (старі так гомонять).  
В небеснім обширі вони тепер висять,—  
І з того прикладу навчилися люди важить.  
А там он (знов-таки нам старші віком кажуть)  
Те Сито <sup>6</sup>, де зерно господь пересівав  
Адамові (його із раю він прогнав,  
Та жита дав йому і дав до праці розум).  
Он там, Давидовим невірньо званий Возом,  
Ридван Люциферів, Люцифер, не Давид  
Ним їхав, зопалу на божий знявши світ  
Меча бунтарського. Але Михайло <sup>7</sup> строгий  
Колеса поламав йому серед дороги,  
Зухвальця кинувши із неба просто вниз.  
Отож поламаний стоїть і досі віз,  
А лагодить його Михайло всім боронить.  
Серед мінливих зір, що у безмір'ї тонуть,  
Змій розтягається, неначе довгий пас.  
Та кажуть литвини, що риба то, не плаз,  
І зветься од віків вона Левіафаном <sup>8</sup>  
(Це все од рабинів відоме християнам).  
Левіафан колись у давніх жив морях,  
Та як розлив потоп моря по всіх краях,  
А потім висихать глибокі стали води,—  
Лишилось на піску страховище природи  
І здохло. Тож тепер ми бачимо скелет,  
Бо, прикрашаючи свій голубий намет,  
Піднісли ангели його у високості:  
В костьолах так висять гігантів давніх кості <sup>9</sup>.

Зірок історію пан Войський добре знав,  
То хоч увечері й не дуже добачав  
І мало помочі давали окуляри,—  
Він міг із пам'яті огні Волосожару

Найти у бѣзмірі чи шалі Терезів.  
Про все б він мѳлоді докладно розповів,  
Що в книгах писано, а що діди казали,—  
Та молодь слухала, на жаль, його недбало:  
Всі гостя нѳвого очима стерегли.  
То, з невідомої появилена імлі,  
Комета, віючи хвостом своїм яскравим <sup>10</sup>  
І зорі поглядом жахаючи кривавим,  
Летіла з заходу на північ, ніби в Віз  
Замість Люцифера хотіла сісти. Скрізь  
Лише й розмов було, що про її появу.  
Що мала значити? Віду чи, може, славу?  
Чи вість визволення і радості несла,  
Чи гніву божого ознакою була?  
В ті дні великого, пестерпного чекання  
Чудні з'явилися і грізні віщування:  
Там, чорну голову піднявши до небес,  
Зловісним голосом завив зловісний пес;  
Там, пад дорогою рядами сівши обіч,  
Кричали вѳрони, немовби чули здобич,  
А там у присмерку йшла Діва Морова <sup>11</sup> —  
Мисливці бачили...— Вона над дерева  
Своє підносила бліде, німотне чѳло  
І, розливаючи холодний жах навколо,  
Криваву хусточку держала у руці.  
Отож говорено про всі ознаки ці,  
Як в табакирку враз ударив Підкоморій.  
Брильянти блиснули, немов маленькі зорі  
На ній; під склом портрет засяяв королів  
Напроти місяця.

«Багато говорив

Про астрономію нам пан Тадеуш милий,  
Та все це — відгуки того, про що учили  
Його за книгами у школі вчителі.  
І я, чимало літ проживши на землі,  
У Вільні-городі науки тої нюхав:  
Усі теорії небесних тіл і рухів  
Там ксьондз Почобут <sup>12</sup> нам розказував як слід.  
Обсерваторію ж, багато тому літ,  
Пані Пузпніна <sup>13</sup> шановна заснувала,  
Майна потративши на справу цю чимало.  
Почобут! Що то був за вчений чоловік!  
Проте кінчаючи свій довгий славний вік,  
Катедру й телескоп покинув без вагання,

В ченці пострижений, пішов у путь останню!  
Стрічав я й ректора Снядецького <sup>14</sup>. Хоч він  
І світський чоловік, та вже ж не без причин  
Його за мудреця учені мають люди.  
Що ж! Кожен астроном, хоч найпильніший  
буде,—

Неваче міщанин, що пильно обчисля,  
В віконце дивлячись, які до короля,  
Якою брамою карети заїжджають,  
Але спитаймося: хіба міщани знають,  
Хто їде, і пощо, і про які діла,  
На мир чи на війну прийняв король посла?  
Дарма й питатися...

Чимало тому часу  
Брапільський <sup>15</sup> виїздив каретою на Ясси,  
А за каретою, немов комети хвіст,  
Юрба тарговичан тяглася через міст.  
І що ж? Престолюд наш усе те розтлумачив:  
Прикмети зради віп у тім хвості побачив.  
А цю комету зве селянський люд: «мітла»...  
Дай боже, щоб вона що треба замела!»

«І я пригадую,— пан Войський уклонився,—  
Як у господі в нас увечері з'явився  
Поручик панцирний Сапега <sup>16</sup> яко гість.  
Усього мав тоді я, може, років шість —  
Ні, з вісім, а проте і досі пам'ятаю!  
Сапеги кожен з вас, напевно, ім'я знає:  
Великим канцлером литовським він дожив  
До літ ста десяти, а в армії служив  
За Яна Третього <sup>17</sup>, воюючи під Віднем.  
Тож він розказував: як на коні похіднім  
Ян Третій вибрався у небезпечну путь,  
Де мав загинути чи слави осягнуть,—  
Посол од Австрії, наблизившись до нього,  
Стремено подавав і цілував у ногу  
(Граф Вільчек прізвище було того посла),  
А папський нунціус <sup>18</sup> на ридарські діла  
Господнім іменем благословляв завзяття...  
Король гукнув нараз: «Що за діла творяться  
На небі!» Глянули — над головами їм  
Комета сунеться якраз шляхом отим,  
Що войовничі йшли ним орди Магомета.  
Недурно ж вибрала дорогу цю комета,

Та й появилася недурно в небесах!  
Про неї писано чимало у книжках  
І всяк мірковано про дивну ту пригоду.  
Я Бартоховського ще пам'ятаю оду —  
Orientis fulmen<sup>19</sup>. Там докладно епізод  
Увесь описано. Про той-таки похід  
І повість немалу уложено — *Яніна*.  
Прегарно, ясно в пій змальована картина  
Пророцтва дивного і вчинків короля».  
«Амінь,— Суддя на те,— так хай же знов земля  
Литовська з вірою на небо поглядає  
І вісті радісні в кометі цій читає:  
Герой на заході — і він іде до нас».

А Войський: «Іноді лиш заколотів час  
Кривава може нам комета віщувати,  
А не війну. Чого б, і справді, їй стояти  
Над нашим хутором? — А вчора тут було  
Гризні усякої багато, як на зло.  
Асесор з Ресентом розбив горнятко зрапа,  
А Граф увечері закликав битись пана  
Гадеуша. Отак знічев'я і пішло,—  
Та щоб знічев'я нам біди не натягло!  
Коли б же пан Суддя не став на перешкоді,  
Я б легко помирив, і всі б сказали: годі!  
Ведмежа шкура тут пересварила всіх,  
А я б історію їм розказати міг,  
Якраз до випадків таких-от підходящу...  
Вони й покинули б сваритися ні за що...  
В посла у Рейтана, як те відомо всім,  
Я зріс і виховавсь. Отож до нього в дім,  
З Волині маючи в Варшаву шлях неблизький,  
Заїхав гостювать Адам, князь Чарториський<sup>20</sup>,  
Землі Подільської на той час генерал.  
Куди лиш з'явиться — уже й бенкет чи бал!  
А Рейтан, певне, хтів усіх перевершити!  
Був пишний фейєрверк, театр був знаменитий  
(Бо до театру князь охоту здавна мав),—  
І сам Огінський<sup>21</sup> нам музик своїх прислав,  
А всі ви знаєте, що в нього за музики...  
Ну, й полювання теж уряджено велике...  
Хоч ягеллонівська тече у князя кров,  
Та Чарториських рід один в один пішов:  
Усі кохаються у книгах, а не в ловах,

У дамських пробув́ать воліючи альковах,  
Ніж із рушницею тропити звірину.  
У нього в почеті мав славу голосну  
Такий німецький князь Денасов<sup>22</sup>. Він хвалився,  
Що з тигром віч-на-віч у Лівії зустрівся,  
З тамтешнім цариком полюючи в лісах,  
Тож тільки маючи він списа у руках,  
Звірюку подолав жорстоку і лукаву...  
А в нас якраз було уряджено облаву  
У Налібоччині на дикі кабани.  
Був з паном Рейтаном тут випадок страшний,  
Що ледве одинець<sup>23</sup> біди йому не скоїв,  
Та зручним пострілом він звіра заспокоїв.  
Отож і хвалено одважного стрільця,—  
Лише Денасову була пригода ця  
За привід говорить, що тут лиш сміле око,  
Не руки сміливі. Розводивсь він широко  
Про тигрів, Лівію та про холодну бронь.  
Ну, Рейтан був палкий, як порох, як огонь,  
То й крикнув, туннувши погою не на жарти:  
«Як око, то й рука! Кабан же тигра вартий,  
Як вартий списа — меч...»

«Хто зна, до чого йшло,  
Бо суперечників велике брало зло,—  
Та Чарторисський князь узявся їх мирити,  
Щось по французькому жвавенько говорити...  
Еге, помири́те! Якраз напав на тих!»  
І нарочито тут оповідач затих,  
У Підкоморія на дб́огах попрохавши:  
Так загострити в нас цікавість можна завше.

Був близько повісті розлогої кінець,  
Але хазяїна таємний посланець  
Одкликав у якійсь негайній, пильній справі,—  
І розійшлися всі, хоча були цікаві  
Старого слухати. Небавом тихий сон  
Гостей натомлених забрав у свій полон.  
Лише Тадеуша той сон ніяк не зморить:  
По снігах ходить він, ні слова не говорить.  
Стоїть, як вартовий, при дядькових дверях,  
Щоб з ним порадитись об деяких речах  
Чи, може, дозволу якого попрохати,—  
Та не наважяться постукать до кімнати,  
Бо двері замкнено, і таємничий гість

Про щось шепочеться... Яка ж у нього вість,  
Чого вночі прийшов? Яку тут має справу?  
І уші до дверей приклав панич цікаво.  
Хтось плаче... Що таке? Та слів не чує він!  
Заглянув крізь замок — то Робак, бернардин,  
Цілує у Судді в тяжкім риданні руки,  
Мов довіряючи йому незглибні муки,—  
А Судія його ласкаво обійма,  
І річ уривчаста іде між обома.

«Ах, брате, — мовив ксьондз, — я за гіркі провини  
Весь вік караюся у рясі бернардина,  
Пихи не знаючи, не прагнучи хвали,  
Отчизні й господу свій подвиг, хоч малій,  
Покірно несучи. Так думав і умерти  
Німий, непізнаний, невгаданий до смерті,  
Накласти на уста незламную печать,  
Тобі і синові пі слова не сказати!  
Та ксьондз-провінціал<sup>24</sup> мені дозволив тайну  
Під хвилию ознаймить страшну чи надзвичайну.  
Тепер чи не прийшов до того саме час?  
Великий заколот готується у нас,  
А покладаються лише на власні сили,  
Французів не ждучи... Мене не зрозуміли,  
Чи, може, трохи й я занадто поспішав,  
Коли до збройного повстання закликав...  
Той Ключник полум'я роздмухує в Добжині,  
А божевільний Граф там кинув гасло нині  
До бою... Я не міг нічого зупинити.  
Матвій пізнав мене... Він може сповістить  
Про те Гервазія... Вмирать мені — байдуже,  
Та справа ж бо яка умре зо мною, друже!..  
А втім... Однаково, що буде... Я піду!  
Або вгамую їх, або... кінець найду...  
Кінець життя свого... Прощай, прощай, мій брате!  
Сопліцо! Пам'ятай, що муσιш слугувати  
Своєму краєві і честю, і мечем!»

І, обгорнувшись до самих брів плащем,  
Ксьондз одчинив вікно і зник. Суддя зостався  
І, запечалений, сльозами обіллявся.  
Тадеуш почекав — постукав до Судді -  
Йому відчинено.

Склонився, а тоді:

«Мій дядечку,— сказав,— спасибі за гостинність,  
Але сувора честь і рицарська повинність  
Мені наказує покинути цей дім.  
Я Графа викликав, я битись маю з ним,  
А на Литві тепер заказано двобої,—  
У місці іншому він стріветься зо мною:  
Дуель призначено за межами Литви.  
Прощайте, дядечку. Як я лишусь живий,  
То там уже мені добратись буде близько  
До війська братнього. Адже іти до війська  
Мені у батьковім тестаменті <sup>25</sup> стоїть...  
Не знаю, хто його надумався змінить».

«Ей, хлопче, нащо-бо так дуже гарячиться,  
Неначе, від хортів тікаючи, лисиця,  
Що там війне хвостом, а там он утіка?  
Що сталося — сталося, але ж мета яка  
В такому наглому, нічному утіканні?  
За певним звичаєм ми приятелів зрашя  
До Графа маємо вмовлятися послать.  
Перепросити нас віп може, може дати  
Свої пояснення. А ні, то будем битись,  
Та нащо ж мухою у казані крутитись?  
Скажи по щирості, чи тут нема причин  
Яких захованих? Для мене ти як син,  
Тобі не раз, не два по-батьківськи я радив...—  
Тут ніжно парубка по голові погладив  
І теплим голосом заговорив Суддя.—  
Хоч не слідкуючи, а помічаю я,—  
Чи не з жіноцтвом ти дійшов яких історій...  
Ну, й паничі тепер до цього зілля скорі!  
Признайся, братику, у всіх ділах своїх!»

«Ах, любий дядечку, вчинив я, може, гріх,  
Сліткнувся — що ж робить?.. Так... Певні є  
причини...

Вже не поправити... Не ждавши ні години,  
Я мушу їхати, покинуть рідний край...  
А про подробиці, на бога, не питаї!»

«Мабуть, посердились не знать чого малята! —  
Суддя всміхнувшись.— Я й бачив, що з кутка ти  
На дівчинку одну уважно поглядав  
І розлютовано уста собі кусав.



Помітив, що й вона робила кислу міну...  
Усі ці дурощі я добре знаю, сину:  
Як двоє любляться таких-от молодих,  
То щоб вже горя тут, одчаю, сліз гірких!  
Не так поглянула, а він не так промовив,—  
Тікають у ліси, неначе звір од ловів,  
Одно від одного. А то стоять, сумні,  
В кімнаті по кутках, як тіпі мовчазні.  
Та на хвороби ці я добрі знаю ліки...  
Повір, Тадеуше,— це горе невелике,  
Аби-но ти мепі до краю розповів!»

«Що ж, дядечку,— нараз панич почервонів,—  
Коли вже розмовлять про це нам довелось,  
То й справді панна та... та вихованка... Зося  
Мені сподобалась... Не визнатись — чому б?  
Та кажуть, що мені призначено вже шлюб  
З Підкоморанкою... Що ж... Мушу бути  
слухняним,—

Та як змінить чуття, скувати як серця нам?  
Найкраще — виїхати надовго; може, час  
Ці муки вигоїть...»

«Оце дак так! Якраз  
Дотепна вигадка, кохання спосіб новий:  
Не розпитавшися, втікати од любові!  
А що, як висватать для тебе Зосю сам  
Я хочу?»

«Дядечку! Не пощаститься нам,  
І хоч ласкаві ви, немов отець, до мене,  
Та не погодиться тут пані Телімена!»  
«А ми попросимо...»

«Ні, марна річ просить...  
Я мушу їхати, мій дядечку...»

«Крутить? —  
Суддя розгнівався. — Крутити знову хочеш?  
Навіщо ти мене і сам себе морочиш?  
Навіщо про любов мені торочиш тут,  
Про честь... Хто чинить так — той зводця,  
баламут!

Твій дядько, думаєш, не бачить і не чує?  
Гляди-но! Утікати! Чи так-то ще й пушу я!  
Як, може, Зосю ти, молокососе, звів,—  
Узавтра ж під вінець!..

А ще тут говорив  
Про вірність, про чуття!.. Як! Смів мені брехати!  
І так од клопоту не знаю, що й почати,  
А тут ще *цей* мене морочити прийшов!  
Ану-бо спать мені! Доволі тих розмов!»  
І по таких словах, проказаних суворо,  
Сопліца голосно гукнув по коридору,  
Щоб Возний роздягать ішов його мерщій...  
Тадеуш, вийшовши з кімнати сам не свій,  
Спинився.

Вперше чув такі докори грізні,  
А знав, що недарма... і що жалі запізні.  
Ну, що, як дійде це до Зосиних ушей?  
До Теліменських? Ні! Кинуть дім оцей!  
Втекти світ за очі!..

Непевною ходою  
Ішов не знать куди... Аж перед ним марою  
Постала в білому висока тінь тонка.  
Тремтяча простяглась до панича рука,  
І голос вимовив, гіркої муки повен:  
«Невдячний! Говорить ще сміє про любов він!  
Ще вчора заглядав мені у вічі ти, —  
Сьогодні думаєш, як швидше утекти?  
Ще вчора тішився розмовою моєю, —  
Сьогодні злякано ховаєшся від неї,  
Немов трутизною папоспа вона!  
Що ж... Може, так і слід, і це моя вина:  
Адже мужчина ти, невдячний і зрадливий...  
З кохання нашого смістеса усі ви!  
Я, кокетерії не знавши все життя,  
Свої незаймані дала тобі чуття,  
Вщасливила тебе...

А ти — а ти віддячив!..  
О, чом же, чом мій зір раніше не добачив?  
Із серця ніжного ти з серцем кам'яним  
Сміявся, зраднику! Сама я вишна в тім,  
Та знай: невдячністю накарана такою,  
Ще гірше, аніж ти, гордую я собою!»  
«Ні, Телімено, ні! — Тадеуш одповів. —  
Хіба гордую я? Хіба я розлюбив?  
Зміркуй лише сама: дізнатись можуть люди...  
Неслава, поговор, — і що з тобою буде?  
Отак любитися — це ж незвичайно, гріх!»  
«Ягня! Невинноці! — гіркий почувся сміх. —

Я, будвши жінкою, неслави не боюся:  
Хай знає цілий світ! Люблюся, то й люблюся!  
А ти, мужичина, ти! Чи то ж бо сором вам  
Крутити голови трьом, десятьом жінкам?  
Чи стид ви маєте?..» — І сльози полилися.

«Зміркуй же, серденько, круг себе подивися:  
Вся молодь, марячи про волі день святий,  
До війська рідного паважилася йти,  
А я б лишився тут, одважний і здоровий,  
Для тихомірної, безпечної любови?  
До того ж, батькові коритися я звик,  
А він тестаментом служить мені прирік  
У війську польському... Пронцай же!.. Без  
ваганя  
Узавтра вїду... От річ моя остання».

«Що ж... Коли так, то й так... Іди... не бороню,  
І жодних перешкод тобі я не чиню.  
Йди вольності служить і добувати слави...  
Хотіла б знать лишень, чи ти не для забави,  
Розпусти марної за мпою упадав?  
Скажи, скажи тепер, чи щиро ти кохав?  
Найдеш там дівчину, що візьмеш за дружину,  
Але скажи ще раз, в останню цю хвилину:  
Люблю»... — І знов зайшласть нестриманим  
плачем

І серце хлопцеві порушила жалем.  
Нещасна — і про що благає?

Про дрібницю!

Тепер він сам не знав своєї таємниці, —  
Любив її чи ні...

«Ну, годі, не журись!

Довіку спомини прекрасні zostались  
Од наших зустрічей, од нашого кохання...  
Прощай же — і не плач в годину розставання!».

Ще хвилька — і вона у нього на грудях  
Щебече, втішена:

«Соколику мій! Ах,  
Як мило, солодко! Мене кохавш! Любий,  
Чи знаєш? Я могла дійти до самогуби!  
Тепер щаслива я, щаслива, як дитя!  
Я ж віддала тобі і серце, і жпття,

Маєток свій оддам, долину за тобою,  
Турботи розділю і радість, мій герою,  
Квітками путь тобі встилатиму — і знай:  
В пустині буде нам розкішний, пишний рай!»

Тадеуш вирвався з обіймів: «До яких ти  
Речей додумалась! Тут сенсу ані крихти!  
Чи маркітанткою візьму тебе в похід?» —  
«То поберімося!» — вона у відповідь.  
«Та ні-бо, — знову він, — не шлюб на мислі

в мене,

Женитись наміру не маю, Телімено!  
Доволі вигадок! Той час уже пройшов!  
Я дякую тобі за ніжність, за любов,  
Але женитися — нізащо!.. Будь здорова...  
Узавтра їду я, і це останнє слово».

Скінчив і відійшов — та поглядом вона  
Його Медузиним <sup>26</sup> спинила, мовчазна,  
А далі, витягнувши, неначе привид, руки:  
«О серце ящірки!

Бридке жало гадюки!

Хай Графом, Реснотом погордувала я,  
Тобі віддавшись, — то вже вина моя,  
Бо ж добре, добре я натуру вашу знала,  
Мужчини!.. Та тобі здалось того замало,  
І ти насмілюся так підло тут брехати!  
Ще й Зосю, те дитя невинне, покохать...  
Не покохати, ні! Її хотів ти звести,  
Нікчемний зраднику, негіднику без честі...  
Я чула: з дядьком ти про неї говорив...  
Иди ж! Уста свої брехнею ти зчорнив —  
Огидний ти мені! Втікай, а то хвилиною —  
І знатиме весь світ, що підла ти людина!»

Іще соплицівський не був ніколи рід  
Страшніш ображений... Тадеуш аж поблід,  
«Дурня!» — проскреготав і, тупнувши ногою,  
Пішов невірною, турботною ходою,  
Докори у душі озвалися гіркі...  
Ах, на докори сам він заслужив такі,  
Нещасну кинувши на горе, на поталу...  
Та ім'я Зосине уста його шептали,  
Він розлюбить її не міг, хоч би й хотів...

Навіщо ж бо його лукавий спокусив  
І, сплутавши тепер нещирістю, брехнею,  
Покинув з насміхом?

Так, він не може з нею,  
Із Теліменою, стрічатися — не жить!  
Де ж порятунок, де? Що діять, що чинить,  
Як заспокоїти розбурхане сумління?  
І враз у бурі цій, мов корабель спасіння,  
Майнула думка: «Граф! Призначено дуель!  
Скарати бестію!»

Та знов той корабель  
Сховався в піняві: «А за що ж покарати?  
Навіщо битися? У чім він винуватий?  
Як навіть Зосю він кохає, — що ж по тім?  
А може, й дівчина бажає быть за ним?  
Невже, щасний сам, нещастя всім нестиму?»  
І поміж мислями безладними такими,  
Що душу хлопцеві наповнили ущерть,  
Змією блиснуло жахливе слово: смерть.  
Умерти, утекти від сорому, від муки!

Втопиться зважившись, він кинувся на луки,  
Де чистий та мутний відвіються стави:  
Спинився над мутним, і пахощі трави  
Напівзогнилої з жаждою вдихає:  
Бо самозгуба теж чарує і сп'яняє,  
Як-от розкішника додержане вино...  
Тягло Тадеуша пірнути у bagno  
І захлинутися в драговині зеленій...  
Тут серце відійшло самотній Телімені:  
Вона помітила, куди юнак побіг,  
І ум досвідчений одразу постеріг,  
Що зле намислив він. Хоч гнівалася на нього,  
Але злякалася, щоб заміру страшного  
Не здійснив.

«Стій! Вернись! Кого там хоч люби,  
Та зглянься! Почекай!»

Шкода: її мольби  
Даремно в тихому повітрі прозвеніли.

Предивне сталося під ту хвилину діло:  
Граф із жокеями своїми над'їжджав  
І слухав, як бринить до ставу другий став —

Той світло, сумно той, мов арфи дві еольські  
(За всі жаби кричать жаби найкраще польські).

Чудовий краєвид послався перед ним:  
Стави, лисвіючи у сяєві пічнім,  
Один до одного горнулися пестливо.  
Скидався правий з них на дівчину вродливу  
З ясними лицями й замисленим чолом;  
Як коси золоті, пісок блищав кругом,  
І трави маяли зеленими стрічками.  
А другий, чорними лямований кущами,  
Був наче парубок смуглявий і смутний.  
Обов вквітчані, шепталися вони,  
Ще й поєдналися, мов узялись за руки:  
Два струмпі з них текло зміясто через луки,  
В один зливаючись і падаючи в рів,  
Де грою місячних розсипаних огнів  
Переливалася одна по другій скалка.  
Струнка, здавалося, самітниця-русалка  
Там перекинула дзвінкий бездонний жбан  
І, нахиляючи над воду пишний став,  
Закляте золото метала в шумовиння.  
Із рову вийшовши, струмок губився синій  
Між верболозами, щоб знову спалахнуть...  
Як вуж, що литвини гівойтосом зовуть,  
Здається, у траві простягнувся, дрімас,  
Але повзе вперед, бо то як срібло сяє,  
То раптом золотом тремтячим одлива,  
Аж поки папороть його не захова  
Від ока людського, — так струмись по долині  
Котився, у густій ховаючись вільшині,  
Де тіні сходились, подібні до примар.  
Тут, ближче, місячний довершуючи чар,  
Як грізний опікув, суворий та сварливий,  
Напівзахований у кучеряві іви,  
Чорнів над водами старий, похилий млнн.  
Увесь наїжившись, прислухувався він  
До двох закоханих таємної розмови, —  
І, розлютований за необачне слово,  
Широким колесом, мов кулаком затряс.

Граф, стрепенувшись, поглянув — і нараз  
Уздрів Тадеуша.

Як? Що це має значить?

«Лови, держи його!» — і всі жокеї скачуть  
За хлопцем... Спіймано!.. Взяли в полон...

Ведуть...

Весь двір прокинувся, гукає... Коні ржуть...  
Облога!..

Збуджений, не зна Суддя спросоння,  
Що тут подіялось,— а Граф уже до броні,  
Вже й шпагу вихопив:

«Сопліцо! Кари час!

Одвічний вороже, хай бог розсудить нас!»  
Але незбройного побачив — і спинився.  
Суддя, здивований, на те перехрестився  
І мовив: «Свят, свят, свят! На бога! Чи ж розбій,  
Мій пане, до лица фамілії твоєї?  
А ми — свою ми честь оборонить зумієм!»  
І вже збігаються — хто з шаблею, хто з кием,—  
А Войський погляда на Графа здалеки,  
Ножа убійчого приклавши до руки...  
От-от зачепляться, — та нагло у вільшині  
Почулись вигуки і зброї брязкотіння,  
Загув на річці міст од кінських копитів  
І — «Гей же на Сопліц!» — у сотнях голосів  
Гаями сонними заграло-загриміло.  
Здригнувся Судія: Гервазієве діло  
І клич Гервазіїв!

«Союзники мої

Не забарилися,— озвався до Судді  
Граф, повен радості.— Віддайся нам без бою».  
Аж ось, розбуджений, з далекого покою  
Асесор вискочив: «Що за сваволя тут?  
Панове, є на те уряд у нас і суд...  
Ви, пане Графе, ви тут чините розбої,  
То мушу вдатися до влади військової,  
Як імператорський велить мені указ  
Тисяча двіс...»

«Мовчать!» — І Граф його нараз

Ударив з розмаху своєї шпаги плазом...  
І зник у кропиві з неназваним указом  
Асесор рацений, а може, й неживий.  
«Так,— мовив Судія,— це справді вже розбій!»  
А дами в плач, у крик,— найголосніше Зося...  
Русяве по плечах розкидалось волосся,  
І вся здригалася, немов мале дитя,  
В руках мучителів кінчаючи життя.

Тут дивну сміливість явила Телімена:  
До Графа кинулась, хапає за стремена,  
Гукає: «Рицарю! Незбройних мордувать?  
То спершу маєш дам, тиране, повбивать...»  
І впала на траву знеможена, зомліла.  
А Граф, склонившись до неї: «Хай могила  
Цю руку забере, коли б на дам вона  
Підняться зважилась! Сопліці! Ї вина  
У нас несплачена перед Горешків родом.  
Беру вас у полон, та слово вам одно дам:  
Усе чинитиму, як честь мені велить.  
Коли в Італії дійшлося мені зловить  
Страшних розбійників біля Бірбанте-Рокка,  
То збройних скарано було тоді жорстоко,  
Незбройних зв'язано і взято у полон.  
Привів я в город їх — і, як велить закон,  
Усіх повісили біля підніжжя Етни.  
Який же був триумф шляхетний і славетний,  
Коли я з бранцями у місто повертав!  
Я їм піхотою за кіньми йти казав  
Для мальовничості...»

Сопліцам пощастило,  
Що Граф, збираючись на надзвичайне діло,  
Від шляхти уперед із почетом спішив:  
Він кращі коні мав, і стятися хотів  
Якшвидше... А тепер, од гніву охоловши,  
Побачив, що таке тривать не може довше,  
Що треба справу цю без крові закінчить.  
Отож усіх гостей і Судію велить  
Замкнути в домі він, — а шляхтичам, готовим  
Усіх повішати, рішучим каже словом  
Утихомириться і в'язнів не займає.

Не втихомирились!.. «Гей, на Сопліці!» —

кричать,

І, як ув'язнено і ватажка, й залогу,  
Одважно почали всього двора облогу:  
Щоправда, не вдалось у дім їм увійти,  
То в кухню линулись.

Тут нової мети  
В очах войовників проміння засіяло:  
Принадні пахощі присмаженого сала  
Та м'яса теплого збудили голод в них.



«Гей, їсти!» — крикнули. Ще крик той не  
затих —  
«Гей, пити!» — чується. Мов хори два античні <sup>27</sup>,  
Гукали «їсти!», «пити!» у тишині північній...  
Так раптом армія, натомлена в бою,  
Фуражуватися в ворожому краю  
Ретельно узялась, забувши небезпеку.  
Гервазій, мислями ширяючи далеко,  
А помсту довершить не мігши, як хотів,  
До інших вирішив удатися шляхів.  
Отож, обізнаний з правами і з законом,  
Аби покласти край усяким перепонам,  
Маєток забраний належно затвердить  
Негайно ухвалив.

По Возного біжить,  
Шукає по кутках, перериває речі,  
І врешті витяга Протазія з-за печі  
За комір:

«Маю честь уклінно попросити  
Я пана Возного, щоб зволив ознаймить  
Цей ґрунт і всі поля, все cum graniciębus,  
Cum gais, boris et omnibus rebus <sup>28</sup>,  
Як власність Графову. Як знаєш, так чеши,  
Але в формальностях ні словом не збреши!»

Та Возний, сміливо за пояс руки вклавши,  
Промовив: «Я закон шаную, пане, завше;  
Але що з примусу, впочі мені велять  
Акт оголошувать, — той акт не може мать  
Ні сили жодної, ні вартості для суду».  
«А хто ж примушує?»

Чемненько просять люди!  
Як темно — Ножиком тобі я посвічу! —  
І, теє мовивши, ударив по мечу. —  
Ну? Буде ясно так, як у семи костьолах!»  
«Нащоб, Гервазію, дзвонити тут на сполох?  
Я Возний, і судить належить не мені;  
Я лиці виконую, що треба стороні,  
Котора кликала мене до виконання:  
Пощо ж за комір ти схопив мене зарапня?  
Закону я посол, роблю, як він велить.  
Скажи-но ліхтарем для мене посвітить, —  
Все вичитаю я... Утиштесь, братове!»

І, щоб почули всі його уроче слово,  
На дрова, складені недавно під паркан,  
Він скочив. Звідтіля, швидкий, як ураган,  
В коноплі бухнувся.

Конфедератка біла,  
Мов голуб, у густих коноплях пролетіла  
І зчезла. Вистрілив Коновка їй услід,  
Та чи ж улучити? Вже із хмелевих віт  
Прудкого Возного почувось: «Протестую!»

Тим часом армія звитяжна бенкетує,  
Плюндрую, тішиться.

Кропитель закропив  
Вола по лобі враз, найбільшого з волів,  
А Бритва до телят із шабелькою взявся,  
Та й Шило мовчазний без діла не zostався,  
Свипей годованих надибавши в саяках...  
І гуси, чуйністю прославлені в віках,  
Даремно гелгали та голосно сичали,  
Як ночі темної, коли зрадливі галли  
До Капітолія заснулого повзли <sup>29</sup>:  
Живцем на поле їх Коновка ниже злий,  
І, весь обсіпаний сріблито-білим пухом,  
Здається хохликом, нічним крилатим духом.  
Страху пайбільшого зазнав проте курник,  
Хоч там і не такий піднявся гвалт і крик:  
Ті кури, що крупу їм давано перлову,  
Під руку месницьку попалися Сакову.  
Украй розпалений, він ловить, душить їх,  
Що пір'я сиплеться, як різнобарвний сніг...  
Ей, хлопче, нащо то воно тобі здалося?  
Адже не вибачить цього довіку Зося!  
Гервазій давні тут пригадає часи:  
Велить од кунтушів подати пояси  
І пими витяга з глибокої пивниці  
І пива чистого, й сивухи-ледащиці,  
І найсвітлішого, міцного дубняку <sup>30</sup>.  
Веселі шляхтичі па дивину таку,  
Неначе комашня, збігаються юрбою  
І перекочують барила під покої,  
Де полку графського квартира головна.

Огні розкладено, і пара йде смачна:  
Шкварчить і смажиться м'ясиво всіх гатунків.

Вже дехто, взявшись до їжі та до трунків,  
Надумав піснею дрімоту розігнать:  
Усім ухвалено гуляти, а не спать.  
Одначе час іде, за оком гасне око,  
І, позіхаючи лїниво та широко,  
Хто з чаркою в руці, хто з ложкою поліг...  
Так переможців сон, брат смерті, переміг.

## КНИГА ДЕВ'ЯТА

### БИТВА

Про небезпеки, що виникають через безладдя у війську. Несподівана допомога. Шляхта в скрутному становищі. Кельондзова поява віщує рятунок. Майор Плут, залпцяючись, накликає на себе бурю. Вистріл із пістоля — гасло до бою. Подвиги Кропителя, подвиги й небезпечне становище Матвія. Коновка, засівши, рятує Сопліцівку. Допомога кінноти, атака на піших. Тадеушеві подвиги. Поєдинок між ватажками, перетятий зрадою. Війський рішучим маневром схиляє терези бою. Гервазієві криваві подвиги. Підкоморій — великодушний переможець.

Так міцно спалося по першій перемозі,  
Що ні один вояк не кинувся в тривозі,  
Як дивні постаті тихенько увійшли,  
Огнями ліхтарів заблискавши з імлі,  
І кинулись на них, мов павуки жорстокі  
На мух, заглиблених в дрімотний літній спокій:  
Хвилина — покотом, немов снопи, лежать  
Усі пов'язані, проте як мертві сплять.

Одного сон не брав і змора не приспала  
Коновку, що йому потрібно два антали<sup>1</sup>  
Густого випити, міцного липівця,  
Щоб трохи сплутався язик у молодця  
І ноги вже не так могли йому служити  
(Він тим уславився по цілому повіту).  
Розплющив око він, поглянув — що за страх?  
Стоять потвори дві над ним у головах,  
З них кожна з довгими, пушистими вусами,  
Ще й, ніби крилами, розмахують руками;  
Злякався, мав хреста покласти — та дарма!  
Сил ворухнутися, піднятися нема,  
Він весь обплутаний, як те дитя сповитий!..  
Від жаху ніччирк, подумать би, що вбитий...  
Кропитель кинувся боротись, та дарма:

Оборонятися ніяких сил нема,  
Бо власним поясом йому зв'язали руки...  
Як щука на піску, німої повен муки,  
Крутнувся, покотивсь... Усе навколо спить...  
І він у розпачі ревноує, як той ведмідь,  
У яму вскочивши: «Не спить, братове! Зрада!»  
За ним прокинулась, гвалтує вся громада,  
І покотилася луна, неначе грим!

Граф із жокеями та Ключником старим  
У залі спочивав. Гервазій пробудився,  
Та пізно: і над ним зрадливо хтось помстився,  
До шаблі власної прип'явши, мов на сміх.  
Жокеї — де вже там! Пов'язано і їх!

Граф, хоч не зв'язаний, без шпаги, без пістоля!  
Два вусані над ним, шаблі піднявши голі,  
Стоять, мов статуї. Гервазій зирк на них —  
І егерів пізнав у статуях живих.  
Пізнав і одіж їх, і круглі їх кашкети,  
І сяйвом ліхтарів осяяні багнети,  
Пізнав і старшого зі шпагою в руці...  
«Ну,— прошептав,— біди накоять гості ці!»

Проте не раз уже траплялося старому  
Бувати в схожому становищі скрутному,  
І визволятися навчився він із пут.  
Гадав, що способу прибрати може й тут,  
Могутній силою і досвідом багатий,  
Ганебні мотузки потужно розірвати.  
Отож, прижмурившись, він сонного вдас,  
Коротшає, як вуж, бо тіло все своє  
Стиска, зжолоблює, щоб із одного разу  
Усі напружити до болю звиклі м'язи:  
Рвонувся, ніби звір в тенетах,— та шкода:  
Несила вирватись! І Ключник од стида  
Обличчя до землі понуро відвертає  
І так колодою німою застигає.

Зненацька барабан знадвору загримів,  
І офіцер тоді жовнірам ізвелів  
І Графа, й почет весь у залі залишити  
Та ще й сторожею міцною оточити,  
А шляхтичів у двір зганяти без розмов:

Уже майор туди з підмогою прийшов...  
Дарма пручається Кропитель невгамовний!..

А там — народу тиск! Набігло шляхти повно —  
Підгайських та Гречех, Біргелів, Бірбашів,  
Сопліцам родичів, Добжинських ворогів.  
Хто ж військо викликав і хто підняв сусідів,  
Асесор чи шинкар — ніхто про те не відав,  
Хоч різних здогадів чимало тут було.

Тим часом, крадучись, світання хмуре йшло.  
Неначе вийнята із полум'я підкова,  
Край сонця пурпуром заблис із-за діброви  
В тумані сонному... То бризне дощ дрібний,  
Як мак посіявшись на луки, на лани,  
То вшухне, а по нім холодний вітер лине,  
Гнучи струнких дерев гіллясті верховипи  
І хмари гонячи, мов брили крижані...  
Так день сумний іде у селища сумні.

Майор наказує товсті колоди взяти  
І напівкруглі в них отвори прорубати,  
Щоб ноги бранцеві в колоди ті замкнуть.  
Повурих, зв'язаних войовників ведуть  
І, наче в лещата, беруть їх у колоди.  
Тоді, для кращої за злочин нагороди,  
Усю одежу з них здіймають і шапки,  
Щоб вітер холодив, щоб дощ мочив їдкий,  
Щоб сором душі пік і розпач невимовний...  
Дарма пручається Кропитель невгамовний.

Сопліца, зрушений, забув недавній гнів  
І пільги для своїх благає ворогів,  
Ще й додають жалю жінки, найпаче Зося...  
Із Риковим воно уже й на згоду йшлося,  
Та старшим був, на жаль, не бравий капітан,  
Хоч, власне, він узяв заснуле військо в бран.  
Ну, він і вволив би, чого просив Сопліца;  
Та лихо! Плутові доводиться кориться.  
Той Плут, як казано, із роду був поляк,  
Але перевертень, а то вже певний знак,  
Бо честі не шукай там, де панує зрада.  
Нещасних вояків пов'язана громада  
За посміховище здавалася йому.

Із люлькою в зубах, у синьому диму  
Стояв на ганку віп, задерши носа вгору,  
Чи гордо походжав, як півень, серед двору.

Тим часом Рикова вмовляє Судія  
Цю справу кинути, бо справа це своя,  
Це діло хатнє, мов. На те й Асесор згоден,  
Щоб заладнати все і щоб не знав ні одип  
Чинovníк про нічне свавільство, бо біда  
Велика шляхтичів за нього дожида!  
От Риков підступив тихесенько до Плу́та:  
«Нам треба діло це обміркувати, збагнути...  
Що з того, що під суд дамо нещасних цих?  
Чи буде нам користь, чи, може, слава з них?  
Ім тяжко прийдеться, а нам це що допоможе?  
Пустимо — і Суддя вас обдарує гоже.  
Таж єсть і приказка: дають тобі — бери!  
І ще є приказка від давньої пори:  
Хай буде ситий вовк, мовляв, і кози цілі.  
Ну, поголоску б ми в повіті розпустили,  
Що тут були в гостях лише. Стрільці  
На нас не викажуть, — і в воду всі кінці!  
Хай буде гречка вже, аби-но не сперечка!  
Та гляньте: он Суддя, майоре, недалечко, —  
Ходім, порадимось. Так буде без гріха,  
Бо ложка рот дере, коли вона суха».  
Майор розгнівався і, тупнувши ногою,  
Гукнув: «Та що таке зробилося з тобою?  
Не дружба — служба це! Як! У воєнний час  
Пустить бунтівників на волю? А! Якраз!  
Та б засміяв тебе за ці слова усякий!  
Нарешті-то до вас добрався я, поляки,  
Злодії, лінюхи! Помийтесь на дощі!  
(І так зареготав, що під вікном куші  
Гойдпулись). Он, диви, Добжинський у сурдугі...  
Гей, роздягти його! — І далі, повен люті,  
Провадив: — Я йому згадаю, як торік  
Він крикнув: «Злодія держи, щоб не утік!» —  
Як на балу почав я з панною одною  
Мазурку танцювати. Що з каси полкової  
Узято щось було і тягнуто на суд  
Мене — то що? Яке Добжинським діло тут?  
Псяюха закричав, всі шляхтичі на мене...  
Та й скривдили мене, бо то ж народ скажений...

А я ж собі лише мазурку танцював...  
Ну, потім я йому, проклятому, казав:  
Гляди, розбійнику, прийде коза до воза!  
А що, Добжинський, що? Збулась моя погроза?»

А потім до Судді, що саме надійшов,  
Шепнув тихесенько: «Щоб не було розмов,  
За кожну голову дай тисячу готову,  
То все залагоджу. І це останнє слово!»

Хтів торгуватися Сопліца, та дарма,  
Нема що й думати: знай, носа підійма  
Майор, та люлькою у саме небо кадить.  
Ані вблагать його, ні лестками не знадять!  
«Майоре,— знов Суддя,— не карне діло тут!  
Тут битви не було, то й ні до чого суд:  
Звичайні сталися сперечки у сусідів.  
А що там хтось *моїм* вечеряв чи обідав,  
Та гуску задавив чи навіть поросся,—  
Тихенько виплатить, на тім і справа вся.  
Та й з Графом, певен я, у мене мир настане».

«А Кпиги Жовтої<sup>2</sup> ви не читали, папе?» —  
Плут, усміхнувшись, злостливо підморгнув.  
«Ні,— Суддя йому,— я про таку й не чув.  
А що в ній писано?»

«Не ваші то статuti,—  
А з Кпиги Жовтої ви можете почути  
Про кари, про тюрму, сибірське заслання!  
Воєнний це закон! Ваш трибунал — бредня!»  
«Розгляне справу цю мені пан губернатор!» —  
Суддя образився.

«Хоч би сам імператор! —  
Гукнув майор.— Несіть там скарги хоч куди,  
Але не викрутять тих ланців із біди!  
Цар не помилує, а кару ще подвоїть...  
Та й сам господар тут, здається, дещо коїть,  
Що ока палого, не бійтесь, не втекло.  
Усе ми знаємо. Коли б до того йшло,  
То пригадаємо, що Янкель, шпиг відомий,  
У пановій корчмі — немов у власнім домі!  
Всіх арештую я, усіх провчу я вас!» —  
«Мене арештують? Хто сміє? Де наказ?»  
І засварилися, що помирити годі,—

Та з'явище нове побачено в господі.  
У двір заїхав хтось із почетом чудним:  
За вістовця баран лобатий перед ним  
Дзвіпками на рогах подзвонював. Позаду  
І череда овець, і ціла кіз громада,  
І навіть декілька вгодованих волів,  
А навантажених пакунками возів  
Дві пари караван дивачний замикали:  
По всьому квестарські одвідини<sup>3</sup> пізнали  
Нещасні шляхтичі та Судія сумний.  
На возі першому — ксьондз Робак. З глибини  
Свого каптура на в'язнів блиснув оком  
І пальцем їм кивнув, немовби непароком.  
На возі другому був Різочка Матвій  
В селянськiм одязі; зчинили крик гучний  
Всі бранці (грізно він сказав на те: «Дурні ви!»).  
Пруссак на третьому, в якийсь каптан дрантивий  
Увесь закутаний, а на четвертім — Зан  
З Міцкевичем.

Тяжкий і безпорадний стає  
Добжинських помирив одразу з ворогами.  
Біргелі, Бірбаші і Вільбіки гуртками  
Стояли й радились, як лихо одвернуть,  
Бо легко сваряться от так, за що-побудь,  
Та легко й миряться поляки. До Матвія  
Усі за радою, — а він їм: «Є надія!  
Мовчіть, не кваптеся...»

Тим часом бернардин  
В покої увійшов, та як змінився він!  
Звичайно мовчазний, як точить баяндраси,  
Неначе ксьондз-гультай, до вип, до меду ласий!  
«Ха-ха! Вітаю вас! Вітаю, ха-ха-ха! —  
Почав, хитаючись од сміху. — Без гріха  
Я побожуся вам, що влови знамениті  
Сьогодні сталися! Буває всяк на світі:  
Хто вдень, а хто вночі іде по звірину.  
Панове! Ой, скубіть ви шляхту павісну,  
Лупіть, загнздуйте, щоб часом не брикала!  
Майоре! Здобичі дісталось вам чимало,  
А надто Графика ви стережіть як слід:  
Великий багатир, що славний має рід,  
Жар-птицею тепер сидить у вас у клітці.  
Як хоче вилетить, — пехай сипне жар-птиця  
Сот зо три дукачів: на те ж і багатир.



Тоді вже дещицю таки й на монастир  
Ви перекинете, щось і для мене, може:  
За вас молюся я, як правлю службу божу,  
Бо смерть не дивиться, чи хто штаб-офіцер:  
Сьогодні ти живеш, а завтра — фіть! Умер!  
Смерть, повідає Бака<sup>4</sup>, для всіх людей однака.  
П'яниці і черниці одна у неї дяка.  
Чи швець ти, чи купець, дитя чи сивий дід,  
А нападе на слід — чикне тебе — і квит!  
У світі чи в кунтуші, а як візьме за уши,  
То рівні будуть душі, посиплються, як груші!  
Ах, тільки й нашого, що вишив там чи з'їв...  
Що, якби зразів нам господар ізвелів  
Подати? Пуншику<sup>5</sup>, панове офіцери,  
Чи не хильнули б ми? Бо рєшита — все химери!  
«До діла сказано! — почувся відповіт. —  
За пана Судю хильнути чарку слід!»

Усіх сопліцівців сьогодні ксьондз уразив  
Такими жартами!

Тим часом гори зразів

На кухні смажаться. Готують пунш міцний,  
І офіцери так беруться за напій,  
Що скоро випили великої піввази  
Та ще й змели, либонь, двадцять чотири зрази.

Сніданок той смачний майора звеселив:  
Білетом банковим він люльку запалив  
І, сміхом сміючись і сласним, і одвертим,  
Промовив: «Будете тепер для нас десертот  
Ви, пані та панни!» — І повернувся до дам. —  
Як чесний офіцер, заприсягнуся вам,  
Що добре знаюся на вроді я жіночій. —  
Тут, відхилившись, примружив хитро очі. —  
Чи не закласти нам хоч би маленький віст?  
Та ні-бо: у полку я перший мазурист!  
До біса з картами! Прошу вас до мазурки!»  
Так, дим пускаючи, неначе із дворурки,  
І компліменти з ним він разом випускав.  
«Чудова вигадка, — ксьондз Рббак закричав, —  
Хоч не годилося б, а часом, признаюся,  
Сутану підйму і танцювать візьмуся,  
Що встане курява... Ото лишень одно:  
Ми тут гуляємо, кружасмо вино,

А як жовніри там? І то ж, панове, люди.  
Гадаю, що гріха великого не буде,  
Коли по чарці їм послати?»

«Хай і так»,—

Майор погодився,— а ксьондз, таємний знак  
Сопліці даючи, шепнув: «Пошли їм спирт!»—  
І до майора знов: — Чи вірте, чи не вірте,  
А як почувється мазурки любий звук,  
То ходить ходором у мене закаблук!»

От, поки пуншиком старий ласує Риков,  
До Телімени Плут, за рукава засмикав  
І мовив: «На танець прошу уклінно вас!»  
Та якомсь вирвалась, втекла, а ловелас  
Зіткнувся з Зосою і взяв її просити  
До танцю... «Рикове! Покинь-но там трубити  
У люльку! Ліпше он гітару ти візьми  
І втни веселої! У першій парі ми  
Підемо: я, майор, із панною своєю».  
Та й Зося утекла. Рвонувшись за нею,  
Знов Телімену він за руку ухопив.  
«Хай буду сучий син, коли б я говорив  
Неправду, панночко: відомо всім солдатам,  
Що в цілій армії, у корпусі дев'ятім,  
В другій дивізії я перший мазурист.  
Такий уже бува в людини певний хист!  
Майорське слово в тім даю вам без вагання!  
А як не вволите мого ви прохання,  
По-офіцерському скараю вас — от так...»  
І цмокнув у плече, що аж лишився знак.  
Тадеуш, мов огнем йому сипнувши в вічі,  
Майора бравого ударив по обличчі.

«Що? Бунт? Бунтівники? — розгніваний украй  
Хитнувся офіцер. — Держи його, хапай!»  
І шпагу видобув, удвоє ставши п'яний.  
Тут Робак вихопив пістоля з-під сутани:  
«Пали, Тадеуше! Як в ясну свічку бий!»  
Майор, хоч дим його і оповив густий,  
Проте від пострілу щасливо відхилився.  
Аж Риков (досі він з гітарою возився)  
На хлопця кинувся,— а Войскій з-за стола  
Ножа на Рикова метнув: уже була  
Тому видима смерть, але за щит гітара

Старому придалась. «Гей, єгри! <sup>6</sup> До покари!  
Тут бунт, їй-богу, бунт!» — і вибіг за поріг.

Тим часом Різочка зо шляхтою надбіг —  
Плут в сіни, капітан за ним, кричать:

«Жовніри!

До зброї!» На той крик жовнірів із чотири  
Прибігло. Різочка чатує з-за дверей,  
Як кіт досвідчений за шафою мишей,  
Хтів зняти голови, понав лиця у кашкети —  
І всіх надвір жене. Заблискали багнети,  
Лунають постріли, збігається народ:  
Метнулись визволять Добжинських із колод  
Солицівці... Сержант багнетом двох поранив,  
Стріляє в третього, але туди й не глянув,  
Де в гніві темному Кропитель поруч з ним.  
А той наїжився — і кулаком страшним  
Сержанта вдарив (він мав руки вже на волі,  
А ноги сковані). Сержант простягся долі  
І кров'ю карабіп гарячою залив.  
Кропитель перегнувся, рушницю ухопив  
Та й ну розмахувать, неначе тим кропилом!  
Той пада, той біжить з обличчям омертвілим, —  
І так над шляхтою зробив рухомий дах  
Хреститель, сіючи навколо кров і жах.

Колоди на тріски поламано, побито!  
До квестарських возів, — там ряднами накрито  
Рапіри, палаші, мушкети і списи,  
А дехто без вагань узявся й до коси.  
Коновка — щό йому звичайна та рушниця! —  
Для себе й для Сака знаходить гаківниці <sup>7</sup>.

Жовніри товпляться, мішаються, кричать,  
Але не знати їм, куди і як стрілять,  
І шляхта змішана не починає бою...  
Аж от зчепилися. Між темною юрбою  
Там шабля стукає об шаблю, там тесак <sup>8</sup>  
Ударив у багнет...

Досвідчений вояк,

Став під стодолою здаля Нікіта Риков  
І гучно єгерів збиратися покликав.  
Стрілять би, — та якраз свого б і попав...  
«Гей, стройтесь!» — вигукнув (шикуйтеся до лав,  
Сказать по-нашому), — ніхто не чує в криках.

Старий Матвій, що зник до розмахів великих,  
До поля ширшого — помалу відступав.  
Навколо шаблею він шлях свій розчищав:  
Там обітре штика, немов гнота на свічці,  
Наодмаш там рубне, що падають рушниці  
І люди падають, як жито від серпа,—  
І так старий Матвій у поле відступа.

Єфрейтор тут надбіг, найкращий із жовпірів  
Митець колотися. Матвія оком зміряв,  
Напоготову взяв свій вірний карабін  
(Багато ворогів скопив у битвах він) —  
Правиця при замку, а спереду лівиця...  
Немов жало змії, ворушиться рушниця!..  
Увесь він знітвся, плигає, припада:  
Тяжка Матвієві готується біда!

А той, побачивши бійця собі до пари,  
На носа надіва старезні окуляри  
І держить Різочку обачно у руках.  
Здавалось, твердо він не встоїть на погах,  
Бо йде й хитається, мов хворий чи сп'янілий.  
Помітив це солдат — і, всі зібравши сили,  
На нього кинувся шалено. Та Матвій  
Раптово зупинив повільний відступ свій  
І шаблею підбив багнета. Аж хитнувся  
Солдат уражений, а сивий розмахнувся  
І вдарив Різкою... Без сповіді умер  
Єфрейтор, чотирьох медалей кавалер,  
Трьома царевими оздоблений хрестами...  
Тим часом, стявшися віч-на-віч з ворогами,  
На лівому крилі зчиняє ревний бій  
Удвох із Бритвою Кропитель запальний,—  
Рубає знизу той, той зверху б'є невпинно:  
Працює в німців так новітня та машина,  
Що й січку тне тонку, і жито вибива...  
Звитяга, бачиться, для шляхти наспіва!

Та правому крилу біда і небезпека:  
Високий прапорщик, побачивши здалека,  
Що вбив єфрейтора досвідчений Матвій,  
Помститься кинувся, шпонтон піднявши свій.  
(Зоветься бердишем або шпонтонем зброя,  
Тепер уже в військах не вживана до бою:

Бувало, й колються, й рубають бердишем...  
У флоті ми лише тепер його знайдем).

Був дужий прапорщик і молодий літами,  
Тому Матвій не міг із ним боротись прямо,  
Без штук і хитрощів, а тільки одбивав  
Шпонтон бистрого, що іскрився й блищав,—  
І мав уже старий одну легеньку рану.  
Радіє прапорщик, — але радить зарано!  
Кропитель, бачивши, до чого йде двобій,  
Біжить — не добіжить! — і карабін тяжкий,  
Крутнувши, кидає противнику під ноги, —  
І чути смертний крик у криках перемоги!

Метнулись москалі Кропителя ловить:  
Він, щоб товариша від смерті захистить,  
Незбройним у бою лишився. Два жовніри  
Заплутали у чуб руки йому чотири  
І потягли його, як моряки баркас  
Міцними лінвами. З'явивсь тут саме в час  
Гервазій.

«Ножик! — гукнув Хреститель, — друже!»  
І, зупинившись, рубає Ключник дужий  
Гігантським Ножиком жовнірів по руках.  
Кров бризнула навкруг. Біль і смертельний жах  
Погнав напасників... Одна рука лишилась  
У довгих кучерях, — і кров'ю зчервонилась.  
Так орлик, кинувшись на зайця у гаю,  
Поживу випустить не важиться свою:  
Одною лапою їй держиться за спину,  
А другу — кігтями вгородить в деревину;  
Звір скочить — і порве надвоє хижака,  
І в поле, з лапою у спині, утіка,  
А біля стовбура лишилась друга лапа,  
І тепла з неї кров дощем червоним капа<sup>9</sup>.

Кропитель поглядом шукає: навкруги  
Сплелися у бою і друзі, й вороги,  
А він один стоїть, лишившись без зброї!  
З'єднався з Ключником, і грізною рукою  
Махає, стиснувши залізний свій кулак.  
Аж раптом з натовпу з'явився юний Сак,  
Своєму батькові приносячи потугу, —  
Кремінням гострим цвяховапу мачугу<sup>10</sup>:

Так звано на Литві воєнну булаву  
За днів, як війнами прославлено Литву...  
Не кожен справився б з тією булавою!..  
Кропитель, сміючись, могучою рукою  
Кропило люблене схопив, поцілував,  
В повітрі округнув і наступ розпочав.

У пісні не сказати не виспівати нікому  
Його всіх подвигів, — та й не повірять тому.  
Адже не вірили у Вільні тій жоні,  
Що, тихо молячись, стояла при вікні,  
Як наступ Дєєва чинився генерала  
І козаки ішли на місто, мов навала:  
Вона ж то й бачила, як певний міщанин  
Всіх ворогів погнав, хоч був лише один,  
І генерала вбив одважною рукою.  
Обличчя Рикову захмарилось журбою  
І розпачем: лежать побиті москалі,  
Один по другому простягшись на землі, —  
Убитих двадцять три, поранених багато...  
А дехто кинувся й до саду утікати  
Чи в дім, шукаючи опіки у жінок.

Радіють шляхтичі! Беруться до пляшок,  
А дехто паювать воєнну взявся здобич...  
Один лиш бернардин стояв німотно обіч,  
Бо заборонено брать участь у бою  
Ксьондзам. Досвідченість, одначе, він свою  
І мудрість виявив, подаючи поради...  
От до шляхетської гукає він громади,  
Щоб справу довела до жданого кінця —  
Пішла на Рикова.

Тим часом посланця  
До нього засила і каже зброю скласти,  
Щоб не було стрільцям страшнішої напасті,  
Щоб не лягли усі!..

Та бравий капітан  
Охоти аж ніяк не мав оддатися в бран.  
«До зброї!» — крикнув він, і довгі карабіни  
Звелися, як один. «Ціляйся!» — знову лине  
Наказ — і порядом всі блиснули стволи.  
«Огню!» — і постріли громами загули,  
І лава москалів чудним здається плазом,  
Що лап десятками ворухить раз за разом,

І все змішалось, втопаючи в диму.  
Щоправда (спирт міцний виною був тому),  
Багато хибили,— та впало два з Матвіїв  
З тяжкими ранами; один з Бартоломіїв  
Поліг, улучений зненацька у чоло...  
Рушниць на кожного у шляхти не було,  
І відстрілятися вони не мали сили...  
З шаблями кинутись молодші з них хотіли,—  
Та нерозважності перечили старі.  
Йде відступ. Дзенькіт куль по цілому дворі,  
По шибях домових...

Підбіг Тадеуш звідти  
(З наказу Судії жіноцтво боронити  
Він мусив злякане у глибині кімнат,  
Хоча давно б уже і сам до бою рад).  
За ним, побачивши, що шляхта в лютім горі,  
Із карабелею вельможний Підкоморій  
(Бо Томаш дав-таки йому нарешті бронь).  
Він груди підставля одважно під огонь,  
З'єднавши вояків і ставши на чолі їх...  
Знов мати не одна заплаче по Матвіях,  
І Бритву ранено, і Вільбик неживий...  
Ксьондз Робак надійшов, за ним старий Матвій,  
Дають знак відступу. Жовніри з того знаку  
Радіють,— і велить в останню йти атаку  
Одважний капітан, командує: «В штики!»  
Шум, крики, брязк рушниць, камінний крок  
тяжкий,—

І шляхта відступа, одстрілюючись. Риков  
Суддю віддатися, зложити бронь закликав,  
«А ні,— додав,— звелю тобі спалити дім!»  
«Пали! — Суддя на те.— Тебе спечу я в нім!»

Стара Сопліцівко! Коли ще дім твій цілий  
І світять крізь гілля високі стіни білі,—  
Благословляючи, там згадують не раз  
Коновку: він його в той небезпечний час  
Од смерті врятував.

Спочатку у тривозі,  
Коновка, хоч найшов свою рушницю в возі,  
У битві участі великої не брав:  
Не певний був себе, як потім сам казав,  
Бо вірної руки не мав він патщесерце.  
Та, спирту в присінку надябавши відерце,

Хильнув без роздуму — і зразу мов ожив.  
Тоді з рушницею поліз до бур'янів,  
Сакові давши знак до нього приєднатись.  
Сак, хоч із Зосею не довелось побратись,  
Од вражих нападів їй боронив поріг:  
Хоча й погорджений, за неї вмерти міг.

Тим часом єгері лютують і плюндрують,  
І домові пожар, і шляхті смерть готують!  
Коновка виміряв — і кулі, наче град,  
Сипнули на страшний мундирів синіх ряд.  
Ударив Сак тоді із другої рушниці,  
І загула земля, неначе в громовицю.  
Не знаючи, відкіль така напасть іде  
І заховалася ворожа сила де,  
Змішались єгері безладною курбою...  
Відходять, ранених лишають за собою,—  
Кропитель без жалю zostалих добива.

Тут Риков-капітан жовнірів іззива  
І троскутником шикує їх під тином.  
Учасно догадав, бо із загоном кінним  
Граф наближається: сторожа, що була  
Круг замка, злякано не знать куди втекла  
Під час баталії.

Жокеям давши зброю,  
Не їде Граф — летить крилатою стрілою,  
З мечем, піднесеним зважливо у руці.

Те Риков бачивши, здригнувся. «Молодці! —  
Віддав команду він. — Огню півбатальйоном!»  
Рушниці блиснули огнем своїм червоним,  
Три впало ранених, під Графом кінь упав, —  
Граф скочив...

Ключника болючий жах поймав:  
Жовніри міряють в горешківську дитину  
(Хоча й не по мечу — жіночого коліна)...  
Ксьондз Робак кинувся і Графа затулив...  
На нього стрілепо... Він крикнув: «До тинів,  
Братове, сходьтеся!

Не тратьте й кулі марно!»  
Тадеуш зрозумів команду цю прегарно:  
Він за криницею сховався. Відтіля  
Що тільки вистрелить — одразу поціля



(Тверезий та й митець не будь-який стріляти!).  
Частіше падали старшини, не солдати:  
Було по одягу здалека видно їх...  
Сержанта ранено, один фельдфебель ліг,  
І другий падає...

Розгнівавшись, Риков  
Майора п'яного до бачності закликав:  
«Коли триватиме, майоре, довше так —  
Усю старшину нам поб'є отой поляк!»

Плут до Тадеуша здаля тоді промовив:  
«Не честь для рицаря вдаватися до сховів!  
Одверто битися — вояцький заповіт,  
А не ховатися, як боягуз, за пліт!»

«Майоре! В рицарство у ваше б я повірив, —  
Почулась відповідь, — та нащо ж за жовнірів  
Ви заховалися? Щоб честі доказать,  
Готовий з вами я на поєдинок стать:  
Хай наша тільки кров окропить нашу зваду...  
Я й зброю вибрати вам дозволяю радо.  
А ні — то, як вовків у ямі, вас усіх  
Перестріляю я», — і стрілив. Знову ліг  
Сержант поранений, неначе зжятий колос.

«Майоре! — капітан подав до Плута голос. —  
Виходьте! Мусите ж ганьбу свою ви змити,  
А шляхтича того вам конче треба вбить  
Якщо не кулею, то шпагою меткою:  
Скоріше ж виберіть чи ту, чи іншу зброю.  
Суворов наш старий дурною кулю звав,  
А титул молодця від нього штик дістав.  
До шпаги ж!»

«Рикове! Ти майстер фехтувати!  
Піди і покарай того нахабу, брате!  
А то з поручиків которого пошлім:  
Мені, майорові, незручно битися з ним,  
Солдатів кинувши без вищого керунку».  
Одважний капітан спокійно, твердо й струнко  
Із лави виризнився і хусткою махнув  
Свою білою.

А Граф на те гукнув:  
«Ви помпццлися, мабуть, шановний пане!  
То річ майорова, — а я до капітана

Хотів звернутися, що він на замок мій...  
(«Наш!» — Возного здаля почувся крик тонкий,)  
...На замок налетів і тим порушив спокій.  
Його скараю я, як при Бірбанте-Рокка  
Скарав розбійників...»

Спинився ревний бій,  
І шляхта, й вгері в цікавості німій  
Спіткання Рикова і Графа споглядають.  
Воєначальники уклонами вітають  
Один одного (честь і звичай так велить:  
Вклонитись ввічливо, щоб ввічливо убить).  
Уже схрестилися і задзвеніли шпаги  
Бійців однакої і сили, і відваги,  
Та Плут, звертаючись до кращого стрільця,  
Промовив пошепки: «Як тото молодця  
Ти влучиш кулею ще й під ребро під п'яте —  
Я п'ять карбованців тобі готовий дати».  
Стрілець примірівся — і в капелюш понав  
Тадеуша. «Це глум! Це зрада!» — закричав  
Кропитель. Кинулось шляхетство, з гніву п'яне,  
Тадеуш затулив, одначе, капітана  
І змогу дав йому до лав своїх дійти.

Недавні вороги, сьогодні як брати,  
Добжинські билися укупі із Литвою.  
Вони, Підгайського побачивши з косою,  
Кричать, радіючи: «Нехай живе Литва!» —  
Солдати падають, мов скошена трава.  
Коли ж у розпалі і в перемінах битви  
Лиха, здавалося, прийшла година Бритві,  
Що, хоч поранений, боровся, наче лев,—  
Сколуба кинувся з мечем із-за дерев  
І крикнув голосно: «Нехай живуть Матвії!  
Мазури хай живуть!»

Іде борня, шаліє,  
Хоч Півник з Робаком і стримують бійців.

Тим часом план новий у Войського наспів:  
Він, потай кинувши жахливе бойовище,  
Простує на горід, Протазієві свище,—  
І вдвох, зігнувшись, сховались в бур'яні.

В саду сопліцівським, при самій гушині,  
Немов якесь кубло або велика клітка,

Напівзруйнована тулилася повітка,  
Де завжди сушено литовський білий сир.  
Там, пахощі міцні на весь розливши двір,  
В пучки пов'язане висіло зілля різне,  
Шальвія, та чебрець, та материнка ніжна,  
Все, що вживається для ліків на селі.  
Будівля скривлена хилилась до землі,  
Неначе падала.

Суддя ані звалити

Її не важився, ані переробити,  
Усе чекаючи до слухної пори,  
І тільки повелів поставити два чи три  
Дрючки, що мали бути підпорою міцною.  
Якраз під цею-от будівлею старою  
Свого трикутника шикує капітан.  
Це привід Войському дало укласти план,  
Як битву довести розлючену до краю.  
Іде з Протазієм — за ними поспішає  
Старенька ключниця та кухтик, хоч малпй,  
А славний силою.

Усі на стовп гнилий

Натисли, всі його відразу загойдали...  
І раптом — егерям на голови упала  
Повітка, раячи, вбиваючи, мнучи,  
Смерть несподівану і пострах несучи.

І от між деревом лежать убитих трупи  
Та сирі білого залиті кров'ю купи,—  
І розбігаються жовніри, що втекли  
Від смерті наглої.

Неначе демон злий,

Кропитель їх своїм Кропилом зустрічає,  
І голить Бритва їх, і Різка їх стинає,  
І Граф з кіннотою рубає втікачів.  
На лівому крилі лиш вісім вояків  
Лишилось, що стоять уперто та завзято.  
Сержант їм повелів у Ключника стріляти —  
І вісім просто в лоб намірилися рур.

Ксьондз (він ізнов твердий, неначе мур)  
Підбіг до Ключника, розпаленого в бої,  
І на ходу його підчіплює ногою:  
Обидва падають, як саме грюкнув стріл...

Знов Ключник до страшних і до кривавих діл  
Береться, кинувшись солдатів доганяти  
(Втікає по вистрілі метнулися солдати).  
Вони на тік біжать — він їм біжить услід;  
У клуню — їх і там догнав затятий дід,  
І чути звідтіля прокльони, крик, удари.  
Нарешті, стомлений од лютої покари,  
З мечем скривавленим він вийшов із дверей.

Одного Рикова ні куля не бере,  
Ні шабля.

Б'ється він, не хоче зброї скласти,  
А від ворожої руки воліє власти...

Тут Підкоморія за серце жаль узяв,  
Він каже Рикову: «Ти мужність доказав,  
Нещасний рицарю. Але ніхто докором  
Картать не зважиться (то був би стыд і сором),  
Як нині віддаси мені ти бронь свою.  
А я — безпечності обітницю даю  
Для тебе. Бранцю мій, велью покласти шпагу!»  
Почувши в слові тим шляхетність і повагу,  
Йому скоряється і каже капітан:  
«Ляхи, брати мої! Ну, що ж... Як бран, то й бран.  
А шкода — не було в нас жодної гармати!..  
Суворов говорив: ей, Рикове, камрате,  
Ніколи без гармат на ляха не ходи!  
Що ж... Єгри напшились.

Багато тут біди

Майор накоїв, Плут...

Чий гріх, того й покута...

А я, хоча тепер попався в ваші пута,  
Я вас любитиму сердечно, як любив.  
Бо добре б'єтеся.

Суворов говорив

Частенько приказку: кого люблю, як душу,  
Трясу, як грушу... Ну, віддатись вам я мушу,  
А тільки хай-но там покинуть мордувать  
Моїх солдатиків...»

Звелів тоді забрати

Усіх поранених шляхетний Підкоморій,  
І крові, що її проллялось ціле море,  
Не проливати більш.

Ув'язнено живих,

Майор же (у кущах сховався він густих),  
Побачивши кінець баталії страшної,  
З'явився, та нічим не схожий на героя:  
Увесь у п'юросі, у листі і в траві...

Так наїзд кінчено останній на Литві <sup>11</sup>.

## КНИГА ДЕСЯТА

### ЕМІГРАЦІЯ. ЯЦЕК

Нарада про забезпечення долі переможців. Угода з Риковим.  
Прощання. Виявлена тасмниця. Надія.

Як сонце з полудня на захід покотилось,  
Хмарки, що вже були розсипались, розбились,  
Ізнов гуртуються, мов зграя вороння.  
Їх вітер звідусіль неспинно приганя,  
І напинає їх, немов вітрило чорне,  
І височінь небес у чорні шати горне.

І раптом — тишина зловісна налягла.  
Лани, що хвилями колосся та стебла,  
Неначе золотом, тремтіли і кипіли,  
Спинились боязко і з жаху оніміли;  
А верби, що гілля хилили по шляхах,  
Сумні, як сироти, у тузі і в сльозах  
При гробі матері чи при отцевім гробі,—  
Застигли в розпачі, подібно до Ніуби <sup>1</sup>,  
Закаменілої, холодної навик,  
І тільки сивий лист несміливих осик  
Тріпоче, шелестить, не знаючи спокою.

Даремно пастухи біжать за чередою,  
Що, тісно збившись, втікає до хліва:  
Бугай розлючений аж землю розрива,  
Реве погрозово і низько клонить роги;  
Корова, сповнена тасмною тривоги,  
Угору дивиться і стогне, мов слаба;  
Кабан, наїжившись, сердито розгріба,  
Розтягує снопи допілої пшениці...

Під стріхами, в гіллі, в траві таяться птиці,—  
І тільки вороння, зібравшись в гурти,

Зловісно крякає, сідає на хрести,  
Напросто чорних туч здимає чорні крила  
І дзюби розкрива жадливо та безсило,  
Немов чекаючи незнаного чогось.  
Нарешті хмарою під хмару піднялось —  
І щезло в далечі. Від буйної відваги  
Шаліє ластівка і, креслячи зигзаги,  
Неначе блискавка, імлу перетина.

Тим часом до кінця доходила страшна  
Баталія. Бійці лишили місце бою,  
Що скоро іншою окропиться війною,  
Де буде боротьба стихій, а не людей.

Ще сонце з-поміж хмар світило де-не-де,  
Та хмари, ніби в сіть, ловили рептки світла  
І навівали жах і темряву на житла,  
Де люди збилися, як звірі лісові,  
Що від охотника сховалися в траві.  
Зірвався вітер. Даль загомонила млиста,  
І краплі падають, немов дзвінке намисто.

От вихор засвистів у лозах, серед трав,  
До ставу кинувся і скаламутив став,—  
І закрутилося бадилля та колосся,  
Неначе вирване у розпачі волосся.  
А другий на ріллі, як чорний стовп, злетів  
І пірамідою живою покотив  
У далеч, сиплючи піском у вічі зорям,—  
І, розростаючись потужно над простором,  
Засурмив голосно у сурму бойову.  
Біжать, метуть листки, бадилля і траву,  
Зливають далечінь у хаосі нестями —  
І в темному гаю ревнули ведмедами.

А дощ густішає. Спахнули блискавки,  
І води полились нестримно, як річки,  
Небесну височінь еднаючи з землею...  
Упала чорна піч. Чорнішою за неї  
Негода котиться і далеч повива.  
Раптова блискавка завісу розрива,—  
І ангел бурі там могутній пролітає,  
І небо на замок незримий замикає,  
І грізним грюкотом погрожує землі.

Знов дощ, знов темрява — і знов на чорнім тлі  
Сліпуча блискавка...

Аж ось надходить тиша,  
І тільки вітерець верхи дерев колише  
Та злива по дахах розмірено шумить...  
Ніхто до хутора не може доступить,  
Бо залило шляхи і всі мости розбило.

Негода шляхтичів напрочуд звеселила:  
Можливо, пощастить цю справу заладнать,  
Так, що й не знатиме, кому не треба знать.  
Поважні точаться наради у Сопліці:  
Ксьондз Робак, ранений, закликає до світлиці  
Велів Гервазія, щоб дещо ознаймить,—  
І Підкоморія уклінно запросить.  
Суддя до Рикова звертається — і просить  
Про випадок сумний на люди не виносить...

Годину, може, й дві, нарада в них ішла.  
Нарешті капітан устав із-за стола,  
Гамап з червінцями відкинувши недбало:  
«Панове! Думку ви таку для себе склали,  
Що царський офіцер доконче і шахрай.  
Ви помиляєтесь, і кожен з вас нехай  
Затямить: є такий, котрого не купити.  
Він простий капітан, а на ім'я Нікіта  
Нікітич Риков. Був не раз він на коні  
І під конем. Служив і в мирі, і в війні  
І має хрестиків та нагород чимало,  
Оцей — за Ізмаїл, а цей мені прислали,  
Як під Очаковом ми слави зажили.  
За Цюріх от медаль, а цю за те дали...»

«Ах, що по тому нам, шановний капітане, —  
Ксьондз Робак перебив, — чи то нам легше стане?  
Адже ти слово дав цю справу заладнать, —  
Тепер зрікаєшся?» — «Навіщо так казати?  
Я не зрікаюся в цім ділі допомгти вам.  
Чи то б зробився я славетним чи щасливим  
Од згуби вашої? Та й те ще: вас, ляхів,  
За ваші звичаї я здавна полюбив,  
Бо бити й пити ви умієте, панове!  
Є приказка у нас (приходиться до мови),  
Що хто сіда на віз, під возом може бути;

Сьогодні ти поб'єш, а прийде час — поб'ють  
Тебе... І мав би я за те на вас гнівितись,  
Що битву програно? Доводилося битись  
З французом, з турчином. Лихий траплявся час,  
Що били вороги не раз, не двічі нас:  
Під Австерліцом я утратив цілу роту,  
Під Цюріхом у нас розігнано піхоту,  
Та що! Костюшко ваш у мене вояків  
Порізав косами (сержантом я служив)...  
Віддав же й я йому, коли прийшла нагода!  
Отчизна, знаю я... Отчизна і свобода!  
Я знаю, я старий — і співчуваю вам.  
Про мене — Польща хай зостанеться ляхам,  
А москалям — Москва. Так цар не дозволя нам!»

Суддя на те йому: «Відомо всім країнам,  
Що і хоробрий ти, і чесний чоловік.  
Між нами ти живеш давно, до нас привик —  
Не гнівайся ж за дар, візьми собі дукати:  
Таж не багатий ти...»

«Ну, що там — небагатий!

Тут мова не про те, і не до того тут!  
Ех, єгри! Всіх призвів до заколоту Плут,—  
І рота полягла, моя кохана рота!  
Ви гроші заберіть, панове, бо нащо то?  
У мене вистачить, старого, і без вас,  
Щоб випить пуншику, щоб мати повсякчас  
Папушу тютюну чи ще яку дрібницю.  
А з вами б не хотів, панове, я сваритись,—  
Люблю сердечно вас, із вами п'ю і їм,  
То й буду свідчити за вас у ділі цім.  
Скажу, що в гості ми до панства завітали,  
Чарчиву випили, гуляли, танцювали,  
Що Плут, сп'янившись, на горе та біду  
Огню скомандував... Там щось уже знайду  
Сказати... От, мовляв, і стратилася рота  
Знічев'я, хтозна-як... А ви сипнете злота,  
Кому там прийдеться: колеса підмастить,  
В дорогу їхавши, нам приказка велить.  
Та от ще (дідові я вже казав допіру,  
Що носить довгу він і претяжку рапіру):  
Плут — старший командир, а що справдешній  
плут,  
То може й лиха вам він наробити тут...



Нехай уста йому заткне папір банквий!  
Ти, пане шляхтичу з рапірою, розмову  
Хотів з ним повести. До чого ж там дійшло?»  
Гервазій, гладячи поморщене чолб,  
Рукою лиш махнув: усе, мовляв, скінчилось.  
«Та ні-бо, чи як слід ви з ним домоворились,—  
Знов Риков,— буде він мовчати? Слово дав?»  
Гервазій же на те сердито відказав,  
Таємний зміст якийсь вкладаючи у жести:  
«Ручуся — скарги він не може вже занести...  
Не може!.. Вже ні з ким не буде говорити!»

Усім Гервазія далось зрозуміть,  
Всі змовкли. «Вовк носив — тепер повесли  
вовка,—  
Промовив капітан,— така у нас примовка...»  
І сумно голову старечу похилив.  
«Що ж, панство, бог таке нещасному судив,—  
Сопліца впав у річ,— хай бог його упокоїть...»  
А ксьондз, що вже не міг сидіть, не то що

встоять,  
В подушках лежачи, промовив: «Гріх тяжкий,  
Коли незбройний ліг од збройної руки,  
Коли невільника людина вбила вільна.  
Ох, Ключнику! Господь великий і всесильний  
Велів не мститися і ворогам прощать.  
Лише одно цей гріх могло б із тебе знять:  
Як для загальної ти це вчинив користі,  
«Pro bono publico!...»<sup>2</sup>

Гервазій урочисто,  
Немов для присяги, підвівсь — і як луна  
«Pro bono publico!» — промовив. Тим страшна  
Розмова про страшний учинок і скінчилась.  
Хоч тіла й шукало, а де воно поділось —  
Не знати. Ключника спитали, та старий  
Промовив, руку знов піднісши догори:  
«Pro bono publico!» — та й ані слова далі.

Ксьондз Робак, що лежав у тузі і в печалі,  
Закликать шляхтичів до себе попрохав —  
І Підкоморій їм розважну річ почав:  
«Братове! Щастя нам було сьогодні в бої,  
Але загрожує це щастя нам бідою.  
Ну, що ж... Признаймося, що всі ми винні в тім:

Ксьондз Робак завинив, що словом запальним  
Усіх порушував, дочасними чутками;  
Гервазій — що підняв цей заколот між вами,  
Ви — що послухали... Коли ще та війна!  
Тим часом кара тут готується страшна  
Для тих, кому в бою припала честь і слава.  
Втікати із Литви їм треба, браття, жваво!  
Корона прийме їх і допоможе їм...  
Отож Матвієві тікати передовсім  
(Його Кропителем звичайно називають).  
Коновка з Бритвою хай теж сакви ладнають,  
Та й ти, Тадеуше, не залишайся тут.  
Ми скажем: винні ви, та ще небіжчик Плут —  
Нам Риков капітан у цьому допоможе —  
Рятунок решти в цім. Нехай же ім'я боже  
Благословить, брати, одважну вашу путь!  
Не довго, вірю я, нам у розлуці быть!  
Бо, може, навесні засяє нам свобода —  
І, як визвольники великого народа,  
Додому вернетесь, сьогодні втікачі.  
Лаштуйтеся же: рушать належить уночі...  
А ми з Сопліцою дамо вам на дорогу  
І грошей дещицю, і раду, й допомогу».

Всі знавши, що таке отой московський цар,  
Як може до страшних він присудити кар  
Того, хто з ним почав хоч невеличку зваду,  
На Підкоморія пристали мудру раду.

Поляк, хоч над усе кохає рідний край,  
Піде тинятися, аби-но крізь одчай  
На чужині йому надія ще зоріла,  
Що для отчизни він кладе останні сили.  
Одного Бухмана цей план не вдовольнив:  
У пропозиції він зараз похопив  
До обговорення належного багатого,  
Тому пропонував комісію обрати,  
Щоби розглянути проект. Але шкода —  
Ніхто комісії тієї не склада,  
І всі лаштуються в дорогу без вагання.

Проте як скінчено нерадісне прощання,  
Суддя Тадеуша в кімнаті затримав  
І мовив ксьондзові: «Сказати час настав,

Бо пересвідчитись, учора довелось,  
Що в серце хлопцеві запала наша Зося.  
Він має їхати, нехай же перед тим  
Хоча заручиться, за звичаєм старим:  
Подорожуючи, усякі він зустріне  
Спокуси. Персник же буває для людини  
В пригоді: вірну він нагадує любов.

Приміром, не один од того рік пройшов,  
Як доню Войською кохав я — Гречешанку;  
Господь забрав її, а я от до останку  
Обручку дівчини коханої зберіг.  
І що ж? Не раз, не два женитися я міг,  
В Гречехи навіть є прегарна донька друга,—  
А вгледжу персника, за серце візьме туга,  
І, неодружений, старим живу вдівцем...»  
Та й змовк, розчуленим поникнувши лицем...  
А далі знов: «Ну, як? Доведемо цю справу  
До краю?»

Та на те Тадеуш каже жваво:  
«За все своє життя я не забуду цих  
Сердечних піклувань. Коли б я Зося міг  
Звать нареченою,— який би був щасливий!  
Але признаюся — і простите мені ви —  
Тепер заручини ще не пора справлять...  
Причин багато є... Дозвольте не казати...  
Як Зося зважитьсь чекати мене терпливо,  
Як із походу я прийду сюди щасливо,  
Як, може, й слави там хоч трошки засягну  
І кращий, ніж тепер, додому поверну,—  
Тоді проситиму, упавши на коліна,  
Руки дівочої. Вона ж іще дитина...  
Я мав би білий світ дитині зав'язати?  
Без мене, може, їй лучиться покохати  
Когось достойного. Коли вже так судилось...  
Ні, каже щось мені, що недаремно стрілись  
І поєднаємо ми з Зосею життя...  
Тепер же...»

Молоді, шляхетні почуття  
Бриніли в кожному Тадеушевім слові —  
І сльози бризнули з очей йому перлові.

Та Зося (близько був якраз її альков)  
Почула, як свою освідчує любов

Тадеуш сміливо, — і серце затремтіло.  
Щоправда, дечого вона не розуміла:  
Як полюбив? Коли? Навіщо покида,  
Куди збирається?

Була ще молода

І вперше новину почула надзвичайну:  
Її покохано! Отож велику тайну  
У серці сховує — і з образом малим  
Святого Юзефа (зарученим усім  
Ласкавця доброго) з'явилась на порозі.  
«Пан їде? — мовила. — Нехай же у дорозі  
Не покидає вас оцей дарунок мій,  
Нехай полегшує він пану шлях тяжкий,  
Нехай на чужині нагадує про Зою,  
Коли вже мандрувать на чужину прийшлося.  
Хай доля поворот щасливий вам пошле!»  
Та й зашарілася, немов дитя мале,  
І сльози блиснули на віях, як алмази.

Тадеуш відповідь на те найшов не зразу,  
Нарешті вимовив: «Розлуки день прийшов...  
Ти ж часом у словах дівочих молитов  
І про далекого згадай свого друга...»  
І тут уста йому тяжка склепила туга.  
Якраз на ті слова зворушливі наспів  
Граф зацікавлений, — і річ таку повів,  
До всіх звертаючись, найбільш до Телімени:  
«На цю наївну ви і просту гляньте сцену!  
Ах, скільки тут краси і глибини чуття!  
Найбільше скрашує буденне нам життя  
Розлука з воїном селянки молодой.  
Достоту — бурєю розірвані страшною  
Великий корабель із човником малим!  
Розлука — ураган, що півівом страшним  
Чуття маленького потушить свічку вбогу,  
Але роздмухує розлив огню ясного —  
Любов, що світить нам і гріє крізь віки.  
Так! Глибше б покохав і я віддалеки!  
Пане Тадеуше, я тяжко помилився  
І тим до нашої незгоди спричинився.  
Цій любій дівчині присвячуєш ти бронь,  
Я ж другій жертвений запалюю огонь.  
Отож нарізними підемо ми шляхами,  
І тіль ненависті, що впала поміж нами,

Хай уваде тепер на наших ворогів.  
А ми, шукаючи під передзвін мечів  
Великих подвигів і рицарської честі,  
Любов незайману у серці будем нести,—  
І дружній наш тоді відкриється двобій,  
Коли потомлені, у славі бойовій,  
Ми будем мірятись, хто глибше з нас кохає!»  
І Телімену він, мов жаром обсипає —  
Так пильно дивиться. Що ж їй на те сказати?

«Навіщо ж Графові доконче від'їжджать? —  
Перехопив Суддя.— Як чоловік багатий,  
Шановний, міг би тут безпечно проживати  
І не боятися ніякого суда».

«Ні, слава рицарська мене там дожида!  
В коханні не щастить, то пощастить у бої;  
Хай серце ранене — уславлюся рукою!»  
«Чому ж гадає пан, що тут би не знайшов  
Палкого відгуку він на свою любов?» —  
Зачервонівшися, спитала Телімена.  
А Граф одказує: «Така вже доля в мене,  
Таке покликання. Великої мети  
Ціною жертви лиш ми можемо досягти,—  
І хоч я з панею хотів би Гіменею  
Рукою вірною та щирою своєю  
Огонь на вівтарі священний запалить,—  
Та мій обов'язок іти мені велить,  
А люба сцена ця зворушує глибоко...  
Так! Меч мій визволив колись Бірбанте-Рокка,  
Тепер вітчизні він служитиме в бою!  
Вітчизні кров свою і щастя віддаю!»

«Іди ж,— промовив ксьондз,— ніхто не буде  
ганить

Твого запалу... Там у пригоді стануть  
І сила, й сміливість, і гроші, для цих діл  
Потрібні. Так ото славетний Радзівілл  
Домінік — все добро, що тільки мав, заставив  
І кінні два полки за гроші ті поставив.  
Потоцький-пан усіх французів здивував,  
Що цілий мільон на рідне військо дав!  
Рук досить маємо, а коштів там не досить...  
Іди ж. Нехай усяк, що має, те й приносить  
Для справи рідної. Прощай же! Будь здоров!»

А Теліменина почулась мова знов:  
«Ах, бачу, що ніщо, ніщо не зупиняє  
Мойого рицаря! Нехай же в дальнім краї  
Кокарда буде ця йому за талісман.  
Хай світлим променем сіяє крізь туман! —  
І стрічку до грудей, од сукні відірвавши,  
Пришпилює йому. —

Я віритиму завше,  
Що бідна стрічка ця, хоч скромна і мала,  
Тому, хто голосні чинитиме діла,  
Не раз мене, не два, самотню, нагадає...»  
Та й змовкла. Граф тоді, зворушений до краю,  
Припаз, склонившись, їй ніжно до руки, —  
Вона ж, хоч жаль її за серце брав тяжкий,  
Плечима здвигує...

«Пора», — сказав Сопліца,  
А Робак: «Поспішай, щоб часом не спізниться!»  
І, попрощавшись, із хати Граф іде,  
А ксьондз Тадеуша притиснув до грудей,  
Перехрестив його і мовив: «З богом, сину», —  
Сльозами вмившись...

«Як? І в таку годину, —  
На самоті його Сопліца запитав, —  
Ти не відкривсь йому і правди не сказав?»  
«Ні, — каже бернардин, — не час іще казати.  
Та й чи була б йому утіха з того, брате,  
Якби в убивці він пізнав свого отця?  
Сам чашу я гірку всю вип'ю до кінця!»  
«Тепер подбаємо, — сказав Суддя, — про тебе:  
Десь ісховатися тобі, запевно, треба.  
Ти літній чоловік, і з молодими йти  
На еміграцію вже не здолаєш ти, —  
Та ще й роз'ятритись у тебе може рана...»

«Ми поміркуємо. Тим часом по плебана  
Пошли, мій братику. З причастієм святим  
До нас, не гаючись, нехай прибуде в дім...  
Та ще до Ключника я пильну справу маю...»  
Гервазій увійшов і став понуро скраю,  
Суддя ж замислився у ксьондза в головах.

Щось дивне блиснуло у ксьондзових очах,  
І Ключникові він заглянув пильно в очі.  
Хірург, що свій ланцет ввіткнути в рану хоче,

Спочатку приторком досліджує її:  
Так Робак, подушки розкидавши свої,  
Тривожно приглядавсь до Ключника. Нарешті  
Промовив: «Ключнику! Мене не пізнаєш ти?»  
І, ніби все розбить ударом мав одним,  
Підвівся й голосом сказаав йому гучним,  
Поблідши як мертвець: «Знай: Яцек я Сопліца».

Це слово вдарило, як нагла блискавиця,  
Гервазія. Поблід, тяжку рапіру стис,  
І сивий ус йому, наїжившись, навис  
Над побілілими тремтячими устами.  
Так рись із темряви зеленими очами  
На здобич дивиться, згортається клубком,  
Уста облизує кривавим язиком,  
Щоб раптом кинутись і здобич ухопити.

«Рубако! Подивись: лице моє відкрите,  
Та не в людських тепер — у божих я руках,  
І вже чужий мені земної помсти жах.  
Во ім'я господа, що у вінку терновім  
Простив розбійника своїм великим словом,  
Мене ти вислухай... а там уже чини,  
Що знаєш...»

І почав про випадок страшний  
Розповідати він: про Стольника старого  
Та про дочку його. Але не раз тривога  
Спинала повісті нерівну течію.  
Все пам'ятаючи про Стольника сім'ю,  
Гервазій оповідь доповнював згадками —  
Що сталося, де й коли, як відбувалось саме,—  
Та мовчки. В подиві мовчав і Судія.

«Ти знаєш, Ключнику, як на нещастя я  
Бував у Стольника за гостя дорогого;  
Ти знаєш: чи бенкет, чи так зберуться в нього,—  
Горешко келиха за мене підійма,  
За друга, що ніде милішого нема...  
А він же знав тоді...

Тим часом поговор пішов на всі усюди,  
І говорили так мені розумні люди:  
«Ей, Яцьку, стережись, бо Стольників поріг  
Високий для твоїх, убогий хлопча, нігі!

Не будь підчашичу за зятя у магната!<sup>»</sup>  
А я було сміюсь: що там аристократи  
І що там дочки їх! Бувало в них і п'ю,  
Але посватаю лиш рівню я свою...  
Так говорилося, а думалось: закони  
Всім шляхтичам дають дорогу до корони!  
Із королівною узяв Тенчинський<sup>3</sup> шлюб...  
А я — ховатися? Боятись? Та чому б?  
Чи до Тенчинського рівнятися нам годі?  
Хіба ім'я Сонлиц не славиться в народі?

Як легко щастя нам в людини відібрати,  
Віддати важко як!.. Одно, одно сказати  
Було Горешкові — одно маленьке слово,  
І, може, в свою у приязні й любові  
Жили б і досі ми... А може, й він при ній,  
При зяті вдячному... Я знаю — вчинок мій —  
Тавро з чола мого не змиється довіку...  
Не скаржусь, ні... Несу вину свою велику —  
Несу з по корою... Йому простив я зло,  
Що тінню чорною на всіх нас налягло...

Він... ах, він добре знав, що діється зі мною...  
Чому ж, приймаючи мене в свої покої,  
Вином частуючи, ні разу не сказав,  
Що марну я собі надію в серце взяв?  
Я б, може, відсахнувсь... розсердився б, полаяв,  
А там би виїхав і, може б, занехаяв...  
Та ні: на хитрощі піднявся він нові:  
Немов не міститься йому і в голові,  
Щоб я на смілився дочку його посватати...  
До того ж, і мене не хтів Горешко втратити:  
Любили й слухали мене всі земляки, —  
Йому ж на сеймиках не раз було руки  
Потрібно вірпої чи іншої підмоги...  
Немов не бачивши він паміру мойого,  
Що тільки слово я сказати рішуче мав,  
На лови, сеймики розмову повертав  
Чи на процес який...

Коли при кубку він... так тяжко споминати...  
Коли до мене він звертався: друже, брате,  
А думав про свою догідність і користь, —  
Така сліпа мене за серце брала злість,



Що був би я не раз підвівся і поїхав,  
Що був би шаблю я не раз дістав із піхов...  
Та Єва — голуб'я невинне і ясне —  
Було мій темний гнів не знати як збагне  
І так подивиться, що рупитись несила...  
Я, Яцек, що кругом ім'я моє гриміло,  
Що славила мене Литовська вся земля,  
Що я не Стольника, а навіть короля  
За кривду б викликав помірятись шаблями, —  
Корився — і мовчав.

Не раз уже його благати я збирався,  
Та з зимним поглядом мій погляд зустрічався,  
І я у розпачі, у м'уді застигав.  
І знов я — до пісень, до ловів, до забав...  
Так, навіть жартувать я міг у ті хвилини!..  
А все то — гордощі! Бо чи ж клонить коліна  
Мені дозволила б страшна моя пиха?  
Усюди чутка-бо пішла б тоді лиха,  
Що я...

Що юшки чорної піднесено Соплиці!..  
Не знавши, що робить, де від журби подітсья,  
Хотів зібрати я відважних вояків,  
Піти на турчина, на москаля хотів...  
І от — до Стольника... востаннє повітати...  
А нишком думаю, що він такої втрати  
Не схоче бачити — поверне знов мене,  
І приязнь вірною та щирю спом'яне,  
І може...

Хто любив, хто у житті мав друга,  
Той знає, що тяжка нам серце крає туга,  
Як розлучатися тяжкий настане час.  
Тоді готові ми зречтсья всіх образ  
І милосердною скропити їх сльозою...  
Та Стольник... Що зробив, що він зробив зо  
мною!

Нещасна, чуючи, що вже настав кінець,  
Що від'їжджаю я, — поблідла, ніби мрець,  
І похилилася без голосу, без сили...  
Я зрозумів тоді, який я був їй милий!  
О, в грудях що тоді чинилося моїх!

Хотів Горешкові прослатись я до ніг,  
Щоб доню дав мені — чи власною рукою  
Убив нещасного... А він почав зі мною  
Розмову — і про що ж? Дочки своєї шлюб  
Із Каштеляничем... Яка з холодних губ  
Образа поповзла холодною змією!..  
Ти чуєш, Ключнику, — з людською ж ти

душею!..

Немов не трапилось нічого проміж нас,  
Почав він радитись у той проклятий час,  
Чи був, як дитя великого магната,  
За Каштелянича не стид йому віддати,  
Чи то до пари їй, йому до честі зять,  
Чи, може, партії ще кращої чекать?..  
І я, Гервазію, все вислухав до краю,  
А що сказав на те — не знаю, не згадаю...  
А потім, вибігши, я осідлав коня  
І, тямую стративши, полинув навмання!..»

«Ех, Яцьку, мудру ти знаходиш оборону, —  
Та нащо ж ти пристав до царського загопу? —  
Гервазію вигукнув. — Ну, пан не віддавав  
За тебе дівчини... Нехай ти лютував,  
Нехай ти навіть міг умкнуть її, украсти, —  
Але підступно так, зрадливо так напасти  
На пана польського — у змові потайній!»  
«Не був у змові я, — ксьондз відповів сумний, —  
А викрасти її, узяти, — чом не міг би?  
І не один, не два — увесь Добжин поміг би  
У цьому вчинкові, та ще застянків п'ять...  
Та як я дівчину посмів би наражать —  
Слабу і пещену! — на втечу й небезпеку?  
Як у дорогу я забрати міг далеку,  
Де, може, ждала нас тривога і борня,  
Її — малесеньке, тендітне пташеня?..  
Одверто мститися, на попіл замок звісти, —  
Таж сором був би то для рицарської честі!..  
Ах, ти, Гервазію, не можеш і збагнуть,  
Як душу гордощі ображені печуть!  
Тоді пекельною став думкою я жити:  
Жагу помститися у серці загаїти,  
Побратись з іншою, а ту — немов забуть...  
І потім... з випадку... найти яку-небудь

Причину — і піднять на кривдника тяжкого  
Кривавого меча...

І дівчину убогу

Я справді висватав і під вінець повів.  
Бог покарав мене: її я не любив,  
Тадеуша мого нещасної матусі:  
Вона всміхається, а я в душі таюся  
З любов'ю давньою, і душить серце злість.  
Ні господарство вже, ані веселий гість,  
Ніщо було мене не може заспокоїть!  
Узявся пити я, шалені жарти коїть,  
Гуляти з розпачу — відлюдний, хмурий, злий...  
Та ми з дружиною недовго прожили:  
Все сохла, плакала... в дочасну домовину  
Лягла, нелюблена... і залишила сина,  
Жалем повитого, умитого слізьми...  
Як довго, Ключнику, блукавши між людьми,  
В корчмах, лісах, містках, на чорнім полі крові,  
Не міг забути я нещасної любові!  
Та навіть і тепер... поранений... старий...  
В чернечім одязі... покують страшний  
Гріх невідпущений... а говорю — про неї!  
Що ж... може, мукою невтішною своєю  
Гірного права я на це і заслужив!..

Як по заручинах минуло кілька днів,  
Рознеслись потайні чутки серед сусідів,  
Що Стольник силоміць за Воеводу видав  
Свою дочку... Що є у неї другий хтось  
На мислі... що її примусить довелось  
Узяти персника, дати руку молодому...  
А він, Горешко, він на бенкеті гучному  
Гостей приймаючи, сміявся, жартував...  
Одного лиш мене уже не частував,  
Як непотрібного... П'яниця, ледащиця,  
Не міг я в сеймиках, як перше, пригодиться:  
Я був погорджений, забутий од усіх...  
І навіть піднято було мене на сміх.  
Мене, що Радзівілл, як друга, звав: коханку,  
Мене, що від'їздив, бувало, із застянку  
Із пишним почетом, неначе пишний князь!..  
Мене, що шаблею, бувало, тільки брязь, —

І тисяча шабель заблісне вколо мене! —  
О гордощі!.. Чуття несите і шалене!»

Урвав, стомившись... а Ключник: «Божий суд  
І сила божеська... Невже ти, Яцьку, тут,—  
Невже це ти — слабій, під каптуром чернечим?  
А згадую тебе ставним, широкоплечим,  
Рум'яним шляхтичем, привідцею в гульві,  
Що очі засліпив красуні не одній!  
Це ти... і я тебе не міг тоді пізнати  
По тому пострілі!.. Бо ж так, як ти, стріляти  
Ніхто за тих часів не міг по всій Литві,—  
А з палашем тебе лише один Матвій  
Зустріть наважився б... Ти, що було шляхтянки  
Співають: трусяться фільварки і застянки,  
Як Яцек вузлика на вусі зав'язав...  
Ех, вузлик той життя в Горешка відібрав,  
У пана Стольника!.. Це ти, це ти, Вусалю,  
Ченцем і жебраком!.. Проте... не час для жалю,  
Бо заприсягся я твоєю кров'ю змити  
Кров пана Стольника...»

«І от... почав ходити,—  
Провадив далі ксьондз,— до замка я дивиться,  
Як ворог там лихий гуляє, веселиться...  
Що з того, що мене убив він і дочку?  
(Недугу їй господь послав тоді тяжку) —  
Щодня у Стольника бенкети та музика,  
І повен двір гостей, і сміх, і пиятика!  
А я — ображений, зневажений, як пес...  
О, чом на нього грім не вдарить із небес?  
Чому не упадуть йому високі стіни  
На лису голову?..

Як запала в людини  
Жага помстятися,— із пекла сатана  
Їй зброю викує і спопелить до дна  
Усе, в що вірила і за святе що мала...

Солдатів доля зла у день лихий послала,  
Як біля замка я метався, віби звір,  
У груди ранений...

Ти, Ключнику, не вір,  
Що я у змові був, що вбити йшов свідомо...

Але ж — які думки з'явилися при тому  
Видовищі... яке обурення страшне!  
«Га, — думав, — Стольнику! Так кара не мине  
Дворища клятого!»

І раптом: «Рятувати!  
Мершій помогу їй, моїй голубці, дати...  
І навіть... Стольнику...»

Не марнували куль ви, Ключнику, своїх,  
А ті... Аж брала злість, дивившись на них!  
Нікчемні вояки... немов снопи, валились...  
І знов лихі чуття у серці зародились:  
«Щастить Горешкові! І слава, й сила, й  
власть —

І навіть ця тепер мине його напасть!»  
Я хтів од'їхати... Зайнявся саме ранок,  
І от, озброєний, виходить він на ганок:  
На персах діамант горить, немов огонь,  
І сутим золотом вилискується бронь...  
Здалось — пізнав мене... У гордості безкраїй  
Обличчя з насміхом до мене повертає...  
Здалось...

Карабін в солдата я захопив —  
Підвів — не мірявся...

О, хто тебе зробив,  
Хто вигадав тебе, огниста, клята зброе?  
Як візьме хто меча у чесному двобої,  
Ще може відійти, обмислити, спинить,  
Удар свій одвести. А тут — єдина мить,  
Єдина іскорка...

А я — чи ж я втікав, як ти схопив мушкета?  
Чому ж, Гервазію, чому не вбив мене ти,  
Коли, мов скований, я в розпачі застиг?  
Чому не вкоротив тоді ти днів моїх?  
Лишив — каратися...»

І голос обірвався.  
А Ключник: «Добре я попасти намагався,  
Бо скільки ж вистріл твій припіс на землю зла!  
Але коли тепер заледве не лягла  
Од стрілу москалів горешківська дитина  
(Хоча й не по мечу — жіночого коліна) —  
Ти, ти її заквив і рану ти прийняв  
За нас обох...»

Так що ж,— як ти і справді став  
Слугою господа, я на чернечі шати  
Свого Ножика не зважуся підняти!..  
Прощай же! На землі вже не змагаться нам,  
Гріхи ж твої й мої розсудять, певне, там!»

Тут Ядек, криючи свою болючу муку,  
Простяг до Ключника бліду, тремтячу руку.  
«Не можу,— прошептав Гервазій,— бо на ній  
Тяжкою плямою гріх необмитий твій.  
Коли б ще ти її, нещасний, закривавив  
Pro bono publico! Ні! помстою знеславив».

Тяжкою блідістю покрився уста  
У Яцька. Він Суддю стривожено пита,  
Чи скоро привезуть плебана.

«Цеї ночі

Умру я, Ключнику,— він ледве чуть шепоче,—  
Зостанься... не відходь... дослухай до кінця...»

Суддя аж кинувся: «Мій брате! Рана ця  
Маленька... Смерті ж бо ця рана не віщує...  
В аптеці в мене є... По лікаря пошлю я...  
Пошлю по лікаря... Це все мине... пройде...»  
А ксьондз, лице своє підводячи бліде:  
«Ні, любий брате, ні! Тут рана ще з-під Єни...  
Тепер одкрилася... Це, брате мій, гангрена,—  
На ранах знаюся. Поглянь-но: чорна кров...—  
І до Гервазія він повернувся знов.—  
Я тяжко винен. Так. Але дарма громада  
На мене кинула ганебне слово — зрада!  
Ох, гордість вражена могла звести з ума!

Наймення зрадника, отруйне, мов чума,  
Вогнем пекло мене, було за мною всюди...  
Скрізь одверталися й пани, і прості люди,  
Мене побачивши... Несміливий тікав,  
Сміявся у вічі той, хто більшу мужність мав...  
«Ти зрадник! Зрадник ти!» — гонилося за мною  
І відбивалося в ушах моїх луною...  
Ніде, ніде не міг спокою я знайти!  
Від болю власного людні не втекти!  
Та зрадником не був для рідного я краю...

Стривай, Гервазію! Я добре пам'ятаю,  
Що влада царська нас в прибічники тягла,  
Що нам землі вона найкращої дала  
В добрі горешківським. Я знаю, що Сонліцам  
Багатство принесла б велике Тарговиця,  
Коли б сумління я у серці заглушив...  
Ні! Зрікся я всього! На чужині волів  
Страждати, мучитись, шукаючи покути...

Господь таки мені поміг в пригоді бути  
Сім'ї Горешковій: як Єву в заслання  
Сибірське послано з її нелюбим мужем,  
Вона була дитям заляканим, недужим —  
І вмерла, бідна, там, серед чужих снігів,  
Байдужий хтось її байдуже схоронив,  
Але ж лишилася її маленька Зося...  
О, як же б їй страждати на світі довелось,  
Коли б сирітку я пригріти не сказав!  
Пригрілась, виросла... А я пиху скарав  
Неситу та гірку: каптур надів чернечий,  
Назвався Робаком... Ім'я було до речі,  
Бо ніби той робак у поросі земнім,  
Я жив, ховаючись...

У бої не одним

Ніс для вітчизни я життя своє... Та годі  
Про те розказувать: не слави у народі,—  
Народу щастя я хотів усе життя!  
І мило у сумну годину каяття —  
Не вчинки голосні пригадувати, брате,  
А ті, що від усіх доводилось ховати,  
Щоб краю рідному потайно допомогти...  
Розносив вісті я, передавав листи,  
Накази бойові та війовничі плани.  
Не раз, не два за те приймав я люті рани,  
Зазнав шпіцрутенів <sup>4</sup> від царських вояків  
І землю тачкою у Пруссії возив —  
Був навіть на шляху страшному до Сибіру!..  
Нарепті, давній гріх покутуючи щиро,  
На ложі чесному, у батьківським дому  
Вмираю...

Може, гріх є певний у тому,  
Що я дочасно тут підняв хотів повстання.  
Та думка, що народ до волі, до єднання

Сопліци виведуть, — хіба ж такий це гріх?  
Так... Помста, Ключнику, прийшла із рук твоїх:  
То ж ти мечем розтяв, щò я скував так хитро,  
Як поїл, розметав думки мої по вітру!  
Ти вбив дитя моє у батька на очах, —  
І я простив тобі...»

«Господь на небесах  
Усіх судитиме, — Гервазій тихо мовив, —  
А як він смерть тобі сьогодні уготовив,  
То не мені тебе тривожить і смутить!  
Скажу лише одно: це, може, й звеселить  
Тебе, нещасного... Я досі з тим ховався...  
Як Стольник кровію в конанні обливався,  
А я помститися на шаблі заприсяг, —  
До брами руку він знесилену простяг  
І нею знак хреста зробив тобі навздогін...  
Вже говорить не міг... Вже чувся тільки стогін...  
Я зрозумів: тебе простив він до кінця...  
У мене в пам'яті була хвилина ця,  
Але про неї я не говорив нікому,  
Жадний помститися...»

Тим часом од втоми  
Недужий ніби сном тривожним задрімав,  
І типі мертвої зловісний час настав.  
Аж раптом із листом вбігають до кімнати —  
Для Яцька. Він Судді листа велить читати  
І мовчки слухає.

Була то новина,  
Що оголошена вже Кесарем війна,  
Що генеральний сейм збирається в Варшаві,  
І що, на давньому спираючися праві,  
До Польщі приєднать ухвалено Литву.

«Я вірив, що таки до цього доживу, —  
Шепнув поранений, — тепер умру в спокої!»  
Дзвінок на ті слова почувся за стіною:  
Прибув закликаний до сповіді плебан...

Досвітнє золото прорізало туман,  
І переливчасте проміння затремтіло,  
Чоло недужого освітлюючи біле, —  
І тихо він заснув навіки, мов святий  
У діамантовій короні дорогій.



## КНИГА ОДИНАДЦЯТА

РІК 1812-й

Весняні віщування. Прихід військ. Служба божа. Урядова реабілітація покійного Яцька Соплиці. З розмови Гервазія та Протазія можна догадатись про близький кінець процесу. Залицання улана до дівчини. Розв'язується суперечка про Куцого й Сокола. Гості починають бенкетувати. Вождем представляють пари наречених.

О вікопомний рік! І досі в нашім краї  
Наш селянин тебе врожайним називає,  
Воєнним зве жовнір. Про тебе гомонить  
Старі збираються, про тебе спів бринить,  
Ти ознаймований прийшов небесним чудом,  
Глуха про тебе вість котилась поміж людом,  
Передчуття будив ти радісні й сумні!

Коли застоюну, змарнілу навесні  
Худобу пастухи вигонили на поле,  
Вона, як ще того не бачено ніколи,  
Що мала па́стися, — качалась і ревла:  
Тривога в реві тім чудна якась була.

Селяни, ідучи на оранку з плугами,  
Не відкликалися безжурними піснями,  
Весну вітаючи, буяня і тепло.  
Ні: кожен, зморщивши задумане чоло,  
На захід поглядав, немовби звідти мали  
Явитись чудеса, прийти щось небувале.  
І поміж птицями багато дивних див:  
Дочасно чорногуз на собіну прилетів,  
Де вже не рік, не два гніздо його чорніло, —  
І крила розіп'яв, неначе прапор білий \*,  
Дочасно ластівок згромаджені полки  
Летять над водами, рухливі та легкі,  
І кубла зліплюють з берегової глини;  
Чутно, як у гаю надвечір валюш лине <sup>1</sup>,  
Гусині гомонять у небі табуни  
І журавлів ключі з ясної вишини  
Дзвенять, кружляючи повільно над болотом.  
Усі дивуються: чому так рано? Що там  
Із краю теплого мадрівних птиць жене?

\* Поетична вільність: насправді бусол, маючи білий тулуб і шню, крила має чорні. — М. Р.

Аж інших чути птиць ячання голосне.  
Мов сивок та шпаків летять веселі зграї,  
Султанів та знамен барвисте море грає,  
По взгір'ях котиться, мигтить удалині.  
Кіннота! Дивна бронь, убори все чудні!  
Полк їде за полком, гармати поміж ними  
Шумують талими снігами весняними;  
Шапки чорніють ген, полискують штики,—  
Ідуть, як мурашня, піхотні вояки,  
На північ держать путь, подібні птаству то́му,  
Що, вирій кинувши, вертається додому,  
Інстинктом гонене якимось неясним.  
Гармати, коні, люд в озброєнні тяжкім,  
У строях військових,— усе пливе рікою,  
Гуде й шумить удень і пізньою порою,  
Земля дрижить — і грім лунає із-за гір.

Війна прийшла, війна! У віковичний бір,  
Де бульботав глухар і вив неситий звір,  
Од неї відгуки зненацька налетіли.  
Мисливець, у гаях та в пущах посивілий,  
Що досі знав лише ведмедячі сліди,  
Орлині поклики, шум дерева й води,  
Уперше слухає далекий грім гармати;  
Серед поляни зубр спинився волохатий,  
Чудне видовище уздрівши в гущину:  
Граната іскри там сипнула огняні,  
З ревінням лопнувши. Він целехату гриву  
Наїжив з остраху і вперше полохливо  
Утік, не знаючи, від чого утіка;  
Он куля свиснула і вдарила, дзвінка,  
У давнє дерево, поросле мохом сивим,—  
І стогне дерево, таємним повне гнівом.

Де битва? Квалляться завзяті юнаки,  
Шаблі готуючи, мушкети, тесаки...  
За ними, ревними умившись сльозами:  
«З Наполеоном бог — Наполеон із нами»,—  
Шепочуть сестри їх, брати і матері.

О весно! Хто тебе зустрів об тій порі,  
У краї нашому,— довіку не забуде!  
Якою радістю тоді раділи люди,  
Якими хвилями пишались лапи

У вікопомний рік врожаю і війни!  
О дивне марево! Народжений в неволі,  
В неволі виріс я, — і другої ніколи  
Такої пишної не зустрічав весни!..

Якраз соплівські прорізавши лани,  
Стелився давній шлях з-за Німану ясного.  
Усюди несучи тріумфи й перемогу,  
Король Вестфалії ішов ним, Бронім<sup>2</sup>.  
Князь Юзеф<sup>3</sup>, що ділив воєнну славу з ним,  
Литву еднаючи звияжно до Корони,  
До краю рідного вів рідні легіони.  
Три дні для спочиву король дає військам,  
Хоч ті й шепчуться: «Не спочивати б нам,  
Зібрати сили всі і ворога розбити!»  
Та слово сказано — і мусять відпочити,  
Розташувавшись по селах та містах.

Тож і соплівський прийняв під себе дах  
Привідців славлених: прибув сюди Грабовський,  
Домбровський-генерал, Князевич, Малаховський,  
Гедройц<sup>4</sup>... Увечері натомлені прийшли  
І спати, хто де міг, у домі полягли  
Та в замку давньому, розставивши сторожу.  
Упала темна ніч, і чорну огорожу  
Вогні освітлюють обозні. Тишина  
Навколо. Часом крик її перетина —  
Пароль умовлений чи поклик вартового.

Заснули гості, спить господар, лиш одного  
Старого Войськового дрімота не змогла,  
Бо тасмничі він розпочина діла,  
Щоб ними дім Соплід на вічні вславить віки.

Узавтра буде день урочий і великий —  
Трьох пар заручини і учта для вождів.  
Отож закликано сусідніх кухарів  
Обід нечуваний на завтра зготувати.  
Чотири прибуло, аж надбігає й п'ятий,  
А за отамана сам Войський серед них.  
У білім фартусі, сам білий, наче сніг,  
Рукава закачав, на носа окуляри  
Надів, хлопущою помахує в руці,  
Щоб мухи одганять на м'ясі чи муці,

Рукою ж другою він дістає з полиці  
Ту книгу, де усі кухарські таємниці  
Докладно списано. Колись по книзі цій <sup>5</sup>,  
Що назву *Кухаря Довершеного* <sup>6</sup> їй  
Дотепно надано, — вечерю зготували,  
Що папа сам Урбан і всі з ним кардинали  
Для Осолінського <sup>7</sup> добрати не могли  
За ласощі тонкі належної хвали.  
Пізніше, короля приймавши Станіслава,  
Коханку Радзівілл <sup>8</sup> зажив гучної слави,  
За цєю книгою паготувавши страв.

То ж Войський, що лише у книзі прочитав,  
Накаже кухарям, і кухарі моторні  
Умить виконують. Як бісенята чорні,  
Плигають кухтики в шаленій метушні,  
Запаси зносячи...

Там пряжать на вогні  
Шинки кабанячі, кавалки оленини,  
А там по вітру пух розноситься пташиний  
Густою хмарою: щипають глухарів,  
Курей... Але, на жаль, Добжинський Сак призвів  
Курник сопліцівський до бідності на кури:  
І досі мало їх од часу, як похмурий  
Їх месник вирізав... Але чого зате  
Не смажить полум'я багряно-золоте,  
З наказу Войського олією полите  
(Йому хотілося якшвидше розпалити):  
Сказав бп — тут Лятва з дарами усіма,  
Що тільки молока пташиного нема!

Вже день пречистої займався весняної <sup>9</sup>.  
Проміння блиснуло рожевою стрілою  
І перекреслило пічну похмуру тінь...  
Як море, світиться, синіє височінь,  
І зорі, гаснучи, блищать, немов перлини,  
Крізь воду. В самоті прозора хмарка плине,  
Мов ангел, що песе у селища святі  
Молитви стомлених, в нехитрій простоті,  
У передраншній, у благовісній тиші, —  
І крила розпустив, за білий сніг біліші.

Останні жемчуги погасли в глибині,  
І сходу пишого розсипались огні,

Блакить рум'яючи, немов дівочі щоки.  
Між ними — сонячне висвічується око,  
Пливе по обрію могутнє, осяйне  
І в барвах міниться: то, як сапфір, ясне,  
Червоне, як рубін, немов топаз, жовтаве.  
Аж — ніби діамант у золотій оправі —  
Над землею вишло і звеселило даль,  
Переливаючись промінням, мов кришталь.

Багато збіглося народу до каплиці  
На диво дивнеє: адже сюди моляться  
Прийдуть увінчані, оспівані вожді,  
Що зброї вірної не клали і тоді,  
Коли тяжка журба на всю лягла країну!  
Ще не один отець замріяному сину  
Оповідатиме про славні їх діла,  
А слава, що навкруг імен їх narосла,  
До подвигів нових скликатиме героїв!

Вояцтво сходиться. Ніхто б не заспокоїв  
Селян, охоплених величним почуттям,  
Що, радісний привіт приносячи гостям,  
Зачудувалися незмушено та щиро  
Тому, що на бійцях невидані мундири,  
Що зброя їх горить на сонці золота,  
А не цураються серця їх і уста  
Народу рідного та нещичної мови.

Відправа почалась. Неначе лан шовковий,  
Біляві голови хвилюються кругом.  
Дівоча серед них, прикрашена вінком  
Чи яснобарвними квітками перевита —  
Волошка в літній день серед густого жита...  
От — ніби вітерець по колосках пройшов —  
Усі склоняються під звуки молитов  
Та срібного дзвінка ясне переливання.

В дар божій матері зілля та квіти ранні  
Сніпками зв'язано і звито у вінки —  
І ніжний запах їх, як фіміам легкий,  
Струмує хвилями в небесні високості.

По службі погляди усі звернули гості  
На Підкоморія (він за маршалка став

Конфедератського, як оборонець прав,  
Що принесли в Литву повстанські легіони).  
У щирім золоті жупан єдвабний тоне,  
Блищить, немов зоря, на кунтуші алмаз,  
Жаріє барвами коштовний литий пас,  
І шабля світиться при боці старожитна;  
Чаплиних білих пер пучок на шапці квітне,—  
За кожне не один заплачено дукат  
(Так одягаються лиш для великих свят!).  
«Брати! — промовив він. — Ви чули і читали,  
Що любу волю нам дають універсали,  
До сейму вального <sup>10</sup> звелівши обирать  
Достойних, що ніхто не зможе закувать  
Народу польського; що меч Наполеона  
Литву приєднує до братньої Корони..  
Та мову не про те я з вами поведу.

Усі ви знаєте, яку страшну біду  
Сопліца Ядек тут за молодості скоїв;  
Тепер господь його навіки упокоїв,  
І маю дещо вам про нього розказать,  
Неслави давньої змиваючи печать.  
Коли гріхи його ми знаємо, братове, —  
Згадаймо й подвиги великої любові!  
Не вмер у Римі він — прийняв чернечий стап,  
Назвався Робаком, і скільки мук та ран  
Загнав, слугуючи вітчизні без заплати!

Під Гогенлінденом <sup>11</sup>, як військо відступати  
Уже намислило, — у бойовім огні  
Листи Князевича проніс він потайні,  
Що допомогу той пришле належну вранці;  
Коли в Іспанії ворожі взято шанці,  
При Козетульському прийняв він рани дві..  
На небезпечності не важив бойові,  
А слави не шукав, лише добра народу.  
Ходив по всіх краях, віщаючи свободу,  
Людей гуртуючи, підносячи серця.  
Нарешті скорбного діждався він кінця  
Тут, у Сопліцівці, готуючи повстання.  
Про подвиги його, про чесне слугування  
Дійшли до кесаря великого чутки,  
І він, щоб за взірць нам приклад був такий,  
Хреста почесного свого легіона

Послать йому звелів. Цей дар Наполеона  
Прийшов запізнено.

Оповідіаю всіх

Своєю властю я, що змито давній гріх  
В роду сопліцівським. А хто на те не зважить,  
То нам артикули в статуті ясно скажуть,  
Якою карою непослух покарать:  
Ніхто не сміє-бо неславою вкривать  
Ім'я, що славою навіки оповите.  
Про все те Возний вам повинен ознаймити,  
А що порівняно і шляхту, і селян,  
Хай кожний добре це запам'ятає стан!  
Що ж до великої від кесаря відзнаки,  
То з нашим ви роком погодиться усякий:  
Як за життя його вона не прибула, —  
Нехай нагадує святі його діла  
По смерті, сяючи зорею патріотам.  
Її ми зложимо, як чесній діві votum <sup>12</sup>,  
В каплиці. Перед тим лежить нехай три дні  
У Яцька чесного на рицарській труні...»  
Та й видобув хреста і показав народу, —  
А сонце, повагом спливаючи зо сходу,  
Промінням радісним освітлило хреста,  
Де грала зіркою корона золота,  
Останній честі знак, пошани знак останній.  
Тим часом, на обід запрошуючи ранній,  
Суддя вклоняється усім, що прибули:  
Селян і шляхтичів однаково столи  
У гостелюбному його чекають домі.

Там наші два діди спіткалися знайомі,  
Щоб побалакати на призьбі, при меду.  
Сидять, кружають мед — і дивляться: в саду,  
Де цвітом маківки розсипались багряним,  
Хороша дівчина із молодим уланом.  
Він — ніби соняшник блискучий, а вона  
В зеленім одязі, як рута запашна,  
І погляди її — немов фіалка в лісі.  
Щоб їм не заважать, умисне розійшлися  
Панни поміж дерев, шукаючи квіток.  
Все теє бачивши, всміхається дідон  
Один до одного. «Так, Протазеньку, так-то!»  
«Так, Гервазеньку мій!

### Зійшли нінащо акти

Судові: злагода настала по війні.  
Вся справа дивною здається і мені,  
Та маю приклади... — Тут видобув тавлинку —  
Обидва нюхають. — ...Адже колись за жінку  
З сім'ї ворожої Мацкевич доню взяв  
І тим процесові належний край поклав.  
Квілецькі з Турнами багато літ судились,  
Аж поки діти їх вкінці не поженились.  
Пац із Путраментом, з Борзобагатим Зан...  
Та скільки тих сварок було серед краян, —  
Аж от дочка зросла, небога чи сестра там,  
І ворог ворога зве родичем і братом!  
А як подумати — із Польщею Литва  
Не рік змагалася, Гервазію, не два,  
До дня, як руки їм Ядвіга<sup>13</sup> поєднала.  
З усіх тих прикладів, як возний трибунала,  
Роблю я висновок: коли на видавці  
В родині дівчина, процеси не страшні.  
А як в одній сім'ї або поміж ксьондаами  
Змагання виникне, — протягнеться роками,  
А то й століттями: тут шлюбів не будь!  
Ляхи з русинами чому так вле живуть?  
Бо предки, Лех і Рус, доводились братами;  
А Римші довго як судилися з отцями  
Домініканами<sup>14</sup>? Чого там не було!..  
Нарешті до кінця змагання їх дійшло,  
І гору взяв таки домініканин Димша...  
То й вийшло, що пан бог сильніший, ніж пан  
Римша.

Скажу до прикладу, що краще попивать  
Медок у злагоді, як Ножиком рубать».  
І меду вихилив він за здоров'я друга  
Півгарця.

«Таки-так! Було, за серце туга  
Бере, голубчику, — Гервазій підхопив, —  
Коли подумавш, що скільки ж то братів  
Лягло у боротьбі Корони із Литвою!  
Це так, як часом муж посвариться з жоною:  
Бог зводить — сварить чорт, бог каже —  
помирись,

А чорт — побий...

Тепер, Протазію, дивись:  
Ізнов заглянули у рідці пущі наші



Військами дружніми брати-короніаші<sup>15</sup>.  
Шкода, що Стольника між нами вже нема,  
А як би тишився! Ех, Яцьку!.. Та дарма,  
Дарма пригадувать: як славні дні вернулись,  
То все загладилося, минулося, забулося!»  
«А дивно — я кажу про Зося, що її  
Тадеуш, з дозволу ласкавого Судді  
За себе сватає...» — заговорив Протазій,  
Та швидко перебив слова його Гервазій:  
«Про панну Сѳію, не Зося. Не мала  
Вона вже дівчинка. Хоч без сім'ї зросла,  
Та внучка Стольника, горешківської крові!»  
«Про панну Сѳію, як треба так до мови.  
Отож історію про неї розкажу...  
Рік тому, як тепер, на призьбі я сиджу,  
А челядь бавиться.

Враз бачимо — з-під даху  
Два впало горобці, немов грудки з розмаху,  
Та й покотилися, розтріпані та злі,  
Аж пір'я сиплеться навколо по землі.  
Один старіший був, від того і чорніший,  
А другий молодий, бо барвами світліший,  
Ну, слуги жартомá: Сопліца — молодий,  
А то Горешко, мов... Та, дивлячись на бій,  
Ще й підбадьорюють: «Ану, візьмись, Сопліцо!  
А всім магнатові!.. — сміються. — А куди це,  
Горешку? Утікати? А-ну, Сопліцо, втни,  
Дай боягузові!..»

І так уже вони  
Роз'врененились, що й розігнати годі!..  
Та Зося, що при цій лучилася пригоді,  
Своєю ручкою накрила розбишак.  
Баби ж одна одній: ну, це вже певний знак,  
Що Зося дві сім'ї з'єднає і помирить...  
І як же розуму нам бабському не вірить?  
Щоправда, думали тоді про Графа ми,  
Не про Тадеуша...»

«Бувають між людьми, —  
Гервазій підхопив, — великі тасмниці.  
Ти знаєш, як колись усі мені Сопліци  
У серце в'їлися! Тадеуша, проте,  
Любив я ще малим. Воно собі росте,  
А я милуюся було з його одваги:  
Чи хлопців битися збираються ватаги,

Він верховодою та й сипле їм усім,  
Чи вирвать омелу на дереві стрімкім,  
Чи видерти кубло вороняче високо  
На сосні,— все утне, до всього має око  
І хист. А я йому охоти піддаю  
І в серці глибоко думки свої таю:  
Сопліца, а проте вдалося не останнє!

Чи знав я, що візьме мою вельможну пані  
До шлюбу чесного те саме хлопчєня?  
Чи знав, що доживу я до такого дня,  
Коли з покірністю служитиму Сопліці?»  
Та й змовкли.

Пінний мед жовтіє, як живиця,  
В високих кухликах. «Так, Протазєньку, так...»  
«Так, так, Гервасію...» І вишили на знак  
Любові й приязні.

Рукав зненацька білий  
З'явився у вікні. Старі якраз сиділи  
Перед пекарнею; їм Войський подає  
Бісквітів і слівце доточує своє:  
«Візьміть бісквітиків та закусіть, братове,  
А я до вашої цікавої розмови  
Одну історію бажаю ще додати.  
Колись із Рейтаном приїхав полювать  
До Налібоччини Денасов, князь німецький,  
Обидва зважились на вчинок молодецький.  
Та смертю певною б один із них поліг,  
Коли б я вчасно їм у горі не поміг.  
У Налібоцьку ми заїхали діброву...»  
Та кухар перебив йому докладну мову,  
Про щось питаючи.

Пан Войський одійшов,  
А друзі дивляться, всміхаючися, знов  
На любу дівчину та гожого улана.  
Рукою лівою (була на правій рана)  
Долоню ніжну він у дівчини стиска  
І каже: «Серденько! Тепер якраз така  
Хвилинка, щоб тебе об дечім розпитати:  
Не хочу персника з тобою я міняти,  
Поки не знатиму, чи справді щиро ти  
Зо мною під вінець наважилась іти.  
Чи ти не з примусу це робиш, не з намови?»

Я примусового не хочу чути слова  
Із уст, що над усе на світі їх люблю,  
Тому, не боячись ні туги, ні жалю,  
Відрікся б щастя я ім'ям твого щастя!  
Не треба слухати тут нічийої власті,  
А серця, Зосенько. Удвох прожити вік —  
Не поле перейти. А те, що там торік  
Ти обіцяла — що ж...

То, може, помилково...

Готовий я тобі твоє вернути слово,  
Відкласти, почекать: на все ладен піти,  
Аби не скаржилась і не журилась ти...  
Мені наказано тут жити, поки рана  
Моя загоїться... Скажи ж мені, кохана,  
Скажи не криючись і сумніви розвій».

Вона поглянула несміливо з-під вій  
І мовила: «Тоді... тоді я лиш хотіла  
Буть послухняною, бо старші говорили,  
Що маю панові я за дружину стать... —  
Та й зашарілася — і почала уп'ять: —  
Я завжди вечір той пригадую бурливий,  
Як татко ваш помер... Тоді ж ото мені ви  
Припали до душі: ви мали жаль до нас,  
І тиху я сльозу помітила в той час,  
Як ви прощалися... Побачила, як щиро  
Мене кохаєте, і ця щаслива віра  
Сил дала мені. Коли я по ночах  
За вас молилася, то все в моїх очах  
Обличчя, скроплене ласкавою сльозою,  
Стояло як живе. А як мене з собою  
Підкоморина жить до Вільна узяла, —  
Я, розважаючись, забути не могла  
Кімнати тихої, де вперше ми зустрілись.  
Немов озимина, що снігом застелилась,  
Щоб знов вазеленіть під сонцем, навесні,  
Жили ті спогоди, і вірилось мені,  
Що знову стрінемось — і знову в тій світлиці...  
Коли у Вільні я почну було журиться, —  
Усі: закохана! Ну що ж... Як справді час  
Любити, — то люблю, напевне, тільки вас...»

Гадеуш радісно те вислухав признання,  
Де так по-простому відкрилося кохання —

І йдуть удвох вони в кімнату, де колись  
Його дитячі дні щасливо почались  
(Тепер для дам вона була затишним сховом).

Там Реснт, одягом пишаючись чудовим,  
Для нареченої своєї хусточки,  
Парфумів слоїки, помаду, порошки,  
Із ніг збиваючись, шукає без увагу.  
А молода на те всміхається лукаво  
І, знай, до дзеркала — звичайно, молода —  
Очима пильними уважно загляда.  
Тим часом рій дівчат, прислужниць покойових,  
В'ють ніжне плетиво із кучерів повкових  
Та сукні білої вирівнюють краї.

Зненацька Реснта, що пильно за своєї  
Узявся повинності, покликано знадвору.  
Велика метушня зчинилась на ту пору,  
Бо зайця вбачено, що на грядках заліг  
(Мабуть, пожирувать він із лози прибіг  
Та між капустою і залишився спати).  
Асесор вискочив без шапки із кімнати  
І тягне Сокола свого на ремінці,  
А Реснт, нагая тримаючи в руці,  
Провадить Куцого... Пан Войський їх поставив  
(Бо він за старшого у цьому ділі правив), —  
А сам з хлопущою пурнув у бур'яни,  
Щоб зайця вигнати. Зчиняє крик страшний,  
Свистить, вигукує і плеще у долоні.  
Мисливці, з запалу то білі, то червоні,  
Собак тримаючи, аж прилягли в траві, —  
Хорти ж, як дві стріли на пружній тетиві,  
З тремтінням витяглись і ждуть нетерпеливо.  
«Лови!» — і кинулось тікати між кропиви  
Звіря налякане. Та вмить його хорти  
Схопили з двох боків і почали трясти.  
Звірятко зойкнуло, немов дитя сповите,  
І змовкло. Глянули круг себе гордовито  
Асесор з Реснтом, погладили хортів, —  
І лапи заячі пан Войський розділив  
Поміж собаками, такий-бо давній звичай.  
«Тепер, — промовив він, — один одному в вічі  
Погляньте: день настав до миру вам дійти,  
Бо слави рівної тут осягли хорти

І рівну вам хвалу воздати ми повинні.  
Змагання скінчено, і повертаю нині,  
Що, сперечаючись, ви ставили в заклад.  
Хай буде завжди мир і приятельський лад:  
Пала́ца гідний Пац і гідний Паца па́лац!»<sup>16</sup>  
(І, так промовивши, підняв угору палець).

Мисливці радісно всміхнулися йому,  
І каже Реснт: «Я закладу не візьму,  
Бо рицарська того не дозволяє слава.  
Коня зо збруєю давав я у заставу  
І персня Судії в *саларіум* зложив...  
Пан Войський не візьме того собі у гнів,  
Як персня я йому уклінно презентую.  
А щодо давньої, цяцькованої збруї  
(Коня під верх мого, як знаєте, взяли  
Улани), — я скажу, що гідне похвали  
Сідло найвищої, хоч би і королеві!  
Гнуздечку камінці скрашають недешеві!  
Один до одного, а що вже за ясні!  
Черпак — та хто його побачить на коні  
Здалека, — той ціня, ціни йому не зложить!  
Зелений, грає він, немов густа сіножать  
Весною... Хто б тепер найшов такий едwab  
І вишить так його чия рука могла б?  
Як сидеш у сідло — колиска, слово честі! —  
Тут Реснт, що любив, як нам відомо, жести,  
Удав, що на коня гарячого сіда. —  
Учвал як пустився — мов золото слада  
Навколо: золотом і потебеньки шиті,  
І дорогий чепрак<sup>17</sup>. А пишні самоцвіти  
Горять і світяться, що краплі вогняні... —  
Тут закивався він, мов справді на коні. —  
...Як срібне полум'я, хвилюються стремена!..  
Од діда збруя ця лишилася у мене,  
В баші турецького захоплена в бою...  
Тобі, Асесоре, її я віддаю!»

Асесор же на те: «Поставив я, панове,  
Сангушка славного дарунок пам'ятковий —  
Копштовний, давній смич в оздобах дорогих  
І два нашійники, що не знайти таких!  
Хотів я дітям їх на пам'ять залишити —  
Що ж! Хоч женюсь тепер, і, певне, будуть діти, —

Ти, Реєнте, мій дар із ласкою прийми  
На знак, що згодою скінчили зваду ми,  
Що дружба поміж нас незламна вік цвістиме...»

Так, обмінявшись дарунками своїми,  
Мов і не знаючи ні сварки, ані зла,  
Асесор з Реєнтом веселі до стола  
Пішли обіднього у злагоді й любові...

Щоправда, кухтики пізніше у розмові  
Клялись, божилися, що нишком зайченя  
Пан Войський виховав і саме того дня  
Пустив його в садок, щоб, легку здобич давши,  
Завзятців погодить і помирить назавше.  
Та Войський ці чутки назвав брехнею сам,  
То й не повірено образливим чуткам  
І не вдалося знов мисливців посварити.

Тим часом сходяться за довгий стіл накритий  
Всі гості, гудучи, як в уликах рої.  
Ввійшли, спинилися, чекають Судії.  
У воеводському мундирі він виходить  
І Зося молоду з Тадеушем приводить.  
Уклін начальникам Тадеуш віддає,  
А Зося, в убрання одягнена своє  
Литовське, жито, мов напровесні, зелене,—  
Низенький реверанс: наука Телімени  
Здалася дівчині... На голові вінок  
Б'є переливами веселчастих квіток,  
І срібний серп тонкий сіяє між квітками.  
Іде — і ніжними дівочими руками  
У запашні пучки пов'язані зілля,  
Вся зашарівшися, на гості розділя,  
А гості дякують і їй цілують руку.

Князевич, що терпів багато літ розлуку  
Із краєм батьківським, її поцілував,  
Як доню, у чоло, на руки ніжно взяв,  
Поставив на столі і вигукнув: «Дивіться!»  
Якою ж радістю вождів засяли лица,  
Що знову перед них, у рідній стороні  
Хороша дівчина у ріднім убранні!  
То ж їхня молодість, колишні сни і весни,  
Кохання, що пройшло і знову не воскресне,

Світанку давнього проміння золоті  
А Зося глянути не сміє на гостей,  
Полуменіючи, як маківка в городі,  
І тим ще краща їм...

Догадуватись годі,  
Чи раду дівчині дотепну хтось подав,  
Чи, може, їй інстинкт жіночий підказав  
Не модне убрання вдягти, а народбве,  
Що й Теліменині не помогли намови.  
Спіднички довгої обвився білий сніг  
Легкими хвилями кругом дівочих піг,  
А сукня — рутою зеленою здається,  
І шлярки навкруги рожева смуга в'ється;  
Керсетка вишита ошовиває стан  
І перса молоді взяла у ніжний бран;  
Де злото кучерів у кільця в'ється пишні,—  
Сережки: з камінців достояної вишні  
Колись їх поробив на спогад і на знак  
Синок Хрестителів, отой нещасний Сак,  
Що кури мстивою познищував рукою:  
То ж серце, вражене любовною стрілою,  
Сережки кожної оздобою було;  
Сорочки рукавець, як чайчине крило,  
У сьайві сонячнім прозорчато біліє,  
І два разки горять круг молодой шиї  
Бурштину світлого, мов краплі медові;  
Нарешті, з-між квіток блищить на голові  
Кривий, сріблистий серп, за звичаєм селянок.  
Рум'яна, радісна, немов погожий ранок,  
Приймала похвали несміло від гостей  
Вродлива дівчина... Всміхнувшись на те,  
Портфеля добува один із офіцерів  
І, покопавшись між в'язкою паперів,  
Узявся маловать прекрасну молоду.  
Суддя, приглянутись не встигши до ладу,  
Одразу з тих прикмет пізнав свого сусіду,  
Давніше ворога,— хоча чимало сліду  
Лишило військове на Графові життя.  
«От, Графе,— мовив він,— діждались вороття  
Додому! Радісно та щиро вас вітаю  
І тішусь, що в боях, серед чужого краю,  
Проте, ви й олівців не кинули своїх...»  
Втім, двері рипнули, і появився в них

Асесор, царського раніш слуга закону,  
 Тепер же — відданий слуга Наполеона  
 (Недавно, правда, він узявся до своїх  
 Нових повинностей, — але надіти встиг  
 Мундира синього, і шабля біля бока  
 Турецька блискала, крива та неширока).  
 З ним до багатого та пишного стола  
 Дочка Гречешина, поважна Текля йшла,  
 Асесорова б то щаслива наречена,  
 Бо кокетерія й лукавство Телімени  
 Роман нескінчений урвали, і тепер  
 Асесор, зрікшися зітханнів та химер,  
 З дочкою Войського наваживсь одружитись.  
 Хоч молодістю їй уже й не похвалитись,  
 Ба навіть дейкали, що їй під п'ятдесят, —  
 Натомість не було, як рідко у дівчат,  
 Ні вередливості, ні витівок лукавих,  
 Та й добре зналася на господарських справах  
 І посаг немалий для шлюбу зберегла.  
 Ждуть пари третьої, що й досі не прийшла,  
 Бо Реєнт персника згубив, як за хортами  
 Помчав розпалений (тепер між бур'янами  
 Його розшукував, бо то ж таки біда!) —  
 І з туалетом ще не встигла молода,  
 Хоча від досвітку в кімнаті метушиться,  
 Хоч допомагають їй досвідчені служниці.

## КНИГА ДВАНДЦЯТА

### ЛЮБИМОСЯ!

Останній бенкет старопольський. Чудовий сервіз. Пояснення його  
 фігур. Його зміни. Дарунок Домбровському. Ще про Ножика.  
 Дарунок Князевичеві. Перший вчинок Тадеуша jako власника ма-  
 стку. Гервазієві уваги. Концерт над концертами. Полонез. Лю-  
 бимося!

Враз двері навстіжень — і Войський на порозі  
 Поважно зупинивсь у гордовитій позі,  
 Як перед вірними підданцями король:  
 Сьогодні взявся він виконувати роль  
 Маршалка <sup>1</sup> бенкету. Йому коритись мають  
 І, де покаже він, слухняно там сідають:  
 Для того й паличка у Войського в руках...  
 Він Підкоморію, як мужеві в літах



І найповажнішій особі для повіту,  
Креселко показав, оксамитом оббите;  
Домбровський-генерал — од правої руки,  
Ліворуч — славлені в народі вояки:  
Князевич, Пац, Гедройц та інші генерали  
З Підкомориною. Ще далі посідали  
Мужчини з дамами напереміну. Всім  
Жезлом показує маршалок чарівним  
Місця призначені, додержуючи ладу.  
Соцліца привітав усю ясну громаду  
І вийшов: мусить він в подвір'ї частувать

Селян, що при столі довжезному сидять,  
На учту скликані, як здавна повелося.  
Уже з Тадеушем їх там частує Зося  
І — заклопотані — їдять лиш при ході.  
Стара традиція жила іще тоді,  
Що вперше коли хто стає в маєтку паном,  
Сам usługувать повинен той селянам.

А в залі (там іще не подано потрав)  
Гостей препишно красою здивував  
Сервіз <sup>2</sup>, що завширшки був як каретне коло,  
Роботи ж тоншої не видано ніколи.  
Яким же побитом зайшло на польський стіл  
Те чудо світове? Либонь, ще Радзівілл  
Князь Криштоф-Миколай <sup>3</sup>, магнат усюди

знаний,

Венецьким сніцарям докладні давши плани,  
У стилі польському сказав зробити сервіз...  
Хто, як, коли його в шляхетський дім привіз,  
Як у соцліцівським він скарбі опинився,—  
Об тім довідатись ніхто не домудрився.

Вершками збитими налитий до країв  
Та солодощами, сервіз як сніг білів,  
Очам являючи ясний пейзаж зимовий:  
Цукати наче бір здіймалися сосновий,  
А вколо сріблились заметені хатки,  
І — твір умілої, мистецької руки —  
Фігурки по краях з ламкою порцеляни.  
Здається кожному, коли на них погляне,  
Що то акторам хтось удати наказав  
Якусь комедію,— а тільки слів не дав.

«Що мають значити?» — допитуються гості.  
А Войський: «Справи тут, панове, досить прості,  
Як розміркуємо і доберем ладу.  
Я, з ласки вашої, тут мову поведу  
Про те, як треба нам цю сцену розуміти.  
На сеймик з'їхалось і панство гордовите,  
І шляхта, що ото, зібравшись в гуртки,  
Промовців слухає. Той помахом руки,  
Той пальцем докази рисуючи завзято,  
Бажають якнайбільш приборчників зібрати.  
Та різно слухають промовців запальних:  
Не раз ховається під довгим вусом сміх...

Одному, бачиться, сьогодні пощастило:  
Він тільки погляда упевнено та сміло,  
Немов зібрав уже в кишеню голоси...  
А в другому гуртку ловить за пояси  
Оратор змушений своїх компатріотів.  
Один з них виступить наважився напротив —  
Погляньте, руку як розгнівано підвів!  
Знов інший голову уперто похилив,  
Немов ударити готовий бик рогатий...  
А ті вже до шабель, лякливі — утікати!..

Оцей, як бачите, задумався, стоїть  
І, очі змруживши, узявся ворожить  
На пальцях: стукнуться — він дасть афірмативу,  
А як не стрінуться — складе він негативу<sup>4</sup>.

Ліворуч — рефектар монастиря. Зійшлись  
Сюди на вибори (в монастирі колись  
Частенько сходились на збори та наради).  
Старіші на лавках, а молоді позаду  
Стають навпівнячки. Прийшла знаменна мить:  
Маршалок кульки ті розпочина лічить, —  
Що ними голоси належить подавати, —  
А возні, бачивши, которі кандидати  
Там переважали у рівній боротьбі,  
Зовуть на імена цікавій їх юрбі.  
Одному шляхтичу ніяк не догодити:  
Він очі витріщив і дивиться сердито,  
Немовби хату всю поглинув, якби міг.  
Вя догадалися, що він гукнув до всіх:  
«Не дозволяю!..» — Крик, заблискали

шаблями, —

Напевне, дійдеться до сварки між панами!  
Аж пріор<sup>5</sup>, бачивши незгоду, надійшов,  
Несе Sanctissimum<sup>6</sup>, віщає про любов,  
Про згоду... Всі йому примушені скориться,  
Шаблі заховують, хоч і тремтять правці!..

Не пам'ятаєте того ви, молоді,  
Як воля вольная пишалася тоді,  
Коли шаноба ще жила у нас до права  
І віра у серцях таїлася нелукава!  
Хоч і змагалися, проте держався лад!..  
От за границею, ми чуємо, уряд  
Жандармів має скрізь, констаблів<sup>7</sup>, поліцаїв...  
Мене спитались би,— по правді б я одкраяв:  
Де зброя лиш одна свободу стереже —  
Нема свободи там!»

«Чи не пора б уже,  
Мій друже,— перебив вельможний Підкоморій,—  
Хоча й не чули ми давно таких історій,  
Проте нам децицію і попоїсти дати?»

А Войський: «Мало вже лишилось доказать,  
Тож хай дозволено мені скінчити буде.  
Маршалка нового несуть веселі люди —  
Отут, як бачите,— з тріумфом на руках.  
Один не тішиться! У стиснених устах  
Злоба сховалась: ах, даремні сподівання  
На титул: іншому дісталосся обрання!  
А вдома жде його не діждеться жона...  
Ясновельможною хотіла быть вона,  
Та горе! Знов, як перш, вона лишень

вельможна...

З такого випадку печалилася б кожна!»

Скінчив — і знак дав приносити обід.  
Лакеї парами, одна одній услід,  
Моторно увійшли, подаючи до столу  
Тарілки польського славетного росолу\*,  
Де Войський власною рукою золотий  
Та перлів декілька уклав: суп такий  
Кров очищає нам і покріплює сили.  
Знов інші борщ несуть, усім полякам милій,

\* Росія — полонізм, що я чував на Правобережній Україні, польське — rosół — бульйон.— М. Р.

Що королівського ім'я йому дали.  
А далі — аж міцні ввігнулися столи —  
Потрав наставлено, що їх і не списати...  
Яких лише туди інгредієнцій<sup>8</sup> взято,  
Що за підлевами полито щедро їх!  
Тепер почуємо лиш од людей старих  
Про всі ті кóвтузи, аркаси та блемаси<sup>9</sup>,  
Обідів предківських уславлені окраси!  
Були і кав'яри з Турецької землі,  
І по-литовському зготовані драгли,  
Лососі, осетри, п'яти гатунків шуки,  
І врешті — гордощі кухарської науки —  
Білуга, що її некраяну дали,  
Але при голові осібно запекли,  
З хвоста запряжили, зварили в середині...  
Струмує гострий дух пахучого коріння,  
І страви міняться, що їхні імена  
Лише сьогоднішній маршалок двору зна!..

Та хитромудрі ті підлеви і потрави  
Зникають, — а гостям нітрохи не цікаво,  
Як їх готується і як їх треба звать...  
Аби-но чим було наїдки запивать!

Тим часом одмінив свої сервіз кольóri,  
Розтали снігові гаї, замети, гори  
Із цукру чистого та співених вершків:  
Весняний краєвид зацвів, зазеленів...  
Не зогляділися, аж ось картина нова:  
Бує хвилями пшениця шафранова,  
Тремтять із ласощів пороблені гречки  
І кучерявляться рожаїсті садки,  
Гілля схплюючи від плоду золотого.

Усі милуються з видовища такого,  
Але четверта враз одміна настає:  
Барвіста праосінь в тонкі гірлянди в'є  
Квітки прив'ялені та листя пурпурове.  
Од вітру зимного обсипались діброви,  
Дерева втратили красу своїх корон  
І оголилися: дотепно цинамон  
Було на стовбури та на гілля ужито<sup>10</sup>.  
Усе, що принесло благословенне літо,  
Бере на закуску по чарці кожен гість,

Гілля обламує, листки осінні їсть,  
Бо все то ласощі, зготовані уміло.

«Ну, ну, маршалку наш! Що за предивне діло! —  
Домбровський вимовив. — Чи не Пінетті<sup>11</sup> сам  
Прислав до помочі таємні сили вам?  
Чи, може, на Литві такі діла за звичай?»

А Войський одказав: «Ніяк не таємнича  
Ця справа. Сили тут бісівської нема.  
Колись, як Польський край сіяв між усіма  
Своєю славою, потугою міцною,  
Ніхто б не здивував ні учтою такою,  
Ні цим от посудом. Ох, то було колись!..  
Ті давні звичаї отак, як бач, звелись,  
Натомість нам нова прищеплюється мода:  
Буває, панові вина для гостя шкода,  
Наїдків жалус, над посудом дрижить!..  
Вже не венгерське, ні, — дають шампанське п'ять,  
Шайтанське! Нас того чужинці научили!..  
На що то зводиться шляхетство, боже милий!  
Та навіть — правду вам, не криючись, повім —  
Коли сервізом я наважився оцим  
Стола прикрасити, то навіть Підкоморій  
(Хай пан не сердиться!) почав мені докори,  
Що це все іграшки дитячі, що нудне  
Це все дорослому. І пан Суддя мене  
Збивав, доводячи, що ніби це начиння  
Застаросвітське... Що ж, переконався нині,  
Що я таки гостям потрапив догодить.  
Хто зна, чи вдруге нам приймати пощастить  
Таку компанію. А все, чим вас трактую,  
В цій книзі вичитав. Тепер її дарую  
Я генералові, що має справжній смак,  
На учтах знається, як давніх літ поляк.  
Тож, як настане день, що для ясного грона  
Гостей уславлених або й Наполеона  
Давати прийдеться парадний вам обід, —  
Загляньте в книгу цю... Ще мій небіжчик дід!..»

Зненацька вигуки почувися в околі —  
Все ближче: «Хай живе наш Півник на  
Костьолі!..»

І шляхтичів юрба, як буруни живі,  
У залу котиться. Перед веде Матвій.  
Суддя обняв його, з шанобою садовить  
Між генералами і так до нього мовить:  
«Сусіде, слухайте: недобрий той сусід,  
Хто запізняється до мене на обід!»

Е, що там! Їсти я наївся і в Добжині,  
А подивитися мене скортіло пині  
На нашу армію. Так що ж — ні се ні те...  
Ну, шляхта тягне в дім, ви місце даєте,—  
Спасибі...» І замовк, одсунувши тарілку  
Та поглядаючи насуплено і гірко.  
«Оце б то й в отой костюшківській боєць,—  
Домбровський вигукнув,— той бравий молодець,  
Славетний Різочка! Поглянь, який бадьорий  
І жвавий!.. Скільки ж літ минуло!.. Я вже

хворий,

Старий; Князевич теж посивів,— а Матвій  
Ще міг би й молодим у справі бойовій  
Завдати сорому. Та й справді, ще недавно  
Ти, кажуть, вгерів почастивав тут славно.  
Чували, брате!.. Де ж товариші твої,  
Бритви та Ножики, що і в чужі краї  
Про їхні подвиги сягають відгомони?»  
«Дали притулок їм братерські легіони  
По тому наїзді,—

Суддя повів на те,—

Тож, може, і тепер між наших-от гостей  
Є дехто з них...»

«А так,— один із командирів  
Промовив,— весь похід із нами вкупі зміряв  
Вусатий велетень Кропило, що кропить  
Уміє хоч кого! Ще прізвище Ведмідь  
До нього жартома жовніри приточили.  
Як хочете — звелю покликати Кропила».  
«Є й інші,— офіцер молодший підхопив,—  
У мене Бритва є, що справді ворогів  
Голив по-чесному. Є також гренадери  
Добжинські...»

«Ну, а де ж, панове офіцери,  
Той Ножик, що такі витворював дива,  
За словом Войського, непаче ожива  
Казковий велетень у нас перед очима?»

«А щодо Ножики, — ізнов Суддя, — то з ними  
Країни отчої не залишив старий,  
А заховатися був змушений в бори,  
І тільки-но тепер нема чого ховатись...  
У ділі бойовім ще міг би він придатись, —  
Шкодá, що трошки вже підтоптаний, мовляв».  
Рукою Войський тут у сїни показав,  
Де серед челяді, неначе місяць повний,  
З'явилась лисина. Компанії шановній  
Низенько кланявся Гервазій. Меч тяжкий  
Звисав, гойдаючись, од лівої руки.  
«Коронний гетьмане, чи то пак генерале! —  
Він мовив. — Титули нові тепер настали,  
Та то однаково. Я з Ножиком своїм  
Стаю на поклик твій. Не напишом старим  
І не роботою тонкою Ножик славен,  
Та якби голос мав, багато б розказав він,  
Бо служби довгої мені не змарнував.  
З ним за вітчизну я не раз, не два ставав  
І за горешківську, панів моїх, родину,  
На безневинну ж він не важився людину!..  
Скажу вам — писаря ще треба пошукать,  
Щоб зручно пера так умів темперувать,  
Як Ножик — голови. А що носів одтято,  
Ушей обрубано!.. Проте дарма шукати  
Щербин на Ножику або безчесних плям!  
Одверто бився я, одверто ворогам  
Дивився в очі. Раз — покаятися мушу  
(Хай упокоїть бог його нещасну душу) —  
Я безборонному, мопанку, вкоротив  
Життя. Причиною ж не особистий гнів. —  
Pro bono publico те зроблено, мопанку!»

«Оце-то шабелька! Не всім таку панянку  
Під силу обіймать», — промовив, сміючись,  
Домбровський. Всі за ним по колії взялись  
Меча преславного уважно розглядати.  
Та мало з них котрий приміг його підняти,  
А розмахнутись ним здолали тільки два.

Лиш у Князевича крутнулась, як жива,  
Старого Ключника рапіра незрадлива.  
Як блискавка, вона майнула вправо, вліво,  
Покірна задумам великого митця.

З натхненим виразом розквітлого лиця  
Князевич різні взяв показувати штуки  
Ще старопольської фехтарської науки:  
І хрест, і колесо, прямий, кривий удар...  
Те Ключник бачивши, поломенів як жар  
І врешті обхопив Князевичу коліна  
Зо сміхом і слізьми, щасливий, як дитина:  
«О!.. Штих Пулавського!.. А так Цалінський

ТЯВ...

Скрадався Сава так... Хто ж руку укладав  
Ясному панові?.. Чи часом, генерале,  
В конфедерації ви участі не брали?  
Чи всім цим витівкам навчив вас не Матвій  
Добжинський?.. Гляньте-но: це ж мій удар, це  
мій —

Моя це вигадка!.. У нашому застанку  
Його називано колись «удар Мопанку»!.. —  
І, теє мовивши, в обійми ухопив  
Старий Князевича, а далі знов повів: —  
Спокійно можу я умерти, генерале!  
Не раз думки мене тривожні обсїдали,  
Що зброю нікому на світі залишить.  
Тепер же панові піде вона служить,  
Що гідний взять її без сорому в обладу!  
Прийміть же: Ножика я презентую радо,  
Бо він для мужньої утвореній руки.  
Одно благаю вас: покиньте ті кийки,  
Ті куці іграшки, німецькі тобто шпаги,  
Бо не пасує це до польської одваги,  
До слави польської!..

Самотній чоловік,

Проживши без дітей і без дружини вік,—  
За жінку, за дитя я мав оцю рапіру...  
Тепер до ваших ніг її складаю щиро...»

На те зворушений Князевич одказав  
З легеньким усміхом: «Коли мені віддав  
І жінку ти, й дитя, щоб одиноким стати,—  
Чим міг би я тепер тебе оддарувати?»  
«Нічим,— Гервазіїв лунає відповідь,—  
Не хочу зганьбленим я стать на цілий світ  
Зразком Цибульського, що тільки сміху вартий:  
Дружину він свою програв колись у карти!  
Я радий: є кому віддати мого меча...»



А тяти раджу я з-за лівого плеча  
Обіруч: перетнеш од голови по шлунок!»

Князевич взяв тоді шляхетний подарунок  
І заховав його в фургоні повелів.  
Одначе Ножика він потім не носив,  
Бо надто довга то була для нього зброя.  
Що далі сталося з рапірою страшною,—  
Ніхто із певністю дізнатися не міг.

«Чому ж, земляче, ти товаришів моїх  
Вітаєш кисло так? — Домбровський до Матвія  
Заговорив.— Хіба не ожива надія  
У серці мужньому, як наші сурмачі  
Костюшків славний марш засурмлять, ідучи?  
Ну, сам уже меч не хочеш ти підняти,—  
За імператора Наполеона, брате,  
За Польщу вольную тут келих підійми!»

«Ге,— вимовив Матвій,— бував я між людьми  
І чув, що діється. Та не радію тому,  
Бо ласка панова все на коні рябому,  
В гнізді єдиному не жити двом орлам!  
Наполеон — митець, але скажу я вам  
Одно: давно колись мені про Дімур'єра <sup>12</sup>  
Пулавський говорив, що то була б химера,  
Щоб на чужинного вождя чи короля  
Народу польського звірялася земля!  
Французи, вблоти... Ні, нам давайте Пяста <sup>13</sup>,  
Чи Яна, Юзефа, чи Мацька — ну, і баста!  
Та й військо... Щось воно польщизною й не тхне,  
Бо хто ті титули, ті вигадки збагне —  
Саперів різних там та різних гренадерів...  
І як би справі тій я, гетьмане, повірив,  
Де навіть турчина за спільника беруть  
Або схизматика... Та й бачив я: ідуть  
Жовніри ордами, жіноцтво нападують,  
Грабують кожного, костьоли й то плюндрують!..  
Чувати — Бонапарт зібрався на Москву...  
Скажу по щирості — не перший-бо живу  
Десяток, гетьмане,— то не близька дорога,  
Коли у неї він помандрував без бога...  
Та й кажуть...» — Тут урвав, понуривши чоло.  
Це Підкоморію не до смаку було,

А бравих вояків мов отінила хмара...  
Аж раптом молодих ввіходить третя пара.

Що ж? Мусив молодий назвать ім'я своє —  
Без того Реєнта ніхто не пізнає:  
Від Телімени він наляканий грізбою,  
Відрікшись польського усвяченого строю,  
Французький з примусу надів короткий фрак...  
Од того на виду у нього переляк,  
А сам, як журавель, незграбно виступає,  
Як стати, сісти як, як дати уклін — не знає...  
А пам'ятаємо ж — так жести він любив!..  
От руки заховать за пояс ісхотів,  
Та леле! — пояса немає і ознаки!..  
І він ховає їх в одну кишеню фрака.  
Іде, соромлячись, мов непристойне щось  
На людях бідному вчинити довелось, —  
І раптом, сивого угледівши Матвія,  
Тремтить із бстраху і як стіна біліє.  
Матвій до Реєнта велику приязнь мав,  
Тепер же поглядом його обдарував,  
Що той аж гудзики узявся застібати  
Від жаху. А Заб'як, уставши серед хати,  
«От дурень!» — вигукнув... І в дім убогий свій,  
Не попрощавшись, потяг старий Матвій.

Тим часом — Реєнта щаслива наречена —  
У моднім одягу сіяє Телімена,  
Що ані вимовить того, ані списать,  
Хіба що вроду б ту далось намалювать, —  
Рубінів, перлів блиск і кольори матерій!  
Та Граф, коли вона ступила тільки в двері,  
Пізнав — пополотнів... «О зраднице! — гука. —  
Як! У чужій руді тепер твоя рука —  
Тепер, як я вернувсь, — тепер, як я з тобою?!  
О, легковірний я! Адже і серед бою  
Тебе я вгадував! Була за талісман  
Кокарда, що мені дала ти... Геть!.. Туман  
Тепер розвіявся! А тільки горе тому,  
Хто, нерозсудливий, став на шляху мойому...  
Хіба по трупу він моему перейде,  
Тоді лиш зрадницю до шлюбу поведе!»  
Усі схопилися, у Реєнта тривога

В очах заблискала.

«Утиштесь, на бога,  
І заспокойтесь,— почав хтось із гостей,—  
Навіщо це ви так до серця берете?»

Аж тихо Графові шепнула Телімена:  
«Ще не одібрано мого слова в мене,  
Ще не зав'язано мені навіки світ.  
Та тільки — прошу дати короткий відповідь:  
Чи маєте мене ви взяти за дружину?  
Скажіть — і Реснта я без вагань покину!»  
Граф, подивившись із усміхом гірким,  
«Запізно! — вимовив. — Хвилину перед цим  
Мені здавалася така ти поетична,  
Тепер — тепер цілком буденна й прозаїчна!  
Шлюб, кажен! Знай, що це на руки ланцюги,  
А не на душі! Знай, що дивної жаги,  
Кохання вічного тобі не вдовольнити,  
Знай, що закоханий я у таємні квіти,  
Що неподілене — найвище почуття,  
Двох душ споріднених розлучене життя!  
Так у небесному безмежному просторі  
Зливають промені, та не зіллються зорі!»

«Не зірка, жінка я! — промовила на те  
Вона ображено.— І що він тут плете,  
Що він вигадує? А, нісенітниця годі!  
Гляди! Як станеш ти мені на перешкоді,—  
Оцими нігтями тобі я покажу,  
Як долю розбивать, бешкетнику, чужу!»  
«Ні, пані,— Граф на те,— з погордою відходжу».   
І Підкоморія дочку, вродливу й гожу,  
Іскристим поглядом, оглянув, мов на зло.

Пав Войський, бачивши, до чого діло йшло,  
Взяв слово про сварки палкі й скороминущі.  
Докладно змалював він Налібоцькі пущі,  
Дійшов до Рейтана, Денасова згадав,—  
Та знову випадок скінчить йому не дав.  
Про сварку розповів, та не дійшов до згоди <sup>14</sup>,  
Бо гості розійшлися у сад для прохолоди.  
Уже живицею помазано смички,  
Уже озвалися під липою скрипки,  
До танців строячись на галяві зеленій.

Тим часом молодій, веселій нареченій  
Важливе тихо щось Тадеуш повіда,—  
І пильно слухав ті речі молода.

«Я хочу доброї поради запитати  
У тебе, Зосенько. Щоправда, молода ти,  
Та маєш бути мені порадниця й жона.  
Те, що казатиму, уже мій дядько зна  
І не противиться... Прийшла тепер пора нам  
Подумать, що війна дала у нас селянам?  
Ми вільні,— а у них новий лиш буде пан?  
Ти, Зося, власниця для більшості селян,  
Що ми з маєтками як спадок обіймемо.  
Живеться незле їм, допоки ми живемо,—  
А потім... як дійде до голоду, до сліз?..  
Та й сам людина я. Боюся, що наприз  
До вчинку кривдного міг би й мене довести.  
Ні! Лінше зробимо для совісті, для честі,  
Коли ми здіймемо неволі з них ярмо  
І, не вагаючись, їм землю віддамо,  
Що працею вони кривавою придбали,  
Всіх нас годуючи.. Але тоді чимало  
Прибутку нашого відійметься у нас.  
Я не боюсь того, навиклий повсякчас  
Житть помірковано, без блиску та пишноти,—  
Ти, Зося, поміркуй: приучена давно ти  
До розкоші... жила в столиці кілька літ..  
То треба зважити, обмислити як слід,  
Чи згодна ти забудь про те життя вабливе,  
Заритися в селі і з того быть щаслива?  
До того ж, роду ти високого, а я...»

А Зося в відповідь: «Тут воля не моя,  
Бо слово — мужеві у господарським ділі.  
Коли б же й справді ми від того забідніли,  
Стократ в убожестві миліший ти мені.  
А щодо давньої, багатої рідні,—  
Її не знала я, не бачила ніколи.  
Люблю своє село, люблю діброву, поле,  
То за столицею не знатиму нудьги.  
І ще признаюся, мій друже дорогий,  
Що як торік ото я мешкала у Вільні,—  
Усе тягло мене у ці краї привільні,  
І про Сопліцівку я снила уві снах.

Тепер, вернувшись в село під простий дах  
І господинею у рідній ставши хаті,  
Охоче вчитимусь у ній хазяйнувати  
І не боятимусь труда і самоти,  
Як будеш їх ділити зо мною, любий, ти!  
Хай щастю нашому весь світ тоді заздросить!»

Гервазієва тут з'явилась довга постать,  
Незадоволена. «Вже знаю, — він почав, —  
Суддя казав мені... Чи не німецьких прав  
Надати польському ви хочете селянству?  
Бо воля, сказано, призначена для панства,  
І не пасує це звичайним мужикам.  
Звичайно, праотець у всіх один — Адам,  
Та хлопи, знаємо, свій рід ведуть од Хама,  
Євреїв зовемо Яфета ми синами,  
А шляхти дерево від Сіма вироста.  
Нам, правда, каже ксьонда, що від часів Христа,  
Дитини царської, що в яслах уродилась,  
Усе змішалось, усе перемінилось.  
І порівнялися всі стани й племена.  
Ну, коли так, то й так — ксьонда, певне, ліпше  
зна,

Та й пані вже моя згодилася вельможна  
Дать волю хлопіві: перечити не можна...  
Та діло як робить — робити до кінця,  
Щоб не лише в словах була свобода ця.  
Так пан Ігнацій Карп дав відпускну селянам,  
А царський уряд їх податком нечуванним  
Обклав за те. Підіть за звичаєм старим:  
Даєте вольнощі — дворянство дайте їм,  
Герби їм одпишіть — Півкозиця й Леліву,  
Тоді я рівними, без сорому і гніву,  
Признаю шляхтичів справдешніх гербових, —  
А сейм (я знаюся на всіх ділах таких)  
Розгляне справу цю розумно й нелукаво  
І шляхтичам новим надасть належне право.  
Що ж до зуббжіння, то річ тут не така,  
Щоб праці чорної горешківська дочка  
Зазнати мусила: я маю в певнім схові  
Зі стільникових скринь окраси пречудові —  
Браслети, персники та посуд дорогий,  
Та зброї пишної багато. В час тяжкий  
Це все від ворогів ховав я в добрій скритці,

А також і від вас — від вас, пани Сонліці!  
Чимало й талярів зберіг я у мішку,  
Що заробив собі на довгому віку  
Чи з ласки панської зібрав у пам'яткове.  
От, думалось, майно як повернемо знову,  
То й буде дещиця, щоб замок довести  
До стану ліпшого; тепер допомогти  
Хазяйству новому повинен я, мопанку,  
При пані житиму ласкавій до останку  
І колихатиму горешківське дитя,  
Хоча й не по мечу... Та, може, до пуття  
Я доведу його, як пощастить навчати  
Меча шляхетського в малій руці держати,  
Коли то буде син (відомо: в час війни  
Звичайно родяться не дочки, а сини)».

Не встиг оці слова промовити Гервазій,  
Як вийшов повагом із-за дерев Протазій,  
Паперу несучи в руці великий лист.  
Один підофіцер, що мав до того хист,  
Поет і в час війни, залюблений в писання,  
Для Зосі уложив пророчисте вітання  
В рядках римованих. Уже їх сотень три,  
Не віддихаючи, проголосив старий,  
Але як дочитав до місця отакого:  
«О ти, що для чуття вродилася палкого,  
Що муки радісні усім серцям несеш!  
Під відгуки гармат, у сполохах пожеж  
Ти тільки глянула на нас, синів Беллоні <sup>15</sup>,  
І в щасті дивному вояка кожний тоне,  
Мечі ламаються і падають щити.  
Ти Марса гнівного прийшла перемогти,  
Віддаючи його у руки Гіменею <sup>16</sup>.  
Незгоди гідру <sup>17</sup> ти, о чудотворна фее,  
Стрілою погляду палючого убий»,—  
Усе це слухати набридло молодій  
І молодому теж. Вони хвалили чемно,  
Та Возний далі вже декламував даремно.

Тим часом, скликавши до себе всіх селян,  
Ім волю ознаймив даровану плебан  
І їх права нові докладно розтлумачив...  
Якраз тоді народ Тадеуша побачев,—  
Вітати кинулись, вклонялися до ніг...

Тадеуш їм на те: «Я земляків моїх  
Братами вільними і рівними вітаю!»  
«Всьому народові здоров'я я бажаю»,—  
Домбровський голосом могутнім підхопив,  
І гості: «Славимо своїх проводирів!  
Нехай живуть війська! Нехай живуть селяни!  
Нехай пани живуть! Нехай живуть всі стани!»  
Аж покотилася у дальню даль луна.

Одного Бухмана ця радість голосна  
Ніяк не тішила: він мав окрему гадку,  
Волів комісію обрати для порядку,  
Котра б розглянула...

Та не такий був час,—  
Якраз під лицями грубий озвався бас  
І скрипка бренькнула. Усе було готове  
До танцю. «Полонез!» — в одно гукнули слово,  
А хоч приїхали музики військові,  
Суддя сказав протє: «Традиції живі  
У роді нашому, що при сільській музиці  
Ми на заручинах повинні веселиться.  
Он бачите — скрипаль стискає вже смика,  
І ходить ходором у того он рука,  
Що кланяється нам, тримаючи козицю.  
Нам відсилати їх, панове, не годиться,—  
Ще, чого доброго, заплакали б старі...  
Та й нашій молоді при їхній простій грі  
У танці простому скакати веселіше.  
Капелі вашої послухаєм пізніше,  
Щоб і вибагливий задовольнити смак...»  
І, теє мовивши, подав до танцю знак.

По лікті рукава дбайливо закативши  
І грало до плеча убоге приложивши,  
Смичка, мов коника, скрипаль пустив гулять,  
А двоє узялись козицю надимать,  
Подібні до дітей крилатого Борея <sup>18</sup>.  
Здавалося: от-от полинуть над землею,  
Руками-крилами піднесені в блакить.

Бракує лиш цимбал. Хоч не один стоїть  
Поміж присутніми, що вміє на цимбали,  
Та перед Янкелем нізащо б не заграли.  
(Рік тому безвісти він зник у краї цім,  
Тепер з'явився знов при штабі військовім).

Всі знають, як старий чудово вмів грати,  
Тому й не важаться ті палички уаяти,  
Що ними цимбаліст у струни дзвінко б'є.  
Той просить, той йому цимбали подає,—  
А він зрікається: одвик, мовляв, куди там,  
І як таким панам заграти знаменитим!  
Аж Зося підбіга — і з білої руки  
Передає йому, склонившись, палички,  
І обніма його, і леститься, і просить.  
«Ну,— каже,— Янкелю!

Хіба ж тобі не досить,  
Що стільки душ тебе припрошує заграти?  
Та й слова давнього не треба забувати,  
Що на заручинах у мене... Пам'ятавш?..  
Ну, правда ж, Янкелю, сьогодні ти заграєш?»

Старий любив її сердечно з давніх літ,  
Тож бородою він кивнув у відповідь,  
Що вже зрікатися не має більше сили...  
Тут крісло майстрові старому підкотила  
Юрба захоплена, цимбали принесла,  
Не навітшається!.. А він із-під чола  
Очима гордими сіяє над юрбою.

Так сивий ветеран, коли його до бою  
Ізнов покликано, бере меча до рук,  
Що зо стіни йому малий дав унук,  
І, повен радості, що сили ще не втратив,  
Сміється й тішиться.

Замовк і грім віватів,  
І шум, і вигуки. Два учні молоді  
Перед музикою навколішки тоді  
Цимбали строїти взялися та ладнати.  
Він, очі змруживши, поважний, бородатий,  
Угору палички підніс, немов застиг,—  
І несподівано діткнувся струн дзвінких.

Спочатку тактом він ударив тріумфальним,  
А далі мов дощем розсипався навальним,  
Грізною бурею заграє, зарокотав...  
Аж раптом палички старий митець підняв,  
Бо не музика то, були то ще лиш проби.  
Гра знову. Тихий дзвін, мов дальній звук  
жалоби,



Як муха по струні легеньким б'є крильцем,—  
І з гордим, осяйним піднесеним лицем,  
Нагхненням сповнений, обіруч він ударив...  
І чують слухачі, як сила дивних чарів  
З цимбал увесь оркестр військовий виклика.  
У бубни мідні тнуть, засурмили війська,—  
І мая Третього<sup>19</sup> б'є полонез гарячий  
В повітря стишене. Молодших нетерилляче  
У танець кинутись музика порива,  
А в старших пам'яті далеке ожива:  
Той час, коли сенат ознаймував народу  
У згоді з королем даровану свободу,  
Коли, трактуючи свого короля,  
Гукали: «Польська хай повік цвіте земля,  
Нехай живе король, нехай живуть всі стани!»  
І в танці хвилями кипіли громадяни.

Дедалі радісніш напружується звук,—  
І нагло, ніби свист розлючених гадюк,  
Чи по тонкому склі заліза скрип разуючий,  
Акорд прорізався фальшивий, нестерпучий.  
Усі здивовані — чи не змілив артист?  
А він повторює той самий злісний свист,  
Він зрадницьку струну умисне знов торкає.  
Що має значити?

Аж раптом: «Знаю, знаю! —  
Гервазій вигукнув і затулив лице.—  
Я пізнаю цей звук! Облуда, зрада це,  
Це Тарговиця, так!»

І тут, немов зумисно,  
Із брязком лопнула струна та лиховісна.  
А майстер знову ритм і тони відміня:  
Стогнання, вигуки, атака, штурм, борня,  
І зойки матерів, і ревний плач дитячий...  
Усяке, слухавши, само потиху плаче.  
Так майстер, граючи, віддати догадав  
Ті вікопомні дні, коли пожар палав,  
Коли лилася кров на давніх мурах Праги  
І в морі розначу потонув крик одваги.  
Всі раді, що митець музику горя й сліз  
Нарешті заглушив, мов до землі притис,  
На струни кладучи міцні свої долоні.  
Хвилинка — і в новім іде музика тоні  
Легеньким бренькотом, неначе кілька мух

В повітрі підняли танечний, віжний рух,  
На волю вирвавшись із сітки-павутини.  
Росте гармонія, зміцняється і плине,—  
І раптом піснею прорвалася вона  
Про вояка того, що дальпя чужина  
Його з могилєю у полі обвіпчала,  
Що мурава його китайкою вкривала,  
Що коник копитом для нього землю рив...  
Жовніри слухають сумний знайомий спів  
І згадують часи великої тривоги,  
Як довелося їм іти в чужі дороги,  
Снігами, пісками гарячими блукать,  
На вітрі, холоді днювать і ночувать,  
В недружньому краю хворить, голодувати...  
Там пісні рідної їх тішив звук крилатий,  
Серцям зневіреним про віру кажучи.

Музика, ще жалю та сліз додаючи,  
Тугими струнами нараз перебігає  
І тони стишує. У небеса безкраї  
Натхненно дивлячись, знов ніби він застиг,—  
І несподівано по струнах голосних  
Обіруч б'є митець, і звуки тріумфальні  
Дзвенять, як бойові, звияжні труби дальні,  
Усім визвольницький віщаючи похід:  
«Хай Польський край живе і квітне много літ!  
Домбровський, батьку наш, вертайся до  
Вітчизни!» —

То марш Домбровського розкочується гріаний,  
Що легіони нам у славі принесли...  
Усі підхоплюють, співа старий, малий,  
І сотні голосів лунають, наче дзвони...  
Музика зупинивсь, останні відгомони  
Уважно слухас, немовби сам собі  
Дивує. Поглядом блискучим по юрбі  
Перебігає він.

Упав шличок на плечі,  
А щоки аж горять, неначе молодеці,  
І срібним віялом сіяє борода.  
«О батьку! Наш народ Месії дожида,  
Як ми тебе в Литві невільній дожидали,—  
Він до Домбровського промовив генерала.—  
Ти волю нам вернув, ти нам вернув життя».  
І Янкель з радості заплакав, як дитя.

Любив отчизну він, ділив із нею й муку,  
І щастя.

Генерал подав старому руку,  
Той шапку лисячу з низьким уклоном зняв,  
І руку воїна старий поцілував.

До полонеза час. Пан Підкоморій звівся,  
Одкинув кунтуша вильоти, уклонився,  
І вуса покрутив, і Зосі руку дав,  
І, усміхаючись, до танцю попрохав.  
По знаку заграно,— і він панує в танці.  
Червоні світяться по мураві сап'янці,  
Б'є з карабелі блиск, і пояс мов горить.  
Іде він повагом, пеначе мимохить,  
Та в русі кожному дається прочитати  
Ті мислі й почуття, що хоче він сховати.  
Лукаво голову до панни похилив,—  
Вона соромиться, не слухаючи слів,  
Конфедератку зняв і уклонився хвацько,  
Вона ж ні пари з уст — і глянула зненацька.  
Ії очей ясних песмілива блакить  
Одповіла йому, і він сміється вмить.  
Тут прискорив ходу, і дивиться з пихою,  
І грає шапкою оздобно-дорогою;  
То набік ізсува, то чаплиним пером  
Вона виблискує, сіяє над чолом.  
За ним — заздрісники підступними слідами...  
Не знати б їх волів, схиляється до дами —  
Умкнув би від юрби!

Він руку підійма

І шлях усім дає, король над усіма,  
А то звертає вбік, щоб танець одмінити,  
Піти новим шляхом і всю громаду збити.  
Але юрба його тримає, ніби чар,  
Обручкою шовків і шепотінням пар.  
Він гнівно дивиться, як заздрість метушиться,  
І шаблею дзвенить міцна його правиця.  
Поглянув навкруги з погордою в очах,—  
І всі спиняються, і всі змінили шлях,  
І далі в'ються геть, і знову приступають  
До пари першої...

А вколо них гукають:

«Дивіться, молоді! В останній, може, раз  
Такий митець веде у полонезі вас!»

І пари йшли підряд, хвилюючися, лугом,  
І то стискалися барвистим, пишним кругом,  
То розтягалися, як велетенський змії.  
В промінні сонячним одмінно кожен стрій,  
Немов барвистою лускою, одливає,  
І кожна дівчина стрічками пишно має,  
І кожен шаблею поблискує вояк.  
Один лише смутний — капрал Добжинський Сак:  
Музик не слухас, до танцю не береться.  
Тяжкою тугою у нього серце б'ється,  
Коли про Зося він згадає молоду...  
Як він стрічав її у темному саду,  
Зробивши засідку в кінці глухої стежки,  
Які чудесні їй вирізував сережки!  
Невдячна!.. Скільки раз, неначе журавель,  
Він шию витягав з високих конопель,  
Щоб лиш побачити здалека, на городі,  
Кохану дівчину!.. Од батька, ніби злодій,  
Тікав, ховаючись, та й битий був не раз!..  
Невдячна!..

Мовчазний від горя та образ,  
Насунув шапку він собі на самі вуха  
І, безтурботного на зло удавши зуха,  
Мазура нбвого з презирством засвистав  
І до обозу знов свого почвалав,  
Де у дружбарта грать і пити непомірно  
Узявся. Так любив Добжинський Зося вірно.

А Зося у танку, неначе пух легкий,  
Кружляє радісно, — і хоч віддалеки,  
Усю в зеленому, поміж зеленим листям,  
І трудно розрізнять її в ряду паристім,  
Та кожен голову в те місце поверта,  
Де люба дівчина, як ангел, проліта,  
Що хори світлих зір у небесах провадить.  
Всіх юнаків серця вона до себе надить,  
Та й старших вродою до танцю заклика.  
Уже Домбровського вела її рука  
По Підкоморії, — і знов, і знов одбили...  
Аж от Тадеуша зустрівся погляд милий,  
І з ним докінчує, щаслива, полонез.

А вечір погасав.

У глибині небес

В рожевих одсвітах легкі застигли хмари:  
Здавалось — то овець розсипались отари  
Чи впав табун чирят на озеро ясне.  
Одна на заході і в злото осяйне  
Пофарбувалася, і в барви пурпурові,  
І зверху береги розширила перлові,  
Немов заслоною укривши далечінь.  
Вже сонце запливло у мовчазну глибінь.  
Вже прохолодою повіяло нічною,—  
А шляхта співами, та мовою гучною,  
Та кубків бренькотом начальників віта,  
Наполеонові на многі п'є літа,  
Високо келиха за Зося підіймає  
І за Тадеуша,— за всіх, що в Польським краї  
Любили й вірили, за мертвих і живих.

І я серед гостей бенкетував отих,  
Вино та мед хилив, а що вони казали  
І що там бачив я,— уже ви прочитали.

### ЕПЛОГ

Одно все думать на паризьким бруку,  
Принісши з міста уші, повні стучу,  
Брехні й прокльонів, замірів безсилых,  
Сварок отруйних і жалів спізнілих!

Біда нам, браття, що в тяжку годину  
Несли ми голови в чужу країну!  
Скрізь почуття гнітило нас тривожне,  
І ворогом сусід здавався кожний,  
Аж от звели круг нас залізні грати  
І кажуть нам якшвидше дух віддати!

Коли ж дарма в цім світі нарікати,  
Коли щодня вражають нас новини,  
Мов дзвін із Польщі похоронний лине,  
І наша варта нам жадає скопу,  
І вороги радіють з того дзвону,  
І навіть в небесах нема надії,—  
Не диво, що людина тут шаліє,  
І розум тратить, і в гіркім одчаї  
Плює на себе, інших пожирає!

Хотів минуть я, птах малого льоту,  
Громів та злив неспокій і турботу,  
Години тільки й затишку шукати,  
Років дитинства, батьківської хати...  
Єдине щастя — в тиші присмерковій,  
Біля каміна, в приятній розмові  
Замкнути двері від Європи шуму  
І споминам свою віддати думу  
Про рідний край, про юні дні чудові.

Але про кров, що так недавно лито,  
Про сльози ті, що ними Польщу вмито,  
Про славу ту, що ще гримить по світу,—  
Про них і здумать сил у нас немає.  
В житті народу час такий буває,  
Що, глянувши на біль його та муки,  
Заламує сама Відвага руки.

Ми — покоління, від жалоби чорне,  
Такий нас морок непроглядний горне,  
Аж мислі підвестися не здолають  
До хмар, що й буревісників жахають.  
О мати Польще! Ще твоя могила  
Така недавня — говорить несила!  
Чия б душа запевнити насміла,  
Що знайде нині те сердечне слово,  
Щоб зворушити розпач мармуровий,  
Із серць камінне віко підійняти,  
І очі, повні сльозми, розв'язати,  
І остудити сльози ті горючі?  
Століття ждять нам в тузі нестерпучій! <sup>2</sup>

Колись — як помста здійме рик левиний,  
Заграють сурми, гасло бою зрине,  
Коли впаде у прах останній ворог,  
І поклик волі залуна в просторах,  
Коли орел наш льотом блискавиці  
Полине до Хороброго <sup>3</sup> границі,  
І тіл наїється, і нап'ється крові,  
І, врешті, згорне крила пурпурові,—  
Тоді, увінчані дубовим листям,  
Спочинуть воїни в гаю тіпистім,  
Шукаючи розваги в співі чистім.  
Позаздрих світ, чого вони сягнули,—

Згадати любо буде про минуле.  
Вони заплачуть над батьків сльозами,  
І сльози ті лицю не зроблять плями.

Тепер гостям, непрохано прибулим,  
У всім майбутнім і у всім минулім  
На світі є одна лише країна,  
Полякові утіха єсть єдина —  
Край літ дитячих! Він аж до сконання  
Святий, як перше молоде кохання,  
Над ним докорів хмара не чорніє,  
Його не тьмарять страчені надії,  
Його не мінять випадкові дії.  
Де рідко плакав, зроду не ридав я, —  
У тій країні радо б побував я  
Хоч би думками: там людина світом  
Біжить, як лугом, квітами укритим,  
Малі й хороші в китицю збирає,  
А від отруйних око відвертає,

Хоча тісний той край, проте прекрасний!  
Як світ є божий, він дитині — власний.  
Як ми усе там за своє вважали!  
Як добре все навек запам'ятали! —  
Від липи, що галуззя розбуяла  
На всіх дітей у селищі клонила,  
До бережка, де люба кожна брила,  
Усю там землю вивчено і знано  
Аж до границь — сусідського паркана.  
Одних я тільки щирих друзів маю —  
Пожилеців того золотого краю,  
Вони довіри і любові гідні!  
Бо хто ж там жив? Брати, матуся, рідні,  
Сусіди добрі. Хто ж із цього світу  
Ішов — як сльози по умерлім лито,  
А скільки споминів було і туги!  
Вірніші панові були там слуги,  
Ніж в іншій краї мужеві дружина;  
Тут батько не оплакує так сина,  
Як вояки там плачуть за мечами;  
Ревніше люди тужать там за псами,  
Ніж по герою тут байдужі люди.  
Хто жив там раз — довіку не забуде!

Зо мною, друзі, ставши на розмову,  
Мені ви слово кинули по слову.  
Так пролітала зграя журавлина  
Над островом, де нудьгував хлопчина,  
Пір'їну кожен хлопчикові кинув,  
Зладнав він крила й до своїх полинув.

Коли б до тої я дожив потіхи,  
Щоб заблукали ці пісні під стріхи  
І щоб селянки тихою порою,  
Співаючи за пряжею тонкою  
Про дівчинку, що як музик зачула,  
То й сірі гуси геть свої забула,  
Про те, як гнала селезня сирітка  
Понад водою, гарна, ніби квітка,—  
Щоб узяли до рук оце писання,  
Таке ж немудре, як і їх співання!

За літ моїх так молодь нелукава,  
Зібравшись там, де липа кучерява,  
Читала про Юстину, про Веслава <sup>4</sup>.  
А при столі сосновім управитель  
Чи економ, чи то і сам властитель  
Дріма було, читать не заважає,  
А то місця складніші поясняє,  
Красоти хвалить, огріхи прощає.

І молодь тішила поетів слава,  
Що досі ще гримить в лісах, у полі...  
За лаври, що дарує Капітолій <sup>5</sup>,  
Дорожча їм з волошок плетениця,  
Що з рутою звила їм проста жниця.

#### ПРИМІТКИ \*

##### До заголовка

*Останній найзд на Литві.* «За часів Речі Посполитої (тобто польської шляхетської республіки.— *М. Р.*) трудно було здійснювати судові вирони, бо влада виконавча не мала майже ніякої

---

\* Частина поданих тут приміток належить перекладачеві, а деякі з них взято з приміток Міцкевича (часом в скороченому вигляді). Ті з приміток, які слав сам Міцкевич, позначено «Авт.».



підлеглої собі поліції, а великі пани мали в себе цілі надвірні полки, дехто навіть, як-от кн. Радзівілли, і військо по кілька тисяч жовнірів. Отже, позовник, одержавши судову постанову на свою користь, мусив, щоб її таки було виконано, звертатися до шляхти, якій належала фактична влада. Озброєні родичі та приятелі позовникові і взагалі всі, хто тяг його руку, взявши декрет і в супроводі возного (див. далі.— *М. Р.*), здобували (не раз у кривавих сутичках) присуджене йому майно. Легалізацію цього акту чинив возний. Оце здобування своїх прав оружною рукою і звалось *наїзд*. (Власне, по-польському *zajazd*, отже, треба б і по-нашому *заїзд*; я, одначе, взяв *наїзд*,— це мені здається яснішим.— *М. Р.*). За давніших часів, коли ще шановано право і наймогутніші магнати не зважувались іти проти суду, якщо й бували збройні напади, то винуватців не минала кара. З історії відомий сумний кінець справи князя Василя Сангушка та Стадніцького, прозваного Дияволом. Зіссуття громадських звичаїв у Речі Посполитій спричинилося до того, що *наїзди* почали траплятися дуже часто, порушуючи спокій і лад на Литві».— *Авт.*

Ідеалізація старої кріпосницько-шляхетської Польщі («коли ще шановано право», «зіссуття громадських звичаїв»), що базувалася на жорстокому пригнобленні польських, українських і білоруських селян,— характерна для Міцкевича того часу і для багатьох польських емігрантів риза.

#### До книги першої

<sup>1</sup> *Литва* — одна із складових частин давньої Речі Посполитої, батьківщина Міцкевича. Власне, Міцкевич жив на Білорусі, що в XIII—XIV ст. була захоплена литовськими князями. Маємо в цьому місці ліричний плач-тугу за рідним краєм.

<sup>2</sup> За малих літ (під впливом матері) і в старшому вже віці (під різними впливами) Міцкевич виявляв сильну релігійність. Тільки в добу байронічних захоплень молодості він виявив був релігійний скептицизм і вільнодумність, на великий жах знайомих панів і панночок.

<sup>3</sup> *Тадеуш Костюшко* (1746—1817) — проводир польського національно-визвольного повстання 1794 р., що вибухло після першого і другого розділів Польщі між Пруссією, Австрією і царською Росією; під час повстання Костюшко схилявся до соціальної позиції поміркованих елементів польської шляхти і буржуазії. Потім брав участь у війні американських колоній з Англією під проводом Вашингтона.

<sup>4</sup> Мова йде про присягу, що зложив Костюшко 24 березня 1794 р. на Краківському ринку. «*Три збройні владарі*» — це монархи держав, що поділили між собою Польщу: Австрії, Пруссії, Росії.

<sup>5</sup> *Тадеуш Рейтан* збожеволів і вкоротив собі віку через кілька років по першому розділі Польщі, 1780 р.

<sup>6</sup> *Катон Молодший*, або *Утицький* (нар. 95 р. до н. е.) наложив на себе руки, бачивши загиб Римської республіки (46 р. перед нашою ерою). «*Федон*» — діалог грецького філософа Платона про безсмертя.

<sup>7</sup> *Якуб Ясінький* і *Тадеуш Корсак* — ватажки польського повстання на території Литви 1794 р.

<sup>8</sup> *Москалі* — тут царські солдати. По інших місцях поеми також — царські урядовці.

<sup>9</sup> «*Войський* (*tribunus*) справував колись як опікун жінок та дітей шляхетських під час війни. З давнього часу посада ця обернулася лише на титул». — *Авт.*

<sup>10</sup> *Пудрман* — проста полотняна одежа від пилу.

<sup>11</sup> «*Підкоморій* — колись урядовець шанований і поважаний (*princeps nobilitatis*), за уряду російського зійшов лише на титул. Інколи ще чинив суд у справах про польові межі та границі, але врешті і цю частину юрисдикції втратив. Часом бував за маршалка (предводителя дворянства. — *M. P.*) і призначає місцевих землемірів». — *Авт.*

<sup>12</sup> «*Возний*, або генерал (*jenegal*) — урядовець, призначуваний від суду, здебільшого з-поміж дрібної шляхти, розносив позови, оголошував вироки, візував акти і т. ін.» — *Авт.*

<sup>13</sup> *Рефектар* — їдальня, трапезна в монастирі.

<sup>14</sup> *Півкозиць* (*Półkozic*) — козеріг, напівцап, напівриба.

<sup>15</sup> *Веспасіан* — римський імператор (царював з 69 по 79 р. н. е.). Дорікали, що він надто ласий до грошей і казав: *гроші не пахнуть*.

<sup>16</sup> Порівняй тиради проти захоплення французизною в комедії Грибосдова «*Лихо з розуму*».

<sup>17</sup> В оригіналі «*biegali wszyscy za nim, jakby za garogiem*» — і така авторова примітка: «*Ragóg* — птах із яструбиної породи. Відомо, що за яструбом дрібні пташки, ластівки особливо, літають цілими зграями. Звідси й прислів'я».

<sup>18</sup> *Бернардин* — чернець так званого бернардинського католицького ордену.

<sup>19</sup> *Суворов* — славетний російський полководець (1730—1800).

<sup>20</sup> «Багато серед простого люду російського ходять переказів про чари Бонапарта і Суворова». — *Авт.* Суворов і Наполеон ніколи не стикались на бойовому полі.

<sup>21</sup> *Брабант* — центральна частина Нідерландсько-Бельгійської низини, здавна славиться своїми тонко вироблюваними коронками (мереживом, кружевами).

<sup>22</sup> «*Асесори* складають земську повітову поліцію. Часом обирають їх громадяни (шляхта. — *M. P.*), часом призначає уряд; цих останніх називають «коронними». Судді апеляційні теж зветься асесорами, але тут мова не про них. *Решти актові* завідують канцеляріями, *декретові* — пишуть вироки, а й ті і ті призначені бувають од секретарів суду». — *Авт.*

<sup>23</sup> *Станіслав-Август Понятовський* — останній польський король (короловав з 1764 р. до 1795 р.).

<sup>24</sup> *Граф Юзеф Несьоловський* — брав участь у польському повстанні на території Литви в 1794 р.

<sup>25</sup> *Юрій (Жегу) Бялонетрович* — брав участь у польському повстанні на території Литви в 1794 р.

<sup>26</sup> *Лех* — легендарний перший князь у Польщі.

<sup>27</sup> «У Слудьку славна була фабрика злотоглавів та литих поясів на цілу Польщу; удосконалена старанням Тізенгавза». — *Авт.*

<sup>28</sup> «*Воканда* — вузенька, довга климечка, де в порядку записувано прізвизца сторін, що між собою процесувались. Кожний адвокат і возний повинен був мати таку воканду». — *Авт.*

<sup>29</sup> Наполеон I Бонапарт.

<sup>30</sup> Орли золоті — знаки французьких військ; срібні орли — знаки польських легіонів Домбровського.

Коло пірамід одержав перемогу Наполеон під час єгипетської експедиції (1798 р.).

Згадувані далі *Маренго*, *Австерліц* — теж місця перемог Наполеона.

<sup>31</sup> *Генерал Домбровський, Ян-Генрик* (1755—1818) — брав участь у польському повстанні 1794 р., потім емігрував до Франції, де сформував 30-тисячний польський легіон, тобто військо із польських емігрантів, що воювали на боці Франції. Брав зокрема участь у поході Наполеона на Росію в 1812 р.

<sup>32</sup> *Генерал Князевич* (1761—1842) — брав участь у ряді польських повстань і воєн, а також у Наполеоновім поході 1812 року (Так, як і Домбровський).

<sup>33</sup> *Князь Яблоновський, Владислав* — польський генерал, (1769—1802), один з ватажків польських закордонних легіонів.

<sup>34</sup> *Квестарський* — від слова квеста (kwesta), що означає збирання подаянь на бідних чи на монастир. Квестар — збирач подаянь.

### До книги другої

<sup>1</sup> Мається на увазі давнє повір'я, що комети віщують війни та нещастя.

<sup>2</sup> *Стольник* — титул вельможі, що мав за обов'язок прислужувати королеві в час урочистих бенкетів.

<sup>3</sup> *Липівець* — липовий мед.

<sup>4</sup> *Примас* (prymas) — єпископ, що стояв на чолі католицької церкви в державі. У Польщі примаси відігравали свого часу велику роль у політичних справах.

<sup>5</sup> *Любімося* (kochajmy się) — традиційний вигук на старопольських бенкетах.

<sup>6</sup> «Чорня юшка, подана на стіл паничеві, що мав на оці одружитися з панною, означала відмову». — *Авт.* Пор. нашого «гарбуза».

<sup>7</sup> «*Третьє мая*» — польська конституція 3 травня 1791 року, складена не без впливу ідей французької буржуазної революції. Запроваджувала деякі помірковані реформи.

<sup>8</sup> *Вендета* (італ.) — родова помста.

<sup>9</sup> Такий «півний суп» полюбляють у Польщі та на Литві.

<sup>10</sup> *Янус* — бог всякого починання і війни у давніх римлян; його зображували з двома обличчями.

<sup>11</sup> *Суд арбітріс* — третейський суд, суд знавців, обома сторонами шанованих.

<sup>12</sup> *Смич*, або *смик* — шворка на хортів (рос. свора).

<sup>13</sup> «*Кн. Домінік Радзівілл*, великий amator полювання, емігрував до князівства Варшавського (утвореного Наполеоном. — *М. Р.*), власним коштом виставив полк кінноти, сам у ньому взявши провід. Помер у Франції. На цьому скінчилася чоловіча лінія князів на Олиці та Несвіжю, найбільших панів у Польщі та, запевне, і в Європі». — *Авт.*

### До книги третьої

<sup>1</sup> В оригіналі — гра, жарт, пустотливість поетична: *zwała się Kokoszniczka, z domu Jendykowi* — *сзówna*.

Гра слів у тому, по-перше, що *kokosz* — курка, отже, й приа-

вище по чоловіку і дівоче у тієї господині походять від назв домашньої птиці, і, по-друге, в тому, що одно слово переноситься з рядка в рядок, що у віршах загалом заборонене.

<sup>2</sup> *Амальтея* — в грецькій міфології або коза, що вигодувала Зюга Зевса, або фея, що його ж таки годувала козиним молоком. Ріг Амальтеї — чарівний ріг, що дає все, чого захочеш, ріг достатку (рос. «рог изобилия»).

<sup>3</sup> *Феб (Аполлон)* — цього слова нема в оригіналі, але воно, на гадку перекладача, в стилі і в тоні поеми. Це — ім'я одного з найзначніших богів грецького Олімпу, ім'я бога сонця, поезії, добра, правосуддя, розуму й ладу. В мистецтві це ідеал чоловічої, юнацької краси.

<sup>4</sup> *Тіні елісейські* — тіні померлих праведників і героїв у Елізії чи Елізіумі, «потойбічному царстві», за віруванням давніх греків.

<sup>5</sup> «Зпана на Литві народна пісня про гриби, що виходять на війну за проводом боролика. В цій пісні описуються властивості істивних грибів». — *Авт.*

<sup>6</sup> *Тібур* — теперішнє Тіволі, місто в околиці Риму, одна з улюблених в давнині «дачних» місцевостей. Павзіліппо (Посіліппо) — славно величезним гротом скеля, недалеко від Неаполя.

<sup>7</sup> У давніх греків серед інших богів визначався бог Вакх-Діоніс (Бахус), бог живих сил природи, радісного сп'яніння, вина, винограду. В багатьох місцях розказується про його мандрівки й пригоди в супроводі сатирів, менад тощо. Отже, передо всім, *менада* — жінка, що йде в Вакховім почті. Звідси менада — учасниця свята на честь Діоніса, перейнята особливим сп'янінням, безумним «вакхічним» настроєм. Звичайний атрибут менади — паличка, оповита виноградом.

<sup>8</sup> *Брейгелі (Брегелі)* — ціла родина голландських художників (а не два, як каже граф) XVI—XVII ст. *Яків Ван-Рюїсдал* (1628—1682) — голландський художник, славетний пейзажист.

<sup>9</sup> *Олександр Орловський* (1777—1832) «Відомий жанровий художник, за кілька років перед смертю почав малювати пейзажі. Умер недавно в Петербурзі». — *Авт.*

<sup>10</sup> *Карбієничий* (в оригіналі *gajowy* — гайовий) — лісник, людина, що доглядає ліс. Це слово вживає в «Катерині» Шевченко.

<sup>11</sup> *Маточник* — недоступне в лісі місце.

<sup>12</sup> *Шарварок* — обов'язкова для всіх селян феодальна повність (загодження доріг, мостів, тощо).

<sup>13</sup> «*Справник*, чи каштан-справник, — начальник повітової поліції; *стряпчий* — щось як урядовий прокурор. Чинovníки ці, маючи часто приводи надуживати владу, велику до себе викликають нелюбов у населення». — *Авт.*

<sup>14</sup> *Плебан* — ксьондз, священник.

<sup>15</sup> *Святого Губерта* мали мисливці за свого покровителя.

## До книги четвертої

<sup>1</sup> *Вітenez* (XIV ст.) і *Міндова* (XIII ст.) — литовські князі.

<sup>2</sup> *Біловезька Пуца* — величезний ліс у Білорусії на вододілі рік Бугу, Німану і Прип'яті. Частина — на території Польської Народної Республіки. Біловезька Пуца здавна славилась багатою фауною, зокрема дикими биками-зубрами. Гори *Помари* — на Віленщині.

<sup>8</sup> *Гедимін* — великий князь литовський (1315—1341).

<sup>4</sup> «Є переказ, що великий князь бачив уві сні на Понарській горі залізного вовка і, за порадою вайделота (жерця) Ліздейка, заложив місто Вільно». — *Авт.* — *Вільно* — Wilno, *воєк* — wilk. Виведення назви міста від слова wilk, звичайно, фантастичне.

<sup>5</sup> *Кейстут і Ольгерд* — сини Гедиміна, литовські князі XIV ст.

<sup>6</sup> *Ягеллони* — польсько-литовська династія від князя литовського і короля польського Ягелла (Ягайла). Останній Ягеллон — польський король Сигизмунд II Август, що помер бездітний 1572 р.

<sup>7</sup> «В Росієнському повіті (на Ковенщині. — *М. Р.*), в маєтку Пашкевича, земського писаря (давня судова посада. — *М. Р.*) ріс дуб, відомий під іменем Бавбліса. Його колись, за язичеських часів, мали за святиню. У дуслі цього велетня Пашкевич заклав кабінет литовських старожитностей». — *Авт.*

<sup>8</sup> «Недалеко від Новогрудського костюлу росли старезні липи, що багато з-поміж них вирубано 1812 р.» — *Авт.* — *Мендог*, чи *Міндовг*, — князь литовський XIII ст.

<sup>9</sup> Під час перебування на Україні Міцкевич гостював у Стеблеві, над Россю, в маєтку Головінських, де й бачив описувану тут липу.

<sup>10</sup> *Ян Козановський* (1530—1584) — видатний польський поет.

<sup>11</sup> «Див. поему Гоциньського «Замок Каньовський». — *Авт.* — *Северин Гоциньський* (1803—1876) — один із найвидатніших представників т. зв. польсько-української школи письменників. «Zamek Kaniowski» — поема романтичного стилю з історії гайдамацьких рухів на Правобережній Україні в XVIII ст.

<sup>12</sup> *Дриада* — лісова німфа в грецькій міфології.

<sup>13</sup> Один з епізодів — саме кульмінаційну точку роману Тадеуша з Теліменою — Міцкевич, з намови друзів, викинув — звідси деяка неясність історії з ключиком і запискою.

<sup>14</sup> *Тирійські теслярі*. За давнім переказом, *Гірам*, цар Тіру в Фінікії, нібито прислав давньоєврейському царю Соломонові будівничих і матеріали для збудування храму на горі Сіон.

<sup>15</sup> *Ной* — за біблійним переказом, — людина, що врятувалася на ковчезі (кораблі) від всесвітнього потопу.

<sup>16</sup> *Див.* примітку <sup>14</sup>.

<sup>17</sup> Старовинна башта в Пізі (Італія), побудована так, що складається враження, ніби вона падає.

<sup>18</sup> *Цицес* — слово це певірно тут ужив Міцкевич. Мова йде про певний головний убір, надіваний релігійними євреями під час молитви.

<sup>19</sup> *Козиця, коза* — музичний інструмент, рос. *вольтка*.

<sup>20</sup> *Край авзонів* — Італія. Мається на увазі відомий польський гімн.

<sup>21</sup> *Reverendissime* (лат.) — шанобливе звертання до духовної особи: превелебний.

<sup>22</sup> «*Запанував сизмат*» — тобто запанувала некатоліцька віра.

<sup>23</sup> *Герби* — символічні ознаки, рисунки фамілії (роду), міста, держави і т. д. Шляхта завжди пишалася своїми гербами, бачивши в них символ традицій, давності роду.

<sup>24</sup> *Фамільне дерево* — схематичний рисунок родоводу (родословної) певної фамілії (родини).

<sup>25</sup> *Неофіт* — людина, що недавно прийняла віру (християнську).

<sup>26</sup> *Стрийковський* — автор «Хроніки польської, литовської та жмудської» (пом. 1582).

<sup>27</sup> *Домбровський* — див. прим. 31 до кн. I.

<sup>28</sup> *Костюшко* — див. прим. 3 до кн. I.

<sup>29</sup> *Таратка* — певного пошиття чемерка (чумарка).

<sup>30</sup> *Квеста* — див. прим. 34 до кн. I.

<sup>31</sup> «Дзьоби великих хижих птахів з віком дедалі більше закриваються і нарешті верхня частина, закарлючившись, замикає спідню, і птах мусить з голоду вмерти. Цю народну гадку поділяють декотрі орнітологи». — *Авт.*

<sup>32</sup> «Справді нема прикладу, щоб знайдено скелета здохлого звіра». — *Авт.* Очевидно, обидві примітки головним чином масмоцінувати як авторські, під знак питання поставивши їхню наукову вартість.

<sup>33</sup> В описі маточника деякі місця належать перу Ст. Вітвіцького, приятеля Міцкевича.

<sup>34</sup> *Vivat* (лат. *Vivat*) — хай живе! слава!

<sup>35</sup> «Пташини — це рушничі малого калібру для дрібної кулі. Добрі стрільці влучають із них птаха на льоту». — *Авт.*

<sup>36</sup> *Гданськ* — давній польський порт у гирлі р. Вісли. В роки 1454—1793 — належав Польщі. Довгі часи був відірваний від Польщі, перебував головою під владою німців. Після другої світової війни Гданськ повернено новій, демократичній Польщі.

<sup>37</sup> «У пляшках горілки гданської бувають на дні листки золота». — *Авт.*

<sup>38</sup> *Вергілій Марон* — римський поет (70 р.—19 р. до нашої ери), автор поеми «Енеїда».

<sup>39</sup> «Цариця Дідона (героїня «Енеїди» Вергілія. — *М. Р.*) наказала порізати на паси волову шкуру і тим способом зайняла — «наскільки сягне волова шкура» — чималий шмат землі, де й збудувала місто Карфаген. Войський вичитав це не в «Енеїді», а, певно, в коментарях схоластів». — *Авт.*

## До книги п'ятої

<sup>1</sup> «Раз на сеймі посол Філіпп, сам із села Коноплі, забравши у якійсь справі голос, так далеко відійшов од предмета міркувань, що викликав загальний регіт. Звідти й пішло прислів'я: вискочив, як Філіпп з Конопель». — *Авт.* Хто зна, яке справді походження цього прислів'я, що єсть і в українській мові, де фігурує, звісно, не Філіпп, а Пилип.

<sup>2</sup> *Капуцини* — католицький чернечий орден.

<sup>3</sup> «Властиво, князь де Нассав-Зіген, відомий свого часу воєвник і авантюрик. Був адміралом російським і побив турків на Леманському озері, а пізніше його самого побили шведи. Якийсь час пробував у Польщі, де одержав право громадянства. Поєдинок князя де Нассав із тигром вєславлювано по всіх тогочасних європейських часописах». — *Авт.*

Нассав-Зіген був адміралом на службі у російського уряду в 1787—1790 рр.

<sup>4</sup> *Пушик* — пугачик, нічна птиця.

<sup>5</sup> *Обдуція* (лат.) — занесення судової справи до протоколу. *Візія* (лат.) — судові оглядини вчиненої кому-небудь шкоди.

<sup>6</sup> *Корд* — шабля, меч.

<sup>7</sup> *Карабеля* — крива шабля.

<sup>8</sup> *Ретирада* — відступ.

<sup>9</sup> *Тарговицьку конфедерацію* (тобто шляхетське об'єднання) в м. Тарговиці заклала в 1792 р. частина польських магнатів, незадоволена з конституції 3 травня 1791 р., що дечим обмежувала шляхетські права і «вольності». Ця конфедерація була закладена за підтримкою Катерини II.

<sup>10</sup> *Ножик, Різочка* — назви улюблених шабель, як то за звичай було в колишніх рицарів. Пор. назву меча в «Пісні про Роланда» — Дюрандаль.

<sup>11</sup> «Називають на Литві *«околицею»* чи *«застяжком»* селище шляхетське, щоб одрізнити його від звичайних сіл чи слобід, де мешкають селяни». — *Авт.*

## До книги шостої

<sup>1</sup> За Тильзйтською угодою (між царською Росією і Францією) 1807 р. Наполеон утворив з польських земель, що були під Пруссією, васальне Варшавське герцогство, а Литва залишилася в складі Росії.

<sup>2</sup> *Ведмідь* — герб Жмуди.

<sup>3</sup> *Плебанія* — а) парафія; б) дім священника, ксьондза парафіяльного (плебана). Тут — у другому розумінні.

<sup>4</sup> *Бінйон* — французький дипломат, в 1811—1813 рр. перебував у Варшаві.

<sup>5</sup> *Князь Юзеф* (Понятовський) (1763—1813) — небіж короля Станіслава-Августа, польський генерал 1794 р. брав участь у повстанні Костюшка. 1812 р. в наполеонівському поході на Росію командував 5-м корпусом, де дивізійними начальниками були Зайончек, Домбровський і Князевич. 1813 р. за участь у битві під Лейпцігом одержав французьке маршальство.

<sup>6</sup> «По багатьох бешкетах схоплений у Мінську і за декретом трибуналу розстріляний». — *Авт.*

<sup>7</sup> *Ян III Собеський* (1624—1696) — король польський. *Посполите рушення* — загальне шляхетське озброєння до походу.

<sup>8</sup> *Зигмунтівки* — славі свого часу шаблі.

<sup>9</sup> *Церера* — у давніх римлян богиня хліборобства і врожайності.

<sup>10</sup> *Марс* — у давніх римлян бог війни.

<sup>11</sup> *Помона* — у давніх римлян богиня садового плоду.

<sup>12</sup> *Флора* — у давніх римлян богиня квіток, рослинності, весни.

<sup>13</sup> *Арей* (у Міцкевича знову — *Марс*), або *Арес* — бог війни у давніх греків.

<sup>14</sup> *Барська конфедерація* — антиросійське об'єднання частини польської шляхти — заснувалася в м. Барі на Поділлі 1768 р. Кінчилась невдачею, до якої, між іншим, спричинилась Коліївщина (селянське повстання на Правобережній Україні 1768 р.).

<sup>15</sup> *Тарговиця* — дв. прим. 9 до кн. V.

<sup>16</sup> *Огінські* — відомий шляхетський рід, про одного з представників якого і мовиться тут.

<sup>17</sup> *Яків Ясінький* — польський генерал, один з учасників Костюшківського повстання.

<sup>18</sup> *Прага* — передмістя Варшави, де відбувся суворовський штурм 1794 р.

<sup>19</sup> *Граф Олександр Поцій* (Росієй). Брав участь у повстанні Костюшка.

<sup>20</sup> *Фільварок на п'ять димів* — фільварок (шляхетський хутір, маєток) з п'ятьма родинами кріпаків.

<sup>21</sup> *Слуцьк* — місто над Случчю, відоме вироблюванням литих поясів.

### До книги сьомої

<sup>1</sup> Силав хліба барками (великими човнами) здавна поширений на р. Німані.

<sup>2</sup> *Грабовський* (граф Юзеф) — за наполеонівських воєн полковник генерального штабу польського війська.

<sup>3</sup> *Корона* — Польща у властивому розумінні, корінна Польща.

<sup>4</sup> Битва під Еною (1806 р.), де Наполеон розбив пруссаків.

<sup>5</sup> *Ландрати, гофрати* — німецькі урядові титули.

<sup>6</sup> В оригіналі: «*Achary Got, o wej!*», тобто «*Ach, Herr Gott, o weh!*» — «Ах, господи боже, нещастя!»

<sup>7</sup> Відова Домбровського (після поразки пруссаків) до польського громадянства, що скликала 30 000 війська, яке брало участь в облозі Гданська (Данцига).

<sup>8</sup> *Контракти київські* — відомий віддавна річний ярмарок (назва пішла з того, що на ньому підписувано різні комерційні договори — *контракти*). В промові Бухмана бринять відгуки тогочасних буржуазних теорій про походження влади (Руссо, «Громадський договір» — «*Contrat social*»).

<sup>9</sup> *Бригада* — певна бойова одиниця (в різні часи і в різних частинах війська неоднакова).

<sup>10</sup> «*Не дозволяю!*» — відгук колишнього права кожного шляхтича, посла на сеймі, — скасувати, зірвати загальну постанову, скрикнувши: «*Не дозволяю!*» (*Liberum veto*).

<sup>11</sup> В оригіналі «*Меч тевтонський, з нюрнберзької сталі*». Тевтони — одно з давніх германських племен. Особливо відомий з історії т. зв. тевтонський, чи прусський лицарський орден, що загрожував своєю агресією слов'янським народам у Литві. *Нюрнберг* (Нюриберг) — місто в Баварії, відоме з давніх часів своїми металевими виробами.

<sup>12</sup> *Берлини* — барки (див. прим. 1 до кн. VII).

<sup>13</sup> *Фактор* — маклер, посередник у торгових справах.

<sup>14</sup> *Волоська* — італійська, *Паполома* — попона. Тут чепрак (покривало на коня).

### До книги восьмої

<sup>1</sup> *Дідона* — цариця Карфагену, закохана в Енея. Коли він покинув її, вона завдала собі смерть («Енеїда» Вергілія).

<sup>2</sup> Озера в Кавказьких горах; мається на увазі певна легенда про закляті озера.

<sup>3</sup> *Еол* — у давніх греків бог вітрів. *Еолова арфа* — музичний інструмент, що грає від дотиків вітру.

<sup>4</sup> *Поллукс і Кастор*, або *Близнята* — сузір'я (Поллукс і Кастор — імена з грецького міфа).

<sup>5</sup> *Терези* — сузір'я (рос. Весы).

<sup>6</sup> *Сито* — сузір'я.

<sup>7</sup> *Ридван Люциферів* (у нас Віз) — сузір'я Велика Ведмедиця. *Михайло* — архангел.



<sup>8</sup> *Левиафан* — у Біблії: а) небесний дракон, що призводить до затемнення сонця й місяця; б) велика морська тварина, страхоття морське.

<sup>9</sup> «Було за звичай вішати по костьолах рештки викопаних костей давніх тварин, що простий люд має за кості велетнів». — *Авт.*

<sup>10</sup> Пам'ятна комета 1811 р. З нею зв'язувано багато віщувань і пророцтв.

<sup>11</sup> *Діва Морова* — легендарна зловісна істота.

<sup>12</sup> «*Ксьондз Почобут*» — екс-езуїт, відомий астроном, видав дослід про зодіак у Дендрах і спостереженнями своїми поміг Лаламодві вирахувати обертання місяця. Див. його життєпис пера Яна Снядецького». — *Авт.* (Жив від 1728 р. до 1810 р.).

<sup>13</sup> Фундаторкою Віленської обсерваторії була Єлизавета Пузиніна (з родини Огінських).

<sup>14</sup> *Ян Снядецький* (1756—1830) — польський астроном і математик, ректор Віленської академії.

<sup>15</sup> *Францішек-Ксаверій Браніцький* — один із творців Тарговицької конфедерації; в Яссах відбувся 1792 р. з'їзд тарговичан (учасників конфедерації).

<sup>16</sup> *Сапєги* — литовський шляхетсько-магнатський рід.

<sup>17</sup> *Ян III (Собеський)* під Віднем 1683 р. здобув перемогу над турками.

<sup>18</sup> *Нунціус* (нунцій) — посол від папи римського.

<sup>19</sup> «*Orientis fulgens*» — «Блєскавка сходу», панегірик Войцеха Бартоховського, присвячений *Янови III* з приводу Віденської Перемоги.

<sup>20</sup> *Князь Адам-Казімір Чарториський* (1734—1823) — польський політичний діяч.

<sup>21</sup> Родина Огінських, із якої вийшов славетний автор полонезів, кохалася в музиці.

<sup>22</sup> *Денасов* — де Нассав-Зіген (див. прим. 3 до кн. V).

<sup>23</sup> *Одичець* — дикий вепр (кабан), саїтник.

<sup>24</sup> *Ксьондз-провінціал* — ксьондз, що стоїть над усіма монастирями певної провінції.

<sup>25</sup> *Тестамент* — заповіт.

<sup>26</sup> *Медуза* — жінка-страховище в грецькій міфології. Голова Медузи обертала в камінь всіх, хто на неї дивився, чи доторкався до неї.

<sup>27</sup> *Античні хори* — хори в античній (древньогрецькій) трагедії, що власне й зародилася з хорового співу (дифірамба) на честь бога Вакха-Діоніса.

<sup>28</sup> Маємо кумедно златинізовані польські слова (з міркувань формальних трохи в перекладі переінакшені): з гаями, борами і всіма речами. Це — пародійний відгук на давній звичай користуватись у наукових, судових та інших поважних справах латинською мовою. Пор. в «Енеїді» Котляревського: «Егеус ностер магнус панус» і т. д.

<sup>29</sup> *Гуси, що врятували Капітолій*. Є переказ, що коли на Римський Капітолій (один із семи пагорбів, на яких стоїть Рим: там була фортеця) 390 р. до н. е. вчинили нічний напад галли, то римляни застерегли гуси, що підняли гелгіт, злякані незвичним шумом.

<sup>30</sup> *Дубляк* — мед, довго витримуваний у дубових бочках, що надавало йому особливого смаку.

## До книги дев'ятої

<sup>1</sup> *Антал* — міра для питва, барильце.

<sup>2</sup> *Жовта Книга*, звана так через жовтий колір обкладинки, — книга російських воєнних законів... Відомо, що від 1812 р. аж до революції (польське повстання 1831 р. — *М. Р.*) вся Литва підлягала Жовтій Книзі, за виконавця якої був великий князь цесаревич». — *Авт.*

<sup>3</sup> *Квестарські одвідини* — одвідини квестаря, ксьондза, що збирає на бідних (чи на монастир).

<sup>4</sup> *Юзеф (Йосиф) Бака* — єзуїт, про якого думають, що він автор «Уваг про немпучу смерть», що з'явилися у XVIII ст.

<sup>5</sup> *Зрази* — м'яса страва. *Пуншик* — напій.

<sup>6</sup> *Єгри*, або *єгері* (нім.) — жовніри-стрільці.

<sup>7</sup> *Рапіра* — певний вид шпаги; *палаш* — старовинна довга і широка шабля; *мушкет* — рушниця; *закієниця* — важка велика рушниця.

<sup>8</sup> *Тесак* — коротка шабля.

<sup>9</sup> Один із відомих мисливських переказів.

<sup>10</sup> *Мачуга* (булава) литовська робиться так: знаходять молодого дубка і насікають од низу до верху так, щоб кору і заболонь злегка поранити. У зроблені ранки втикають гострі кременці, що згодом вростають у дерево і утворюють тверді гупі, нарости. За язических часів мачуги були головною зброєю пішого війська литовського, уживаються інколи й досі — і звуться «*pasiekami*». — *Авт.*

<sup>11</sup> «Бували й пізніше наїзди (*zajazdy*), хоч не такі значні, але досить відомі й криваві. Коло 1817 р. громадянин І. в воеводстві Новоградському побив у наїзді цілий Новоградський гарнізон і полонив його начальників». — *Авт.*

## До книги десятої

<sup>1</sup> *Ніоба (Ніобея)* — цариця фіванська (в Греції), була за гордоці і зневагу до богів тяжко покарана: дітей її повбивано, а її, скорботну, обернено в камінь.

<sup>2</sup> *Pro bono publico* — для загального (громадського) добра.

<sup>3</sup> *Ян Тенчинський* (пом. 1562 р.), бувши послом у Швеції, закохався в дочку Густава I, Цецілью, і добився її взаємності. Мав бути шлюб, але Тенчинського ув'язнено, і він помер у тюрмі.

<sup>4</sup> *Шпіцрутени* — пруті, що ними за мпнутих часів карано випуватців при військовій службі, проганяючи між двома лавами солдатів, тими прутами озброєних: кожен мав ударити винуватця по спині.

## До книги одинадцятої

<sup>1</sup> *Валюш* — вальдшнеп, лісовий кулик. Міцкевич дає також народну, місцеву форму слова: *slonka*, а не *slotka*.

<sup>2</sup> *Король Вестфалії, Ієронім (Жером)*. Вестфалія — провінція в Німеччині. 1807 р. Наполеон заснував був Вестфальське королівство, на короля призначивши брата свого Ієроніма. Існувало королівство недовго: до 1813 р. Військо вестфальське брало участь у Наполеоновім поході на Росію.

<sup>9</sup> *Князь Юзеф Понятовський* (1763—1813) — пізніше маршал французької служби, один з учасників наполеонівських кампаній 1809, 1812 і 1813 рр. (див. прим. 5 до кн. VI).

<sup>4</sup> *Домбровський, Грабовський, Князевич, Малаховський, Геррой* — привідці польських легіонів у Наполеонівській армії.

<sup>5</sup> «Книга ця тепер являє великий раритет; понад сто років тому її видав Станіслав Чернецький». — *Авт.*

<sup>6</sup> «Багато разів описувано і мальовано те посольство в Римі. Див. «Довершений Кухар», передмова: «Посольство, викликаючи у всього західного пацства великий подив, на честь папи урядило таку препишну учту (не могу віддати архаїзмів оригіналу.— *М. Р.*), що один із князів римських сказав: «Тепер Рим щасливий, що має такого посла». — *Авт.*

<sup>7</sup> *Юрій (Jerzy) Осолінський* (1595—1650) — магнат, польський державний діяч. Тут мовиться про його посольство до Рима 1633 р.

<sup>8</sup> *Карл-Станіслав Радзівілл* (1734—1790) — магнат, прозваний «Пане-Коханку», бо таке було його улюблене прислів'я.

<sup>9</sup> Такого свята календар не знає. Це — вигадка Міцкевича для збільшення урочистості.

<sup>10</sup> *Вальний сейм* — загальний, генеральний сейм.

<sup>11</sup> Під Гогенлінденом польський корпус під проводом генерала Князевича остаточно вирішив перемогу.

<sup>12</sup> *Вотум* (лат. *Votum*) — обіцяний дар, жертва.

<sup>13</sup> Польська королева Ядвіга, яка вступила в шлюб з великим князем литовським Ягайлом, що став польським королем. Так виникла династична унія Литви з Польщею (1386 р.).

<sup>14</sup> *Домінікани*, чи *домініканці*, — католицький чернечий орден.

<sup>15</sup> *Коронаші* — корінні поляки (від Корона — Польща).

<sup>16</sup> Польське прислів'я — «гідний Пац палаца, а палац Паца», тобто: один одного варті.

<sup>17</sup> *Потебеньки* — частина сідла; *чепрак* — покривало на коня.

## До книг дванадцятої

<sup>1</sup> *Маршалок* — тут розпорядник бенкету.

<sup>2</sup> *Сервіс* — тут великий столовий прибор.

<sup>3</sup> *Миколай-Криштоф Радзівілл* — магнат (помер 1614 р.).

<sup>4</sup> *Афірматива* (лат.) — potwierдження, згода (так); *негатива* (лат.) — заперечення, незгода (ні).

<sup>5</sup> *Пріор* — один із найстарших у монастирі ченців, власне, перший по абатові-настоятелю.

<sup>6</sup> *Sanctissimum* — т. зв. дари, тобто хліб (у католиків — облатки) і вино, піято церетворені в плоть і кров Христову, якими віруючі «причащаються».

<sup>7</sup> *Констаб* — зіпсоване англійське констебль (поліціант).

<sup>8</sup> *Інгредієнції* — складові речовини.

<sup>9</sup> Назви старовинних страв.

<sup>10</sup> «В XVI і на початку XVII ст. учти не раз уряджувано під керівництвом художників, артистів, що сповнювали їх символами та театральними сценами. На учті, урядженій в Римі для папи Льва X, був сервіз, що одну за другою показував чотири пори року; він, певно, й був за взірць для радзівіллівського. Звичаї столові змінилися в Європі коло половини XVIII ст.; в Польщі вони тривали найдовше». — *Авт.*

<sup>11</sup> *Пінетті* — відомий фокусник.

<sup>12</sup> *Дімур'єр* — власне *Дюмур'є* (Dumouriez) (1739—1833), французький генерал, що брав участь у Барській конфедерації.

<sup>13</sup> *Пяст* — князь, що заснував польську династію того самого імені (з IX в.).

<sup>14</sup> «Історія суперечки Рейтана з князем де Нассав в оповіданні Войського не скінчена; відома з традиції. Вищуємо тут для цікавого читача її кінець. Рейтан, розпалений похвалками кн. де Нассав, стояв у лісі поруч із ним. Величезний кабан, що його вже роздратовали постріли і пси, мчав туди, де вони стояли. Рейтан вириває рушницю з князевих рук, свою кидає об землю, хапає рогатину, другу подає німцеві і каже: «Тепер побачимо, хто краще володіє списом». Уже кабан готовий був кинутись, коли військний Гречеха, що стояв здалеки, влучним пострілом повалив звіра. Пани спочатку розгнівались, потім помирились і щедро нагородили Гречеху». — *Авт.*

<sup>15</sup> *Беллона* — у давніх римлян богиня війни.

<sup>16</sup> *Гіменей* — бог одруження у давніх греків.

<sup>17</sup> *Гідра* — в грецькій міфології страховище з дев'ятьма головами.

<sup>18</sup> *Борей* — у грецькій міфології крилатий бог північного вітру.

<sup>19</sup> *Полонез Третього мая*, тобто полонез на честь конституції 3 травня 1791 р.

#### До епілога

<sup>1</sup> «Поему *«Пан Тадеуш»* автор писав за кордоном, переважно в Парижі, перебуваючи в колі тодішніх польських емігрантів.

<sup>2</sup> Міцкевич малює сумне становище, польських емігрантів у Франції, відданих з 1832 р. під пильний нагляд поліції.

<sup>3</sup> *Болеслав Хоробрий* — польський князь, потім король (992—1025).

<sup>4</sup> *Юстина, Веслав* — герої популярних ідилій та пісень.

<sup>5</sup> На Капітолії в Римі увінчувано в середні віки і пізніше поетів на знак світової слави.

# ПРИМІТКИ

До сьомого тому двадцятитомного Зібрання творів М. Т. Рильського входять всі переклади, зроблені ним з класика польської літератури Адама Міцкевича: балади, сонети, ліричні вірші і поеми.

М. Т. Рильський розпочав роботу над перекладами з А. Міцкевича на початку 20-х років і продовжував її протягом всього свого життя, редагуючи та вдосконалюючи їх, перекладаючи нові твори. Зібрані разом переклади М. Рильського з А. Міцкевича складають збірку вибраних творів польського поета. Твори в томі розташовано за жанрово-хронологічним принципом.

Коментар до перекладів подано у кінці тому. Виняток становить реальний коментар до поеми «Пан Тадеуш», який укладено самим М. Т. Рильським. Цей коментар друкується безпосередньо після тексту поеми.

Переклади друкуються за останніми прижиттєвими виданнями. Автографи перекладів збереглися не всі. У коментарях зазначено наявність автографів і місце їх зберігання.

## БАЛАДИ

**Рибка.**— Назва в оригіналі: «Rybka».

Вперше надруковано в журн. «Піонерія», 1940, № 11, с. 5.

Датується 1940 р.

Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т. К., 1955, т. 1, с. 138—142. Текст перекладу в цьому виданні відрізняється від попередніх внаслідок стилістичного редагування та наближення до оригіналу, здійснених М. Т. Рильським.

Тему балади, як зазначає в підзаголовку А. Міцкевич, взято з народної пісні (*Ze śpiewu gminnego*). Власне, в баладі поєднано два поетичних народних мотиви: мотив жінки-риби, яка випливає, щоб нагодувати свою сироту-дитину, і мотив скам'яніння як покари.

...Катрусі на згубу — в оригіналі героїня балади має польське народне ім'я Крися (*Krysia*). М. Рильський замінив його українським Катря, Катруся.

До друзів, посилаючи їм баладу «Люблю я». — Назва в оригіналі: *Do przyjaciół, posyłając im balladę «To lubię»*.

Вперше надруковано у кн.: *Мицкевич А.* Вибрані поезії. К., 1948, с. 32—33.

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі — ІЛ) зберігається автограф перекладу цього

вірша (ф. 137, № 795), датований 28.VIII 1948 р. У ньому є незначні порівняно з друкованим текстом різночитання стилістичного характеру.

Датується 1948 р.

Подається за вид.: *Рильський М.* Твори в 10-ти т. К., 1961, т. 7, с. 439—440 (далі подається том і сторінка).

Руга — садиба (фільварок) на схід від Новогрудка, яку не раз відвідував поет у молоді роки.

Люблю я.— Назва в оригіналі: «*To lubię*».

Вперше надруковано у кн.: *Міцкевич А.* Вибрані поезії, с. 34—39.

Чорновий автограф перекладу балади, датований 28.VIII 1948 р., зберігається у відділі рукописів ІЛ (ф. 137, № 805). В автографі є деякі різночитання стилістичного характеру порівняно з друкованим текстом.

Деякі незначні виправлення в тексті узгоджено з попередніми виданнями перекладу та оригінальним текстом. Так, всюди виділеної розрядкою вираз «люблю я».

Датується 1948 р.

Сучасні польські коментатори А. Міцкевича відзначають, що всупереч твердженню поета балада «*To lubię*» не є обробкою сільської пісні. Тема її скоріше пов'язана з народними оповіданнями про душі померлих, які спокутують гріх зневаги до любові (Див.: *Adam Mickiewicz. Dzieła*, t. 1. W-wa. «*Czytelnik*», 1955, с. 615).

Подається за вид.: т. 7, с. 441—446.

«*A ve Maгіa*» — початок католицької молитви на честь богородиці.

Пані Твардовська.— Назва в оригіналі: «*Pani Twardowska*».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 28 лютого 1940 р.

У відділі рукописів ІЛ є чорновий недатований і неповний (не вистачає останніх трьох строф) автограф перекладу балади (ф. 137, № 810), у якому порівняно з друкованим текстом є деякі різночитання лексико-стилістичного характеру. В автографі зроблено виправлення чорним чорнилом і додано один аркуш тексту балади (строфи 6—10), чисто переписаного тим самим чорнилом.

Датується 1940 р.

Подається за вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 157—160.

Пан Твардовський — герой польської народної легенди, чорнокнижник і чарівник.

Мефістофель — демон, супутник доктора Фауста у старовинних німецьких легендах.

Душу чорту запродавши...— Сюжет про угоду людини з чортом і «продаж» душі демонським силам заради багатства, слави чи могутності здавна був дуже розповсюдженим як у народній творчості, так і в художній літературі.

Чати (*Українська балада*).— Назва в оригіналі: «*Czaty (Ballada ukraińska)*». Балада не увійшла до циклу «Балад і сонетів», опублікованого А. Міцкевичем 1822 р., оскільки була написана пізніше (1827 р.) під час перебування А. Міцкевича в Росії.

Вперше надруковано у журн. «Молодий більшовик», 1940, № 4, с. 51—52.

У відділі рукописів ІЛ є машинопис з авторською правкою частини перекладу «Чатів», а саме останні три строфи балади (ф. 137, № 281). Його текст ідентичний з текстом першодруку. Правки зроблено під час підготовки одного з наступних видань.

Датується 1940 р. за часом першої публікації.

Підаголовок «Українська балада» деякі дослідники пояснюють тим, що в ній відображено реальну подію, яка мала місце на Україні (Дяв.: *Живов М. Адам Мицкевич. М., 1956, с. 222*).

Подається за вид.: т. 7, с. 447—449.

## СОНЕТИ

### ЛЮБОВНІ СОНЕТИ

Робота М. Т. Рильського над перекладом сонетів і романсів тривала протягом довгого часу. Восени 1941 р. поет переклав сонет «До Німану» — восьмий (VIII) з циклу «Любовні сонети» у виданні «Сонети» А. Міцкевича 1826 р. Цей переклад був опублікований у статті М. Рильського «Тема Батьківщини в творчості Пушкіна, Міцкевича і Шевченка» («Українська література», 1942, № 5-6, с. 126). Між 27.III і 10.IV 1942 р. були перекладені ще п'ять сонетів: чотири сонети з циклу 1826 р. (I, IV, IX, XI), а також сонет «Спогад», написаний 1819 р. Автографи цих перекладів зберігаються у відділі рукописів ІЛ. Вони входять до невеличкого саморобного рукописного зошита з перекладеними М. Рильським поезіями А. Міцкевича (ф. 137, № 813, а. 2—7). Всі п'ять перекладів були вперше опубліковані в «Літературній газеті» від 29 листопада 1945 р. (№ 34).

1948 р. у «Вибраних поезіях» А. Міцкевича (с. 90, 91, 92) з'явилися переклади XV, XVI та XVII сонетів, а в 1955 р. для двотомника «Вибраних творів» А. Міцкевича були перекладені VI, XIII, XX і XXII сонети (т. 1, с. 221, 226, 233, 235).

Всього М. Рильським перекладено 13 сонетів цього циклу.

Спогад.— Назва в оригіналі: «Przypomnienie».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 29 листопада 1945 р.

Чорновий та чистовий автографи сонета ввійшли до рукописної збірки (ІЛ, ф. 137, № 813, а. 2—3). Чистовий автограф, що йде безпосередньо за чорновим, датований 27.III 1942 р. Він правлений пізніше чорним чорнилом.

В ІЛ зберігається ще один чорновий автограф сонета (ф. 137, № 814), написаний чорним чорнилом.

Кілька варіантів другого рядка другого катрена, які перебрав перекладач у пошуках найвідповіднішого, написані чорним чорнилом у лівому нижньому кутку сторінки, як і інші виправлення в тексті (авт. № 813), послідовно перенесено в автограф № 814. Нарешті, якщо текст перекладу в автографі № 813 дещо відрізняється від тексту першодруку, то текст сонета в автографі № 814 ідентичний з ним.

Все це переконує в тому, що текст перекладу в автографі № 814 переписаний одночасно з виправленням автографа № 813, очевидно при підготовці публікації 1945 р.

Датується 1942 р. за автографом.



Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 215.

Лауро! Чи живуть...— Лаура — ім'я жінки, оспіваної в сонетах знаменитим італійським поетом Петраркою (1304—1374).

До Лаури.— Назва в оригіналі: «Do Lauru».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 29 листопада 1945 р.

Два автографи сонета входять до рукописної збірки (ІЛ, ф. 137, № 813, а. 3—4). Автограф на а. 4 являє собою чисто переписаний текст першого (а. 3) і має дату 29.III 1942 р. В ньому зроблено пізніші викреслення чорним чорнилом. На чистому полі написано чорним чорнилом «Див. далі», а на звороті 17 аркуша збірки угорі тим же чорнилом написано назву «До Лаури». Очевидно, М. Рильський мав намір ще раз переписати сонет. Крім цього є ще три (два незакінчених і один повний) чорнових автографи перекладу сонета, написаних чорним чорнилом на двох однакових аркушах поживклого паперу з надірваними краями (ІЛ, ф. 137, № 815). Ці автографи ілюструють подальший процес роботи над перекладом. У всіх трьох автографах замість назви на полі чорним чорнилом поставлені зірочки. Можливо, М. Рильський мав намір додати ці аркуші до ранньої збірки з перекладами сонетів (№ 813). Текст сонета в повному чорновому автографі (№ 814) майже нічим не відрізняється від тексту першодруку. Датовати ці три автографи можна 1945 р., коли М. Рильський звернувся до редагування перекладів, готуючи їх публікацію в «Літературній газеті».

Датується 1942 р. за автографом.

Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 216.

Побачення в гаю.— Назва в оригіналі: «Widzenie się w gaju».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 29 листопада 1945 р.

Чорновий автограф перекладу зберігається у рукописному зошиті (ІЛ, ф. 137, № 813, а. 4—5). Автограф датований 29.III 1942 р.

Датується 1942 р.

Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 219.

Ранок і вечір.— Назва в оригіналі: «Ranek i wieczór».

Вперше надруковано у вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 221.

У відділі рукописів ІЛ зберігається чорновий недатований автограф перекладу (ф. 137, № 812), у якому є деякі незначні стилістичні відмінності порівняно з друкованим текстом.

Датується 1955 р.

Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 221.

До Німану.— Назва в оригіналі: «Do Niemna».

Вперше надруковано у журн. «Українська література», 1942, № 5-6, с. 126.

Чорновий автограф перекладу сонета входить до другого з двох рукописних зошитів з підготовчими матеріалами до статті «Тема Батьківщини в творчості Пушкіна, Міцкевича, Шевченка» (ІЛ, ф. 137, № 1561, зошит II, а. 10), заповненого М. Рильським у вересні 1941 р.; у зошиті зустрічаємо план роботи на

9, 10 вересня 1941 р. і ін. Цей автограф відрізняється від тексту першодруку стилістичним оформленням кількох рядків.

Датується 1941 р.

Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 222.

**Стрілець.**— Назва в оригіналі: «Strzelec».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 29 листопада 1945 р.

Чорновий автограф сонета, датований 31.III—3.IV 1942 р., зберігається у рукописному зошиті (ф. 137, № 813, а. 5). В автографі зроблено пізніші правки чорним чорнилом, очевидно, при підготовці публікації 1945 р.

Датується 1942 р.

Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 223.

**Діани строгий взір**— Діана (Артеміда)— в античній міфології богиня мисливства, покровителька диких звірів, у мистецтві — звичайно синонім неприступної діви.

**Резигнація.**— Назва в оригіналі: «Rezygnacja».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 29 листопада 1945 р.

У рукописному зошиті зберігаються два чорнових автографи перекладу, незакінчені і частково перекреслені, а також повний автограф з пізнішими правками чорним чорнилом (ІЛ, ф. 137, № 813, а. 6—7). Останній автограф датовано 10.IV 1942 р.

Датується 1942 р.

Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 224.

**Резигнація**— відмова, зречення, покірність долі.

**Невільник, вперше я...**— Назва в оригіналі: («Pierwszy raz jam niewolnik...»).

Вперше надруковано у вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 226.

Датується 1955 р. за часом публікації.

Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 226.

**Добрідень.**— Назва в оригіналі: «Dzieńdobry».

Вперше надруковано у вид.: *Мицкевич А.* Вибрані поезії, с. 90.

Чорновий автограф перекладу сонета зберігається у відділі рукописів ІЛ (ф. 137, № 799). В лівому верхньому кутку аркуша з перекладом написано: «А. Міцкевич. Передрук.»

Текст перекладу в автографі не відрізняється від тексту першодруку, в той час, як в наступних виданнях М. Рильський зробив деякі виправлення стилістичного характеру. Тому найвірогідніше припустити, що М. Рильський працював над перекладом у період підготовки видання 1948 р.

Датується 1948 р.

Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 228.

**Добраніч.**— Назва в оригіналі: «Dobranoc».

Вперше надруковано у вид.: *Мицкевич А.* Вибрані поезії, с. 91.

У відділі рукописів ІЛ зберігається чорновий автограф перекладу із перекресленими та виправленими рядками, із позначкою угорі: «А. Міцкевич. Передрук» (ф. 137, № 797). Текст автографа не відрізняється від тексту першодруку і наступних

вдана. Отже, цей сонет перекладений М. Рильським при підготовці видання 1948 р.

Датується 1948 р.

Подається за вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 229.

**Добрийвечір.**— Назва оригіналу: «Dobrywieczór».

Вперше надруковано у вид.: *Міцкевич А.* Вибрані поезії, с. 92.

У відділі рукописів ІЛ зберігається чорновий недатований переклад сонета (ф. 137, № 798) із позначкою угорі: «А. Міцкевич. Передрук».

Текст перекладу в цьому автографі не відрізняється від першодруку, в той час, як в наступних виданнях було зроблено виправлення. Так, М. Рильський переробив дві заключні терцими, значно наблизивши їх до звучання і змісту оригіналу.

Датується 1948 р.

Подається за вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 230.

**Прощання (До Д. Д.).**— Назва в оригіналі: «Pożegnanie. Do D. D.»

Вперше надруковано у вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 233.

У відділі рукописів ІЛ зберігається чорновий автограф перекладу сонета (ф. 137, № 811), датований 18.III 1955 р. В автографі є незначні стилістичні відмінні порівняно з друкованим текстом.

Датується 1955 р.

Подається за вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 233.

**Виправдання.**— Назва в оригіналі: «Ekskuza».

Вперше надруковано у вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 235.

У відділі рукописів ІЛ зберігається чорновий автограф перекладу сонета, датований 18.III 1955 р.

Останній рядок сонета не закінчено в оригіналі.

Подається за вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 235.

Алкей — давньогрецький поет кінця VII — першої половини VI ст. до н. е., в ліриці якого переважали політичні мотиви.

Урсин — Немцевич. Юліан Урсин (1757—1841) — польський письменник, у творчості якого переважали патріотичні мотиви.

#### КРИМСЬКІ СОНЕТИ

Робота М. Рильського над перекладами «Sonetów krymskich» А. Міцкевича тривала кілька років. 1940 р. в журн. «Піонерія» № 11 з'явився переклад сонета І. «Акерманські степи». VIII сонет «Гробниця Потоцької» перекладений 1942 р. (журн. «Українська література», 1942, № 5-6, с. 127). Перші автографи цих перекладів невідомі. Переклад решти сонетів М. Рильський здійснив у липні — серпні 1945 р., надрукувавши вісімнадцять сонетів циклу у «Літературній газеті» 16 серпня 1945 р.

Чорнові автографи перекладів шістьнадцяти сонетів (з шістнадцяти), над якими працював М. Рильський 1945 р., містяться в так званому «Празькому зошиті» (ф. 137, № 43), зшитку його

оригінальних поезій та перекладів «Кримських сонетів» А. Міцкевича. Кожен з перекладів датовано, весь зошит був заповнений за час від 14 липня по 7 серпня 1945 р.

Збереглися чистові автографи з окремими виправленнями перекладів усіх «Кримських сонетів» (ф. 137, № 803). Записані на обох боках аркушів жовтуватого паперу, вони, очевидно, були підготовлені М. Рильським для публікації окремим циклом.

Оскільки текст цієї рукописної збірки тотожний з текстом публікації перекладів «Кримських сонетів» у «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р. та в кн.: *Мицкевич А. Вибрані поезії*, 1946, с. 57—76, збірка датується другою половиною 1945 р. («Вибрані поезії» А. Міцкевича 1946 р. були підписані до друку 7.VII 1946 р.).

Відомий чорновий автограф пізнішої, дуже відмінної від ранньої, редакції перекладу останнього з «Кримських сонетів» — сонета «Аюдаг», яку М. Рильський зробив для двотомного видання «Вибраних творів» А. Міцкевича 1955 р. (ф. 137, № 792).

В ІЛ зберігається машинопис перекладів сонетів «Акерманські степи» та «Плавба», що ввійшли до збірки «Урожай», підготовленої до друку 1949 р. (ф. 137, № 13, с. 95, 96).

Переклади М. Рильського «Кримських сонетів» А. Міцкевича, крім перекладу XIV сонета «Пілігрим», друкуються за вид.: т. 7, с. 419—435. Переклад сонета «Пілігрим», який не ввійшов до десятитомника, подається за вид.: *Мицкевич А. Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 252*. Підрядкові примітки перекладача зберігаються. Авторські примітки, що їх М. Рильський використовував у деяких виданнях «Кримських сонетів», подаються в його перекладі за кн.: *Мицкевич А. Вибрані поезії*, 1946, с. 221—223.

**Акерманські степи.** — Назва в оригіналі: «Stery Akermanńskie». Вперше надруковано в журн. «Піонерія», 1940, № 11, с. 4. Збереглися чистовий автограф (ф. 137, № 803, с. 1) та машинопис (зі збірки «Урожай», ф. 137, № 13, с. 95) перекладу, що мають деякі відмінні від остаточного тексту.

Датується 1940 р.

Подається за вид.: т. 7, с. 419.

Л а м п а А к е р м а н у — маяк.

А к е р м а н — нні Білгород-Дністровський.

**Морська тиша.** *На верховині Тарханкута.* — Назва в оригіналі: «Cisza morska».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

Чорновий автограф перекладу є у «Празькому зошиті» М. Рильського (ф. 137, № 43, аа. 4 зв.—7). Текст цього сонета в рукописній збірці перекладів «Кримських сонетів» (ф. 137, № 803, с. 2) має відмінні від остаточного варіанта. Зокрема перший рядок спочатку перекладено «Ледь-ледь колишуться стрічки вздовж павільйону», четвертий «Прокинеться, зітхне — і очі мружить сонно».

Датується за чорновим автографом: 27 липня 1945 р. Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 420.

Т а р х а н к у т — мис на заході Кримського півострова.

**Плавба.** — Назва в оригіналі: «Żegluga».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

Збереглися чорновий автограф у «Празькому зошиті» (ф. 137,

№ 43, аа. 7 зв.—9), чистовий автограф із рукописної збірки перекладів «Кримських сонетів» (ф. 137, № 803, с. 3) та машинописні зі збірки «Урожай» (ф. 137, № 13, с. 96) перекладу цього сонета.

Датується за чорновим автографом: 28 липня 1945 р. Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 421.

Буря.— Назва в оригіналі: «Burza».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

Збереглися чорновий автограф (ф. 137, № 43, аа. 9 зв.—10) та чистовий автограф з одним лексичним виправленням (ф. 137, № 803, с. 4) перекладу сонета.

Датується за чорновим автографом: 29 липня 1945 р. Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 422.

Вигляд гір із степів Козлова.— Назва в оригіналі: «Widok gór ze stepów Kozłowa».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

Збереглися чорновий (ф. 137, № 43, аа. 10—зв. 12) та чистовий (ф. 137, № 803, с. 5) автографи перекладу цього сонета.

Датується за чорновим автографом: 30 липня 1945 р. Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 423.

Козлов — нині Євпаторія, місто на західному узбережжі Криму.

«Диви — за стародавньою міфологією персів — лихі генії, що колись панували на землі, а потім були вигнані ангелами і тепер живуть на краю світу, за горою Каф».— *Авт.*<sup>1</sup>

Чи Цареград горить на грані небозводу.— «Верхів'я Чатирдага під час заходу сонця, одбиваючи його проміння, здається якійсь час ніби охопленим пожег'ям».— *Авт.*

Чатирдаг — гірський масив у Головному пасмі Кримських гір поблизу Алушти. Висота до 1525 м. А. Міцкевич написав таку примітку: «Найвища в пасмі Кримських гір на південному березі; її видно здалека, мало не на двісті верст з різних боків, як подобу величезної хмари синюватого кольору».

Бахчисарай.— Назва в оригіналі: «Bakczysarai».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

У «Празькому зошиті» в чорновий автограф (ф. 137, № 43, аа. 12 зв.—13 зв.), у рукописній збірці перекладів «Кримських сонетів» — чистовий автограф (ф. 137, № 803, с. 6) перекладу сонета.

У восьмому рядку на підставі автографів М. Рильського та попередніх прижиттєвих публікацій перекладу цього сонета виправляється друкарська помилка у слові «*Валтасарові*» (замість «*Вальтасарові*»).

Датується за чорновим автографом: 31 липня 1945 р. Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 424.

Бахчисарай.— В долині, оточеній з двох боків горами, лежить місто Бахчисарай, колись столиця Гіреїв, кримських ханів».— *Авт.*

<sup>1</sup> Умовним скороченням *Авт.* позначаємо примітку А. Міцкевича.

«Руїна»,— пише тут на мурах гість неспаний, Як Валтасарові, на віковичній згад.— За біблійною легендою, під час бенкету Валтасара, фактичного правителя міста Вавілона, сина останнього царя Вавілонії Набоніда, на стіні з'явився напис, накреслений тасмнячою рукою, що, як поясив Валтасарові пророк Даниїл, пророкував йому загибель. А. Міцкевич у примітках до «Кримських сонетів» використав слова з «Книги Даниїла», які наводимо в перекладі М. Рильського: «В ту годину з'явилися пальці людської руки, що писала проти світильника на стіні царського палацу, а цар (Валтасар) бачив частину руки, яка писала». Пророцтво Даниїлове, V, 5, 25, 26, 27, 28».

**Бахчисарай уночі.**— Назва в оригіналі: «Bakczysarai w posu». Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

Збереглися чорновий (ф. 137, № 43, аа. 13 зв.— 14 зв.) та чистовий (ф. 137, № 803, с. 7) автографи перекладу цього сонета. Датується за чорновим автографом: 2 серпня 1945 р. Ірпінь. Подається за вид.: т. 7, с. 425.

«Е бл і с — Люцифер у магометан».— *Авт.*

«Ф а р и с — рицар в арабів-бедуїнів».— *Авт.*

**Гробниця Потоцької.**— Назва в оригіналі: «Grób Potockiej». Вперше надруковано в журн. «Українська література», 1942, № 5-6, с. 127.

У рукописній збірці перекладів «Кримських сонетів» є чистовий автограф перекладу цього сонета з виправленням у назві (ф. 137, № 803, с. 8): замість «*Могила Потоцької*» — «*Гробниця Потоцької*». Автограф має кілька відмін від остаточного тексту, що фіксуються першими публікаціями вірша. Найсуттєвіша з них — варіант останнього рядка — «Побачить гроб і мій — для мене заспіває». Датується 1942 р. за часом першої публікації.

Подається за вид.: т. 7, с. 426.

**Гробниця Потоцької.**— Недалеко від ханського палацу підносяться гробниця, збудована в східному стилі, з круглим куполом. Існує переказ, що пам'ятник цей поставив Керім-Гірей на могилі певільниці, яку дуже кохав. Була то ніби полька, з роду Потоцьких... На підставі народної легенди про Бахчисарайську гробницю Олександр Пушкін з властивим йому талантом написав поему «Бахчисарайський фонтан».— *Авт.* Примітку А. Міцкевича скорочено М. Рильським.

**Могили гарему.**— Назва в оригіналі: «Mogily haremu».

Вперше надруковано в «Літературній газеті», від 16 серпня 1945 р.

Збереглися чорновий (ф. 137, № 43, аа. 14 зв.— 16) та чистовий з дрібною правкою (ф. 137, № 803, с. 9) автографи перекладу сонета.

Датується за чорновим автографом: 2 серпня 1945 р. Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 427.

Над ними зносяться тюрбани кам'яні...— «Мусульмани на могилах чоловіків і жінок ставлять кам'яні чалми, іншого кшталту для кожної статі».— *Авт.*

«Г я у р — значить «невірний». Так мусульмани звуть християн».— *Авт.*

**Байдарн.**— Назва в оригіналі: «Baǰdaru».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

Збереглися чорновий (ф. 137, № 43, аа. 16—17) та чистовий (ф. 137, № 803, с. 10) автографи перекладу сонета.

Датується за чорновим автографом: 3 серпня 1945 р. Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 428.

«Б а й д а р и.— Красна долина, якою звичайно виїзять на південний берег Криму».— *Авт.*

Алушта вдень.— Назва в оригіналі: «Ałusztą w dzień».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

В «Празькому зошиті» М. Рильського є чорновий (ф. 137, № 43, аа. 17 зв.—19), в рукописній збірці перекладів «Кримських сонетів» — чистовий (ф. 137, № 803, с. 11) автографи перекладу цього сонета, які мають один лексичний варіант порівняно з остаточним текстом.

Датується за чорновим автографом: 5 серпня 1945 р. Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 429.

А л у ш т а.— «Одне з найрозкішніших місць Криму, північні вітри ніколи сюди не доходять, і подорожні в листопаді шукають собі не раз холодку в тіні величезних волоських горіхів, іще зелених».— *Авт.*

«Н а м а з — молитва мусульман, яку творять сидячи і б'ючи поклони».— *Авт.*

Як з чоток дорогих, рубіни і гранати.— «Мусульмани перебирають під час молитов чотки, що бувають у значних осіб з коштовного каміння. Гранатові й шовкові дерева, що червоніють розкішними овочами, звичайна річ на всьому південному березі Криму».— *Авт.*

Алушта вночі.— Назва в оригіналі: «Ałusztą w nocy».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

Збереглися чорновий (ф. 137, № 43, аа. 19 зв.—20) та чистовий (ф. 137, № 803, с. 12) автографи перекладу сонета «Алушта вночі».

Датується за чорновим автографом: 6 серпня 1945 р. Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 430.

О д а л і с к а — палочниця у гаремі.

Чатирдаг.— Назва в оригіналі: «Czatyrdach».

Вперше надруковано в «Літературній газеті», від 16 серпня 1945 р.

Збереглися чорновий (ф. 137, № 43, аа. 20 зв.—21) та чистовий (ф. 137, № 803, с. 13) автографи перекладу цього сонета.

Після заголовка сонета на підставі автографів перекладу та деяких його публікацій (зокрема у вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 251) відновлюється слово «Мірза».

Датується за чорновим автографом: 6 серпня 1945 р. [Ірпінь].

Подається за вид.: т. 7, с. 431.

Мов ангел Гавриїл...— «Я ставлю ім'я Гавриїла, як усім відоме; але властиво охоронцем небес у східній міфології є Рамак (сузір'я Арктур), одна з великих зір, названих *as sekekin*».— *Авт.*

Пілігрим.— Назва в оригіналі: «Piełgrzym».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

Збереглися чорновий (ІЛ. ф. 137, № 43, аа. 22—23) та чистовий (ф. 137, № 803, с. 14) автографи перекладу сонета, текст яких суттєво відрізняється від остаточної редакції.

В обох автографах, так само, як і в багатьох публікаціях цього сонета в перекладі М. Рильського, наприклад, в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р., у кн.: *Мицкевич А. Вибрані поезії*, 1946, с. 70; *Мицкевич А. Вибрані поезії*, 1948, с. 110, він має назву «Мандрівник». Датується за чорновим автографом: 6 серпня 1945 р. [Ірпінь].

Подається за вид.: *Мицкевич А. Вибр. поезії в 2-х т., т. 1, с. 252.*

**Дорога над прірвою в Чуфут-Кале.**— Назва в оригіналі: «Droga nad przepaścią w Czufut-Kale».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

У «Празькому зошиті» є чорновий (ІЛ. ф. 137, № 43, аа. 23 зв.—25), в рукописній збірці перекладів «Кримських сонетів» — чистовий (ф. 137, № 803, с. 15) автографи перекладу сонета «Дорога над прірвою в Чуфут-Кале».

Датується за чорновим автографом: 6 серпня 1945 р. Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 432.

**Чуфут-Кале.**— «Містечко на високій скелі; дома, що стоять на березі, являють подобу ластовинних гнізд; стежка, що веде на гору, крута і зависла над прірвою. В самому місті стіни домів майже сходяться із ребрами скелі. Коли виглянеш у вікно, то зір губиться в незмірній глибочнінні».— *Авт.*

Тут кінським маєш ти довіритись ногам...— «Кримський кінь в тяжких і небезпечних переправах виявляє дивовижний інстинкт обережності й певності; раніше, ніж поставити ногу, він підіймає її, шукаючи каменя, і пробує, чи можна безпечно і твердо ступити».— *Авт.*

**Гора Кікінеїс.**— Назва в оригіналі: «Góra Kikinejs».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

Збереглися чорновий (ІЛ. ф. 137, № 43, аа. 25—26) та чистовий (ф. 137, № 803, с. 16) автографи перекладу цього сонета.

Датується за чорновим автографом: 7 серпня 1945 р., Ірпінь.

Подається за вид.: т. 7, с. 433.

«Птах-гора — птиця, відома з «Тисячі одної ночі». Це в славетній у перській міфології, описаний багатьма східними поетами, птах Сімург. «Він великий (каже Фірдоусі у «Шах-Наме»), як гора, може слона нести у своїх пазурах». І далі: «Побачивши рицарів, він (Сімург) зірвався, мов хмара, із скелі і летів у повітрі, як ураган, відкидаючи тінь на війська вершників».— *Авт.* Прямітку скорочено М. Рильським.

Той острів — хмара то...— «З верхів'я гір, піднесених у надхмарну височінь, коли глянути на хмари, що плинуть над морем, здається, ніби вони ясніють на воді, як великі білі острови. Цікаве це явище я спостерігав з Чатирдагу».— *Авт.*

**Руїни замка в Балаклаві.**— Назва в оригіналі: «Ruiny zamku w Bałakławie».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.



Збереглися чорновий у «Празькому зошиті» (ІЛ, ф. 137, № 43, аа. 27) та чистовий (ф. 137, № 803, с. 17) автографи перекладу сонета, які мають відміни від його останньої редакції. Останній рядок другого катрена починається словами: «Покрив зелом».

Датується орієнтовно 7—16 серпня 1945 р.— часом, коли був здійснений переклад попереднього, XVI сонета «Гора Кікінеїс» та датою першої публікації перекладу даного сонета.

Подається за вид.: т. 7, с. 434.

Руїни замка в Балаклаві.— «Над затокою того імені стоять руїни замку, що збудували колись прибулі з Мілета греки. Пізніше генуезці поставили на тому місці фортецю». — *Авт.*

Хаджі — мусульманин, що здійснив релігійну подорож до Мекки.

Аюдаг.— Назва в оригіналі: «Ajudah».

Вперше надруковано в «Літературній газеті» від 16 серпня 1945 р.

В рукописній збірці перекладів «Кримських сонетів» є чистовий автограф перекладу «Аюдагу» з правкою (ф. 137, № 803, с. 18). Автограф має відміни від остаточного тексту. Варіанти полягають у заміні кількох слів і словосполучень. Крім того, зберігся чорновий автограф пізнішого часу з іншою редакцією перекладу цього сонета (ф. 137, № 792), що побачила світ у вид.: *Мицкевич А. Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 256*. На рукопису є помітка М. Рильського олівцем, зроблена, очевидно, в зв'язку з підготовкою цього видання: «Прошу вмістити цей переклад останнього з «Кримських сонетів» замість мого недавнього.— *М. Р.*»

Оскільки друга редакція «Аюдагу» суттєво відрізняється від першої, що до неї М. Рильський повернувся у десятитомному зібранні своїх творів, востаннє публікуючи переклади «Кримських сонетів», подаємо її повністю (за вид.: *Мицкевич А. Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 256*):

Люблю дивитись я із Аюдагу-скелі,  
Як спінені вали біжать йому до піг  
Рядами чорними — чи, ніби срібний світ,  
На сонці виграють, мов райдуги веселі!

Штурмують мілину вони у буйнім хмелі,  
Немов морських потвор іде страшний набіг;  
Здобудуть,— і назад одходить військо їх,  
Корали й перли нам лшпивши на тарелі.

Твоя подоба це, поете молодий!  
Так грізних пристрастей бушує буревій,  
Та ліру ти підняв — і в серці суцокій.

Навала відійшла по довгій обороні,  
Безсмертні лиш пісні зронивши в час погоні;  
За них віки тобі вінком прикрасять скроні.

Датується орієнтовно 7—16 серпня 1945 р.— часом, коли був здійснений переклад сонета «Гора Кікінеїс», датований самим М. Рильським, та датою першої публікації перекладу «Аюдагу».

Подається за вид.: т. 7, с. 435.

Аюдаг (Ведмідь-гора) — гора і мис на Південному березі Криму, недалеко від Гурзуфа.

Твоя подоба це, поете молодий! — Як твердить у своїх спогадах Густав Олізар, ці слова А. Міцкевич звернув до нього, присвятивши йому сонет «Аюдаг».

Густав Олізар (1798—1888) — поляк, український поміщик, автор кількох поетичних збірок. 1828 р. був заарештований у справі польського Патріотичного товариства.

## ЛІРИЧНІ ВІРШІ

Із «Оди до молодості». — Переклад перших 43 рядків «Ody do młodości».

Вперше надруковано у журн. «Піонерія», 1940, № 11, с. 3. Датується 1940 р.

Подається за вид.: *Міцкевич А.* Вибрані поезії, 1941, с. 17—18.

Сам корабель і сам моряк — вираз, що стосується різновиду морського молюска з особливою будовою, так званого «наутилуса», який плаває у власній шкаралупі, тут вжито у метафоричному значенні для характеристики себелюбства.

Над чистою великою водою... — Назва в оригіналі: «Nad wodą wielką i czystą...»

Вперше надруковано у кн.: *Міцкевич А.* Вибрані поезії, 1948, с. 151—152.

У відділі рукописів ІЛ зберігається неповний, недатований автограф перекладу вірша (ф. 137, № 806).

Датується 1948 р.

Подається за вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 111.

Як тут мій труп... — Назва в оригіналі: «Gdy tu mój trup...»

Вперше надруковано у вид.: *Міцкевич А.* Вибрані поезії, 1948, с. 146.

У відділі рукописів ІЛ зберігається чорновий недатований автограф перекладу (ф. 37, № 800) із позначкою угорі: «Передрук. А. Міцкевич». Текст автографа не відрізняється від тексту першої публікації. Так, зокрема, переклад у автографі, як і в виданні 1948 р., починається словами «Коли мій труп...» У останньому ж прижиттєвому виданні 1955 р. початок вірша і відповідно його назва змінюється на «Як тут мій труп...» Можна припустити, що вірш перекладений М. Рильським під час підготовки видання 1948 р.

Датується 1948 р.

Подається за вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 112.

Полились мої сльози... — Назва оригіналу: «Polaly się łzy me...»

Вперше надруковано у вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 113.

Датується 1955 р. за часом першої публікації.

Подається за вид.: *Міцкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 113.

## ПОЕМИ

### КОНРАД ВАЛЛЕНРОД

*Історична повість з литовського та прусського життя.*

Назва в оригіналі: «Konrad Wallenrod».

Вперше надруковано в кн.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 293—349.

Автограф перекладу поеми зберігається у відділі рукописів ІЛ (ф. 137, № 801). Він датований 17.VIII 1954 р.

Тут же зберігаються два рукописні зошити, заповнені в 1941 р., в яких М. Рильський занотував плани, цитати, думки та ін. до свого майбутнього дослідження про тему Батьківщини у творчості Пушкіна, Міцкевича, Шевченка (ф. 137, № 1561). У другому з цих зошитів на аркушах 13, 17—19 знаходимо чорновий автограф перекладу «Вступу» до поеми («Sto lat mija-Ю...») — без останніх 13-ти рядків.

Оскільки на а. 20 цього ж зошита згадуємо план роботи на 9.IX 1941 р., у якому під пунктом другим записано: «Порівняти мій переклад «Сто літ минуло...» з П[ушкінським]», очевидно, що переклад було закінчено до цієї дати.

Вперше переклад «Вступу» до поеми — без останніх 13-ти рядків — було опубліковано в журн. «Українська література», 1942, № 5-6 у статті М. Рильського «Тема Батьківщини в творчості Пушкіна, Міцкевича і Шевченка» (с. 125—142). Згодом цей переклад видавався ще кілька разів. Багато разів перевидавався також переклад балади «Альпухара», вперше надрукований у журн. «Україна», 1944, № 8-9, с. 32.

Чорновий і чистовий автографи перекладу цієї балади зберігаються у відділі рукописів ІЛ. Чорновий переклад, датований 18.IV 1942 р., входить до рукописного зошита з перекладами поезій Міцкевича (ф. 137, № 813, а. 7—17). Він правлений півніше і переписаний начисто рідким чорнилом (ф. 137, № 802).

У тексті поеми зроблено кілька виправлень, погоджених із автографом перекладу та оригіналом Міцкевича. Так, ідучи за рукописом М. Рильського та польським текстом, на стор. 364 поновлений рядок «Біля дороги на уламку скелі», помилково випущений вже при першій публікації перекладу поеми в 1955 р. Крім того, виправлено помилкові написання слів на стор. 345, у присвяті (*Бонавентурі* замість «Банавентурі»), на стор. 352, 2-й рядок згори (*знак* замість «жах»), на стор. 362, 6-й рядок знизу (*очі* замість «ночі»), на стор. 375, 9-й рядок згори (*людські* замість «людських»), на стор. 380, 7-й рядок згори (*у все* замість «і все»), на стор. 405, 13-й рядок знизу (*непевним* замість «неповним»).

У двох випадках, йдучи за автографом М. Рильського і враховуючи перехресне римування оригіналу, поновлено риму: на стор. 357, 1-й рядок знизу (*поминути* замість «поминати»), на стор. 359, 12-й рядок знизу (*гурботи* замість «гурбота»).

Зроблено також кілька синтаксичних правок відповідно до смислу і сучасного правопису. Поділ поеми на віршовані «періоди» дано за ювілейним виданням: *Adam Mickiewicz. Dzieła*, т. II. W-wa, 1955.

Подається за вид.: т. 7, с. 343—410.

Епіграф до поеми взятий із трактата відомого італійського політичного діяча та історика Макиавеллі (1469—1527) «Il principe» («Князь»).

Бонавентура та Йоанна Залеські — українські поміщики, з якими зустрічався поет під час свого перебування в Москві та Одесі.

Сто літ минуло, відколи Хрестовий Скупався орден у крові поганській...— Йдеться про Тевтонський орден — католицько-рицарську військову організацію, яка в XIII—XIV вв. була основною силою німецької феодалної агресії проти західного та східного слов'янства. Підкорення земель пруссів Тевтонським орденом, яке почалося у 1230 р., повністю закінчилося в 1283 р., тобто приблизно за 100 років до початку дії поеми, який умовно припадає на 1391 р.

Земля Палемона — литовська земля. Назва пішла від Палемона, який, згідно з легендою, був першим литовським князем.

Палемон — легендарний засновник Литовської держави, пращур литовських князів, був, за переказами давніх хронік, римлянином і прибув сюди на чолі загону римлян на початку нашої ери.

Що братніх людей сполучав держави...— Йдеться про землі литвинів і давніх пруссів.

В своїх піснях оживлять вайделоти.— у Міцкевича тут відбито застарілі погляди на вайделотів як на народних співців, обов'язком яких було зберігати в піснях пам'ять про героїчні вчинки та традиції минулого. За сучасними історичними даними, вайделоти були жрецькими та ворожбитими в литвинів і пруссів у дохристиянські часи.

На Мар'єнбурзькій вежі задзвонили...— «Мар'єнбург, по-польськи Мальбург, укріплене місто, яке колись було столицею хрестоносців, за Казіміра Ягеллона воно було приєднане до Речі Посполитої, пізніше було передане в заставу маркграфам Бранденбурзьким і перейшло врешті у власність прусських королів. У склепах замку були гробниці великих магістрів, деякі з них збереглися і досі». — *Авт.*

Великий магістр — обіймав вищу владу і керував усіма військовими виправами ордену. Він обирався довічно капітулом — зібранням всіх повноправних членів ордену — і затверджувався римським папою.

Конрад Валленрод — двадцять другий великий магістр Тевтонського ордену — був обраний 12 березня 1391 р., помер 25 липня 1393 р., після невдалої військової акції проти Литви.

Кастілія — історична область в Іспанії (XI—XV ст.), відіграла провідну роль в об'єднанні Іспанії.

Маврів лютих — застаріла назва корінного населення північної Африки (крім Єгипту), з VIII ст. назва арабо-берберійських племен, які захопили Піренейський півострів.

Менестрель — середньовічний поет-співець і музикант при дворі феодала у Франції та Англії.

Сіон — «священна» гора, на якій в давні часи була побудована Іерусалимська фортеця. Тут були поховані цар Давид і інші давньоєврейські царі. У Біблії часто вживається в переносному значенні — в розумінні житла божого на землі і на небі.

Архікомтур — перша особа в ордені після великого магістра, звичайно керував виборами великого магістра.

По озера спокійнім узбережжі.— Поблизу Марієнбурга нема озера, він розташований на березі Ногату, одного з рукавів Вісли.

Замкнулась добровільно у темницю.

І за життя найшла собі гробницю.— «Хроніка того часу розповідає про селянську дівчину, яка, прибувши в Марієнбург, висловила бажання, щоб її замурували в окремій келії, і там закінчила життя. Могила її вславилась чудесами». — *Авт.*

Адже ім'я почули ви Конрада.— Ім'я ж хоброго це Валленрода.— «Якщо під час виборів [великого магістра] не було одностайної і твердої думки, то випадки, подібні описаному вище, сприймалися як знамення з неба і мали вплив на рішення капітулу». — *Авт.*

Вілія — права притока Німану, на якій побудовані давні міста Вільно (Вільнюс) і Ковно (Каунас).

Жмудь (жемойть) — давнє литовське плем'я, яке займало північно-західну частину Великого князівства Литовського.

Ягелло (Владислав II Ягайло, 1350—1434) — великий князь литовський, згодом король польський (1386—1434), довгий час змагався за владу з своїм двоюрідним братом Вітольдом (Вітовтом, 1350—1430), великим князем литовським (з 1392 р.). У 1390 р., тобто ще до обрання Конрада Валленрода магістром, Вітольд був у Марієнбурзі і підписав там договір з хрестоносцями про допомогу грошима та військом у боротьбі за оволодіння Литвою.

Свенторог — великий князь литовський (XIII ст.). У віленському замку Свенторога, як писав Міцкевич у примітках, «колись підтримувався Зпіч, або вічний вогонь».

Вічно струмує криниця Мендога... — Йдеться про джерело на горі Мендога. Мендог (середина XIII ст.), «великий князь литовський, перший, який Литву, звільнену від сторонніх впливів, підніс до значної могутності і став страшним для сусідів; прийняв християнську релігію і з дозволу папи був коронований королем литовським у Новогрудку в 1252 р. Під Новогрудком є гора, яка і досі зветься Мендоговою і яка мала бути могилою того героя». — *Авт.*

Три були красні у матері доні... — Вважають, що дочок у *Кейстуга* було щонайменше чотири.

Тебе вблагаю Каїна сконанія! — Тобто самогубством, яким, за біблейською легендою, закінчив життя Каїн.

Був день патрона, свято урочисте... Корогви білі прикрашають місто... — День св. Георгія, який вважався покровителем лицарських орденів, припадав на 23 квітня. Білі корогви в середньовіччя вивішувались у святкові дні, коли були заборонені військові сутички поміж феодалами.

«Радіймо в бозі!» — «Гасло орденських бенкетів того часу». — *Авт.*

Трубадур — середньовічний поет, який складав вірші провансальською мовою — тогочасною мовою південної Франції. Трубадури оспівували подвиги лицарів, кохання, лицарське служіння дамі.

Гаронна — річка у південно-західній Франції.

Пажі свистіли голосно в горіхи, Гукаючи: «Оце мотив литовський!» — Міцкевич в історичних примітках до поеми «Гражина», посилаючись на середньовічну хроніку, розповідає про подібний випадок під час великого орденського бенкету. На цьому бенкеті «співав німецький міннезігер, нагороджений оплесками і золотим келихом. Такий добрий прийом поета захопив присутнього прусса на ймення Рікселус; він просив дозволу співати батьківською литовською мовою і славив подвиги першого короля литвинів Вайдевута; великий магістр і хрестоносці, які не розуміли і не любили литовської мови, висміяли поета і дали йому в нагороду таріль з пустими горіхами».

Зловісну постаць діви-моровиці... — «Простий народ у Литві уявляє морову пощесть у вигляді діви, поява якої, описана тут за народною легендою, попереджує про страшну хворобу». — *Авт.*

Перун — бог грому у слов'ян та литвинів, литовська назва його — Перкунас.

Рицарів палять німецьких щораз на багатті жертovníм. — «Військових бранців, переважно німців, литвини палили на жертву богам. Призначали для того обряду вождя чи значнішого за своїм родом і відвагою рицаря; якщо ж кілька діставалось у неволю, тоді жеребком визначали нещасну жертву». — *Авт.*

Кейстут (1297—1382) — литовський князь (1345—1382), відзначився успішною боротьбою проти агресії німецьких феодалів.

Вальтера дано ім'я мені... — Вальтер фон Стадіон, німецький рицар, взятий литовцями в полон, оженився в дочкою Кейстута і таємно втіхав з нею з Литви. Нерідко траплялось, що прусси і литвини, яких дітьми викрали і виховали серед німців, вертались на батьківщину і ставали запеклими ворогами німців». — *Авт.*

...прізвище додано Альфа. — Як свідчать польські коментатори Міцкевича, існування Альфа, литвина, хрещеного в Пруссії, який слугував Вірриху фон Кніпроде і не виправдав довір'я свого володаря, також підтверджується історичними даними (Див.: *Mickiewicz A. Konrad Wallenrod*. — «Biblioteka narodowa», 1922, с. 136).

Віррих, магістр хрестоносців... — Мається на увазі Віррих фон Кніпроде, магістр хрестоносців.

Клайпеда (Мемель) — місто засноване в XIII ст. Нині на території Литовської РСР.

Паланга — містечко на балтійському узбережжі, розташоване на північ від Клайпеди.

...і Ковно навкруг обложили. — Виходячи з хронологічних рамок поеми, очевидно, йдеться про облогу Ковна хрестоносцями у 1369 р.

Кейдани — містечко поблизу Каунаса, у XIV ст. тут було лише невеличке рибальське селище.

Битва жажлива нарешті зайшла у Рудауській долині. — Над річкою Рудавою недалеко від Крулевця (нині — Калінінград) у 1370 р. відбулась велика битва між тевтонами, очоленими магістром Віррихом фон Кніпроде, і литовським військом князів Ольгерда і Кейстута. Литовці зазнали

в цій битві поразки і понесли значні втрати, але й німцям завдали багато збитків.

Гренада (Гранада) — історична область Іспанії. З 1238 р. Гранадський емірат (столиця Гранада), остання твердиня арабів на Піренейському півострові, був завойований іспанцями лише в 1492 р.

Альдухара — гориста місцевість у південній Гранаді, де точилися останні запеклі бої з арабами.

Альманзор — особа вигадана, не історична.

Мінарет — баштоподібна споруда при мечеті, призначена для скликання мусульман на молитву.

Реконкіста — відвоювання іспанцями й португальцями земель на Піренейському півострові, загарбаних на початку VIII ст. арабами й берберами.

Гяур — невіруючий, зневажливе прізвисько для всіх немусульман.

Війна. — До назви п'ятого розділу поеми Міцкевич додав таку примітку: «Картина цієї війни намалювана згідно з історією».

...за Вітольдову зраду. — В 1392 р. Вітольд таємно розірвав укладений ним союз із орденом і перейшов на бік свого двоюрідного брата, короля польського, Ягайла. На знак вірності королю Вітольд несподівано напав і зруйнував дощенту кілька побудованих на території Литви тевтонських замків.

Виходить була — тут: назва важливого папського урочистого послання, скріпленого печаттю, в якому папа закликав західне рицарство до участі у військових походах ордену проти прибалтійських народів.

Хрести червоні сяють над щитами... — Хрест, який нашивався на одяг, був ознакою учасників хрестових походів.

І одностайно всі гукнули: «Горе!» — «У середні віки, коли можновладні князі й барони часто чинили всілякі злочини, коли авторитет звичайних трибуналів був занадто слабким для притягнення їх до порядку, виникло таємне братство, члени якого, не знаючи один одного, зобов'язувалися під присягою карати винних, не шкодуючи власних друзів чи рідних. Як тільки таємні судді виносили смертний вирок, про це сповіщали засудженого, кричучи під вікнами або деінде в його присутності: «Горе!» Це слово, повторене тричі, було застереженням. Той, хто його почув, готувався до смерті, яка неухлибно й несподівано мала його спіткати від невідомої руки. Таємний суд називався ще трибуналом фемічним, або вестфальським. Важко визначити, коли він виник, на думку деяких, він був заснований за Карла Великого. Спочатку потрібний, він пізніше давав привід для різних зловживань, і уряди змушені були не раз притягати до відповідальності самих суддів, потім зовсім скасувати ту інституцію». — *Авт.*

Там радів раду трибунал таємний... — Сучасні коментатори Міцкевича додають до авторської примітки, що опис самого трибуналу в поемі взятий цілком з фантазії поета і нагадує скоріше масонський ритуал, ніж середньовічні засідання фемічних судів.

Самсон — давньоєврейський міфічний герой, якому приписували надзвичайну фізичну силу й відвагу. Зрадницьки захоп-

лений в полон ворогами, Самсон розхитав колони храму, в якому був ув'язнений, і новалив всю будову, під руїнами якої загинув він сам і його вороги.

Міцкевич додає і загальноісторичну довідку, переклад якої наводимо у скороченому вигляді: «Ми назвали нашу повість історичною, бо характері дійових осіб і всі найважливіші події, які згадуються в ній, окреслені згідно з історією. Тогочасні хроніки, що збереглися в часткових і неповних списках, часто треба відгадувати тільки і доповнювати домислами, щоб з них утворити якусь історичну цілість.

Якщо в історії Валленрода я допустився домислів, маю надію обгрунтувати їх подібністю до правди. За хроніками, Конрад Валленрод не походив з відомого в Німеччині роду Валленродів, хоч і видавав себе за його члена. Він мусив бути чимсь поза-шлюбним сином... Про характер цієї дивної людини читаємо різні і суперечливі перекази. Більша частина літописців закидає йому гордість, жорстокість, пияцтво, суворість до підлеглих, малу турботу про віру і навіть ненависть до духівництва... З другого боку, визнають за ним тогочасні літописці велич розуму, мужність, шляхетність і силу характеру; дійсно, без виняткових якостей він не міг би утримати своєї влади серед загальної ненависті і поразок, в які він кинув орден.

Згадаймо тепер поведінку Валленрода. Коли він став на чолі ордену, був сприятливий момент для війни з Литвою, бо Вітольд обіцяє сам повести пімців на Вільно і щедро винагородити їх за допомогу. Валленрод, однак, зволікався з війною, і ще гірше — відштовхнув Вітольда і так необачно йому звірився, що цей князь, помирившись таємно з Ягеллом, не тільки пішов з Пруссії, але й по дорозі, заходячи до німецьких замків як приятель, палив їх і вирізував їх гарнізони. При такій несприятливій зміні обставин слід було відмовитись від війни або вести її дуже обережно. Великий магістр оголошує хрестовий похід, спустошує казну ордену на приготування (5 000 000 марок<sup>1</sup>, коло мільйона угорських золотих, сума на ті часи величезна) і йде на Литву. Він міг би здобути Вільно, якби не змарнував часу на бенкетах і на очікуванні підкріплення. Надійшла осінь, Валленрод, валивши табір без продовольства, у великому безладді відступає до Пруссії. Літописці і пізніші історики не можуть відшукати причини такого несподіваного відходу і не анаходять у тогочасних обставинах жодного приводу для цього. Деякі пояснювали відступ Валленрода божевільям. Всі перелічені тут суперечності в характері й поведінці нашого героя можна погодити, якщо припустимо, що він був литвином і вступив до ордену, щоб помститися над ним. Дійсно, його правління найбільш відчутно підірвало міць хрестоносців. Припускаємо, що Валленрод був Вальтером фон Стадісном, скоротивши тільки на якийсь десяток років час, що минув між від'їздом Вальтера з Литви і появою Конрада в Мар'єнбурзі. Валленрод помер несподівано 1394 р.<sup>2</sup>; дивні випадки супроводжували його смерть. «Він помер,— повідомляє хроніка,— в люті, без останнього миропомазання, без пасторського благословення. Незадовго перед його смертю шаліли хуртовини, зливи й повіді;

<sup>1</sup> Помилка. В історичних джерелах згадуються 5000 марок.

<sup>2</sup> Помилка автора. Валленрод загинув у 1393 р.



Вісла й Нogat прорвали свої греблі... в той же час вода проклала собі нове русло там, де зараз стоїть Пілау».

Гальбан, або, як називають його літописці, доктор Леандер фон Альбанус, чернець, єдиний і невідлучний товариш Валленрода, хоч і удавав побожність, був, за свідченням літописців, єретиком, поганином, а може, й чаклуном. Про смерть Гальбана нема певних відомостей. Дехто пише, що він потонув, інші, що загадково зник або був викрадений сатаною.

Хроніки ми наводили здебільшого з твору Коцебу: «Історія Пруссії. Документальні джерела і пояснення». Гарткнох, називаючи Валленрода безумним, подає про нього дуже короткі відомості».

## ПОМИНКИ

### Додаток до третьої частини

Пам'ятник Петру Великому.— Назва в оригіналі: «Pomnik Piotra Wielkiego». Фрагмент із «Додатку» до III частини поеми «Поминки» («Trzeciej szczęści «Dziadów» Ustęp»).

Вперше надруковано повністю у вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 365—367.

Машинопис перекладу перших чотирнадцяти рядків цього вірша із правками перекладача під назвою «Під одним плащем» входить до машинописної збірки поезій М. Рильського «Урожай», підготованої до друку в 1949 р. (ІЛ, ф. 137, № 13, а. 97). Під текстом перекладу рукою М. Рильського додано таку примітку: «В цьому вірші великий польський поет Адам Міцкевич описує себе й Олександра Пушкіна біля пам'ятника Петрові I в Петербурзі (тепер Ленінград).— *М. Р.*»

Вперше опубліковано цей переклад у газеті «Комуніст» від 26 листопада 1940 р. Згодом його перевидавали кілька разів.

Подається за вид.: *Мицкевич А.* Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 365—367.

Пам'ятник Петру Великому— на Сенатській площі в Петербурзі— роботи відомого французького скульптора Е. М. Фальконе (1716—1791).

А другий—росіянин улюблений співець...—Більшість сучасних дослідників вважає, що поруч з собою біля пам'ятника Петрові I Міцкевич змаловав О. С. Пушкіна, з яким його пов'язували дружні стосунки, почуття щирої симпатії та взаємоповаги, підкріплені близькістю політичних поглядів. Виловлювалось також припущення— менш обгрунтоване,— що Міцкевич зобразив тут *К. Ф. Рилсва* (див. прим. до вірша «До приятелів росіяна»).

В честь першого царя... цариця друга...— Йдеться про напис латинською мовою на цоколі пам'ятника— «Petro primo Catharina secunda» (Петрові Першому Катерина Друга).

Буцефал—могутній, поставний кінь (від назви коня Олександра Македонського).

І в місті падає владичці під ноги.— Коментуючи цей рядок, Міцкевич відзначив, що він переклав його з російського поета, прізвище якого він забув. Дослідники встановили, що це не переклад, а скоріше переробка з вірша російського поета В. Г. Рубана (1742—1795) «Надпись на камне,

назначеному для подножия статуя імператора Петра Велико-го», де знаходимо такі рядки:

Нерукотворная здесь русская гора,  
Вняв гласу божию из уст Екатерины,  
Пришла во град Петров чрез Невские пучины  
И пала под стопы Великого Петра.

Марк Аврелій (121—180 рр. н. е.) — римський імператор, що справляв на земельну аристократію, автор 12 книжок роздумів «Наодипці з собою», в яких виступає послідовником філософії стоїків. Все своє правління провів у війнах із зовнішніми ворогами, які загрожували цілісності Римської імперії. Кіна статуя Марка Аврелія, відлита з бронзи, стоїть у Римі на Капітолії.

...відігнав шпигів од царської постелі...— Відомо, що Марк Аврелій прийняв проти донощиків та наклепників закони, які поклали край багатьом зловживанням.

...на Рейні та Пактолі...— Рейн правив довгий час за границю, що відділяла Римську імперію від германських племен. Пактол (Сарт-Чайї) — річка в стародавній Лідії (Мала Азія).

Капітолій — один із пагорбів, на яких побудований Рим, був адміністративним, військовим і релігійним центром давнього Риму.

До приятелів-росіян.— Назва в оригіналі: «Do przyjaciół moskali».

Переклад фрагменту із «Додатку» до III частини поеми «Поминки» («Trzeciej części «Dziadów» Ustęp»).

Вперше повний переклад цього вірша під назвою «До приятелів-москалів» був опублікований у журналі «Червоний шлях», 1925, № 5, с. 65—66. Ця перша редакція значно відрізняється від наступної, тому наводимо тут текст перекладу, опублікованого 1925 р., цілком.

До вас у споминах, далекі друзі, лину,  
Хоч може, відгуку од вас би й не зустрів...  
Встає в моїх очах кривавий день загину  
Рукою царською покараних братів.

Рилєєв... Я ж не раз ту благородну шію,  
Як братню, обіймав під гомін братніх слів...  
Тепер її тиран, в страшних свігах Росії  
На дереві смертному гадюкою обвив.

Рука Бестужева, жовніра і пророка,  
Одірвана навек од шаблі, од пера:  
До тачки прикував її наказ жорстокий,  
І поруч з польською вона живе — вмира.

А може... і такі найшлися поміж вами,  
Що кари гіршої зазнали, ніж вони:  
Зламали честь і меч, братаються з катами  
І вкрили соромом свої одважні сии.

І, може, вславили — за ласощі нікчемні —  
Тріумфи деспота і тиранії бич,  
І тих беруть па сміх, що в глибині підземній  
Дожить засуджені життя, як темну ніч.

Як долетить до вас із вільної країни  
Мій щирий, правий спів на вітровім крилі,—  
Він волю возвістить! Так зграї журавлині  
Принесуть радіщі засніженій землі.

По голосу мене пізнасте, братове.  
Окутий путами, і я колись мовчав,  
І тільки в тишині тасмної розмови  
Вам душу кроткою, як голуб, розкривав.  
Тепер я ллю на світ гарячий дощ тругизни.  
Гіркі мої слова і гнівеи віщій дух.  
Цей біль, ці гіркощі — моє кров отчизни,  
І я не вас клену, а ржавий ваш ланцюг.  
Коли ж на голос мій почую гнів безсилий,—  
Згадаю того пса, що звик до ланцюгів,  
І як його звільнить чиясь рука хотіла,  
Він, замість вдячності, за руку ту вкусив.

Цей переклад, датований 27—28 квітня 1925 р., супроводжений такою приміткою від перекладача: «Цей вірш великого польського поета Міцкевича присвячено його російським приятелям, що в тій чи іншій мірі брали участь у грудневому повстанні. Писав він його за кордоном, працюючи над III част. поеми «Дяди». Гадаю, що в час, коли наближаються соті роковини повстання декабристів, варто познайомити нашого читача з цією надзвичайно сильною своєю гнівом, своєю простотою поезією.— М. Р.» Більше у цій редакції переклад не видавався.

28 листопада 1940 р. у газеті «Комуніст» (№ 274) був опублікований переклад вірша у новій і остаточній редакції, але на цей раз неповний: не вистачає останніх трьох строф. Повний переклад вірша — у цій самій редакції — був надрукований вперше у кн.: *Мицкевич А. Вибрані поезії*, 1946, с. 218—219.

У відділі рукописів ІЛІ зберігається недатований автограф перекладу (ф. 137, № 796), в якому є деякі незначні відмінності. Подається за вид.: *Мицкевич А. Вибр. твори в 2-х т., т. 1, с. 385—386.*

Ряблев Кіндрат Федорович (1795—1826) — російський революційний поет, один із керівників декабристського руху, близький друг і однодумець А. Міцкевича, скараний смертю на шибениці за вироком царя.

Вестужев (псевдонім — Марлінський) Олександр Олександрович (1797—1837) — російський письменник-декабрист, офіцер гвардії, засуджений за участь у повстанні 1825 р. спочатку до страти, потім висланий в Якутськ, а згодом переведений як звичайний солдат на Кавказ до діючої армії.

Тирану лестячи — Міцкевич так поносить свою поведінку під час перебування в Росії, де поетові як у поетичній творчості, так і в повсякденному житті доводилось критися із своїми справжніми поглядами, симпатіями, переконаннями.

## ПАН ТАДЕУШ, АБО ОСТАННІЙ НАЇЗД НА ЛИТВИ

### *Шляхецька історія 1811 і 1812 років*

Назва в оригіналі: «Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem».

Вперше надруковано: А. Міцкевич. Пан Тадеуш, або Останній паїзд на Литві. К., 1927.

Переклади уривків з поеми (частина епілога, який тоді вважався вступом, та уривок з кн. I — «Уваги Підкоморого про модя») були опубліковані раніше — у журналі «Життя й революція», 1925, № 3, с. 70—71. Але робота над перекладом поеми почалася ще раніше, як відзначає М. Рильський у передмові до згаданої публікації, «років тому зо два», тобто десь на початку 1923 р. Окремі уривки були перекладені, можливо, ще раніше, до того, як визрів задум перекладу поеми в цілому. Одними з перших, за свідченням М. Рильського, були перекладені опис гри Войського на мисливському розі (кн. IV) і картина полонезу, який веде Підкоморій (кн. XII)<sup>1</sup>.

Вдруге до роботи над перекладом М. Рильський повертається через 20 років, у зв'язку з наближенням 150-річчя з дня народження А. Міцкевича. Для нового видання перекладу поеми М. Рильським було ґрунтовно перероблено близько 1000 віршованих рядків, зокрема повністю був переписаний епілог, який у виданні 1927 р. фігурує як вступ до поеми. Ця робота, розпочата, очевидно, в 1947 р., була закінчена М. Рильським у березні 1948 р.<sup>2</sup>

У наступні роки робота над перекладом не припиняється. Перекладач вносить виправлення в кожне нове видання «Пана Тадеуша» (Див.: *Міцкевич А. Вибр. твори в 2-х т. К., 1955, т. 2; Рильський М. Твори в 10-ти т. К., 1961, т. 7, с. 8—342; Міцкевич А. Пан Тадеуш. К., 1964*).

Але якщо видання 1927 і 1949 рр. можна вважати двома самостійними редакціями перекладу, то всі наступні видання (1955, 1961 і 1964 рр.) за кількісними та якісними показниками редакційних виправлень слід визнати варіантами другої редакції.

При підготовці другої редакції (1949 р.) робота над перекладом поеми проходила в двох основних напрямках: по-перше, досягнення більш повної, всебічної відповідності між перекладом і оригіналом; по-друге, вдосконалення самого перекладу. Обидва ці напрями зрештою невіддільні один від одного, бо переслідують спільну мету — створення такого перекладу, який би не тільки пайточніше відтворив зміст і форму польського оригіналу, але й міг би змагатися з ним за своїми мистецькими якостями.

Прагнучи точно передати зміст і стиль поеми Міцкевича, М. Рильський знімає зайву описовість, притаманну подекуди першій редакції перекладу, знищує «пусті» компоненти перекладу, які хоч і погоджені в деяких випадках із стилем поеми в цілому, але не мають тих чи інших прямих відповідників у художній системі оригіналу.

Порівняймо, наприклад, між собою кілька уривків першої і другої редакції, зіставляючи їх з польським оригіналом:

<sup>1</sup> Див.: *М. Рильський. Про поезію Адама Міцкевича. К., 1955, с. 90.*

<sup>2</sup> Див. лист М. Рильського до Литвина К. З. від 2.IV 1948 р. (ІЛ, ф. 137, № 2194).

- I Але садівниці не бачити й не знать,  
*І тільки віги там*<sup>1</sup> колишуться й тремтять,  
 Та слід маленької, дівочої б то ніжки  
 Видніється в піску узенької доріжки,  
 Сухому й білому, неначе перший сніг.  
 Помітно по сліду, який легенький біг  
*Сховав самітницю од погляду чужинця,  
 Де в'ється хміль густий високо по драбинці.*
- II Та садівниці вже не бачити й не знать,  
 Хоча ворітця ще від дотику тремтять,  
 І слід маленької, дівочої б то, ніжки,  
 Що ані туфельки на ній, ані панчішки,  
 Лишивсь на білому, неначе сніг, піску.  
 Хтось, видно, перебіг недавно в квітнику  
 Ходою бистрою, квапливою й легкою,  
 Аж ледве до землі торкаючись ногою.  
 (Ale nigdzie nie widać było ogrodniczki;  
 Tylko co wyszła; jeszcze kołyszą się drzewiczki  
 Świeżo tracone, blisko drzwi ślad widać nóżki  
 Na piasku drobnym, suchym, białym na kształt śniegu,  
 Ślad wyraźny, lecz lekki, odgadniesz, że w biegu  
 Chybkim był zostawiony nóżkami drobnemi  
 Od kogoś, co zaledwie dotykał się ziemi).
- I А то чернець прийшов з чужих монастирів  
 І тихо, крадькома з-під довгих рукавів  
 Газету показав *тутешнім патріотам.*  
 У ній написано, хто там воює, що там,  
 І хто йде на чолі, *і як, і відкіля*  
*Рягунку має ждять пригноблена земля,*  
 І хто на чужині за батьківщину гине.  
 Читають ті слова з *далекої країни,*  
*Де свігаються вогні, де блискає гроза,—*  
 І в серці радощі, а на очах сльоза.
- II А то чернець зайде абирать на монастир,  
 І, добре вивчивши село та панський двір,  
 Газету добува, заховану в сутані,  
 Жовнірів там лічба, і генерали знані,  
 Про їхні подвиги там сказано й діла,  
 І хто прославився, і смерть кого взяла.  
 Дізнавшись про загиб племінника чи сина,  
 Жалобу надіва уся, було, родина,  
 Але причин її ніхто не відкривав.  
 Та, мов газету, люд журбу сім'ї читав.  
 (Czasem do Litwy kwestarz z obcego klasztoru  
 Przyszedł, i kiedy bliżej poznał panów dworu,  
 Gazetę im pokazał wyprutą z szkaplerza;  
 Tam stała wypisana i liczba żołnierza,  
 I nazwisko każdego wodza legijonu,  
 I każdego z nich opis zwycięstwa lub zgonu.  
 Po wielu latach pierwszy raz miała rodzina

<sup>1</sup> Курсивом позначуємо ті місця в I редакції перекладу, які не мають відповідників у оригіналі.

Wieść o życiu, o chwale i o śmierci syna;  
Brał dom żałobę, ale powiedzieć nie śmiano,  
Po kim była żałoba, tylko zgadywano  
W okolicy; i tylko cichy smutek panów  
Lub cicha radość była gazetą ziemianów.

I Iшла замислено, спустивши очі вниз,  
I мов правицею піймати щось хотіла,  
З травою гралася маленька ніжка біла.  
А кошик на руді, тяжкий од огірків,  
*Як човен серед хвиль, хитався і тремтів.*

II Помітив кошика в одній руді панч,  
Рукою ж другою вона мов щось ловила.  
Як рибок доганя в воді дитина мила,  
Що з ніжкою її мов заграють зо дна,  
Так брала огірки похалливо вона.  
(На руку мialа кошык, в дол спустила оцу,  
Праву руку подniosła, niby do chwytania;  
Jako dziewczę, gdy rybki w kąpieli ugania  
Bawiące się z jej półką, tak ona co chwila  
Z rękami i koszykiem po owoc się schyla...)

I Тадеуш дивиться: чи це не чар який,  
Чи це не з тих облич, що в снах дитячих сняться,  
*Щоб вічним спогадом до старости зостаться?*  
Отак він під вікном, де ще лежала тинь,  
*Дивився, мріючи. На серці — тиха лінь...*  
Все б милуватися появою ясною!  
I раптом, думкою пронизаний новою,  
Він скрикнув: ах, пізнав.  
Так, це була вона...

II Спав хлопець під вікном, лежавши навзнаки,  
Із затінку свого уважно він дивився  
На вид дівочий той, що близько так схилився;  
Не знав, чи це ява, чи може це вві сні  
Йому привиділось, як у дитячі дні.  
Ще ближче клоняться до нього личко гоже,  
I в ляку й радості пізнав він — милий боже! —  
Пізнав ту дівчину.  
Так, це була вона...  
(Tadeusz spał pod oknem; sam ukryty w cieniu,  
Leżąc na wznak, cudnemu dziwił się zjawieniu,  
I miał je tuż nad sobą, ledwie nie na twarzy,  
Nie wiedział, czy to jawa, czyli mu się marzy  
Jedna z tych miłych, jasnych twarzączek dzieciannych,  
Które pomnim widziane we śnie lat niewinnych.  
Twarzączka schyliła się — ujrzał, drżąc z bojaźni  
I radości, niestety! ujrzał najwyraźniej...)

У першій редакції перекладу, намагаючись відтворити ставлення автора до зображуваних подій, перекладач, траплялося, занадто згущував фарби, підсилював емоційно-експресивні елементи. У другій редакції — емоційні тони спокійніші, стриманіші, що загалом відповідає стилю поеми.

Так, у I редакції маємо:

Горешко смерть прийняв у тихий, лютий час...

У II редакції відповідно —

Горешко смерть прийняв у чварах, у війні...

В оригіналі —

Dziedzic zginął był w czasie krajowych zamieszeków.

Або ще:

- I Була відома воля  
Для його батькова: *отчизну боронить,  
У битвах зброєю співаючою дзвенить.*
- II Була відома воля  
Для нього батькова: у війську мав служити,  
Тож мріяв про мундир і барабан щомить.  
(Wiedział, że go myślano do wojska sposobić,  
Ze ojciec w testamencie wyrzekł taką wolę.)
- I *Diznali się moskale, хто саме й як утік,—  
До скарбу царського без жалю забирають  
Його маєтності, а ім'я проклинають.*
- II Та їм згубився й лік,  
Тим хлопцям, що батьків і край свій залишають!  
До скарбу царського добро їх забирають!  
(...i inni, których nie policzę;  
Opuszczali rodziców i ziemię kochaną,  
I dobra, które na skarb carski zabierano.)
- I То звістка, що війни  
*Нарешті день прийшов, бажаний і страшний...*
- II Була то новина,  
Що оголошена вже кесарем війна...  
(Donosi, że w cesarskim tajnym gabinecie  
Stała wojna, Cesarz już po całym świecie  
Ogłasza ją.)

Так само знімає перекладач деяке релігійне забарвлення перекладу, не властиве для цієї поеми А. Міцкевича<sup>1</sup>.

Порівняймо, наприклад, такі рядки:

- I В подвір'ї тишина панує таємнича,  
Як от у храмові, коли людей закличе  
Високий мідний дзвін до молитов ясних...
- II В подвір'ї тихо скрізь, ні звука не пролине,  
Немов це монастир вечірньої години,  
Лиш чути сторожів подекуди нічних...  
(W pół godziny tak było głucho w całym dworze  
Jako po zadzwonieniu na pacierz w klasztorze;  
Ciszę przerywał tylko głos nocnego stróża...)

<sup>1</sup> На цю особливість роботи М. Рильського вказують дослідники перекладацької творчості поета. Див.: Павлюк М. Майстерність перекладача.— «Дніпро», 1956, № 11, с. 108—115.

Або:

- I З землі Волоської, покірний волі божій,  
Домбровський генерал прибути заприсяг;
- II Домбровський генерал з Ломбардської долини  
Веде для мужніх діл завзятих земляків;  
(...jenerał Dąbrowski  
Z ziemi włoskiej stara się przyciągnąć do Polski,  
Jak on rodaków zbiera na Lombardzkim polu.)
- I Не раз помічено, що увійшовши в храм  
Та звівши дві руки, щоб ознаймить братам  
*Gospodnio вість благу і вічну божу славу...*
- II В костьолі бачено, коли під час відправ  
Угору дві руки ксьондз Робак підіймав,  
Щоб божу людові проголосити славу,—  
(Przy mszy, gdy z wzniesionymi zwracał się rękami  
Od ołtarza do ludu, by mówić: «Pan z wami...»)
- I І стихла вдалині край божого порогу...  
II І стихла на краю небесного порогу...  
(Aż znikła gdzieś daleko, gdzieś na niebios progul!)

Натомість М. Рильський намагається якомога більше наситити переклад конкретними образними деталями, реаліями побутового, історичного, географічного характеру, такими типовими для епічної поеми Міцкевича.

- I Загнав у темний кут усіх стрільців повіту?  
Так! Буде ворогам про що поговорити!
- II Загнав у кут стрільців, найкращих у повіті!  
*В Ошмянах* будуть що, у *Ліді* говорити!
- I Наприклад, імена давались раз у раз  
У їх однакові. Хлопчину повсякчас  
Бартоломієм тут хрестили чи Матвієм.
- II Наприклад, імена тут дітям надавали  
*На честь уславлених Короною святих.*  
Тому ж то хлопчиків називано у них  
Матвієм щоразу, або Бартоломієм.
- I Спочатку довгу річ Бартоломій повів —  
Той самий, що не раз границю перебрів...
- II Спочатку довгу річ Бартоломій почав —  
*У Кенігсбергу він із барками бував...*
- I Звірі ж без паузів, безіклі та безрогі  
Зовсім не надили мисливської тривоги.
- II А все без коштів, безроге та безікле  
*Лишать для челяді панове давні звикли.*

Порівняймо також дуже характерний з цього боку опис лісового цвинтаря у I і II редакції перекладу (IV книга поеми):

- I Є тут і цвинтар свій. Коли старий ведмідь  
Уже не чує сил за здобиччю ходить,



Коли оленеві не служать бистрі ноги,  
Коли — вистовника загибелі й тривоги —  
Покличе ворона неублаганний гість,  
Коли орел-хижак хотів би, та не їсть,  
Бо кігті ще міцні, а дзьоба заклепила  
Грізної старості непереможна сила,  
Як сокіл стратить міць і бистрий, світлий зір,—  
На цвинтар поспіша.

II Є тут і цвинтар свій. *Складає звір там шерсть,*  
*А птиця — пір'я все, коли надходить смерть,*  
*Коли ведмедеві зігнуться гострі зуби,*  
*Коли сивіє крук, провісник горя й згуби,*  
*Як завць падає з розбігу мимохіть,*  
*Немов підстрелений. як дзьоба розтулить*  
*Закривленого вкрай орел не має змоги,*  
Коли оленеві прудкі не служать ноги,  
Як сокіл стратить міць та бистрий, світлий зір,—  
На цвинтар поспіша.

В даному випадку, як і в багатьох інших, маємо у другій редакції перекладу високу образну насиченість, досягнуту за рахунок найбільш доцільного використання перекладачем «корисної площини» вірша.

Наближення перекладу до оригіналу йде також шляхом адекватного перекладу елементів стилю, мови персонажів, психологічних нюансів та відтінків.

Порівняймо, наприклад, кілька штрихів для характеристики Тадеуша і Телімени:

I Схопився, дзиглика ногою одіпхнув,  
На неї з лютістю чудною позирнув  
І вийшов, грюкнувши дверима спересердя,  
Що аж струснулися дубові дошки тверді.

II Схопився, дзиглика ногою одіпхнув,  
На неї з лютістю чудною позирнув  
І вийшов, сплюнувши та грюкнувши дверима,  
Чудною, далебі, була ця пантоміма.  
(*Spojrzał krzywo, nie mówiąc ani słowa splunął,*  
*Krzeseł nogą odepchnął i z pokoju runął,*  
*Trzasnąwszy drzwi za sobą. Szczęściem, że tej sceny*  
*Nikt z gości nie uważał oprócz Telimenu.)*

Слово *пантоміма* (II ред.) не тільки передає важливе для всього цього уривку значення видовища, сцени, але й новий, додатковий відтінок, вдало знайдений перекладачем і пов'язаний з тим, що давні вчинки Тадеуша відбуваються у повній мовчанці, рухи, жести не супроводжуються словами (не mówiąc ani słowa).

Див. також характерні виправлення у непрямій і прямій мові Телімени:

I Ну, справді: як же Граф, аристократ багатий?  
Чи Зося не могла б його причарувати?

II Як бути з графом їй, не вирішено й досі  
Чи не підсунути йому тихелько Зося?

Або:

I Іди ж! Уста свої брехнею ти зчорнив —  
Тобою гордую! Втікай,— або я світу,  
Розкрию клевету лукаву і неситу!

II Іди ж! Уста свої брехнею ти зчорнив!  
Огидний ти мені! Втікай,— а то хвилина,  
І знатиме весь світ, що підла ти людина!  
(Precz! gardzę tobą! jesteś kłamca, człowiek podły!)

Тут, зокрема, йдучи в своїх звинуваченнях crescendo, Телімена, як завжди в хвилини сильного гніву, відмовляється від високого стилю і висловлюється напрочуд відверто, даючи повну волю своїм почуттям. Тому, безперечно, варіант другої редакції не тільки ближчий до оригіналу, але й психологічно виправданий.

Наслідком наполегливої роботи над перекладом поеми є також в деяких випадках скорочення тексту (за рахунок його ущільнення) або, навпаки, поява нових рядків чи цілих абзаців, які або додають суттєві риси до психологічної характеристики героїв, або розгортають вглиб і вшир характерні для Міцкевича складні метафоричні порівняння, або, нарешті, уточнюють зміст.

Так, наприклад, у I редакції відсутні такі рядки, важливі для характеристики Графа:

Отож поміж дерев гіллястих та густих,  
Стежками й без стежок, уздовж плотів старих  
Ішов він, сам не рад химерній тій пригоді,  
І голову свою, як від комори злодій,  
Чия в коморі вже попоралась рука,  
Від того птичого все відвертав садка:

Що стежить хтось за ним — був майже певен тому,—  
Нарешті, вийшов він на рівний шлях додому.

У зверненні Рикова до майора Плути перекладені додатково такі виділені курсивом рядки з посиланням бравого капітана на улюбленого ним Суворова:

А шляхтича того вам конче треба вбить  
*Якщо не кулею, то шпагою меткою:*  
*Скоріше виберіть чи ту, чи іншу зброю.*  
*Суворов наш старий дурною кулю звав,*  
*А титул молодця від нього штик дістав.*  
*До шпаги ж!*

У сповіді Яцека (кн. X) наведені нижче чотири рядки, які знаходимо в I редакції,—

Нехай за зрадника мене вважали люди,  
Нехай я од ганьби втекти не міг нікуди,  
Хай гордощі мене палили і пекли,  
Хай був я проклятий, неначе Каїн злий,—

виросли у цілий абзац (12 рядків), починаючи від слів: «я тяжко винен» і кінчаючи рядком «Від болю власного людині не втекти!»

Див. також просте порівняння у I редакції:  
«Огню!» — скомандував. I довгі карабіни  
Знялися, блиснули, мов язика зміїні,—

і складне за будовою, метафоричне у II редакції:

«До зброї!» — крикнув він, і довгі карабіни  
Звелься, як один. «Ціляйся!» — знову лише  
Наказ — і порядом всі блиснули стволи.  
«Огню!» — і постріли громами загули,  
I лава москалів чудним здається плазом.  
Що лап десятками vorушить раз за разом...

Паралельно з наближенням перекладу до оригіналу йшла своєрідна «модернізація» самого перекладу, осучаснення лексики, заміна застарілих чи рідко вживаних слів, а також полонізмів та русизмів відповідними українськими словами.

Ось характерні приклади такої заміни слів (курсивом виділено слова з I редакції перекладу): *тичба* — юрба; *повдинки* — одноствольки; *пльука* — мухобійка, хлопущка; *зумилися* — здивовані; *віно* — посаг; *воздух* — повітря; *штиб* — стиль; *комонниця* — кімната; *вивірка* — білочка; *дворурка* — рушниця; *тавлинка* — табакерка; *совіт* — нарада, порада; *розіритований* — розгніваний; *трапунку* — причини; *скуток* — наслідок; *ясини* — пустині; *потеряли* — утратити і т. п.

Так само викреслює Рильський застарілі форми слів, вживані в українській літературній мові в 20-ті роки (*оркестра*, *баль*, *льокай*, *промовця*, *туалета*, *чотири руки*, *домів* і ін.), замінюючи їх сучасними правописними формами.

Перекладач також послідовно виправляє наголоси, неправильне вживання яких у I редакції було пов'язане з необхідністю збереження ритмічної будови вірша.

Наприклад:

I Серед оцих п'яниць та брудних гультяїв!  
II Серед оцих п'яниць, бешкетних гультяїв!  
I Доме Сопліцівський! Як ти ще й досі цілий...  
II Стара Сопліцівко! Коли ще дім твій цілий...

Дальша робота над перекладом «Пана Тадеуша» відбувається в тих самих напрямках наближення його до оригіналу, дальшого вдосконалення стилю і художніх якостей. У передмові від перекладача до видання 1964 р. М. Рильський, повертаючись згадкою до початку цього сорокалітнього шляху, зауважує: «У вступній статті до першого видання (1927 р.) я писав:

Подекуди допустився я свідомих полонізмів у лексичі, а може, й синтаксисі... Гадаю, що при певному відчутті міри, це — право перекладника.

Можливо, що цим «правом перекладника» я інколи трошки зловживав. Тепер, здається, читач знайде у мене менше «свідомих полонізмів».

Деякі особливості мови мови, зокрема наголоси, звичні для мене з дитинства, але не узвичаєні в нашій загальній літературній практиці, нехай залишаються на моєму сумлінні. Хочеться тільки зазначити, що наголос «новий» (поряд з «новій») я

вважаю цілком законним. Його вживав Шевченко. Те саме й про наголос «уряд» (а не «ўряд»). Колись у літературній мові падав саме такий наголос, що й зафіксував у своєму «Словарі Грінченко»<sup>1</sup>.

Слід додати, що в цьому останньому прижиттєвому виданні М. Рильський подекуди відновлює лексичні полонізми — у прямій мові персонажів. Такі, наприклад, слова, що належать Асесору:

Покличуся на суд прекрасної сусідки,  
Пана Тадеуша досвідченої тітки —

у виданні 1964 р. перероблено:

Покличуся на суд прекрасної сусідки,  
Мосьяна юного досвідченої тітки.

А у промові Войського до шляхтичів відповідно рядки:

Гречеха я зовусь, а ще від часу Леха  
Не їздив по зайці ані один Гречеха! —

перероблено:

Гречеха я зовусь, а ще від *круля* Леха  
Не їздив по зайці ані один Гречеха!

З тою ж метою уточнення, індивідуалізації мовних характеристик героїв у прямій мові шляхтичів відновлено М. Рильським у виданні 1964 р. подекуди слово «москаль» і споріднені з ним, викреслені або замінені синонімічними виразами в виданні 1949 р.

Перекладач поводитьсь з оригіналом вільно, як митець, намагаючись відтворити перш за все суть, не загубити жодного з відтінків поетичної думки автора, вірно розставити смислові наголоси й акценти. Саме тому ті випадки майже дослівного перекладу, які зустрічаємо в «Пані Тадеуші», є результатом не механічного копіювання, а глибокого пропикнення в поетичну систему оригіналу, відчуття перекладачем своєї авторської причетності до твору Міцкевича, є наслідком наполегливої, скрупульозної, самовідданої перекладацької праці.

Порівняймо, наприклад, такий уривок з XI кн. поеми у першій та другій редакціях перекладу з оригіналом:

I Аж птаства нового ячання голосне  
Серця утіхою наповнило до вінець,  
Свободу несучи народів в гостинець,  
Пошки з'явилися. За стягом має стяг,  
I сонце виграє промінням на шляхах.  
Як сніг розтоплений, пливе при лаві лава,  
Кіннота виграє, розсипавшись жваво,  
I грізним гуготом гармати стугонять.  
Тих сил, здавалося, нікому не стримать,  
Як не стримати птиць, що залишивши вирій,

<sup>1</sup> А. Міцкевич. Пан Тадеуш. К., 1964, с. 27.

Щоб повернутися у свій непишний, сірий  
Край, любий серцеві, дитинства милий край!  
Земля здригалася, гула од птичих зграй,  
Од крику людського, од брязкотіння зброї —  
І грала далечінь весняною грозою.

II Аж інших чути птиць ячання голосне.  
Мов сивок та шпаків летять веселі зграї,  
Султанів та знамен барвисте море грає,  
По взгір'ях котяться, мигтить удалині,  
Кіннота! Дивна бронь, убори все чудні!  
Полк їде за полком, гармати поміж ними  
Шумують талими снігами весняними;  
Шапки чорніють ген, полискують штики, —  
Ідуть, як мурашня, піхотні вояки.  
На північ держать путь, подібні птаству тому,  
Що, вирій кинувши, вертається додому,  
Інстинктом гонене якимось неясним.  
Гармати, коні, люд в озброєнні тяжким,  
У строях військових, — усе пливе рікою,  
Гуде й шумить удень і пізньою порою,  
Земля дрижить — і грім лунає із-за гір.  
(Aż oto nowe stada, jakby gilów, siewek  
I szpaków, stada jasnych kit i chorągiewek  
Zajaśniały na wzgórkach, spadają na błonie.  
Konnica! dziwne stroje, nie widziane bronie,  
Pułk na pułkiem, a środkiem, jak stopione śniegi,  
Płyną drogami kute żelazem szeregi;  
Z lasów czernią czapki, rząd bagnatów błyska,  
Roją się niezliczone piechoty mrowiska.  
Wszyscy na północ: rzekłbyś, że wonczas z wyraju  
Za ptastwem i lud ruszył do naszego kraju,  
Pędzony niepojętą, instynktową mocą.  
Konie, ludzie, armaty, orły dniami i nocą  
Płyną; na niebie gorą tu i ówdzie łuny,  
Ziemia drży, słysząc, biją stronami pioruny.)

Наводимо тут також повністю для порівняння «Вступ» до поєми видання 1927 р., докорінно перероблений М. Т. Рильським у другій редакції перекладу.

### ВСТУП

Про що тут думати на брукові Паризжу,  
Принісни з улиці і голову несвіжу,  
І вуха, сповнені словами брехунів,  
І серце, де горить запізній жаль і гнів?..

Біда нам, земляки, що в часі небезпеки  
Лякливі голови понесли в край далекий!  
Бо де лиш ступлено, — тривога з нами йшла,  
І ворогами всіх сусідів нарекла,

І, кривди сповнивши глибокодону чашу,  
На наші голови скликає страту нашу,  
А нас окуває в безжалісний ланцюг, —  
А світ на ці плачі не має, браття, вух!

Як піч, як день тяжкі вражають нас новини,  
Що б'ються, ніби дзвін, над віком домовини,  
І зичить смерті нам і недруг, і сусід,  
І помста, і ганьба ступає нам услід.

І навіть в небесах надія не зоріє...  
Чи ж диво, що тепер людина гасне, скніє,  
І, розум стративши у муках нелюдських,  
Одно знущається і з себе, і з других!

Хотів би поминути я,— птах малий, лякливий,—  
І рокіт громовий, і зловорожі зливи,  
Шукати затишку та хатнього тепла,  
Та ще минувшини, що терном поросла.

Єдина втіха нам: у тиші присмерковій,  
Край доброго огню, у приязній розмові  
Од європейських чвар замкнуть замки воріт,  
І липути й пливти у край дитинних літ,  
І щастя згадувать, що вирина з туману...

Та тільки ж свіжу кров і незакриту рану,  
Ті сльози, що лились у Польщі, як річки,  
Ту славу, що гримить крізь паші одчай тяжкий,—  
І спогадати їх нема снаги і сили,  
Бо серце польське так стисли, так прибили,  
Що навіть сміливість, у всіх болях жива,  
Лице долонями страждення закрива.

О, мати Польще! Ти лежиш ще тепла в гробі,  
А ми... німіємо у тузі та в жалобі!...

Чні ж, чні уста гадають віднайти  
Потужне слово те, той голос золотий,  
Що розпач кам'яну розтулить, розігріє  
І чистими сльозами окропить наші віі?

Як помста підійме левиний, грубний рик,  
І лави виступлять під збройний спів музик,  
І блискавки орлів майнуть понад границі —  
Там, де Хороброго висока тіль таїться —  
І наїдяться тіл, і крові ся нап'ють,  
І крила на спочин звитяжицькі складуть,  
Коли, гнобителів почувши смертний подих,  
Натхненно прогримить ясна сурма свободи,—  
Тоді, відкинувши свій меч і сагайдак,  
В вінку дубовому одважний наш вояк  
Послухає пісень про батьківські страждання,  
І буде світлою сльоза його остання.

Тепер же нам — гостям, не вкляканим ніде,—  
У тому, що пройшло, у тому, що прийде,  
Одна лише ясна, одна цвіте країна:  
Країна ранніх днів, ота пора дитинства,  
Край снів і радості ... Навіки він святий,  
Як першого чуття цілунок молодий!  
Він не забруднений спізнілими жалями,  
І згублених надій його не вкрили плями.

Та радо б ті місця гадками повітав,  
Де плакав рідко я, ніколи не страждав,—  
Краї дитячих літ, до лук зелених схожі,  
Де йдеш і квіти рвеш у літні дні погожі,  
І з милих та ясних звиваючи вінок,  
Минаєш і не рвеш отруєних квіток.

Хай узкий, хай тісний дитинства світ прекрасний,  
Як світ для господи, так він дитині — власний !..  
Усе, що вколо нас зоріло і жило,  
Навік у пам'яті блаженно процвіло...  
Від липи, що її корона довговіта  
Усіх сільських дітей могла гіллям укрити,  
Було знайоме все: і сад, і гори, й діл  
По самий аж кордон — сусідський частокіл.  
Хоч іноді й москаль у гості там з'являвся,  
Та він у пам'яті не довго полищався:

В блискучім одязі — а що під ним було?  
Ми бачили змію, не звавши про жало!  
Пожильці ж тих країв, ті приятелі милі,  
Давно вже віддані ненаситній могилі,  
У наших спогадах лишили вічний слід.  
Бо хто ж і мешкав там? То кривний, то сусід —  
Друг з діда-прадіда.

Було, хто з цього світу  
Піде у вічну путь — що сльіз тоді проліто,  
Як довго згадують, в один з'єднавшись круг!  
Там панові слуга бува вірніший друг,  
Ніж в іншому краю дружиша для малжовка,  
Там лоба, як сестра, вояці шабля тонка,  
І там оплакують щиріше навіть псів,  
Як у других людей героїв і борців!

Далекі спогади влітаючи в розмову,  
Ви, друзі, допомгли за словом скласти слово,  
Немов у казці тій співучі журавлі,  
Що зграсю пливли до рідної землі,  
І кожен з їх <перо> заблуканому кинув...  
Той крила поробив — і до своїх полинув.

Коли б я дочекав над захід літ моїх,  
Щоб ці книжки зайшли через сільський поріг,  
Щоб проста дівчина, вечірню пряхши мичку,  
По любій співанці про вбогу чередничку,  
Що як музику десь почула голосну,  
То й сірі гусоньки пустила по лану;  
Про те, як каченят, хороша наче квітка,  
Гонила батіжком через луки сирітка,—  
Щоб проста дівчина в вечірній тишині  
Ці книги добула, як спів її, ясні!

Було, пригадую, під липою старою  
Зійдуться молоді щасливою юрбою  
І, сівши, хто де міг, серед зелених трав  
Читають повісті — давно я їх читав! —  
Про вчинки лицарські, про дії стародавні,

Про дивних чарівниць, про поєдинки славні,  
А пан чи економ дослухує й собі,  
Міся затемнені пояснює юрбі,  
Найкращі вирази і мислі похваляє,  
А хиби, огріхи ласкаво вибачає.

І молодь заздрила поетам, що для їх  
Милиша од вінків, од лаврів дорогих  
Із рути темної, з волошок плетениця,  
Що в полі рідному звивала рідна жнигця.

У відділі рукописів ІЛ зберігається недатований машинопис перекладу поеми з авторськими правками (ф. 137, № 807, 375а.), повний чорновий і незакінчений чистовий автографи перекладу епілога (ф. 137, № 808). І машинопис перекладу поеми, і автограф епілога найбільше відповідають видавню: *Мицкевич А. Пан Тадеуш*. Переклад М. Рильського. К., 1949.

Тут же зберігаються чорнові автографи уривків з поеми, відредагованих або заново перероблених М. Т. Рильським при підготовці видання «Пана Тадеуша» 1949 р. (ф. 137, № 809, 15 розрізнених аркушів).

Чистові автографи таких «вставок» до кн. I, IX, X, XI та до приміток перекладача, зроблені при редагуванні тексту перекладу 1927 р., перебувають в Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського (ф. Р, № 193, 22 а.). Тут зберігається також примірник видання «Пана Тадеуша» 1927 р., в якому М. Т. Рильським при підготовці видання 1949 р. посторінково виправлено текст кн. I, IX, X, XI, XII та частини приміток.

Подається за виданням: *Адам Мицкевич*. Пан Тадеуш. Переклад Максима Рильського. К., 1964.



## СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Максим Рильський. 1946. Фронтиспіс
2. Автограф перекладу вірша Адама Міцкевича «Аюдаг» 38
3. Максим Рильський виступає доповідь про Адама Міцкевича. Москва, 1955 . . . . . 128—129
4. Перше видання перекладу поеми Адама Міцкевича «Пан Тадеуш». 1927 . . . . . 128—129
5. Максим Рильський у селі Заосся (Білорусія) біля обеліска, встановленого на місці хати, де народився Адам Міцкевич, 1958 . . . . . 128—129
6. Максим Рильський біля пам'ятника Адаму Міцкевичу. Варшава, 1962 . . . . . 160—161
7. Максим Рильський і Леон Крочковський. Варшава, 1962 160—161

## ЗМІСТ

### ПЕРЕКЛАДИ З ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Адам Міцкевич*

#### БАЛАДИ

Рибка . . . . .	7	342
До друзів, посылаючи їм баладу «Люблю я» . . . . .	11	342
Люблю я . . . . .	12	343
Пані Твардовська . . . . .	16	343
Чати ( <i>Українська балада</i> ) . . . . .	20	343

#### СОНЕТИ

##### Любовні сонети

Слогад . . . . .	22	344
До Лаури . . . . .	22	345
Побачення в гаю . . . . .	23	345
Ранок і вечір . . . . .	23	345
До Німану . . . . .	24	345
Стрілець . . . . .	24	346
Резигнація . . . . .	25	346
Невільник, вперше я... . . . .	25	346
Добрідень . . . . .	26	346
Добраніч . . . . .	26	346
Добри вечір . . . . .	27	347
Прощання. До Д. Д. . . . .	27	347
Визв'ядання . . . . .	28	347

##### Кримські сонети

Акерманські степи . . . . .	29	348
Морська тиша. На верховині Тараханкут . . . . .	29	348
Плавба . . . . .	30	348
Буря . . . . .	30	349
Вигляд гір із степів Козлова . . . . .	31	349
Бахчисарай . . . . .	31	349
Бахчисарай уночі . . . . .	32	350
Гробниця Потоцької . . . . .	32	350
Могили гарему . . . . .	33	350
Байдари . . . . .	33	350

Алушта вдень . . . . .	34	351
Алушта вночі . . . . .	34	351
Чатирдаг . . . . .	35	351
Пілігрим . . . . .	35	351
Дорога над прірвою в Чуфут-Кале . . . . .	36	352
Гора Кікінеїс . . . . .	36	352
Руїни замка в Балаклаві . . . . .	37	352
Аюдаг . . . . .	37	353

### ЛІРИЧНІ ВІРШІ

Із «Оди до молодості» . . . . .	40	354
Над чистою великою водою... . . . .	41	354
Як тут мій труп... . . . .	42	354
Полились мої сльози... . . . .	42	354

### ПОЕМИ

Конрад Валленрод. <i>Історична повість з литовського та пруського життя</i> . . . . .	43	355
Поминки. <i>Додаток до третьої частини</i>		
Пам'ятник Петру Великому . . . . .	93	361
До приятелів-росіян . . . . .	95	362
Пап Тадеуш, або Останній наїзд на Литві. <i>Шляхетська історія 1811—1812 р., у дванидцяти книгах, писана віршами</i> . . . . .	96	363
Примітки . . . . .	341	
Список ілюстрацій . . . . .	377	

Академия наук Украинской ССР  
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко

\*

## МАКСИМ РЫЛЬСКИЙ

*Собрание сочинений в двадцати томах*

*Художественные произведения*

*Томы 1—11*

### ТОМ СЕДЬМОЙ ПОЭТИЧЕСКИЕ ПЕРЕВОДЫ

\*

Составители и авторы примечаний

НАТАЛИЯ ИЛЬНИЧНА ЧЕРНАЯ  
НИНА ПАВЛОВНА ЧАМАТА

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

*Затверджено до друку вченою радою  
Институту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР*

Редактор *В. Я. Пилченко*  
Художній редактор *Р. К. Пахолюк*  
Оформлення художника *В. Й. Бродського*  
Технічний редактор *В. М. Кричевська*  
Коректори *Ю. І. Бойко,*  
*Л. П. Стеценко*

Информ. бланк № 5085.

Здано до набору 06.06.84. Підписано до друку 11.11.84.  
Формат 84×108<sup>1</sup>/<sub>32</sub>. Папір друк. № 1.  
Звич. нова гарн. Вис. друк. Фіз. друк. арк. 11,875+3 вкл.  
Ум. друк. арк. 20,26. Ум. фарбо-відб. 20,26. Обл.-вид. арк. 22,57.  
Тираж 15.000 пр. Зам. 4—1480.  
Ціна 2 крб. 70 к.

Видавництво «Наукова думка».  
252501 Київ 4, вул. Репіна, 3.

Надруковано з матриць головного підприємства РВО «Поліграфкнига». 252057 Київ 57, вул. Довженка, 3 в Київській книжковій друкарні наукової книги. 252004 Київ 4, вул. Репіна, 4. Зам. 4—1006.







